

ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

(ТАЪРИХИ МУОСИР, ДАВРАИ АВВАЛ.
СОЛҲОИ 1918 – 1945)

Китоби дарсӣ барои
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

синфи **9**-ум

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2020

УДК 373. 167. 1 (072)

ББК 63.3 (0) 5 Я 72

З-57

З-57. Зиёзода Т.Н. **Таърихи умумӣ.** Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ – Душанбе: «Маориф», 2020. – 200 саҳ.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт намоед. Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб бо намуди зебоаш дастраси дигарон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				аввали соли таҳсил	охири соли таҳсил
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99947-1-221-2

Моликияти давлат

© «Маориф» 2020

МУҚАДДИМА

Китоби дарсии «Таърихи умумӣ» барои синфи 9-ум давраи аввали таърихи муосири ҷаҳон (солҳои 1918 – 1945)-ро дар бар мегирад. Он пур аз воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ буда, яке аз марҳалаҳои муҳимтарини таърихи умумибашарӣ аст. Ин давра дар тақдири халқу давлатҳои зиёди ҷаҳон нақш гузоштааст. Ҷамаи воқеаҳои таърихи муосир аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон сарчашма мегиранд.

Ҷанги Якуми Ҷаҳон бо шикасти Иттифоқи Сегона анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин умеду орзуҳои давлатҳои ин паймони ҳарбию сиёсӣ барбод рафтанд. Гузашта аз ин, давлатҳои аъзои паймони ғолиб - Антанта як қисми мустамликаҳои давлатҳои Иттифоқи Сегонаро дар байни худ тақсим карданд. Конфронси сулҳи Париж, ки соли 1919 бо ташаббуси Англия, Фаронса ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико баргузор гардид, ин тақсимотро ба ҳукми қонун даровард.

Дар натиҷаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар империяи мустамликавии Австро-Венгрия якҷанд давлати соҳибистиқлол таъсис ёфт. Лекин мустамликаҳои империяи Туркия тавассути вақолати аз тарафи Лигаи Миллатҳо қорӣ кардашуда ба давлатҳои Антанта дода шуданд.

Ҷанги Якуми Ҷаҳон зиддиятҳои байни давлатҳои империалистӣ-рбартараф карда натавонист. Аз тақсими мустамликаҳои Туркия ва Олмон (ғайр аз якҷанд давлати абарқудрат) давлатҳои дигар норозӣ буданд, аз он ҷумла Олмон, Италия ва Ҷопон. Дар оянда маҳз ҳамин давлатҳо ташаббусқори асосии оғози ҷанги нави ҷаҳонӣ шуданд.

Ҷанги Якуми Ҷаҳон аҳволи иқтисодию иҷтимоии мустамликаҳоро боз ҳам вазнинтар кард. Сабаб он буд, ки мамлакатҳои мустамликадор - Англия, Фаронса, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Ҷопон, Италия ва давлатҳои дигар ҷуброни хароҷоти ҷанг ва зарари бухрони иқтисодиро аз ҳисоби пурзӯр кардани истисмори мулкҳои мустамликавии худ мебароварданд. Ин кирдори мустамликадорон ба ҳисси миллии халқи мустамликаҳо беасар намонд. Ин буд, ки неруҳои ватандӯсти мустамликаҳо ва мулкҳои зервақолат барои хифзи ҳуқуқи инсонӣ ва аз нав барқарор кардани истиқлоли давлатии мамлакатҳои худ ба мубориза бархостанд.

Дар солҳои 20-ум ва 30-юми асри ХХ аввал дар Италияю Олмон ва баъд дар як қатор мамлакатҳои дигари Аврупо ва Амрико ҳаракати фашистӣ оғоз ёфт. Дар баъзе давлатҳо, аз он ҷумла дар Олмон, Италия, Руминия, Булғория, Австрия, Аргентина ва Бразилия неруҳои фашистӣ ва фашистимаоб ба сари қудрат омаданд. Баъзе аз ин давлатҳо дар арсаи байналмилалӣ никорталаб буданд, маҳсусан Олмон, Италия ва Ҷопон.

Дар ин китоб инъикоси масъалаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон, мулкҳои мустамликавӣ ва зервақолат низ мавқеи қалонро ишғол менамоянд.

БОБИ I МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 – 1923

§ 1. КОНФРОНСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ СОЛҲОИ 1919 – 1923

Конфронси сулҳи Париж. Баъди ҳар як ҷанге, ба итмом мерасад, масъалаи бастании сулҳ ба миён меояд. Дар мавриди анҷом ёфтани Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳам зарур буд, ки давлатҳои бар зидди ҳамдигар ҷангида ба сари мизи музокирот бинишинанд. Барои таҳияи шартҳои он 18-уми январӣ соли 1919 Конфронси сулҳи Париж ба қор шурӯъ кард.

Бояд гуфт, ки аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон Иёлоти Муттаҳидаи Амрико даромади калон гирифт. Он дар солҳои ҷанг ба давлатҳои Антанта ба миқдори зиёд қарз дод. Англия ва Фаронса аз ИМА қариб 10 млрд доллар қарздор шуданд. Аз ин рӯ, ИМА дар конфронс ҳамчун давлати қарздор нисбат ба Англияю Фаронса мақоми қавитар дошт.

Ҳарчанд дар конфронси Париж намоёндогони 17 давлати ҷаҳон ширкат меварзиданд, роҳбарии конфронс аслан дар ихтиёри президенти ИМА Вудро Вилсон, нахуствазири Англия Ллойд Ҷорҷ ва нахуствазири Фаронса Ҷорҷ Клемансо буд.

Дар конфронс «масъалаи русӣ», таҳияи созишномаи сулҳ бо Олмон ва давлатҳои дигари аъзои Иттифоқи Сегона баррасӣ гардид. Вале ҳар як давлати ташаббускори конфронс мақсади хос дошт.

Фаронса мехост, ки Олмон пора-пора гардад. Масалан, қаламрави соҳили чапи дарёи Рейн аз Олмон ҷудо ва ба давлати мухтор табдил дода шавад. Англия ва ИМА қатъан зидди ин пешниҳоди Фаронса баромаданд. Дар масъалаҳои дигари муносибат бо Олмони баъдичангӣ низ мавқеи ин се давлат хилофи ҳамдигар буд. ИМА намехост, ки

Расми 1. Анҷоми Ҷанги Якуми Ҷаҳон

Англия ва Фаронса нисбат ба Олмон пуркуваттар бошанд ё ки Олмон аз ҳар сеи ин давлатҳо пузӯрттар шавад. ИМА мехост, ки Олмон дар муқобили Фаронса тахминан қудрати баробар дошта бошад. Вале ИМА тақозои Англия ва Фаронсаро низ ба эътибор нагирифта наметавонист. Бинобар ин, бо

Расми 2. Толори Конфронси байналмилалии Париж, соли 1919

муҳлати 15 сол ба ичора гирифт. Сарфи назар аз ин, Созишномаи сулҳи Париж имкон медод, ки Олмон ҳамчун давлат боқӣ монда, дар оянда тараққӣ кунад.

Бо чунин мазмун 28-уми июни соли 1919 Созишномаи сулҳи Париж дар ш. Версал ба имзо расид. Он аз 15 фасл ва 440 модда иборат буда, мувофиқи он як қисми заминҳои ишғолкардаи Олмон пас гардонда, қисми дигарашон ба ихтиёри давлатҳои дигар ва ё муваққатан тахти идораи Лигай Миллатҳо дода шуд. Ғайр аз ин, Олмон аз мустамликаҳои худ маҳрум шуд.

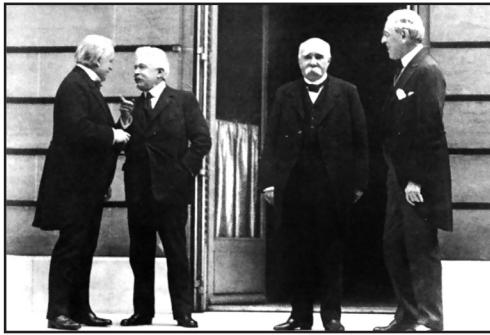
Дар баробари ин, неруҳои ҳарбии Олмон маҳдуд карда шуданд. Ба зиммаи Олмон ҳамчун гунаҳгори асосии Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба маблағи 132 млрд маркаи тилоӣ товони ҷанг гузошта шуд.

19-уми июли соли 1919 Маҷлиси Миллии Олмон Созишномаи сулҳи Парижро тасдиқ кард. Дар аввали соли 1920 онро Англия, Фаронса ва Ҷопон низ тасдиқ карданд, ИМА ба ин созишнома имзо нагузошта, бо Олмон созишномаи сулҳи ҷудогона баст. Баъдтар бо давлатҳои дигари Иттифоқи Сегона низ созишномаҳои сулҳ ба имзо расонда шуд, аз он ҷумла бо Булғория, Венгрия ва Туркия.

Расми 3. Иштирокчиёни конфронси сулҳи Париж

назардошти манфиатҳои худ ИМА бо Олмон, Фаронса ва Англия ба лоиҳаи созишнома шартҳои пешниҳод намуд, ки ба онҳо маъқул бошад. Ин лоиҳа ба Англия ва Фаронса имкон медод, ки аз ҳисоби Олмон талафоти моддии худро ҷуброн кунанд. Фаронса на танҳо музофотҳои Элзас ва Лотарингияро бозпас баргардонд, балки ҳамчунин ҳавзаи Саарро ба

Расми 4. Офарандагони асосии Низоми Версал Ллойд Чорч ва Чорч Клемансо (Англия, Фаронса) ва Вудро Вилсон (ИМА)

созишнома Ойинномаи Лигаи Миллатҳо ҳам инъикос гардида буд. Фикри созмон додани Лигаи Миллатҳо аз нафрати халқҳои ҷаҳон нисбат ба Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва зарурати минбаъд пеши роҳи ҷангҳо ро гирифта ба миён омад. Вале мақсади асосии давлатҳои бузург тавассути Лигаи Миллатҳо ба мақоми ҳукмрони ҷаҳон соҳиб шудан буд.

Давлатҳои аъзои Лигаи Миллатҳо уҳдадор шуданд, ки якпорчагии ҳамдигарро аз таҷовузи хориҷӣ таъмин намоянд.

Низоми Версал. Қулли нишондодҳои Конфронси сулҳи Париж низоми баъдичангии муносибатҳои байналмилалиро ба вучуд овард, ки он дар таърих «Низоми Версал» ном гирифтааст. Ба ин низоми шартҳои Созишномаи сулҳи Версал, муайян намудани сарҳадҳои баъдичангии давлатҳои Аврупо, тақсими мустамликаҳои давлатҳои аъзои Иттифоқи Сегона ва ғайра дохил буданд. Вале, бо вучуди ин, Низоми Версал сулҳи боэътимоди баъдичангиро таъмин карда натавонист.

Конфронси Вашингтон. Конфронси байналмилалӣ сулҳи Париж на ҳамаи зиддиятҳои давлатҳои империалистии ҷаҳонро ҳал карда тавонист, хусусан зиддиятҳои байни Англия, ИМА ва Ҷопонро. Дар уқёнуси Ором иқтидори флоти Ҷопон торафт афзунтар мешуд. Ҳарчанд соли 1902 Англия ва Ҷопон бо ҳам созишномаи дӯстӣ баста, ҳатто дар ҳавзаи уқёнуси Ором флоти ҳарбии баҳрии муштарак ташкил карданд, лекин дере нагузашта, дар масъалаи аслиҳои ҳарбии баҳрӣ дар байни Англия, Ҷопон ва ИМА зиддият пузӯр шуд. Англичҳо аз тариқи иттифоқи худ бо Ҷопон дар ҳавзаи уқёнуси Ором ба мақсадҳои худ расида наметавонистанд, чунки мақоми ИМА дар ин минтақа сол то сол баланд мешуд. Аз ин рӯ, дар шароити нав Англия ва Ҷопон лозим донишанд, ки манфиатҳои худро тавассути забонякқунӣ бо ИМА амалӣ намоянд.

Бо ҳамин мақсад бо ташаббуси ИМА 12-уми ноябри соли 1921 дар шаҳри Вашингтон бо иштироки ҳайати вакилони ИМА, Англия,

Империяи Австро-Венгрия пароканда карда шуд. Дар қаламрави собиқи ин империя давлатҳои Чехословакия, Югославия (Сербия, Хорватия ва Словения), Венгрия ва Австрия ташкил ёфтанд.

Лигаи Миллатҳо. Қисмати аввали Созишномаи сулҳи Версал таъсис намудани Лигаи Миллатҳо дар назар дошт. Дар ин қисмати

Чопон, Фаронса, Италия, Белгия, Голландия, Португалия ва Чин кон-
фронси байналмилалӣ баргузор шуд.

Конфронси Вашингтон иттифоқи Англия ва Чопонро барҳам дод.
3-юми декабри соли 1921 созишномаи чор давлат - ИМА, Фаронса,
Англия ва Чопон ба имзо расид. Ин созишнома дар амал ба шикасти
Англия ва пирӯзии ИМА баробар буд. Мувофиқи созишномаи Кон-
фронси Вашингтон ИМА, Фаронса, Англия ва Чопон дар соҳибӣ карда-
ни чазираҳои укёнуси Ором ҳуқуқи баробар пайдо намуданд. Онҳо ин-
чунин уҳдадор шуданд, ки дар ин минтақа ҳимоятгари дастачамъонаи
манфиатҳои якдигар шаванд. Ин давлатҳо ба Антантаи Чаҳоргонаи
укёнуси Ором таъдил ёфтанд. Ғайр аз ин, Конфронси байналмилалии
Вашингтон дар бораи эҳтироми якпорчагии Чин қарордод ба имзо ра-
сонид.

Конфронси Генуя ва Гаага. Конфронси Генуя (Италия) 10-уми
апрели соли 1922 ба қор шурӯъ намуд. Дар он вакилон аз 29 давлати
чаҳон иштирок карданд. Ба Конфронси Генуя (ҳамчун давлати қарздор)
Русияи Шӯравӣ низ даъват шуда буд.

Ширкаткунандагони Конфронси Генуя талабномае пешниҳод на-
муданд, ки дар он гуфта мешуд: «Русияи Шӯравӣ бояд қарзҳои Русияи
подшоҳӣ ва Ҳукумати муваққатии Русияро барои давлатҳои хориҷӣ
пардозад ва моликияти хориҷиёро, ки Ҳокимияти Шӯравӣ миллӣ эъ-
лон кардааст, ба соҳибони собиқашон баргардонад». Вале шартҳои
талабномаи пешниҳодшударо ҳайати вакилони Русияи Шӯравӣ, ки
сардораш Г. Чичерин буд, қотеона рад намуд. Вай иброз дошт, ки дар
натиҷаи таҷовузи ҳарбии давлатҳои Антанта Русия ба маблағи 39 млрд
рубл зарар дидааст ва ин давлатҳо, аввал бояд ҳамин маблағро қуброн
кунанд.

Конфронси Генуя 19-уми майи соли 1922 бенатиҷа ба анҷом расид.
Он танҳо барои баррасии минбаъдаи масъалаҳои дар конфронси
муҳокимашуда комиссия ташкил намуд. Ин комиссияҳо бояд ҳар чӣ тез-
тар дар шаҳри Гаага ҷамъ омада, вазифаҳои дар наздашон гузошташу-
даро ҳал мекарданд.

Конфронси Гаага кори хурд
20-уми июни соли 1922 оғоз кард.
Дар ин конфронс на ҳайати сиёсии
давлатҳои иштироккунандаи Кон-
фронси Генуя, балки мушовирон,
намояндагони молиявию саноатӣ ва
соҳибони собиқи он корхонаҳои са-
ноатие, ки Ҳукумати Шӯравӣ миллӣ
эълон карда буд, иштирок карданд.
Намояндагони ҳукумати Русияи
Шӯравӣ дар конфронс ваъда доданд,
ки арзиши корхонаҳои саноатӣ

*Расми 5. Пешвозгирии симоҳои
асосии Конфронси Вашингтон*

ба сохибонашон аз тарики ба онҳо ба ичора додани ҳамин корхонаҳо чуброн карда мешавад. Чунин пешниҳодро касе ва ё давлате қабул накард.

Бо ҳамин Конфронси Гаага низ бенатича анҷом ёфт.

Конфронси Лозанна. Дар ин конфронс масъалаи тақсими мустамликаҳои Туркия ҳаллу фасл карда шуд ва байни ғолибони ҷанг муҳолифат ба вучуд омад. Бинобар ин, созишномаи сулҳ бо Туркия хеле дер – танҳо 10-уми августи соли 1920 ба имзо расид. Мувофиқи он мулкҳои мустамликавии Туркия дар байни мамлакатҳои империалистӣ тақсим карда шуданд. Қисми зиёди мустамликаҳои Туркия насиби Англия гардид. Туркия таслим шуд. Вале ҶШСФР ба ёрии Туркия омада, онро бо аслихаю тилло таъмин кард.

Дар Туркия ин вақт муборизаи миллию озодихоҳӣ идома дошт. Даре нагузашта, он ба инқилоби миллию демократӣ табдил ёфт. Сардорони давлатҳои империалистӣ хостанд, ки ин муборизаро тавассути силоҳ сарқӯб намоянд. Барои ин қор артиши Юнонро истифода бурданд. Лекин артиши Юнонро артиши Туркия торумор кард.

10-уми октябри соли 1922 байни тарафҳо дар бораи оташбас ҳуҷҷат ба имзо расид. Иттифоқчиён маҷбур шуданд, ки бо ҳукумати Мӯсо Камол (Туркия) ба сари мизи гуфтушунид бинишинанд. Бо ин мақсад 20-уми ноябри соли 1922 барои тайёр кардани шартномаи нави сулҳ бо Туркия дар ш. Лозанна конфронси байналмилалӣ оғоз гардид, ки дар он намояндагони Англия, ИМА, Фаронса, Италия, Юнон, Ҷопон, Руминия, Югославия, Туркия, чанде аз ҷумхуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ (ҶШСФР, Украина ва Гурҷистон) ширкат варзиданд.

Дар Конфронси Лозанна шартномаи сулҳ бо Туркия ба имзо расид. Инчунин аз тарафи Фаронса, Италия, Ҷопон, Юнон, Руминия ва Югославия созишномаи муштараке ба имзо расид, ки мувофиқи он Туркия бо роҳбарии Камол Отатурк ҳамчун давлати сохибистиклол эътироф карда шуд.

Сарфи назар аз конфронсҳои номбурда, дар байни давлатҳои ғолиб ва шикастхӯрда масъалаҳои ҳалношудаю баҳсталаби зиёд боқӣ монданд. Онҳо барои сар задани ҷангҳои нав, аз он ҷумла Ҷанги Дуюми Ҷаҳон, замина гузошанд.

СОЗИШНОМАИ ВЕРСАЛ (28-уми июни соли 1919)

Моддаи 1. Ҳамаи давлатҳо, доминионҳо ва ё қисматҳои мустамликаҳои метавонанд аъзои Лига бошанд, ба шарте ки аз се ду ҳиссаи Маҷлис онҳоро ҷонибдорӣ кунад.

Ҳар узви Лига баъди огоҳии пешакии 2-сола метавонад аз Лига барояд, ба шарте ки то ин лаҳза тамоми уҳдадориҳои байналхалқии худро иҷро карда бошад.

Моддаи 3. Маҷлис аз намояндагони аъзои Лига иборат аст.

Он дар вақти муайян ва ё дар ҳар вақти дигар чамъ меояд, ба шарте ки инро вазъият тақозо намояд - дар Қароргоҳи Лига ва ё чойи дигар, дар ҷое, ки таъйин карда шуда бошад.

Моддаи 4. Шӯро аз намояндагони давлатҳои Иттифоқ ва Иттиҳод, инчунин аз намояндагони ҷор азҳои дигари Лига, ки намояндагии онҳо дар Шӯро доимӣ шуда бошад, иборат аст.

Моддаи 7. Қароргоҳи Лига шахри Женева муқаррар карда мешавад.

Моддаи 10. Азҳои Лига уҳдадор мешаванд, ки якпорчагии давлатҳояшонро эҳтиром ва ҳифз намоянд ва ба истиқлолияти сиёсии ҳамаи азҳои Лига муваффақ шаванд. Дар сурати ҳамла, таҳдид ва ё хатарӣ ҳамла Шӯро баҳри таъмини ин уҳдадориҳо ҷораҳо меандешад.

Моддаи 32. Олмон соҳибхитиёрии Белгияро бар тамоми қаламрави баҳсноки Марэне, ки Марэнеи бетараф ном дорад, эътироф мекунад.

Моддаи 40. Олмон эътироф мекунад, ки аз 1-уми январӣ соли 1919 сар карда, Герсогии бузурги Люксембург ба ҳайати иттиҳоди гумрукии Олмон дохил намешавад.

Моддаи 42. Ба Олмон дар ихтиёри худдоштан ва ё сохтани истехкомҳо чи дар соҳили чапи Рейн ва чи дар соҳили рости Рейн - дар хатти 50-километраи ғарбгари ин дарё манъ аст.

Савол ва супориш

1. Конфронси сулҳи Париж кай ба кори худ шурӯъ кард ва кадом масъалаҳоро баррасӣ намуд? 2. Шартномаи сулҳ бо Олмон чӣ тавр таҳия шуда буд? 3. Англия, Фаронса ва ИМА аз Конфронси сулҳи Париж чӣ фоида бурданӣ буданд? 4. Конфронси сулҳи Париж сарҳадҳои баъдичангии давлатҳои Аврупо чӣ тавр муқаррар намуд? 5. Шартномаи сулҳи Париж кай ва дар кучо ба имзо расид? 6. Таркиби Низоми Версалро шарҳ диҳед. 7. Конфронси байналмилалии Вашингтон ба кадом масъалаҳо бахшида шуда буд? Оё ташаббускорони Конфронси Генуя ба мақсадҳои худ расиданд? 8. Дар бораи Конфронси байналмилалии Лозанна чӣ медонед?

БОБИ II

МАМЛАКАТҶОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА

ДАР СОЛҶОИ 1919 – 1939

§ 2. ОЛМОН ДАР МАРҶАЛАИ НАВИ ТАЪРИҶИ

ВА БА САРИ ҚУДРАТ ОМАДАНИ ФАШИЗМ

Қабули Конститутсияи Веймар. 6-уми феввали соли 1919 дар ш. Веймар (Олмон) Маҷлиси Муассисон ба кори худ шуруъ кард. Ин вақт ваъзи сиёсии мамлакат муътадил набуд. Аз ин рӯ, ҳукумати Олмон аз намояндагони ҳамаи ҳизбҳои сиёсии мамлакат ташкил карда шуд. Сарфи назар аз ин, дар ҳамина давра дар мамлакат ҳаракати инқилобӣ аз нав авҷ гирифт. 13-уми апрели соли 1919 дар Бавария Ҳокимияти Шӯравӣ эълон гардид, ки ҳамагӣ ду ҳафта давом кард.

Фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва авҷи муборизаи инқилобӣ тақозо мекарданд, ки Олмон ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Аз сабаби он ки дар ҳайати Маҷлиси Миллии Муассисон ва ҳукумат намояндагони неруҳои чапгаро хеле зиёд буданд, тақозои онҳо оид ба масъалаи ҷамъиятӣ кардани воситаҳои истеҳсолот қисман ба иҷро расид. Дар ин бора яқинд қонунгузорӣ ҳам қабул карда шуд.

Маҷлиси Миллии Муассисон 31-уми июли соли 1919 Конститутсияи Олмонро қабул кард, ки аз рӯи номи ҷойи қароргоҳи Маҷлиси Миллии Муассисон Конститутсияи Веймар ном гирифтааст ва 11-уми августи ҳамон сол дар мамлакат ҷорӣ карда шуд.

Империяи Олмон

Расми 6. Харитаи Олмон

Мазмун ва моҳияти Конститутсияи Веймар. Дар моддаҳои аввали Конститутсияи Веймар гуфта шудааст, ки «Империяи Олмон ҷумҳурӣ мебошад», «ҳокимияти давлатӣ аз халқ сарчашма мегирад». Дар моддаҳои дигари он «ҳифзи меҳнат», «бо зиндагии сазовор таъмин кардани инсон» ва ғайра сабт шудаанд.

Конститутсия барои зану мард ҳуқуқи баробари интиҳобот, озодиҳо ва иштирок дар раёйпурсиро дод. Салоҳияти мақоми қонунгузор – Рейхстаг ва сӯе карда шуд. Ҳукумати Олмон аз тариқи раёӣи

аксари аъзои парламент ташкил гардида, дар назди он масъул буд. Макоми Рейхстаг аз тариқи палатаи дуҷуми парламент – Рейхстаг ва президенти мамлакат маҳдуд карда шуд. Азбаски Рейхстаг аз намояндагони вилоятҳо иборат буд, он ҳуқуқи «рад» («вето»)-ро дошт.

Роҳбари ҳокимияти иҷроия – президент дорои ваколатҳои васеъ ва дар баъзе масъалаҳо ҳатто дорои ваколатҳои диктаторӣ буд. Президент канслер (сарвазир) ва вазиронро таъйин ва сабукдӯш мекард, рейхстагро пароканда карда, ба он интиҳоботи нав муқаррар менамуд, сарфармондеҳи артиш буд, Олмонро дар хоричи кишвар намояндагӣ мекард. Конститутсия ба ӯ ҳуқуқ дода буд, ки дар мавриди зарурӣ фармонҳои фавқулода барорад ва ҳамаи чораҳои маҷбуркуниро истифода барад. Президент ҳатто ҳуқуқ дошт, ки амали моддаҳои муҳимтарини конститутсияро боздорад. Дар амал ҳокимияти иҷроия ҳуқуқи диктаторӣ дошта, аз ҳокимияти қонунгузор боло меистод, аз Рейхстаг ҷудою мустақилона фаъолият мекард.

Сарфи назар аз ҳамаи маҳдудиятҳо, Конститутсияи Веймар музаффарияти бузурги халқи Олмон буд.

Дар баробари муҳокимарониҳои гуногун Маҷлиси Миллии Веймар шартномаи сулҳ бо Олмонро мавриди муҳокима қарор дода, мақоми байналмилалии Чумхурии Веймарро муайян кард.

Мувофиқи шартномаи сулҳи Версал, Олмони шикастхӯрда гунаҳгори асосии Ҷанги Якуми Ҷаҳон эълон карда шуд. Ба ин шартнома ҳукумати Шейдемани Олмон имзо нагузошта ба истеъфо рафт. Ба ҳукумати нав намояндаи сотсиал-демократҳо Бауэр роҳбарӣ кард. Ин ҳукумат ба шартномаи сулҳ бо Олмон имзо гузошт, ки баъд онро 28-уми июли соли 1919 Маҷлиси Миллӣ низ тасдиқ кард.

Болоравии иқтисодии Олмон. Соли 1923 дар Олмон нооромии иҷтимоию сиёсӣ ба вучуд омад. Ҳукумат барои пардохти товони ҷанг бо ғолибони ҷанг гуфтушунид кард. Дар натиҷа «накшаи Дауэс» (Дауэс муаллифи ин накша буд) қабул карда шуд. Ин накша дар назар дошт, ки Олмон бояд ба ғолибон товони ҷангро аз соли 1924 то соли 1929 пардозад. Дар баробари ин, мамлакатҳои хоричӣ, пеш аз ҳама, ИМА изҳор намуданд, ки ба Олмон қарз медиҳанд. Ҳамин тавр, Олмон дар зарфи солҳои 1924 – 1929 ба маблағи 10 млрд марка қарзи дарозмуддат ва зиёда аз 6 млрд марка барои азнавсозии саноат қарзи кӯтоҳмуддат гирифт. Навсозӣ ва васеъгардонии истеҳсолот дар асоси технологияи нав сурат мегирифт. Дар натиҷаи ин, махсусан соҳаҳои ҷавони саноати Олмон – электротехника ва химия босуръат тараққӣ карданд.

Дар Олмон муттаҳидшавӣ ва марказонидани истеҳсолот ва сармоявусъат ёфт. Дар охири солҳои 20-ум шумораи картелҳо нисбат ба давраи то оғози ҷанг 2 баробар афзуд. Соли 1925 консерни бузуртгарини химиявӣ «ИГ Фарбениндустри» дар қитъаи Аврупо таъсис ёфт, ки дар Олмон 80 фоизи истеҳсоли нитроген, қариб 100 фоизи бензин ва рангхоро ба уҳда дошт. «Ширкати пӯлод» бошад, дар ихтиёри худ то

300 корхона дошта, 40 фоизи истехсоли оҳану пӯлод ва 43 фоизи чӯяни мамлакатро таъмин мекард.

Консернҳои олмонӣ дар таъсиси 50 иттиҳодияи байналмилалӣ молиявӣ мавқеи ҳукмрон доштанд. Якчанд бонки калони Олмон ба 63 фоизи сармояи бонкии мамлакат назорат менамуданд. Дар солҳои ҷанг танзими давлатии инҳисор ба истехсолот қарор буд. Баъд аз ҷанг даҳлати давлат ба истехсолоти сармоядорӣ Олмон заиф шуд, чунки инҳисори давлатӣ самарайи истехсолоти сармоядориро баланд карда наметавонист.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 – 1933. Дар Олмон бухрони иқтисодӣ низоҷат шадид буд. Пастравии истехсолот қариб 3 сол давом дошт. Он дар саноат 40 фоизро ташкил кард. Дар натиҷаи ин шумораи бекорон ба 7,5 миллион нафар расид. Музди меҳнати воқеии одамон 25 - 40 фоиз поин рафт. Дар солҳои 1930 – 1933 даҳҳо ҳазор корхонаҳои хурду миёна ва хатто баъзе корхонаҳои саноатии калон ҳам муфлис шуданд. Ҳаҷми савдои ҷаҳанна паст гардид.

Бухрони иқтисодӣ соҳаи кишоварзиро ҳам фаро гирифт. Аз ин рӯ, дар ин солҳо маҷбуран фуруҳта шудани заминро ҳавлиҳои кишоварзон афзуд. Бухрон низоми муомилоти пулии мамлакатро низ вайрон кард. Як қатор бонкҳо ба бухрон тоб оварда наметавониста муфлис шуданд. Даромади умумии бонкҳои Олмон қариб ду баробар кам шуд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 – 1933 дар Олмон сохти сиёсии Ҷумҳурии Веймарро ба ларза овард. Норизоии аҳолии мамлакат ва махсусан аҳли меҳнат аз ҳукумат афзуд. Дар чунин шароит ҳаракати неруҳои ҷангаро авҷ гирифт. Ин ҳаракат доираҳои саноатиро молиявӣ Олмонро ба ташвиш оварда, шароитро ва эҳтиёҷи табақаҳои болоии мамлакатро бо «дасти зӯр» ба миён овард.

Дар Олмон ба сари қудрат омадани фашизм. Дар Олмон ғизби фашистӣ ҳамчун неруи ҳарбии сиёсӣ ҳанӯз соли 1919 бо номи Ҷизби Миллии Сотсиал-Демократии Коргарӣ таъсис ёфта буд. Он вақт ҶМСДК ҳамчун олои ҳарбии Олмон барои ба ҳокимияти сиёсӣ таъсир расондан хидмат мекард.

Дар нимаи дуоми солҳои 20-ум шумораи аъзои ҶМСДК бемайлон меафзуд. Соли 1927 он 100 ҳазор нафар ва соли 1933 300 ҳазор нафар узв дошт. Дар интиҳоботи парламенти соли 1930 ҶМСДК 6,5 миллион овоз гирифта, баъди Ҷизби Сотсиал-

Расми 7. Соли 1933. Олмон. Ба сари ҳокимият омадани фашистон

Демократии Олмон (ХСДО) ба ҷойи дуҷум баромад. Ин ҳизб то соли 1933 бонуфузтар шуда, дар интиҳоботи парламентӣ овозҳои зиёди интиҳобкунандагонро соҳиб мешуд. Дар интиҳоботи президентии соли 1932 Гинденбург 19,8 миллион ва Гитлер 13,4 миллион овози интиҳобкунандагонро соҳиб шуд.

Фаъолияти ҲМСДК Чумхурии Веймарро ба бухрони сиёсӣ гирифтанд. Вакилони ин ҳизби фашистӣ дар Рейхстаг бисёр буданд. Аз ҳамин сабаб он ба ҳокимияти иҷроия итоат намекард. Ин буд, ки президенти Олмон Гинденбург Рейхстагро пароканда кард.

Ғояҳои авомфиребонаи фашистон дар байни саноатчиёну қисме аз зиёиён ҳамовозӣ пайдо мекард. Теъдоди зиёди сармоядорони калони Олмон Гитлерро ҷонибдорӣ мекарданд. Ин майлон рӯз то рӯз меафзуд. Фишор ба президенти Олмон ба нафъи ҲМСДК зиёд мешуд. Гинденбург ба он тоб наоварда, 30-юми январӣ соли 1933 Гитлерро Канслери Олмон таъин кард.

Сиёсати хориҷии Олмон. Дар солҳои 20-ум сиёсати хориҷии Олмон асосан ба он равона карда шуда буд, ки мақоми худро дар арсаи байналмилалӣ аз нав барқарор кунад ва аз тобеияти сиёсӣ молиявии давлатҳои ғолиби Ҷанги Якуми Ҷаҳон халос шавад.

Баъди дар Олмон ба сари қудрати иҷроия омадани Гитлер ва ҲМСДК дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумат тағйироти кулӣ ба амал омад. Фашистон дар мамлакат ғояҳои ниқорталабӣ ва инсонбадбиниро ҳамарӯза паҳн мекарданд. Инчунин, мехостанд ба ҳокимияти мутлақ соҳиб шаванд. Барои ҳамин ҳукумати Гитлер неруҳои сиёсӣ ғайри ҲМСДК ва муассисаҳои демократии мамлакатро нест кард.

Фашистони Олмон шиор ба миён гузоштанд, ки «шартномаи сулҳи Париж таҷдиди назар карда шавад». Бо нияти эътироз ба ин шарнома моҳи октябри соли 1933 вакилони Олмон Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳалли силоҳро тарк намуданд. Даре нагузашта Олмон эълон кард, ки аз Лигаи Миллатҳо мебарояд.

Дипломатияи Олмон дар арсаи байналмилалӣ бомуваффақият амал мекард. Ба он муяссар шуд, ки дар Конфронси байналмилалӣ Мюнхен ғалаба ба даст орад. Бо талаби Олмон ва онро дастгирӣ намудани Англия, Фаронса, ИМА ва ризояти ҳукумати Чехословакия вилояти Судет аз Чехословакия гирифта, ба Олмон дода шуд. Ба Олмон инчунин муяссар шуд, ки солҳои 1938 – 1939 Австрия ва **Клайпедаро** ба даст дарорад. Бо ташаббуси Олмон барои мубориза бар зидди ИЧШС «Иттиҳоди зидди коминтерн» таъсис дода шуд. Моҳи майи соли 1939 дар Берлин созишномаи «Иттиҳоди ҳарбии Италия ва Олмон» ба имзо расид. Соли 1940 Олмон бо Ҷопон низ чунин созишнома бастанд. Бо ҳамин иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ташкил ёфт. 28-уми августи соли 1939 дар байни Олмон ва ИЧШС ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳучум накардан баста шуд.

Ҳамин тавр, дастгоҳи давлатии моҳиятан фашистии Олмон баҳри амалӣ гардидани сиёсати истилогаронаи хориҷӣ бо шиддат кор мекард.

Ҳамагӣ баъди чанд рӯзи бо ИҶШС бастанӣ созишномаи ба ҳамдигар хучум накардан Олмони фашистӣ Ҷанги Дуюми Ҷаҳонро оғоз намуд.

Савол ва супориш

1. Чаро Конститутсияи Олмон «Конститутсияи Веймар» ном гирифтааст? 2. Конститутсияи Веймар дар бораи сохти сиёсӣ, мақомоти ҳокимияти давлатии Олмон чиҳо гуфтааст? 3. Чаро ҳукумати Шейдеман ба созишномаи сулҳи Париж имзо нагузошта, ба истеъфо рафт? 4. Дар Олмон фашизм кай ва чӣ тавр ба сари қудрат омад? 5. Гинденбург Гитлерро кай ва барои чӣ Канслери Олмон таъйин намуд? 6. Сиёсати хориҷии Олмони солҳои 30-юмро таҳлил кунед.

Љ3. АНГЛИЯ - БОЗИГАРИ АСОСӢ ДАР НИЗОМИ МУСТАМЛИКАДОРИИ ҶАҲОН

Англия дар солҳои аввали баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон. Англия яке аз давлатҳои асосии ғолиби Ҷанги Якуми Ҷаҳон буд. Ба он муяссар шуд, ки Олмонро аз бозорҳои ҷаҳонӣ, баҳру уқёнусҳо ва мустамликаҳо танг карда барорад. Мулкҳои мустамликавии Британияи Кабир 2 миллиону 619 ҳаз. км²-ро ташкил мекард. Аҳолии мустамликаҳои Британияи Кабир ханӯз то оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳон 525 миллион нафарро ташкил меод.

Расми 8. Харитаи Англия

Сохти сиёсии Англия мисли пештара мутлақияти шоҳигарии маҳдуд буд. Дар мамлакат кайҳо боз ҳизбҳои консервативӣ, лейбористӣ, либералӣ ва сотсиалистӣ амал мекарданд. Соли 1919 Ҳизби коммунистӣ низ таъсис ёфт. Мубориза барои ҳокимият асосан дар байни се ҳизб - консервативӣ, либералӣ ва лейбористӣ сурат мегирифт. Баъди ҷанг низоми сиёсии демократии Британияи Кабир боз ҳам такмил дода шуд. Дар интиҳоботи соли 1918 дар таърихи Англия бори аввал занҳо

иштирок намуданд. Ин иқдом қисми таркибии ислоҳоти низоми интихоботи Англия буд. Ислоҳоти мазкур меъёри молумулкии интихобкунандагонро бекор ва синни кории онҳоро барои мардҳо то 21 сол кам кард. Ин буд, ки шумораи интихобкунандагон аз 8 миллион якбора ба 21 миллион нафар расид.

Қонун дар бораи маориф маълумоти хатмии ибтидоиро барои кӯдакони то 14-сола муқаррар намуд. Тавассути як қонуни дигар ҳадди ақалли ҳаҷми маош муайян карда шуд.

Ба маҷрои осоишта даромадани иқтисоди Англия бо мушкилии зиёде амалӣ мегардид, ки ин сабаб дошт. Англия дар солҳои ҷанг то 70 фоизи тичораташро аз даст дод. Бинобар ин, аз нав барқароркунии робитаҳои тичоратии бо давлатҳои он тарафи баҳру уқёнусҳо қатъгардида ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ шуд. Дар мамлакат неруи сершумори қобили меҳнат бекор буд. Қарзи давлатӣ аз 650 млн. фунт-стерлинги соли 1914 ба 8 млрд. фунт-стерлинг расид.

*Расми 9. Дэвид Ллойд
Чорҷ, нахуствазири
Британияи Кабир*

Барои пешрафти иқтисодӣ ва ҳифзи иҷтимоии мардум Ҳизби консерваторон ва иттифоқчии он – Ҳизби либералӣ ба интихобкунандагон нисбат ба ҳизбҳои дигар барномаи муштаракӣ беҳтар пешниҳод намуданд. Аз ин рӯ, доираҳои соҳибкорию тичоратии мамлакат дар атрофи ин ҳизбҳо муттаҳид шуда, ғалабаи онҳоро дар интихоботи соли 1918 ва баъд дар интихоботҳои дигари наздиктарин ҳам таъмин намуданд. Иттифоқи Ҳизби консерваторон ва Ҳизби либералии ба сари қудрат омада барқароркунии иқтисоди Англия ва рушди онро таъмин карда тавонист. Сатҳи зиндагии мардум беҳтар шуд ва бекорӣ ба ҳадди ақал расид.

Британияи Кабир мамлақати калонтарини мустамликадор буд. Дар солҳои аввали баъдиҷангӣ дар мустамликаҳои он ҳаракати милли-озодихоӣ вусъат ёфт. Ҳукумати Англия маҷбур мешуд, ки дар баъзе мустамликаҳо силоҳ ба қор барад, бо дигар мустамликаҳо созиш карда, умри империяи мустамликавии Британияи Кабирро дарозтар кунад.

Сийёсати хориҷии Англия дар солҳои 1919 – 1923. Сийёсати хориҷии Англия ба он равона карда шуда буд, ки мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам кунад. Аз ин рӯ, Низоми Версал дар Созишномаи сулҳи Париж бештар маҳз бо назардошти тақозои манфиатҳои империализми англис таҳия ва қабул шуда буд. Намояндагони Англия дар ин конфронс мақоми аввалро соҳиб шуданд, ҳарчанд рақобат бо Фа-

ронса ва ИМА низ ба миён омада буд. Ба Англия муяссар шуд, ки баъди чанг давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқувваттарини ҷаҳон – ИМА-ро нагузорад, ки дар бозсозии баъдичангии Аврупо ба мақоми аввал соҳиб шавад. Ин буд, ки доираҳои ҳукмрони ИМА аз натиҷаҳои конфронси байналмилалии Париж норозӣ буданд.

Дар сиёсати нисбат ба Русияи Шӯравӣ Англия бо Фаронса ва ИМА ҳамфикр буд. Ҳанӯз баҳори соли 1918 таҷовузи зидди Русияи Шӯравии мамлакатҳои империалистӣ оғоз ёфта, соли 1919 таҷовузи Антанта ва Чопон ба ин давлат боз ҳам васеътар шуд, ки дар он ИМА ҳам фаъолона иштирок мекард.

Британияи Кабир яке аз давлатҳои фаъоли конфронсҳои байналмилалии Вашингтон, Генуя, Гаага ва Лозанна буд. Дар ин конфронсҳо Британияи Кабир ҳамчун давлати дорои дипломатияи қавӣ баромад кард, харчанд на ҳамаи ин конфронсҳо барои ташкилкунандагонаншон ва пеш аз ҳама, Британияи Кабир, нафъ бахшиданд.

Англия дар солҳои 1924 – 1929. Дар солҳои 1924 – 1929 дар Англия болоравии иқтисодӣ нисбат ба солҳои 1919 – 1923 босуръаттар буд. Соли 1929 ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ба сатҳи соли 1913-и пешазчангӣ расид. Шумораи бекорон қариб 1 миллион нафарро ташкил намуд.

Сарфи назар аз болоравии истеҳсолоти саноатӣ, маҳз дар ҳамина солҳо дар Англия ҳаракати иҷтимоӣ ҷоннок шуд. Аҳли меҳнат аз ҳукумати ҳизбҳои консерваторон ва лейбористҳо ҳифозати иҷтимоии худро тақозо мекард. Бо ин мақсад заҳматқашон борҳо коршиканӣ карданд.

Қаблан барои ҳокимият асосан ду ҳизб – Ҳизби консервативӣ ва Ҳизби либералӣ мубориза мебуданд. Дар ин давра Ҳизби либералӣ дар майдони сиёсӣ мақоми худро аз даст дод. Ҷойи онро Ҳизби лейбористӣ гирифт. Барои ҳокимият асосан ҳизбҳои лейбористӣ ва консервативӣ мубориза мебуданд. Ҳизби лейбористӣ охишта-охишта дар байни аҳли меҳнат обрӯманд шуда, дар интиҳоботи парламентӣ овозҳои зиёди интихобкунандагонро соҳиб мегардид. Масалан, дар интиҳоботи парламенти соли 1924 Ҳизби консервативӣ 534000, Ҳизби лейбористӣ 4348000 ва Ҳизби либералӣ 4252000 овоз гирифтанд, яъне Ҳизби лейбористӣ ба ҷойи дуюм баромад. Ҳамин тариқ, дар муборизаи сиёсӣ гоҳ як ҳизб ба ҷойи аввал мебаромад, гоҳ ҳизби дигар.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 – 1933. Дар солҳои 1925 – 1926 Англияро коршиканиҳои коргарони саноатӣ фаро гирифтанд. Фаъолияти иттифоқҳои касаба (трэд-юнионҳо) ҷоннок шуд. Қонуни соли 1927 «Дар бораи муҳолифатҳо дар саноат ва трэд-юнионҳо» зиддиҳалқӣ буда, корпартоиҳои умумӣ ва яқдилонро манъ мекард. Дар ин давра ҳамкориҳои роҳбарияти Конфедератсияи британиявии меҳнат (КБМ) бо соҳибкорон ба маҷрои мусолиҳа даромад. Манфиатҳои соҳибкорон барои баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсолот ва дар бозори ҷаҳонӣ рақобат карда тавонистани молҳои британиӣ аз тарафи қисми ростгарои КБМ

дастгирӣ ёфт. Соли 1926 конгресси тред-юнионҳо сиёсати даст кашидан аз мубориза бар зидди соҳибкоронро интиҳоб намуд. Дар зери фишори ҳукумат иттифокҳои касабаи Англия бо ҳамроҳии соҳибкорон Шӯрои Саноати Миллиро ташкил намуданд. Ҳамин тавр, иттифокҳои касаба ва соҳибкорони Британияи Кабир бо роҳи зӯри оштии шуданд.

Расми 10. Намуди Лондон, пойтахти Англия

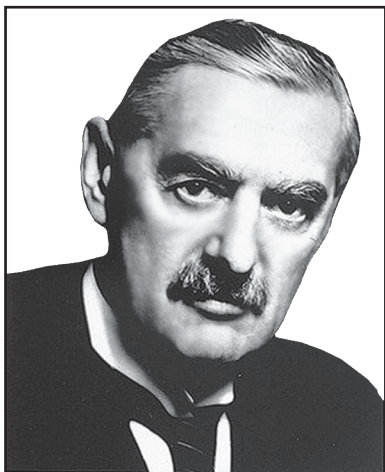
Вале ин чораҳои иҷтимоию иқтисодӣ Англияро аз бӯҳрони иқтисодӣ эмин дошта натавонистанд. Моҳияти бӯҳрони иқтисодии Англия он буд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот кам шуд. То соли 1932 он тахминан 32 фоизи пеш аз бӯҳронро ташкил намуд. Дар баъзе соҳаҳои алоҳида, масалан дар истеҳсоли ҷӯян, пӯлод, мошинҳо, ангишт ва киштисозӣ, маҳсулоти саноатӣ аз сатҳи умумӣ паст буд. Соли 1931 даромад аз тичорат ва пардохт номутаносиб шуд. Даромади хориҷӣ ҳам паст фурумад. Ба империализми англис беқурбшавии маблағҳои дар хориҷи кишвар гузоштааш зарбаи сахт зад. Он 24 фоизро ташкил намуд.

Аз бӯҳрони иқтисодӣ аҳли меҳнат зарари калон дид. Дар натиҷаи муфлисшавии корхонаҳо ва баста шудани онҳо ҳазорон нафар кормандон бекор монданд. Дар Англия соли 1932 бекорон зиёда аз 3 миллион нафарро ташкил намуданд.

Соли 1938 дар Англия болоравии истеҳсолот оғоз ёфта, то миёнаҳои соли 1939 ба сатҳи тобӯҳронӣ расид. Истеҳсоли неруи барқ, автомобил, пӯлод ва оҳан зиёд гардид ва соҳтмон вусъат ёфт, шумораи бекорон кам шуд.

Дар солҳои 1934 – 1939 дар Англия Иттиҳоди миллӣ ҳукмронӣ мекард, ки он соли 1935 дар интиҳоботи парламентӣ ғалаба ба даст оварда буд.

Сарвазири Англия соли 1935 Болдуин ва аз соли 1937 Н. Чемберлен буданд. Сиёсати дохилии ҳарду ҳукумат ҳам ба нафъи табақаҳои

*Расми 11. Нахуствазири
Англия Невилл Чемберлен*

болоии Англия равона шуда буд. Барои гирифтани пеши роҳи ҳаракати ҷаҳониҷӯӣ якҷанд қонун қабул карда шуд.

Сиёсати хориҷии Англия дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон. Сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 30-юм ба ҳифзи манфиатҳои империалистии мамлакат равона шуда буд. Аз ин рӯ, ҳукумат кӯшиш мекард, ки иттифоқи худро бо буржуазияи доминионҳо мустаҳкам карда, бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳӣ мубориза барад. Ин иттифок дар сурати ҷанги Англия бо давлатҳои хориҷӣ ба нафъи империализми Британия буд.

Сиёсати зиддиҳалқии империализми Британия дар муносибат бо Ҳиндустон баръало исбот мегардид. Британияи Кабир мехост, ки мустамликадорӣ худро дар ин ҷо абадӣ гардонад. Бо ҳамин мақсад соли 1935 барои Ҳиндустон конституцияи нав таҳия намуд, ки он «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон» ном дошта, ҳолати мустамликавӣи Ҳиндустонро мустаҳкам ва идома мебахшид.

Дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ҳукумат дар палатаи лордҳо лоиҳаи қонунро тасдиқ кард, ки ҳокимияти бе ин ҳам номаҳдуди генерал-губернатори Ҳиндустонро боз ҳам васеътар кард. Ин қонун ба губернатори Ҳиндустон ҳуқуқи диктаторӣ дод.

Англия дар Миср ҳам “хӯҷаинӣ” мекард. Иқтисод ва молияи Миср пурра дар зери назорати Англия буданд. Соли 1936 Англия бо Миср шартномаи асоратоваре ба имзо расонда, онро тобеи худ гардонд. Англия ҳуқуқ пайдо кард, ки артиши худро дар ин мамлакат мустақар кунад.

Сиёсати Англия нисбат ба доминиони «таслимнашаванда», яъне Ирландия тағйир наёфт. Англия Ирландияро аз ҷиҳати иқтисодӣ саҳт истисмор мекард. Соли 1937 парламенти Ирландия Конституцияи нави мамлакатро қабул кард, ки он Ирландияро соҳибистиқлол эълон намуд. Вале баъди ин ҳам, тобеяти Ирландия ба шохигарии Англия аз байн нарафт.

Дар солҳои 1934 – 1939 муносибатҳои Англия бо Олмон, Италия ва Чопон тезугунд шуданд.

Савол ва супоришҳо

1. Англия ба маҷрои ҳаёти осоишта чӣ тавр дохил мешуд? 2. Мустамликаӣ калонтарини Англияро аз харитаи таърих нишон диҳед.

3. Дар бораи нуктаҳои асосии сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 1919 – 1923 иттилоъ диҳед. 4. Дар бораи болоравии иқтисодии Англия дар солҳои 1924 – 1929 далелҳо биёред. 5. Ҳукумати Англия барои аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардани мамлакат кадом роҳро воситаҳоро ба кор мебард? 6. Дар бораи сиёсати мустамликадорӣ Англия чӣ гуфта метавонед? 7. Дар солҳои 30-юми асри 20 муносибатҳои Англия бо кадом давлатҳо тезуғунд шуданд?

§ 4. ФАРОНСА ДАР ШАРОИТИ НОУСТУВОРИИ НИЗОМИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДИИ БАЪДИЧАНҒӢ

Зарари Чанги Якуми Чаҳон ба Фаронса. Чанги Якуми Чаҳон ба Фаронса бадбахтиҳои бешумор овард. Зиёда аз 2 миллион нафар аҳолии он ҳалок ва маъҷуб гардиданд. Даҳ вилояти тараққикардаи саноатӣ ҳароб ва ғорат карда шуд. Мамлакатаи дорои захираи калони пулӣ ба мамлакатаи аз сармоядорони ИМА ва Англия қарздор табдил ёфт. Қарзи давлати Фаронса қариб 50 фоизи дороии миллиро ташкил намуд. Ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ танҳо 57 фоизи давраи тоҷангиро ташкил кард. Дар солҳои аввали баъдиҷанҒӣ ҳам пастравии он идома дошт.

Расми 12. Харитаи маъмурии Фаронса

Фаронса дар солҳои 1919 – 1929. Бо тараққиёти саноати ҳарбӣ дар марказ, қисматҳои ҷанубу ғарб мамлакат марказҳои нави саноатӣ бунёд шуданд. Дар он ҷойҳо корхонаҳои металлургӣ, мошинсозӣ,

таҷҳизоти электротехникӣ ва корхонаҳои дигар сохта шуданд, ки бо таҷҳизоти пешқадам мучаҳҳаз буданд.

Дар ин давра сармояи саноатию бонкӣ афзуда, ба марказонида шудани саноати Фаронса мусоидат кард. Ба Фаронса баргардонида шудани вилоятҳои Элзас ва Лотарингияи дорои саноати пешқадами замонавӣ ва захираҳои ғании зеризаминӣ ба пешрафти умумии иқтисоди мамлакат мадад расонд. Аксари корхонаҳои саноатии ин вилоятҳо ба ихтиёри инҳисорчиён – соҳибони концернҳои Де Ванделей ва Шнейдерҳо гузаштанд. Барои барқароркунии вилоятҳои дар ҷанг харобгардида Бонки Қарзи Миллӣ фаъолона ширкат меварзид. Дар натиҷаи ин дар иқтисоди Фаронса тағйироти кулӣ ба амал омад. Дар даромади миллӣ ҳиссаи саноат афзуд. Дар содирот маҳсулоти саноати вазнин афзалият пайдо намуд. Қисми зиёди сармоя на барои қарзидиҳӣ, балки ба истеҳсолот равона мешуд. Дар ин давра сармояи Фаронса асосан ба мустамликаҳо бароварда мешуд.

Баъди ҷанг дар Фаронса низоми демократию сиёсии бисёрҳизбӣ пай-васта ташаққул меёфт. Неруҳои сиёсӣ дар давраи интиҳоботи парламентӣ барои ба мақсадҳои барномавии худ расидан дар иттиҳодияҳои интиҳоботӣ муттаҳид мешуданд. Неруҳои молиявӣ саноатӣ дар интиҳоботи соли 1919 Кумитаи ҷумҳуриявӣ тичорату саноат ва Иттифоқи манфиатҳои иқтисодиро таъсис намуда, барои ғалабаи номзадҳои худ маблағи зиёд – бештар аз 60 миллион франк – харч карданд. Ҳамаи аҳзоби ростгаро дар Иттиҳоди миллӣ муттаҳид шуданд. Дар муқобили Иттиҳоди миллӣ аҳзоби чапгаро меистоданд. Инҳо ҳизбҳои радикалӣ, радикал-сотсиалистӣ ва сотсиалистӣ буданд.

Дар барномаҳои пешазинтиҳоботии онҳо сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва хориҷӣ дарҷ гардида буд. Масалан, дар барномаи неруҳои чапгаро миллिसозии корхонаҳои калони саноатии таъйиноти истеъмолӣ, ҷорӣ намудани андоз аз даромад, ба манфиати коргарони фабрикаю заводҳо қабул кардани қонунҳо ва ғайра баён ёфта буданд. Ҳизби сотсиалистӣ барномаи интиҳоботии ислоҳоти давлатиро пешниҳод намуд.

Дар интиҳоботи соли 1919 Иттиҳоди миллӣ дар Палатаи намоёндагон аз се ду ҳиссаи ваколатномаҳои вакилонро соҳиб шуд.

Интиҳоботҳои парламентии солҳои 1924 ва 1929 ҳам бо ҳамин усул сурат гирифтанд.

Сиёсати хориҷии Фаронса дар солҳои 1919 – 1929. Сиёсати хориҷии Фаронса дар ин солҳо асосан аз Созишномаи Версал бармеомад. Вилоятҳои Элзас ва Лотарингия ба Фаронса баргардонда шуданд. Фаронса ҳавзаи Саарро аз Олмон ба муддати 15 сол иҷора гирифт. Тахти назорати Антанта мондани соҳили чапи дарёи Рейн ва ба минтақаи ғайриҳарбӣ табдил додани он яке аз муваффақиятҳои калони сиёсати хориҷии Фаронса буд. Фаронса ба заиф гардонидани Олмон ҳам муваффақ шуд. Ин ҳолати Олмон мақоми Фаронсаро дар Аврупо ва ҷаҳон баландтар кард. Мулкҳои мустамликавии Фаронса васеъ шуданд. Як қисми Конгоро ба даст даровард. Барои бо Англия якҷоя

идора кардани Того ва Камерун аз Лигаи Миллатҳо ваколатнома гирифт. Аз 132 млрд. маркаи тилои товони ҷанг (аз Олмон) 52 фоиз, яъне 64 миллиардро Фаронса ба даст овард.

Соли 1921 Фаронса бо Полша иттифоқи ҳарбӣ бастанд. Баъди ин бо дастгирии Фаронса дар ҳайати Чехословакия, Югославия ва Руминия Антантаи хурд созон дода шуд. Фаронса нийят дошт, ки ба ин давлатҳо така карда, бар зидди Олмон муборизаро давом диҳад.

Бухрони иқтисодии солҳои 30-юми асри 20 дар Фаронса. Дар Фаронса бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ таъсири камтар дошт. Дар солҳои 20-ум Олмон ба Фаронса товони ҷанг дод. Ҳарбикунии мамлакат пеши роҳи шиддати бухрони иқтисодиро гирифт. Аз ин рӯ, бухрони иқтисодӣ Фаронсаро як сол дертар - соли 1930 фаро гирифт ва то соли 1936 давом кард. Соли 1936 оғози болоравии нави саноату кишоварзӣ вазъи зиндагии халқро то андозае беҳтар кард. Вале соли 1937 Фаронса ба бухрони нави иқтисодӣ дучор омад, ки он то оғози Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳон тӯл кашид.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар Фаронса сармояи давлатии иқтисодӣ ва даҳлати давлат ба фаъолияти бонкҳою инҳисорҳо, нархгузорӣ, маҳдуд кардани ҳаҷми истеҳсолот дар кишоварзӣ ва азхуд кардани дороии мустамликаҳо зиёд шуд. Бо тақозои инҳисорчиёни калон ҳукумати Фаронса бо ном «Соҳаҳои зерӣ ҳифозат»-ро таъсис дод. Ба он бонкҳои асосӣ, ширкатҳои калони роҳҳои оҳан, корхонаҳои калони металлургияю химиявӣ ва ширкатҳои тичоратии ба бозори хориҷӣ робитадошта шомил гардиданд. Корхонаҳои «Соҳаҳои зерӣ ҳифозат» аз ҳазинаи давлат ёрии калон гирифта, супоришҳои давлатиро иҷро менамуданд. Ин сиёсат Фаронсаро аз бухрони иқтисодӣ бароварда бошад ҳам, корхонаҳои хурд ва миёнаро, ки аз дастгирии давлат маҳрум буданд, муфлис гардонид, нархи маҳсулоти кишоварзӣ, молҳои қосибӣ ва савдогарони хурдро паст кард.

Ҳаёти сиёсии Фаронса дар солҳои 30-юми асри 20. Соли 1932 дар Фаронса интихоботи навбатии парламентӣ баргузор гардид. Раиси Шӯрои Вазирони Фаронса А. Тардье иброн дошт, ки Фаронса аз бухрони иқтисодӣ дар ҳамон сурат зарар нахоҳад дид, ки агар нақши «Азнавсозии миллӣ»-и ӯ аз тарафи интихобкунандагон дастгирӣ ёбад. Ӯ хост, ки радикал-социалистонро ба тарафи худ кашад, вале ба мақсад нарасид. Сарвари радикал-социалистҳо дар арафаи интихобот бо номи «Картели чап» иттиҳоди интихоботӣ ташкил намуд. Ба ин иттиҳод гурӯҳҳои гуногуни сиёсии чапгаро ворид гардиданд.

Дар интихоботи мазкур «Картели чап» ғолиб омад. Сардори ҳукумат Эррио таъйин гардид. Ин ҳукумат дар сиёсати иҷтимоии худ ба муваффақияти чашмрасе ноил шуд. Дар сиёсати хориҷӣ бошад, ба муваффақияти бештаре расид. Ҳукумати 3. Эррио соли 1932 бо ИҶШС дар бораи ба ҳамдигар ҳучум накардан созишнома ба имзо расонид.

Солҳои 30-юм дар байни нерӯҳои чапгаро ва ростгаро барои ба ҳокимият соҳиб шудан рақобати сахт ҷараён дошт. Дар ин давра

неруҳои чапгаро дар байни аҳли меҳнат таъсири зиёд доштанд. Бинобар ин, неруҳои ростгаро маҷбур буданд, ки бо неруҳои навтаъсиси фашистӣ дар Фаронса ҳамкорӣ кунанд. Дар оғози ҳамин давра дар Фаронса ҳатто ҳавфи табаддулоти фашистӣ вучуд дошт. Ба фашистони Фаронса баъзе сармоядорон ва ширкатҳои калон ёрии молиявӣ мерасониданд. Дар байни онҳо «Кумите де Форж», «Кумитаи саноати ангишт» ва консерни ҳарбии «Шнейдер-Крезе» низ буданд.

*Расми 13. Намоиши эътирозии зидди
Ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ, соли 1938*

Солҳои 1934 – 1935 неруҳои зиддифашистӣ Ҷабҳаи миллӣ ташкил намуданд. Онҳо барномаи интихоботии худро таҳия карда, ба маъракаи интихоботии соли 1936 ворид шуданд. Дар ин барнома хифзи озодихоӣ демократӣ, ҳалъи силоҳ, пароканда кардани лигаҳои фашистӣ, афви умум, кафолати ҳуқуқи иттифоқҳои касаба барои тамоми меҳнаткашон, миллисозии саноати ҳарбӣ,

ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳаёти Лигаи Миллатҳо, ташкил намудани амнияти коллективона, чораҳои зидди таҷовузкорӣ, вусъат додани ҳаракат барои сулҳ, барқарор кардани қобилияти харидории аҳоли, ташкил намудани ҳазинаи миллии ёрӣ ба бекорон, бидуни ихтисор кам кардани музди меҳнат дар ҳафтаи корӣ, нафақа барои пиронсолон, мубориза бар зидди ҳанноти, қиматӣ ва ғайра дохил карда шуда буданд.

Дар ин интихобот неруҳои дар Ҷабҳаи миллӣ муттаҳидшуда ғалаба карданд.

Ба ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ сотсиалист Леон Блюм роҳбарӣ мекард. Ин ҳукумат барои амалӣ намудани барномаи пешазинтихоботӣ чидду ҷаҳди зиёде ба харҷ дод ва як қисми онро ҳам намуд. Лекин соли 1937 ҳукумати Блюм ба истеъфо рафт, чунки аз уҳдаи иҷроӣ на ҳамаи ваъдаҳои пешазинтихоботии Ҷабҳаи миллӣ баромада тавонист. Ӯро радикал К. Шотан иваз намуд. Вале ҳукумати Шотан ҳам аз уҳдаи иҷроӣ барномаи Ҷабҳаи Миллӣ набаромада, аз иҷроӣ ин кор даст кашид ва дере нагузашта ба истеъфо рафт. Ба ҳукумати нав муваққатан аз нав Леон Блюм роҳбарӣ кард. 10-уми апрели соли 1938 ҳукумати сотсиал-радикалҳо бо сардории Э. Даладье ташкил ёфт. Ҳукумати нав ба хулоса омад, ки Фаронсаро аз бӯҳрони иқтисодӣ тавассути аз «музаффарият»-ҳои Ҷабҳаи Миллӣ даст кашидан баровардан мумкин аст.

Сиёсати хориҷии ҳукумати Ҷабҳаи Миллӣ. Чораҷӯйҳои ҳукумати Ҷабҳаи Миллӣ ва ҳукумати Даладье қобилияти мудофиавии Фаронсаро

суст карданд. Ҷ ошкоро табаддулоти генерал Франкоро дар Испания дастгирӣ намуд. Соли 1938 Даладйе ҳатто сарҳади байни Испания ва Фаронсаро кушода, бо ин кирдор имкон дод, ки дар Испания фашизм галаба кунад.

Моҳи сентябри соли 1938 Гитлер талаб кард, ки вилояти Судети Чехословакия ба Олмон дода шавад. Даладйе розӣ шуд ва 29-уми сентябри соли 1938 дар конфронси Мюнхен дар баробари намояндагони Англия, Олмон, Италия ва Чехословакия барои ба Олмон додани вилояти Судети Чехословакияи соҳибистиклол имзо гузошт.

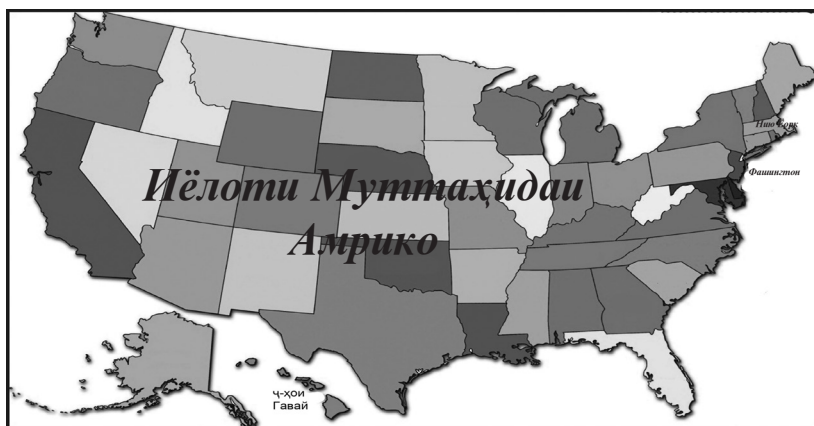
Хиёнати Мюнхен Ҷабҳаи Миллиро пароканда кард, чунки чонибдори сиёсати хориҷии Фаронса танҳо Ҷизби радикал-сотсиалистӣ буд. Неруҳои дигари сиёсӣ аз ҷабҳа баромадани худро эълон карданд.

Баъди хиёнати Мюнхен ҳукумати Фаронса дар амал ба ифодагари манфиатҳои сиёсати хориҷии Олмон табдил ёфт.

Савол ва супориш

1. Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба Фаронса чӣ зарар овард? 2. Дар солҳои 1919 – 1923 болоравии саноати Фаронса чӣ тавр сурат гирифт? 3. Нуктаҳои асосии сиёсати хориҷии Фаронсаи солҳои 1924 – 1929-ро баён кунед. 4. «Картели чап» дар Фаронса кай ба сари қудрат омад? 5. Бухрони иқтисодии ҷаҳони солҳои 1929 – 1933 ба Фаронса чӣ зарар овард? 6. Фаъолияти Ҷабҳаи миллии Фаронсаро шарҳ диҳед. 7. Дар бораи сиёсати хориҷии ҳукумати Ҷабҳаи миллии ва Даладйе нақл кунед. 8. Ба сиёсати дохилӣ ва хориҷии Фаронсаи солҳои 20-ум ва 30-юми асри 20 баҳо диҳед.

§ 5. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО ДАР ҶУСТУҶҶҶИ РОҲҶОИ НАВИ РУШД БАЪД АЗ ШИКАСТ ДАР КОНФРОНСИ ПАРИЖ (СОЛҶОИ 1919 – 1929)

Расми 14. Харитаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

Оқибати Чанги Якуми Чаҳон барои ИМА. Чанги Якуми Чаҳон китъаи Америкаро фаро нагирифта буд. Иштироки артиши Амрико дар амалиёти ҳарбӣ танҳо тобистони соли 1918 оғоз ёфт. Аз ин рӯ, талафоти ҷонии ИМА ҳамагӣ 120 ҳазор ва захмбардоштагон 280 ҳазор нафарро ташкил кард.

Аз назари иқтисодӣ Чанги Якуми Чаҳон ба ИМА даромади калон овард. ИМА ба давлатҳои чангкунанда лавозимоти ҳарбӣ, сарулибос, хӯрокворӣ ва ғайра мефурӯхт. Даромади софи инхисорҳои Амрико аз ин ҳисоб 39,6 млрд. долларро ташкил кард. Ин даромад имкон дод, маблағгузорӣ ба саноати мамлакат афзояд. Маҳз бо ҳамин сабаб ҳиссаи ИМА дар истеҳсоли саноатии чаҳон афзуд. Соли 1920 ИМА қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии ангишт, аз панҷ се ҳиссаи ҷӯян ва пӯлод, аз се ду ҳиссаи нафт ва 85 фоизи автомобилҳои истеҳсолшудаи чаҳонро меод. Ҳамин тариқ, ИМА ба давлати пуриқтидортарини дунё табдил ёфт.

ИМА дар давраи пеш аз ҷанг дар масъалаи ба хориҷа содир кардани сармоя аз давлатҳои дигари пуриқтидори чаҳон ақиб мемонд. Он ҳамагӣ 3 млрд. долларро ташкил меод, дар сурате ки давлатҳои Аврупо ба ИМА 5 млрд. доллар ворид намуда буданд.

Супоришҳои бузурги ҳарбии давлатҳои Антанта ба ширкатҳои Амрико қарзи ИМА-ро кам карданд. То соли 1919 маблағгузори дарозмуддати давлатҳои Аврупо дар ИМА то 3 млрд. доллар паст фурумад. Дар баробари ин ИМА содироти сармояро ба хориҷа густариш дод. Шакли асосии ин содирот қарзҳо буданд. Маблағи умумии содироти қарзҳо то аввали соли 1921-ум 11 млрд. долларро ташкил кард. Ба давлатҳои хориҷӣ маблағгузориҳои хусусии сармоядорони Амрико низ афзуд.

Расми 15. Ҳенри Форд ва писараи бо автомобили 10-уминмиллионии тамгаи «Форд-модел-Т»

Соли 1919 ин гуна маблағгузорӣ ба 6,5 млрд. доллар расид. Аз ин бармеояд, ки ИМА дар солҳои ҷанг аз мамлақати қарздор ба мамлақати бузурги қарздиҳанда табдил ёфтааст.

Ҷунин ҳолат доираҳои ҳукмрони Амрико ро водор менамуд, ки ба рои дар чаҳон ба мақоми сарварӣ соҳиб шудани ИМА мубориза баранд. Ба ин сиёсат президенти Америка Вудро Вилсон асос гузошта буд.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 1919 – 1924. Сиёсати хориҷии ИМА дар давраи баъдичангӣ дар «Чаҳордах мода»-и 8-уми январӣ соли 1918 ба Конгресс пешниҳодкардаи президент В. Вилсон инъикос гардидааст. Дар ин нома барномаи баъдичангии бозсозӣ,

муносибатҳои байналмилалӣ ва мақоми ИМА пешниҳод шуда буд. Дар ин ҳуҷҷат, аз он ҷумла ҷунин масъалаҳо баён ёфта буданд: бекор кардани созишномаҳои дар солҳои ҷанг ба таври пинҳонӣ басташудаи давлатҳои Антанта; эътирофи ҳаққи таъйини сарнавишти халқҳои давлатҳои мустамлика; барои ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон фароҳам овардани шароити яқсонӣ гумрукӣ, дар мулкҳои Олмон ва Туркия эълон кардани қоидаи «дарҳои кушода» ва ғайра.

Дар Конфронси байналмилалии Париж вакилони ИМА маҳз барои иҷро гардидани ҳамин барнома ҷидду ҷаҳд намуданд. ИМА намуҳост, ки Фаронса ва Англия дар натиҷаи қарорҳои Созишномаи сулҳи Париж аз ҳад зиёд пурзӯр шаванд. Президенти ИМА В. Вилсон бар он ақида буд, ки Лигаи Миллатҳо барои Амрико ҳамин вазифаро иҷро менамояд. Аз ин рӯ, созмон дода шудани Лигаи Миллатҳо дастгирӣ ва ташвиқу тарғиб мекард. Лекин ба ИМА Англия ва Фаронса муқобилати саҳт нишон дода, ин конфронсро ба маҷрои манфиатҳои худ дохил намуданд. Ҳамин тариқ, нақшаҳои В. Вилсон дар Конфронси сулҳи Париж амалӣ нашуданд. Шикасти дипломатии В. Вилсон дар Париж норизонӣ сармоядорону сиёсатмадорони Амрико ба вучуд овард. Бо сардории раиси Комиссияи Сенат оид ба қорҳои хориҷӣ Генри Кэбот Лоч нисбати В. Вилсон оппозитсия ба вучуд омад. Ҷонибдорони Лоч талаб мекарданд, ки қарорҳои Созишномаи сулҳи Париж тасдиқ карда нашаванд ва ИМА дар фаъолияти Лигаи Миллатҳо ширкат наварзад. Лочиҳо шиор ба миён гузоштанд, ки «дастҳои Амрико бояд кушода бошанд», то ки ҳукмрони ҷаҳон шуда тавонад. Ба роҳбарияти Ҳизби ҷумҳурихоҳон аз ҷониби Сенат тасдиқ нашудани қарорҳои сулҳи Париж муяссар гардид. Сенат қарорҳои Созишномаи сулҳи Парижро рад кард ва сиёсати пешгирифтаи хориҷии ҳукумати В. Вилсон шикаст хӯрд.

Вазъи дохилии ИМА дар солҳои 1919 – 1924. Низоми танзими давлатии иқтисодӣ мамлакат яке аз сабаб ва омилҳои асосии болоравии иқтисодии ИМА гардид. Дар ин давра Конгресс қонунҳои қабул кард, ки ба пешравии саноат ва кишоварзӣ мусоидат намуданд. Дар натиҷа даромади қорхонаҳои саноатӣ ва фермерҳо афзуд. Музди меҳнати захирашон ва хизматчиёни давлатӣ низ боло рафт. Зиндагии оммаи мардум беҳтар шуд.

Тағйирот дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳаёти сиёсии мамлакат низ таъсир расонд. Тараққиёти сармояи давлатии инҳисорӣ дар мамлакат боиси пурзӯршавии неруҳои иртиҷой гардид. Дар охириҳои соли 1920 ва аввали соли 1921 бо амри вазири адлия комиссия дар саросари мамлакат гирудорҳои «радикалҳо»-ро ташкил намуд. Дар натиҷа қисме аз зиёиёни пешқадам ба ҳаёти гирифта ва ё ба хориҷи кишвар таъйид шуданд. Дар ин давра ҳар гуна гурӯҳҳои иртиҷой, аз он ҷумла Лигаи Амрико ва дастаҳои Ку-клук-клан ба фаъолият шурӯъ карда, бар зидди аҳолии ғайрисафедпӯст мубориза мебуданд. Ҳаракати иҷтимоӣ дар нимаи аввали солҳои 20-ум иёлоти зиёди Амрико фаро

гирифт. Мардум арзишҳои демократӣ ва ғояҳои озодию бародариро химоя мекарданд. Дар мамлакат мисли пештара ду ҳизби асосӣ - Ҳизби демократӣ ва Ҳизби ҷумҳурихоҳон бо ҳамдигар барои ҳокимият рақобат мекарданд. Дар баробари онҳо ҳизбу созмонҳои дигар ҳам ташкил ёфтанд. Соли 1919 дар ш. Чикаго анҷумани умумиамерикой баргузор гардид, ки он Ҳизби Миллии Коргариро таъсис дод. Дар ин давра Федератсияи меҳнати Чикаго, Лигаи ғайриҳизбиҳо, Комитети 48 ва Ҳизби Сотсиалистӣ низ ташкил ёфтанд. Дар ҳаёти Ҳизби сотсиалистӣ қаноти чап ташкил ёфт, ки он ба ақидаҳои коммунистӣ таъя мекард. Аъзои ин гурӯҳ соли 1919 аз Ҳизби сотсиалистӣ ҷудо шуда, ду ҳизби коммунистӣ ташкил карданд.

Ҳар ҳизби сиёсӣ ҷомеаи Амрико ро ба таври худ дидан меҳост. Ҳаёти сиёсии Амрико дар давраи интиҳоботи президентӣ ва парламентӣ маҳсусан ғаёл мешуд. Солҳои 1919 – 1920 дар ИМА бӯҳрони барзиёд-истеҳсолкунӣ ба амал омад. Бо ҳамин сабаб нархи маҳсулоти кишоварзӣ 3-4 баробар паст фурумад. Истеҳсоли саноатӣ маҳлуд ва музди меҳнат кам шуд. Ин ҳолат обрӯи Ҳизби демократии дар сари қудратбударо паст кард. Аз ин ҳолат Ҳизби ҷумҳурихоҳон устокорона истифода бурд. Дар интиҳоботи президентии соли 1920 номзади ин ҳизб Уоррен Гардинг ба гирифтани зиёда аз 16 миллион овози интиҳобкунандагон ноил шуд ва президенти ИМА интиҳоб гардид. Соли 1923 Гардинг вафот кард ва ҷойи ӯ ро то интиҳоботи навбатии президентӣ Калвин Кулиҷ ишғол намуд. Дар интиҳоботи президентии соли 1924 Ҳизби ҷумҳурихоҳон аз нав ғолиб омад. Номзади он Калвин Кулиҷ 15,7 миллион овоз гирифта, ба муҳлати 4 соли оянда президенти ИМА интиҳоб шуд.

Болоравии нави иқтисодии ИМА. Аз соли 1924 болоравии нави иқтисодии ИМА оғоз ёфт ва то соли 1929 давом кард. Дар охири солҳои 20-ум нисбат ба давраи тоҷангӣ истеҳсоли саноатии ИМА 70 фоиз афзуд, ки 48 фоизи истеҳсолоти умумии саноатии мамлакатҳои сармоядорӣ ҷаҳонро ташкил намуд. Соли 1924 ИМА нисбат ба ҷамъи давлатҳои Англия, Фаронса, Олмон, Италия ва Ҷопон 10 фоиз зиёдтар маҳсулоти саноатӣ истеҳсол кардааст, чунки суръати тараққиёти саноати ИМА дар натиҷаи навоарӣ, ҷорӣ намудани стандартикунонӣ, ба миқдори зиёд истеҳсол кардани маснуоти техникаю технологӣ ноил гардид.

Дар шароити болоравии иқтисодӣ соли 1928 дар ИМА интиҳоботи навбатии президентӣ баргузор гардид, ки дар он номзади Ҳизби ҷумҳурихоҳон Герберт Гувер ғолиб омад. Ӯ фаро расидани «асри шукуфоии абадӣ»-и Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ро пешгӯӣ кард.

Сиёсати хоричии ИМА дар солҳои 1924 – 1929. Ба иқтидори бузурги иқтисодии Америка таъя намуда, Ҳизби ҷумҳурихоҳон дар марҳалаи аввал сиёсати ишғоли молиявию иқтисодии ҷаҳонро дар ҷойи нахуст гузошт. Дар солҳои 20-ум аз рӯи ҳаҷми содирот ИМА дар ҷаҳон ҷойи якумро нигоҳ медошт. Дар охири ҳар давра маблағгузории Америка дар хоричи кишвар наздики 16,5 млрд. доллар ва бо қарзҳои давлатӣ 27 млрд. долларро ташкил менамуд.

Аз тарафи ИМА забти фаъолонаи иқтисодии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бо суръат амалӣ мешуд. То соли 1929 маблағгузорию ИМА дар мамлакатҳои Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ ба ҳаҷми дар ин ҷо маблағгузорӣ қардани Англия баробар шуд. Дар охири солҳои 20-ум аз 20 мамлакатаи Америкаи Лотинӣ 14-тоаш дар зери назорати иқтисодӣ ва ҳарбии Америка буд.

ИМА ба Шарқи Дур ҳам диққати ҷиддӣ меод, алалхусус ба Чин. ИМА аз ин ҷо рақибони деринаи худро то ҳаде танг қарда баровард, вале Ҷопон дар бозорҳои Чин ҳанӯз ҳам мавқеъ дошт. Ҷарҷанд ИМА, Англия ва Ҷопон дар масъалаи бозори Чин бо ҳамдигар рақобат мекарданд, вале ҳангоми соли 1924 дар Чин оғоз ёфтани инқилоби буржуазӣ онҳо зуд қувваҳои худро муттаҳид қарда, бар зидди инқилоби Чин ба мубориза бархостанд, чунки ин инқилоб муҳолифи манфиатҳои ҳарсеи онҳо буд.

Дар солҳои 20-ум ИМА мавқеи худро дар Аврупо ҳам мустаҳкам қард. Дар ин китъа «Нақшаи Дауэс» амалӣ шуд. Вомбаргҳои Америка аввал дар Олмон ва баъд дар баъзе давлатҳои дигари Аврупо ҳам ҳукмрон гардиданд. Вомбаргҳои чандинмиллиардаи ИМА ба ниқорталабони Олмон имкон доданд, ки иқтисодии ҳарбию иқтисодии мамлакатаи худро аз нав барқарор намоянд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги Якуми Ҷаҳон барои ИМА чӣ тавр анҷом ёфт? 2. Президент Вудро Вилсон ба кадом сиёсати хориҷии ИМА асос гузоштааст? 3. «Ҷаҳордах модда»-и Вудро Вилсонро шарҳ диҳед. 4. Оё дипломатияи ИМА дар Конфронси сулҳи Париж ғалаба қард? 5. Ибораи Лоч «дастҳои Америка бояд қушода бошанд»-ро шарҳ диҳед. 6. Дар бораи ҳаёти иқтисодию сиёсии ИМА дар солҳои 1919 – 1924 нақл кунед. Конгресси ИМА барои пешрафти иқтисодии ИМА кадом воситаҳоро ба кор мебард?

§ 6. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО ДАР СОЛҲОИ 1929 – 1939

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 – 1933. Бухрони иқтисодии дар мамлакатҳои сармоядорӣ ҷаҳон баамаломата, пеш аз ҳама, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ро фаро гирифт. Ин бухрони барзиёдистехсолкунӣ буд. Он соли 1929 дар биржаи Нью-Йорк оғоз ёфтааст.

Бухрони иқтисодӣ дар ИМА бештар ба саноати вазнин зарар овард. Барои дар сатҳи қаблӣ нигоҳ доштани даромад иттиҳодияҳои инҳисорӣ аз сиёсати ба таври суғӣ дар сатҳи баланс нигоҳ доштани нархҳо истифода мебарданд. Барои ин онҳо ҳаҷми истеҳсолро ба ҳадди ақал мерасонданд. Ҳамин тариқ, истеҳсоли пулод дар солҳои бухрон бештар аз чор баробар кам шуд. Дар ИМА аз 285 печи домнагӣ дар миёнаи соли 1932 ҳамагӣ 46-тоаш кор мекард.

Бухрон аҳволи коргаронро вазнин кард. То охири соли 1932 шумораи бекорон дар Амрико қариб ба 17 миллион нафар расид, яъне ҳар коргари дуҷум бекор буд. Танҳо 10 фоизи коргарон бо кор пурра таъмин буданд.

Дар аввали солҳои 30-юм аҳволи фермерҳо то ҳадди фочивӣ бад шуд. Соли 1932 нисбат ба соли 1929 нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва чорводорӣ то се-чор баробар паст гардид. Аз ҳамин сабаб дар чор соли бухрон дар ИМА барои напардохтани қарзҳо ва андозҳо 897 ҳазор хоҷагии фермерӣ ё муфлис гардиданд, ё мачбуран фурухта шуданд.

Бухрон тамоми низоми молиявии мамлакатро фаро гирифт. Моҳи октябри соли 1929 биржаҳои ИМА-ро воҳима зер кард. Нархи саҳмияҳо ба тезӣ паст фурумад. Ин раванд қариб се сол давом кард. То моҳи март соли 1933 пастравии нархи умумии саҳмияҳо қариб 19 млрд. долларро ташкил намуд. Бухрони молиявӣ ба тамоми низоми бонкӣ зарба зад. Дар зарфи чор соли бухрон наздики 5 ҳазор бонк муфлис шуданд, ки ин панҷаки тамоми бонкҳои Амрико ташкил меод.

Сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати Г. Гувер. Маъмурияти ҷумҳуриятҳои роҳҳои аз бухрон баровардани Иёлоти Муттаҳидаи Амрико саросемавор мечуст. Ба халқи Америка ваъдаҳо меод. Вале дар аввал президент Г. Гувер барои бехтар кардани аҳволи мардум, ғайр аз барои бекорон ташкил намудани ҷойҳои кории начандон зиёд, ҷораи диғаре андешида натавонист.

Сиёсати кишоварзии ҳукумати ИМА ба талаботи рӯз ҷавобгӯ набуд. Моҳи июни соли 1929 иҷлосияи махсуси Конгресс «Қонун дар бораи фуруши молҳои кишоварзӣ»-ро қабул кард. Дар асоси ин қонун идораи федералии фермерӣ таъсис шуд. Ин қонун мебоист вазифаи ба эътидол овардани нархи наворо иҷро менамуд. Бо ҳамин мақсад аз ҳазинаи давлат ба идораи федералии фермерӣ 500 миллион доллар ҷудо карда шуд. Амалиёт оид ба хариди молҳои кишоварзӣ бо баъзе танаффусҳо қариб якуним сол давом кард. То миёнаҳои соли 1931 дар анборҳои идора захираи бузурги ин маҳсулот -

*Расми 16. Президенти ИМА
Франклин Делано Рузвелт*

257 миллион бушел (1 бушел ба 36,3 кг баробар аст) гандум ва 1,3 миллион тоӣ пахта ҷамъ карда шуд. Чунин сиёсат кишоварзонро аз пурра муфлисшавӣ то як дараҷа нигоҳ дошт, вале пеши роҳи бухрони соҳаро гирифта натавонист. Идораи федералии фермерӣ захираи бузурги

маҳсулоти кишоварзиро бо нархи харидашуда фурӯхта наметавонист. Ба ҳар ҳол, ин чора ёрие буд ба фермерҳо.

Ҳукумати Гувер ба доди корхонаҳои инҳисорҳо ҳам расид. Ҳукумати федералӣ бо мақсади ҳавасмандкунии маблағгузории хусусӣ барои арзон кардани қарзҳо чораҳо меандешид. Охири соли 1929 он андоз аз даромади корхонаҳоро паст кард. Соли 1933 ба молҳои воридотӣ андози гумрук зиёд карда шуд, ки ин чора ба болоравии нархи молҳои дар дохили кишвар истехсолшуда мусоидат кард ва истехсолкунандагони дохилӣ ҳавасманд шуданд.

Шурӯъ аз тирамоҳи соли 1931 ҳукумати Г. Гувер барои гирифтани пеши роҳи муфлисшавии бонкҳо ба маблағгузории бевоситаи корхонаҳои инҳисорӣ гузашт. Моҳи октябри ҳамон сол Г. Гувер ташаббускори таъсиси Муассисаи миллии қарз шуд, ки сармояи ойинномавии он 500 миллион доллар буд.

Барои аз бӯҳрон баровардани иқтисодиёти ИМА ҳукумати Г. Гувер ва Конгресс чораҳои дигар низ меандешиданд.

Бӯҳрони иқтисодии солҳои 1929 – 1933 мавқеи байналмилалӣ империализми Амрикоро як дараҷа паст кард. Савдои хориҷии ИМА кам шуда, қариб 70 фоизи пеш аз бӯҳронро ташкил намуд. Беқурбшавии маблағҳои дар хориҷа гузоштаи Америка оғоз ёфт. Дар давраи бӯҳрон дар байни ИМА ва рақибони империалистии он, махсусан Англия, дар масъалаи бозори фурӯши мол ва соҳаҳои маблағгузорӣ муборизаи шадид ба амал омад. Англия Иёлоти Муттаҳидаи Амрикоро аз Канада ва Америкаи Лотинӣ фишор дода мебаровард.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 30-юм ба он овард, ки дар Шарқи Дур манбаи ҷанг ба вучуд омад. Вақте ки моҳи сентябри соли 1931 артиши Чопон Манчурияро истило кард, ҳукумати Гувер ҳатто аз маҳкумкунии сохтакоронаи ин иқдоми Чопон ҳам худдорӣ кард. Ҳукумати Гувер гумон дошт, ки баъди истилои Манчурия Чопон бар зидди ИҚШ лашкар мекашад. Вале Чопон сарбозони худро ба ҷониби Чин равона кард. Аз ин кирдори Чопон ИМА ибрази норизоӣ намуд. Ба ҳар ҳол, рақобат бо ИМА дар Шарқи Дур Чопонро аз сиёсати таҷовузкоронаи хориҷӣ боздошта натавонист.

«Роҳи нав»-и Франклин Делано Рузвелт. Охири соли 1932 дар ИМА интиҳоботи навбатии президентӣ доир гардид. Дар он номзадҳо аз Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон Гувер ва аз Ҳизби демократӣ Рузвелт иштирок карданд. Дар ин интиҳобот номзади демократҳо Франклин Делано Рузвелт ғалаба кард. Ба ҷонибдорӣ ӯ 22,8 миллион нафар интиҳобкунандагон ва ба ҷонибдорӣ Гувер ҳамагӣ 15,8 миллион нафар овоз доданд. Ҳамин тариқ, дар Америка ҳокимият ба дасти демократҳо гузашт.

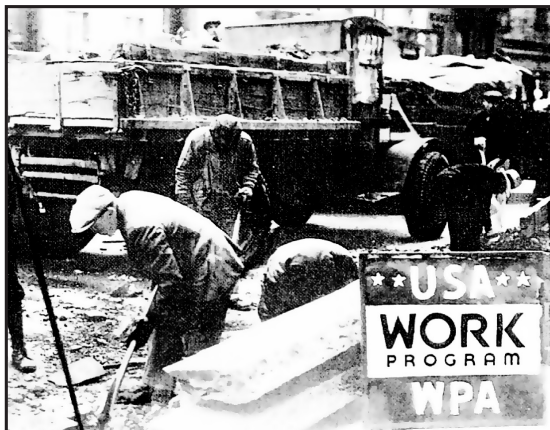
9-уми марти соли 1933, баъди ҳамагӣ якчанд рӯзи ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ намудани Рузвелт, иҷлосияи махсуси Конгресс даъват карда шуд, ки он зиёда аз се моҳ давом кард. Дар ин муддат Конгресс қонунҳои қабул кард, ки қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти Амрикоро дар бар

гирифтанд. Дар зарфи 100 рӯзи аввали президентӣ Рузвелт ба сиёсати ояндаи ҳукумати худ замина гузошт, ки он дар таърихи Амрико «Роҳи нав» («Нию Дил») ном гирифтааст.

Ҳангоми таҳияи ин сиёсат ақидаҳои иқтисодшиноси машҳури англис Чон Мейнард Кейнс дастури амал қарор дода шуд. Кейнс ва пайравони ӯ бар он ақида буданд, ки барои таъмини чараёни муътадили тақрористехсоли сармоядорӣ танзими фаъолонаи давлатии иқтисодиёт зарур аст. Мувофиқи ин нишондод, вазифаи муҳимтарини иқтисодии «Роҳи нав»-и Рузвелт аз он иборат аст, ки тавассути ба рафти тақрористехсоли сармоядорӣ даҳолати қатъӣ қардан иқтисоди Америка аз бӯҳрон бароварда шавад. "Роҳи нав"-и Рузвелт оғози ба ҳодисаи доимии ҳаёти иқтисодии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико табдил ёфтани сармояи инхисорӣ буд.

Қисми асосии таркиби «Роҳи нав»-и Рузвелт «Қонуни миллии барқароркунии саноат» (ҚМБС) буд, ки он 16-уми июни соли 1933 ба ҳукми қонун даромад. Ин қонун аз 3 қисмат иборат аст.

Татбиқи «Роҳи нав»-и Рузвелт на танҳо иқтисодиёти Америкаро аз доми бӯҳрон халос кард, балки давлатро дар ҷаҳон ба ҷойи аввал баровард.

Расми 17. Ҷойҳои нави қорӣ аз рӯйи барномаи «Роҳи нав»

Сиёсати хоричии ИМА дар солҳои 1933 – 1939. Дар баробари ба сари қудрат омадани Франклин Рузвелт сиёсати хоричии ИМА тағйир наёфт. Мақсади ӯ ҳам дар тамоми ҷаҳон мустаҳкам қардани мавқеи империализми Америка буд. Вале Рузвелт ин сиёсатро эҳтиёткорона амалӣ менамуд.

Маъмурияти демократии ИМА ҳаракат мекард, ки бо мамлакатҳои ҷаҳон муносибатҳои хуб дошта бошад.

Ҳукумати Рузвелт нисбати мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ сиёсати қатъитарро пеш гирифт, чунки солҳои бӯҳрони иқтисодӣ дар ин ҷо мавқеи ИМА хеле заиф шуда буд. Дар шароити болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ Рузвелт дар Америкаи Лотинӣ сиёсати «Ҳамсоияи нек»-ро эълон кард. Эъломияҳои ботантанаи арбобони сиёсии ИМА дар бораи ба қорҳои дохилии давлатҳои Америкаи Лотинӣ «даҳолат нақардан» тавассути баъзе гузаштҳо эътимод пайдо намуданд. Ин буд, ки соли 1924 ҳукумати Ф. Рузвелт артиши Америкаро аз Гаити бозхонд, ки дар он ҷо қариб 20 сол боз мустақар буд. Созишномаи нав бо Куба «ислоҳи

Платт», ки барои ин мамлакат таҳқиромез буд (зеро ба ИМА ҳуқуқ ме-
дод, ки бар зидди Куба бо баҳонае ба таҷовузи ҳарбӣ даст занад), бе-
кор карда шуд. Файр аз ин, бо давлатҳои зиёди Америкаи Марказӣ ва
Ҷанубӣ созишномаҳои барои онҳо мусоиди тичоратӣ баста шуданд.
Ин созишномаю қарордодҳо аз ҳамин дипломатияи «гузашткунӣ»-и
ИМА дарак медиҳанд.

То оғози Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мавқеи ИМА дар нимкураи ғарбӣ на
танҳо аз нав барқарор карда шуд, балки боз ҳам кавитар гардид.

Нисбат ба давлатҳои Аврупо сиёсати солҳои 20-ум пешгирифтаи
ИМА амал мекард. ИМА бо давлатҳои Аврупо ба ягон паймони ҳарбӣ
дохил намешуд.

Дар охири солҳои 30-юм баробари васеъ шудани ҳудуди таҷовузи
Олмон ва Ҷопон ва тезтунд шудани зиддиятҳо дар байни ИМА ва
мамлакатҳои иттиҳоди фашистӣ Ф. Рузвелт ва арбобони дигари сиё-
сии мулоҳизакори ИМА баъзан мавқеи ниҳоят ҷиддӣ ишғол менаму-
данд. Ф. Рузвелт тавассути якҷанд изҳорот амалҳои таҷовузкоронаи
иттиҳоди давлатҳои фашистиро маҳкум кард. Барои исботи ин гуфтаҳо
изҳороти Ф. Рузвелт дар Чикаго аз 5-уми октябри соли 1937-ро ном
бурдан мумкин аст. Аз тариқи ин изҳорот Ф. Рузвелт ҳамаи халқҳои
сулҳдӯстро даъват кард, ки атрофи давлатҳои таҷовузкорро «мамнӯъ»
(«қарантин») эълон кунанд. Баъдтар, моҳи январи соли 1939 Ф. Руз-
велт пешниҳод кард, ки «Қонун дар бораи бетарафӣ»-и ИМА аз нав
баррасӣ шавад.

Савол ва супориш

1. Солҳои бухрони иқтисодӣ чаро дар Америка маҳсулоти барои
фуруш истехсолшуда ба фуруш намерафт? 2. Президент барои гирифтани
пеши роҳи бухрони иқтисодӣ чӣ чораҳо андешид? 3. Чаро ҳукумат
хариди маҳсулоти кишоварзиро ба роҳ монд? 4. Дар бораи сиёсати
хориҷии ИМА, баҳусус давраи бухрони иқтисодӣ маълумот диҳед. 5.
«Роҳи нав»-и Ф. Рузвелтро шарҳ диҳед. 7. Оё дар замони президентии
Ф. Рузвелт сиёсати хориҷии ИМА тағйир ёфт?

§ 7. ИТТИҲОДИ ШҶРАВИ ДАР РОҲИ МУБОРИЗА БАРОИ СОҲТМОНИ СОТСИАЛИЗМ ВА ДИФОИ МАМЛАКАТ АЗ КИШВАРҲОИ ИМПЕРИАЛИСТӢ

Ҷанги шаҳрвандӣ. Тавре ки маълум аст, дар Русия 25-уми октябр (7-
уми ноябр)-и соли 1917 Инқилоби сотсиалистӣ ғалаба кард. Лекин на
ҳамаи шаҳрвандони империяи паҳновари Русия ҳокимияти болшеви-
конро қабул карданд. Аз ҳамин сабаб баъди чанде дар ин давлат ҷанги
шаҳрвандӣ сар зада, тамоми мамлакатро фаро гирифт. Он дар баъзе
ҷойҳо аз соли 1917 то соли 1921, дар баъзе ҷойҳо то соли 1924 ва дар
баъзе минтақаҳои дигар аз ин ҳам бештар давом кард.

Болшевикон ҳанӯз дар оғози ҳукмронии худ ғаёлияти ҳамаи хизбҳои сиёсиро манъ карданд, моликияти хусусиро аз соҳибонашон бо зӯр кашида гирифтанд. Кирдори ҳукумати нав як қисми аҳолиро маҷбур кард, ки ба даст силоҳ биғирад. Артиши подшоҳӣ низ ба муқобили ҳокимияти нав бархоста, барои барҳам задани Ҳокимияти Шӯравӣ мубориза мебуд. Дар байни генералҳои номии артиши подшоҳии

Расми 18. В.И. Ленин – асосгузори Давлати Шӯравӣ

Русия Колчак, Деникин, Юденич, Врангел ва Краснов ҳам буданд. Ба Ҳукумати Шӯравӣ зарур шуд, ки тамоми воситаҳои барои барҳам задани неруҳои зиддишӯравӣ сафарбар намояд. Барои бо аслиҳа, сарулибос ва хӯрокворӣ таъмин намудани Артиши Сурхи наваташкил дар мамлакат сиёсати «коммунизми ҳарбӣ» ҷорӣ гардид. Мувофиқи ин сиёсат бозор, гардиши пул ва хариду фурӯш манъ карда шуд. Дастаҳои махсуси мақомоти ҳокимияти давлатӣ озуқа ва сарулибоси зиёдатии мардумро мусодира мекарданд. Дар мамлакат андозаи озуқа («продразвёрстка») ҷорӣ карда шуд. Ҳамин тариқ, Артиши Сурх аз лавозимоти ҷангӣ, сарулибос ва озуқа таъмин шуда, дар зарфи солҳои 1919 – 1920 артиши муҳолифноро

торумор кард. Муҳолифони боқимонда ба хориҷи кишвар фирор карданд.

Таҷовузи ҳарбии Антанта бар зидди Русияи Шӯравӣ. Конфронси байналмилалӣ сулҳи Париж соли 1919 Низоми Версалро таҳия кард, ки он мубориза бар зидди Русияи шӯравиро ҳам дар назар дошт. Давлатҳои Антанта ният доштанд, ки музаффариятҳои Инқилоби сотсиалистии октябрро дар Русия барҳам диҳанд.

9-уми март соли 1918 крейсери Англия «Глори» ба соҳилҳои Мурманск 200 аскарони англисро фурувард. Аз پاسи англисҳо ба ин ҷо аскарони пиёдаиномии

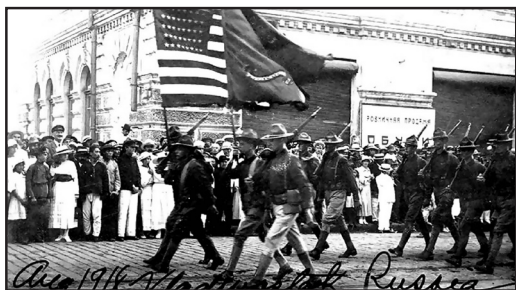

Расми 19. Ҳаҷвигии шӯравӣ ба муқобили капитализм

амрикоӣ омаданд. То аввали соли 1919 ин тачовузкорон Ҳокимияти Шӯравиро аз нимчазираи Кола то шаҳри Архангелск барҳам доданд.

5-уми апрели соли 1918 дастаҳои аввалини аскарони пиёдаи баҳрии Чопон ба шаҳри Владивосток фурумаданд. Баъди якчанд ҳафта дар ин ҷо қисмҳои артиши ИМА ҳам пайдо шуданд.

Охирҳои моҳи майи соли 1918 дар Волгаи Миёна ва Сибир исёни корпуси Чехословакия сар зад. 60 ҳазор аскару афсарони хуб мусаллаҳи ин корпус аз Пенза ва Саратов то Иркутску Владивостокро забт намуда, дар тамоми қисми шарқии мамлакат Ҳокимияти Шӯравиро барҳам доданд. Файр аз ин, артиши Англия моҳи августи соли 1918 ба Қафқозу Осиёи Марказӣ зада даромад. Сипоҳиёни Фаронса дар шимолӣ Баҳри Сиёҳ бар зидди Русияи Шӯравӣ мубориза мебуданд. Дар тачовузи ҷарбии Антанта бар зидди Русияи Шӯравӣ артиши Полша ҳам ғаёлона ширкат варзид.

Расми 20. Ҷузъу томҳои артиши ИМА дар Владивосток (Русия)

Соли 1918 тачовузкорон паси ҳам ғалаба ба даст меоварданд. Лекин баъд аз гузаштан ба сиёсати «коммунизми ҷарбӣ» ташаббус ба дасти Артиши Сурх гузашт. Солҳои 1919-1920 тачовузкорон шикаст хӯрда, қаламрави Русияи шӯравиро тарк карданд,

Сиёсати нави иқтисодӣ.
Сиёсати «Коммунизми ҷарбӣ» дар замони ҷанг

натичаи хуб дод, вале дар замони осоишта тавассути он сохтани сотсиализм имконнопазир буд. Мамлакат дар шароити тартиботи ҷарбӣ зиндагӣ карда наметавонист. Аз ҳамин сабаб соли 1921 дар анҷумани X РКП (б) В. И. Ленин ва ҳамсафони ӯ Сиёсати нави иқтисодиро пешниҳод намуданд. Ин чора аз шароити ҷорӣ мамлакат бармеомад. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва тачовузи ҷарбии давлатҳои империалистӣ саноат ва кишоварзӣ хароб гардида буданд. Ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ ниҳоят паст шуд. Дар мамлакат фақру гуруснагӣ ва ханнотӣ ба дараҷаи ниҳой расид. Ҳокимияти Шӯравӣ заводу фабрикаҳоро аз дасти соҳибонашон кашида гирифт, лекин мутахассисе надошт, ки онҳоро ба кор андозад. Бинобар ин, дар шароити осоишта ба ҶШСФР Сиёсати нави иқтисодӣ лозим шуд.

Сиёсати нави иқтисодӣ аз соли 1921 ҷорӣ гардид. Мувофиқи он пул аз нав ба муомилот бароварда шуд, корхонаҳои саноатӣ ва як қисми замин зери назорати давлати сотсиалистӣ ба соҳибонашон баргардонида шуданд. Принципи асосии ин сиёсат гузариш аз развёретка (таксим)-и озуқа ба андози озуқа буд. Агар мувофиқи сиёсати «Коммунизми

харбӣ» давлат ба ҳар оилаи кишоварз танҳо барои зарурати ақал як миқдор ғалладонаи истеҳсолкардаашро дода, боқимондари мусодира мекард, пас, мувофиқи сиёсати нави иқтисодӣ, деҳқонон андози давлатии озуқаро пардохта, баъд метавонистанд қисми маҳсулоти аз хӯрок изофамондари ба бозор бароварда фурӯшанд.

Ҳамин тавр Русияи шӯравӣ аз нав унсурҳои иқтисоди бозоргониро дар амал ҷорӣ кард. Лекин иқтисоди бозоргонӣ ба табиати концепсияи болшевикии рушди иқтисодӣ мувофиқат намекард. Аз ин рӯ, гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ дар ин мамлакат ҷораи муваққатӣ буд. Давлати шӯравӣ охири солҳои 20-ум аз ин сиёсат даст кашид. Тамоми иқтисодиёти ИҶШС ба ду шакли моликият – давлатию умумихалқӣ ва колхозию кооперативӣ асос ёфта буд.

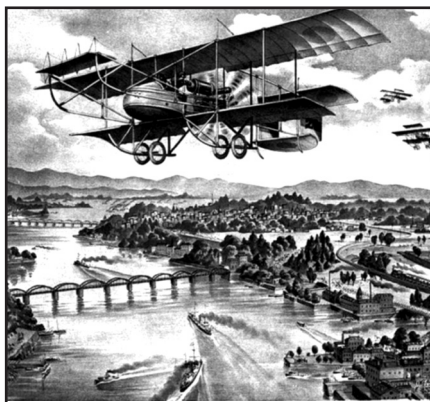
Таъсисёбии ИҶШС. Империяи собиқи Русия давлати сермиллат буд. Ҳар як миллати ватани таърихӣ худро дошт. Ҷанги шаҳрвандӣ нишон дод, ки бе дар ҳайати Давлати шӯравӣ муайян намудани мақоми сиёсӣ маъмурии онҳо давлати сотсиалистӣ сохтан номумкин аст. Бинобар ин, ҳизби ягона ва ҳукмрон РКП (б) бо сардории В. И. Ленин ба таъсиси Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) шурӯъ кард. Ҷумҳуриҳои шӯравӣ низ ба ин иқдом тайёр будани худро изҳор карданд.

Комиссияи махсуси барои ин кор таъсис додашуда пешниҳод кард, ки дар таъсиси федератсияи Ҷумҳуриҳои шӯравӣ ғояи «автономия» («мухторият») ба асос гирифта шавад, лекин В. И. Ленин ин ақидаро рад кард. Ниҳоят, ақидаи ленинии «Таъсиси федератсияи Ҷумҳуриҳои баробарҳуқуқи шӯравии сотсиалистӣ» ба асос гирифта шуд.

Ҳамин тариқ, 30-уми декабри соли 1922 дар шаҳри Москва Анҷумани 1-уми Шӯрои муассисони ИҶШС баргузор гардид. Дар он вақилон аз ҷамоҳири шӯравӣ ширкат варзиданд. Анҷуман худӣ ҳамон рӯз дар бо-раи дар ҳайати ҶШСФР, ҶШС Украина, ҶШС Белоруссия ва ЗСФСР

Расми 21. Плакати ҳаҷвии британи

Расми 22. Плакати ҳаҷвии ҷопонӣ

таъсис додани Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) эълония қабул кард. Баъдтар теъдоди Ҷумҳуриҳои шӯравӣ ба 16 адад расонда шуд. РСС Тоҷикистон 16-уми октябри соли 1929 дар ҳайати ИҶШС ҳамчун ҷумҳурии 7-уми Шӯравӣ таъсис ёфтааст. Дар солҳои 50-ум ҶШС Карелофин ба ҷумҳурии худмухтор табдил дода шуд ва теъдоди Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ 15-то шуд.

Сиёсати хориҷии ИҶШС дар солҳои 20-ум. Аз рӯзи ташкилёбии худ Русияи шӯравӣ сиёсати сулҳҷӯёнаро пеш гирифта бошад ҳам, ухдадорҳои байналмилалии Русияи пешазинкилобиро ба зимма нагирифт. Аз ҳамин сабаб давлатҳои ба Русия қарздода ба ташвиш афтада, қарор доданд, ки конфронси байналмилалӣ созмон дода, Русияро ба он даъват намоянд.

7-уми январӣ соли 1922 ҳукумати ҶШСФР аз Шӯрои олии Антанта барои иштирок дар Конфронси байналмилалии иқтисодии Генуя даъватнома гирифт. Ҳайати вакилони ҶШСФР бо роҳбарии Г. В. Чичерин ба Конфронси байналмилалии Генуя ҳозир шуд.

Конфронс 10-уми апрели соли 1922 кушода шуд. Ҳайати вакилони ҶШСФР даъвоҳои намояндагони давлатҳои Антантаро дар бораи пардохти қарзҳои ҳукумати подшоҳӣ ва ҳукумати муваққатӣ, инчунин баргардонда шудани моликияти давлатҳо ва шаҳрвандони хориҷиро қатъан рад карда, иброз дошт, ки ҶШСФР давлати нав аст ва аз давлатҳои хориҷӣ ҳеҷ қарз нагирифтааст. Дар баробари ин, вакилони Русияи шӯравӣ иброз доштанд, ки Русияи шӯравӣ тайёр аст қорхонаҳои аз тарафи Ҳокимияти шӯравӣ мусодирашударо ба сохибонашон иҷора бидиҳад. Ин пешниҳод қабул нашуд. Дар баробари талабҳои намояндагони давлатҳои Антанта Г. В. Чичерин чунон шартҳои пешниҳод мекард, ки қабулнашаванда буданд. Яке аз пешниҳодоти комиссари қорҳои хориҷии Русияи Шӯравӣ он буд, ки Антанта бояд зарари дар натиҷаи таҷовузи қарбии зидди Русияи шӯравӣ расондашро ҷуброн кунад. Баъди ин мо розӣ ҳастем, ки қарзҳои Русияро пардозем.

Ҳамин тавр, Конфронси байналмилалии Генуя бенатиҷа ба итмом расид. Конфронси байналмилалии Гаага низ, ки масъалаи ҷуброни қарзҳои Русияро баррасӣ кард, ба созмондихандагонаш нафъ набахшид.

Сиёсати иқтисодии ИҶШС дар солҳои 1920 – 1939. Нақшаи аввалини иқтисодии Давлати шӯравӣ «Нақшаи ГОЭЛРО»-и соли 1920 буд. Мувофиқи ин нақша, бояд дар мамлакат силсилаи неругоҳҳои барқии оби дорой 1,5 миллион кв/соат ва қорхонаҳои саноатие, ки аз ин неругоҳҳои оби неруи барқ мегиранд, сохта мешуданд.

НБО Кашира ва Волхов аввалин неругоҳҳои барқие буданд, ки мувофиқи «Нақшаи ГОЭЛРО» сохта шуданд. Ин нақша дер татбиқ шуда бошад ҳам, барои пешрафти иқтисодии ИҶШС аҳаммияти бузург дошт.

Солҳои 1925 ва 1927 нақшаҳои саноатикунонӣ ва коллективонии кишоварзии ИҶШС қабул карда шуданд. Коллективонии кишоварзии ИҶШС аз соли 1928 оғоз ёфт. То ин вақт шаклҳои аввалини кооператсияи кишоварзӣ ба монанди ТОЗ-ҳо, артелҳои кишоварзӣ, иттифоқи чуфтгарон ва ғайра вучуд доштанд. Дар солҳои панҷсолаи якуми тараққиёти хоҷагии халқи ИҶШС (1928 – 1932) соҳаи кишоварзӣ қариб дар тамоми ИҶШС коллективонида шуд. Артелҳои кишоварзӣ тавлид ёфтанд. Бо ҳамин роҳ моликияти хусусӣ ба замин барҳам дода шуд. Артелҳои кишоварзӣ моҳиятан кооперативию сотсиалистӣ буданд.

Дар саноат ҳам моликияти хусусӣ пурра барҳам дода шуд. Ин соҳа низ чун соҳаи кишоварзӣ аз рӯи нақша дар асоси моликияти сотсиалистӣ будани он пеш бурда мешуд.

Ҳамин тариқ, дар солҳои 1928 – 1936 ду шакли моликияти сотсиалистӣ ба вучуд омад: умумихалқӣ ва кооперативӣ. Конститутсияи 5-уми декабри соли 1936 қабул кардашудаи ИҶШС ҳам ҳамин ҷиҳати низоми иқтисодии Мамлақати Шӯравиро инъикос намуд.

Сиёсати хориҷии ИҶШС дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон. Дар солҳои 30-юм Иттиҳоди Шӯравӣ сиёсати сулҳҷӯнаи хориҷиро пеш гирифт. Дар нимаи аввали ин давра дар ҷаҳон ду манбаи ҷанг ба вучуд омад. Яке дар Аврупо ва дигаре дар Шарқи Дур. ИҶШС ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ медод, то ки пеши роҳи ҷанги нави ҷаҳонӣ гирифта шавад. ИҶШС бар он ақида буд, ки ин корро давлатҳои алоҳида иҷро карда наметавонанд. Бояд ИҶШС, Англия, Фаронса, ИМА ва давлатҳои дигар якҷоя амал карда, нагузоранд, ки ҷанги нави ҷаҳонӣ сар занад. Натиҷаи ҳамин ҷидду ҷаҳд буд, ки 16-уми январи соли 1936 дар байни ИҶШС ва ИМА, ҳамчунин Испания муносибатҳои дипломатӣ аз нав барқарор карда шуданд. Соли 1934 ИҶШС ба Лигаи Миллатҳо дохил шуд. ИҶШС солҳои 1935 – 1936 аз тарафи Италия истило ёфтани Ҳабашистон ва даҳолати ҳарбии Италия ва Олмон ба қорҳои дохилии Испанияро саҳт маҳкум кард.

Солҳои 1937 – 1938 ҳатари сар задани Ҷанги Дуюми Ҷаҳон боз ҳам бештар шуд. Иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба ҷанг ҳаматарафа тайёрӣ медидаанд. ИҶШС мисли пештара мавқеи сулҳҷӯнаро пеш гирифта, давлатҳои бузурги ҷаҳонро даъват менамуд, ки ҳифзи коллективонаи озоиши халқҳои ҷаҳонро таъмин намоянд.

Соли 1938 Олмони фашистӣ бо ёрии Англия, Фаронса ва ИМА вилояти Судети Чехословакияро гирифта, Австрияро ишғол намуд. ИҶШС алоҳида бошад ҳам, кӯшиш мекард, ки амнияти худро таъмин намоянд. Ин буд, ки 23-юми августи соли 1939 дар байни ИҶШС ва Олмон ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳучум накардан ба имзо расид.

СОЗИШНОМАИ БА ҲАМДИГАР ҲУЧУМ НАКАРДАНИ БАЙНИ ОЛМОН ВА ИТТИҲОДИ ШҶРАВИ

23-юми августи соли 1939

Ҳукумати ИҶШС ва Ҳукумати Олмон:

Майлу хошии пойдор намудани сулҳ дар байни ИҶШС ва Олмонро ба инобат гирифта, бо назардошти нишондодҳои асосии қарордод дар бораи бетарафӣ, ки дар байни ИҶШС ва Олмон моҳи апрели соли 1926 ба имзо расида буд, ба чунин қарор омаданд:

Моддаи 1. Ҳар ду тарафи Созишнома уҳдадор мешаванд, ки аз ба-корбарии ҳар гуна зӯроварӣ, ҳар гуна амали таҷовузкорона ва ҳар гуна ҳучум бар зидди ҳамдигар, чи танҳо ва чи бо ҳамроҳии давлатҳои дигар, худдорӣ мекунад.

Моддаи 2. Дар сурате ки агар яке аз тарафҳои аҳду паймонбаста аз тарафи мамлакати сеюм мавриди амалиётҳои ҳарбӣ қарор гирад, пас тарафи дигари Созишнома ин давлатро дар ягон шакл дастгирӣ намекунад.

Моддаи 3. Созишномаи мазкур ба муҳлати 10 сол баста мешавад. Агар яке аз тарафҳои Созишнома як сол пеш аз хотима ёфтани ҳамин муҳлат изҳор накунад, ки аз Созишнома мебарояд, он худ аз худ ба муҳлати 5 соли оянда тамдид мешавад.

Савол ва супориш

1. Чаро дар Русияи Шӯравӣ ҷанг сар зад? 2. Ҳукумати Русияи шӯравӣ барои торумор кардани нерӯҳои зиддиинқилобӣ чӣ чораҳо андешид? 3. Сиёсати «коммунизми ҳарбӣ» чист? 4. Моҳияти Сиёсати нави иқтисодиро баён кунед. 5. ИҶШС кай таъсис ёфт? 6. Дар бораи «Нақшаи ГОЭЛРО» чӣ медонед? 7. Моҳияти саноатикунӣ ва коллективонии кишоварзиро шарҳ диҳед. 8. ИҶШС дар сиёсати хориҷии худ ба кадом комёбиҳо ноил шуд?

§ 8. ИТАЛИЯ ДАР МАРҲАЛАИ АЗНАВБАРҚАРОРШАВИ, ТАШКИЛИ ИМПЕРИЯ ВА ҲОКИМИЯТИ ФАШИСТИ

Оқибатҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон барои Италия. Италия дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон тахминан 700 ҳазор нафар шахрвандони худро талаф дод ва зиёда аз 1 миллион нафар маъҷуб шуд. Музофотҳои шимолӣ мамлакат ҳароб гардиданд. 60 % флоти ҳарбӣ-бахрӣ барҳам хурд. Харочоти ҳарбӣ ба камшавии буҷа сабаб гардид. Харочот нисбат ба даромад афзуд. Қарзи дохилии давлат ба 15,3 млрд. лир расид. Италия аз иттифоқчиёни ҳарбии худ – ИМА ва Англия қарздор шуд.

Вақте ки Италия иттифоқии Англия шуд, умед дошт, ки Трентино, Тироли Чанубӣ, Триест, Истрия ва Далматсияро ба даст меорад. Вале Англияю Фаронса ва ИМА намехостанд, ки Италия дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин пурзӯр шавад. Бинобар ин, Конфронси сулҳи Париж ба Италия танҳо қисми ғарбии Истрия бо Триестро, Поло ва Горатсияро дод.

Дар солҳои ҷанг ба сабаби зарурати ҳарбӣ саноати вазнини Италия, махсусан саноати металлургӣ, мошинсозӣ ва химия тараққӣ кард. Ширкатҳои «Ансолдо», «Илва», «Фиат» ва «Вреда» ба консернҳои пуриқтидор табдил ёфтанд. Соҳибони корхонаҳои миёна ва хурд мачбур шуданд, ки ҳаҷми истеҳсолро кам кунанд. Баъзеи онҳо, ба бӯҳрон ва рақобат тоб наоварда, муфлис шуданд.

Расми 23. Харитаи маъмурии Италия

Баъд аз хотимаи ҷанг саноати Италия ба мушкilotи ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд, ки он сабаб дошт. Бозори калони дохилӣ мавҷуд набуд, робитаҳои тичоратӣ бо давлатҳои хориҷӣ то дараҷае заиф шуданд. Низомии молиявии мамлакат вайрон ва захираҳои тиллоӣ бонкҳои марказӣ кам шуд. Бо вуҷуди ин, ҳаҷми маблағи пулҳои қоғазии дармуомилотбуда 8 баробар афзуд. Ба ин ҳолати Италия бӯҳрони иқтисодии соли 1920 низ таъсири манфӣ расонд.

Аз сабаби ночизии музди меҳнат аҳволи табақаҳои заҳматкаш, хизматчиён ва ҳарбиён

вазнин шуд. Соли 1919 дар Италия шумораи бекорон ба 300 ҳазор нафар расид.

Вазъи сиёсии Италия дар солҳои 1919 – 1921. То соли 1919 дар Италия Конфедератсияи умумии меҳнат бо сардории Д. Арагон ва Ҳизби сотсиалистӣ бо сардории ислохотхоҳ Туратти фаъолият доштанд. Ҳизби сотсиалистӣ соли 1919 ба Интернационали коммунистӣ пайваست. Худи ҳамон сол Ҳизби халқӣ таъсис ёфт. Сарвари ин ҳизб рӯҳонии ситсилиявӣ Стурсо буд. Ҳизби Халқӣ дар байни ахли заҳмати католикӣ тақягоҳи бозътимод дошт. Он барномаи васеи ислохоти иқтисодиро пешниҳод намуд ва дар назар дошт, ки фаъолияти идораи марказонидашудаи

бюрократии ҳокимияти марказӣ маҳдуд ва заминҳои латифундиячиён (заминдорон)-и калон ба кишоварзон тақсим карда шаванд.

Баъд аз ҷанг дар Италия нерӯҳои иртиқӣ низ ба ҳаракат омада, муттаҳид мешуданд. 23-юми март соли 1919 дар шаҳри Милан бо номи «Фаши да Комбаттименто» («Иттифоқи ҷанговар») созмони нава маҷлиси худро доир кард, ки ба ҳамин нерӯҳо тааллуқ дошт. Роҳбари «Фаши да Комбаттименто» Муссолини буд. Ин шахс бо сабаби ташвиқи иштироки Италия дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳанӯз соли 1914 аз Ҳизби Сотсиалистӣ хорич карда шуда буд.

Созмони наватшакили фашистии Италия дар саҳифаҳои нашрияи худ «Пополо д. Италия» ғояҳои инсонбадбинӣ, истилогарӣ, ниқорталабӣ ва миллатчиғии ашаддиро инъикос намуда, мардумро ба иштибоҳ меандохт. Мутаассифона, як қисми намояндагони сармоядорони калон ба «Фаши да Комбаттименто» ёрии моддӣ мерасонданд, чунки аз пурзӯр шудани нерӯҳои чапгарои мамлакат, ки ин вақт фаъолияти худро вусъат дода буданд, метарсиданд. Фашистон аз ин ёрӣ истифода бурда, аз ҷумлаи ашхоси авбоши гузаро дастаҳои зархариди силоҳбадаст ташкил менамуданд.

Моҳи ноябри соли 1919 дар Италия интиҳоботи аввалини баъдичанғии парламентӣ баргузор гардид, ки дар он Ҳизби сотсиалистӣ ба ғирифтани 156 ваколатномаи вақилӣ муваффақ шуд. Ҳизби Халқӣ ҳамагӣ 100 ҷой ба даст овард.

Соли 1921 дар Италия як қисми азёои Ҳизби Сотсиалистиро тарк гурӯҳаи Ҳизби Коммунистии Италияро ташкил накуданд. Ҳизби наватшакил танҳо дар байни табақаи коргарон таъягоҳ дошт.

Вазъи мамлакат барои васеъ гардидани ҳаракати фашистӣ мусоидат мекард. Моҳи ноябри соли 1921 фашистони Италия таъсиси Ҳизби худро эълон карданд.

Дастаҳои мусаллаҳи ин Ҳизб бар зидди ашхоси сиёсӣ ва созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ амалиёти террористӣ анҷом дода, бо ин роҳ дар бораи қудрати худ овоза паҳн намуда, ба дили мардум воҳима меандохтанд.

Ба ҳокимият соҳиб шудани фашистон. Тирамоҳи соли 1922 дар Италия воқеан ҳокимияти ҳукмфармо шуд. Ҳокимияти қонунӣ ва ҳокимияти фашистон. Ҳокимияти давлатӣ дар ҳолати фалачӣ қарор

Расми 24. Дар Италия ба сари ҳокимият омадани фашистон бо сарвариш Бенито Муссолини

дошт. Силоҳбадастони фашистӣ нерӯҳои озодидӯст ва чапгароро террор мекарданд. Давлат онҳоро аз дастаҳои мусаллаҳи Муссолини муҳофизат карда наметавонист. Аз тарафи фашистон хавфи табаддулоти давлатӣ таҳдид мекард. 24-уми октябри соли 1922 Муссолини дар шаҳри Неапол суҳанронӣ карда, дар назди ҳукумат талаби қатъӣ гузошт, ки ба фашистон мансаби вазирро бидиҳад. Нахуствазирӣ ҳамонвақтаи Италия бо Муссолини дар ин бора гуфтушунид оғоз намуда, онро дидаю дониста кашол меод. Инро баҳона карда, Муссолини ҳамаи фашистони Италияро даъват намуд, ки ба Рим лашкар кашанд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Фашистони хуб мусаллаҳ дар Рим ба ягон муқовимат дучор нашуданд. Шаҳри Италия Виктор Иммануил пойтахтро дар муҳосира эълон накард. Ба он ҷо сипоҳ ҳам надаровард. Баръакс, ба Муссолини вазифаи нахуствазирро пешниҳод намуд. Дар вақти ба ин вазифа тасдиқ намудани Муссолини 306 вакили парламент ба ҷонибдорӣ ва 102 вакил муқобил овоз доданд.

Ҳукумати аввали Муссолини эътилофӣ буд. Ба он то моҳи апрели соли 1923 намояндагони Ҳизби Халқӣ ва то охири соли 1924 намояндагони Ҳизби Либералӣ низ дохил буданд.

Дар айни замон Муссолини тамоми ҷораҳоро меандешид, ки дар Италия диктатураи фашистиро барпо намояд. Баҳри пиёда намудани ин мақсад фашистон бо фармони ӯ аксари роҳбарон ва фаълони аҳзоби сиёсии ғайрифашистиро ба ҳабс гирифта, лату қуб ва манзили онҳоро ба ҳок яқсон мекарданд. Нисбат ба собиқ нахуствазир Нитти ва роҳбари оппозитсияи парламентӣ Ҷованни Амендолу низ ҳамин гуна рафтор карданд.

Моҳи ноябри соли 1926 ба Муссолини муяссар шуд, ки дар Италия диктатураи фашистиро пурра барпо намояд.

Сиёсати хоричии фашистони Италия дар солҳои 1922 – 1929. Дар сиёсати хоричии худ ҳукумати фашистӣ роҳи истилогариро пеш гирифт. Ин сиёсат ҳукмронии Италияро дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин ва Шарқи Наздик таъмин мекард.

Соли 1923 Муссолини ба забти қазираи Корфуи Юнон даст зад, вале бо сабаби даҳолати Англия маҷбур шуд, ки аз ин қазира артиши Италияро бозхонад. Ин воқеа муносибатҳои байни Италия ва Англияро каме ноустувор кард. Вале дере нагузашта дар байни онҳо ҳусни тафоҳум ба вучуд омад. Соли 1924 Италия бо ёрии Англия бандари Фиумеро ба даст даровард. Соли 1926 бошад «пуштибон»-и Албания шуд. Англия ва Италия бо ҳам оид ба масъалаи нуфуз дар Ҳабашистон низ забон як карданд.

Моҳи феввали соли 1929 дар байни Ватикан ва Италия созишномаҳои Латеран ба имзо расиданд. Тавассути ин созишномаҳо Ватикан ҳукумати диктатории фашистии Муссолиниро эътироф намуд. Папаи Рим Пийи XI Муссолиниро ҳатто шахси аз тарафи Худо ба Италия фиристодашуда эълон кард.

Вазъи иқтисодии Италия дар солҳои 1929 – 1938. Аз соли 1922 то соли

1929 болоравии нисбии саноати Италия ба амал омад. Соли 1929 ба Италия ҳам бухрони иқтисодӣ ворид шуд. Ин бухрон аз охирҳои соли 1929 оғоз ёфт. Аз бухрон саноати бофандагӣ зарари калон дид. Бонкҳои зиёд муфлис шуданд. Хатари муфлисшавии Бонки тичоратӣ, Бонки италиявии қарз, Бонки Рим ва бонкҳои дигар ҳам ба амал омад.

Дар се соли аввали бухрон истеҳсоли саноатӣ 33 фоиз кам шуд. Дар роҳи оҳан боркашонӣ 40 фоиз ва музди меҳнат аз 12 то 50 фоиз поин рафт. Шумораи бекорон ба 1 миллион нафар расид.

Бухрони иқтисодӣ боиси муфлисшавии аксари корхонаҳои саноатии хурду миёна гардид. Корхонаҳои дигар зуд муттаҳид мешуданд, то ки муфлис нашаванд.

Чораҳои ҳукумат барои гирифтани пеши роҳи бухрон ва ё аз бухрони иқтисодӣ баровардани Италия натиҷаи дилхоҳ надоданд. Дар солҳои бухрони иқтисодӣ корхонаҳои инҳисории калон пурзӯртар шуданд. Дар саноат ҳиссаи соҳаҳои инҳисории давлатӣ афзуд.

Низоми корпоративӣ (касабавӣ)-и фашистон. Соли 1930 бо декрети ҳукумати Италия Шӯрои Миллии Корпоративӣ таъсис дода шуд, ки вазифаи он аз роҳбарии умумӣ ба иқтисоди Италия ва танзими муносибатҳо дар байни кормандони соҳаҳои истеҳсолӣ иборат буд. Ба шӯро 22 корпоратсияи миллии марбут ба соҳаҳои асосии иқтисодии Италия дохил буданд.

То соли 1934 қариб тамоми мардуми қобили меҳнати Италия ба низоми корпоративӣ дохил карда шуданд.

Корпоратсияҳо як навъ иттифокҳои касабаи давлатии Италияи фашистӣ буданд. Дар назди онҳо вазифа гузошта шуда буд, ки оммаҳо дар атрофи фашистон муттаҳид сохта, ба афзоиши обрӯ ва эътибори онҳо мусоидат намоянд. Тавассути ин мақом фашистони Италия ба иқтисоди мамлакат, ҳоҳ давлатӣ ва ҳоҳ хусусӣ, даҳлат карда, онро ба нафъи худ истифода мебуданд.

Сиёсати хоричии фашизми Италия дар солҳои 30-юм. Соли 1933 китоби Муссолини «Доктринаи фашизм» аз ҷоп баромад. Муссолини дар ин китоб вазифаи асосии давлати фашистӣ, ирода баҳри бунёди иқтидор ва империя, яъне ғояҳои истилогариро баён намудааст. Ба қавли ӯ, маҳз ин сифатҳо нишонаи неруи ҳаётӣ будани «халқи эҳёшаванда» аст. Таҳти мафҳуми «халқи эҳёшаванда» Муссолини мардуми Италияро дар назар дошт. Барои ташкил намудани империя ва онро ба давлати пешсафи ҷаҳон табдил додан Муссолини аз италияёҳо тобеияти пурра ба давлат, интизоми сохтгарин ва худқурбонкуниро тақозо мекард.

Соли 1938 Муссолини роҳбарии вазоратҳои машғул ба дифоъро ба ихтиёри худ гирифта, эълон кард, ки «вақти аслиҳа расид». Дар бораи ҳарбикунони миллиат қонуне ҳам қабул карда шуд.

Муссолини охирҳои соли 1934 ба забти Ҳабашистон омодагӣ гирифт. Артиши Италия баҳори соли 1936 қариб тамоми Ҳабашистонро ишғол намуд. 9-уми майи ҳамон сол Муссолини аз айвони қасри

Венетсияи Рим ба империя табдил ёфтани Италияро эълон кард ва ба шоҳигарии Италия «империяи Ҳабашистон»-ро низ ҳамроҳ намуд.

Аз Ҳабашистонро забт намудани Италия Англия норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб эълон кард, ки минбаъд ба Италия молҳои стратегӣ намефурӯшад. Вай намахост, ки Италия боз ҳам пузӯрттар шавад.

Мақсади навбатии фашистони Италия таҷовуз ба Испания буд. Ҳамин ки генералҳои иртиҷой тобистопи соли 1936 бар зидди ҷумҳуриятҳои Испания исён бардошанд, Муссолини ба ёрии онҳо шитофт. Лекин моҳи марти соли 1937 «легионҳо»-и Италия шикаст хӯрданд.

Ҳамкориҳои фашистони Италия бо фашизми Олмон маҳз аз мубориза бар зидди ҷумҳуриятҳои Испания оғоз ёфт. Ба Муссолини ва Гитлер муяссар шуд, ки дар Испания ҳокимиятро ба дасти генерал Франко бидиҳанд.

Иттифоқи Италия бо Олмон дар Мюнхен хангоми суиқасди зидди Чехословакия, моҳи сентябри соли 1938 ба миён омад. 22-юми майи соли 1939 дар байни онҳо «Иттифоқи пӯлодин» баста шуд. Мувофиқи ин созишнома ҳар ду тараф уҳдадор шуданд, ки ҳамдигарро ҳам дар ҳушкӣ, ҳам дар баҳр ва ҳам дар фазо дастгирӣ мекунанд.

Ҳамин тарик, Италия ба Ҷанги Дуюми Ҷаҳон наздик мешуд.

Савол ва супориш

1. Оид ба оқибатҳои манфии Ҷанги Якуми Ҷаҳон дар Италия далел биёред. 2. Дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон кадом ширкатҳои Италия бештар фоида диданд? 3. Дар бораи оғози ҳаракати фашистӣ дар Италия нақл кунед. 4. Муссолини дар Италия кай ва чӣ тавр диктатураи фашистиро ҷорӣ намуд? 5. Низомии корпоративии Италияро чӣ тавр фаҳмидед? Он чӣ маънӣ дорад? 6. Дар бораи истилоғариҳои солҳои 20-уми асри 20-и Италия маълумот диҳед. 7. Италияи фашистӣ кай ба Ҳабашистон ҳамла кард? 8. Чаро Италияи фашистӣ ба исёни генералҳои иртиҷоии Испания ёри расонд? 9. Дар байни Италия ва Олмон кай ва чӣ гуна иттифок баста шуд?

§ 9. ИСПАНИЯИ ДОРОИ ИҚТИСОДИ АҚИБМОНДАИ ТОБЕЪ ВА ҒАЛАБАӮ ШИКАСТИ ИНҚИЛОБ

Испания дар солҳои 1919 – 1930. Испания баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳамчун мамлакати империалистии кишоварзӣ саноатӣ мисли пештара аз мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ақиб мемонд, ҳарчанд ки дар солҳои ҷанг то дараҷае пеш рафта буд. Соли 1920 аз 20,3 миллион нафар аҳолии мамлакат 57 фоизи қобили меҳнат ба кишоварзӣ машғул буд, 21,9 фоиз дар саноат ва 20 фоиз дар соҳаи хизматрасонӣ кор мекард. Аз тарафи дигар иқтисоди ҳамаи музофотҳои Испания нобаробар тараққӣ мекард. Музофотҳои Шимол - Каталония, Баскония ва

Астурия марказҳои калони саноати бофандагӣ, мошинсозӣ, электро-техникӣ, химиявӣ, маъданҳои кӯҳӣ ва металлургӣ доштанд. Дар музофотҳои дигар бошад, корхонаҳои хурди ҳӯрокворӣ, дӯзандагӣ, шишабарорӣ ва коркарди чӯб мавҷуд буданд.

Расми 25. Харитаи маъмурии Испания дар соли 1935

Дар баробари ин, ба баъзе соҳаҳои иқтисоди Испания сармояи хориҷӣ, алаҳусус сармояи Англия, Белгия ва Америка ворид шуда буд. Соли 1930 ҷамъи маблағгузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди Испания қариб 1 млрд. долларро ташкил дод.

Дар Испания мутлақияти шоҳӣ ҳукмронӣ мекард. Артиш пуштибони бо-эътимоди мутлақият буд. Дар он афсару генералҳои иртиҷой

ба монанди Примо де Ривера, Санхурхо, Франко, Фанхул, Очоа бисёр буданд. Шоҳ тавассути онҳо умри ҳокимияти худро дароз мекард. Вай барои иҷрои ин мақсад ба иқдомҳои пастифитратона даст мезад. Масалан, моҳи сентябри соли 1923 генерал Примо де Ривера бо ризоияти шоҳ ва атрофиёни ӯ табаддулоти давлатӣ ба амал оварда, диктатураи ҳарбӣ мутлақияти истибодӣ барпо намуд. Ба муқобили ҳаракати миллию озодихоии халқҳои Испания ва мустамликаҳо низ тавассути артиш мубориза бурда мешуд.

Дар солҳои 20-ум дар Испания Ҳизби Сотсиалистии Коргарӣ, Ҳизби Коммунистӣ, Иттиҳодияи Иттифокҳои Касаба, Иттифоқи Умумии Заҳматкашон, Конфедератсияи Миллии Меҳнат, Федератсияи Мутлақиятҳои хоҳон ва баъзе ҳизбу созмонҳои дигар фаъолият карда, барои дар мамлакат барҳам додани диктатураи Примо де Ривера мубориза мебуданд. Ҳаракати зидди диктатории нерӯҳои сиёсӣ иҷтимоӣ оқибат натиҷаи мусбат дод. Примо де Ривера фаҳмид, ки мамлакатро бо роҳи зӯрварӣ идора кардан имконнопазир аст. Аз ин рӯ, ӯ 30-юми январи соли 1930 ба истеъфо рафт.

Ин вақт дар мамлакат инқилоби буржуазӣ демократӣ пухта мерасид.

Инқилоби буржуазӣ демократӣ дар Испания. Ғалабаи инқилоби буржуазӣ демократии Испания дуру дароз давом кардааст. Он аз 3 марҳала иборат аст. Марҳалаи аввал аз 14-уми апрели соли 1931 то

мохи ноябри соли 1933-ро дарбар гирифта, марҳалаи «чумхуриятию сотсиалистӣ» ном дорад. Марҳалаи дуюм аз мохи ноябри соли 1933 то мохи феврالی соли 1936-ро дар бар гирифтааст, ки дар таърих бо номи “дусолаи сиёҳ” маълум аст. Марҳалаи сеюм аз мохи феврالی соли 1936, яъне аз вақти дар интихобот ба кортесҳо ғалаба кардани Чабҳаи Халқӣ то охири мохи марти соли 1939 давом кардааст.

Инқилоби буржуазию демократии Испания 14-уми апрели соли 1931 ғалаба кард. Он рӯз халқ ҳокимиятро ба Ҳукумати Муваққатӣ супурд. Вазифаи сарвазирӣ ба уҳдаи Алкала Самора вогузор карда шуд. Вазири корҳои дохилӣ Мигел Маура ва вазири корҳои хориҷӣ А. Леррус таъйин гардиданд.

15-уми апрел Ҳукумати Муваққатӣ дар бораи афв қарор баровард. Он дар ин вақт барои халқ озодиҳои демократӣ - озодии виҷдон ва эътиқод, озодии шахс, суҳан, фаъолияти иттифоқҳои касаба, дахлнопазирии моликияти хусусӣ ва ғайраро эълон кард.

Ҳукумати муваққатӣ барои ба вазъи муътадили сиёсӣ иқтисодии мамлакат ва беҳбудӣ аҳволи халқ мусоидат кардан якҷанд қарори дигар ҳам бароварда, қисме аз онҳоро дар амал татбиқ намуд. Дар баробари ин чорабиниҳо Ҳукумати муваққатӣ барои демократисозии Испания низ кӯшиш мекард. 28-уми июни соли 1931 ба кортесҳои муассисон интихобот баргузор гардид, ки дар он танҳо мардҳои синнашон беш аз 23-сола иштирок карданд. Занҳо ҳанӯз ҳуқуқи интихобот надоштанд. Дар натиҷаи ин интихобот неруҳои чапгаро – иттиҳоди сотсиалистҳо ва чумхуриятҳои он, ки 30-юми январи соли 1930 бо номи «Аҳдномаи Сан-Себастьян» иттифоқ баста буданд, 263 ваколатномаи вакилӣ ба даст оварда, ғалаба карданд. Неруҳои ростгаро дар парламент (кортесҳо) ҳамагӣ 44 ҷой гирифтанд. Кортесҳои муассисон 14-уми июли соли 1931 ба қор шурӯъ карданд.

5-уми декабри соли 1931 Конститутсияи Испания қабул ва мувофиқи он Испания чумхурии демократӣ эълон карда шуд. Конститутсия ба занон ҳуқуқи интихобот дод. Он барои дар Испания татбиқ намудани дигаргунсозии васеи демократӣ роҳ кушод.

Ҳукумати иттиҳоди сотсиалистон ва аҳзоби чумхуриятҳои чапгаро мохи сентябри соли 1938 барҳам хӯрд, чунки сотсиалистҳо аз он хориҷ шуданд. Мохи октябри соли 1933 кортесҳо пароканда карда шуданд.

Дар қараёни маъракаи интихоботӣ Ҳизби фалангаи фашистӣ ва аз он барвақтар Хунтаи ҳамла таъсис ёфт. Ин ду ҳизби фашистӣ мохи феврالی соли 1934 дар як ҳизб муттаҳид гардиданд. Ин неруҳои иртиҷой дар интихоботи соли 1933 ба кортесҳо бо гирифтани 217 ҷой ғалаба карданд.

Раиси Ҳукумати радикал Леррус таъйин гардид. Ин ҳукумат музаффариятҳои инқилоби буржуазию демократии Испанияро барҳам дод. Хавфи дар Испания барҳам дода шудани соҳти чумхуриятӣ ба миён омад.

Дар байни неруҳои фашистии Испания се чараёни асосӣ вучуд дошт: СЭДА (Конфронси неруҳои ростгарои мухтори Испания), мутлақиятхоҳон ва фалангачиён, Ҳизби фаланга бо Хунтаи ҳамла муттаҳид шуда, номи «Фаланга»-ро гирифт. Агар СЭДА фашизмро ба гардани мардум ошкоро бор карданӣ бошад, пас мутлақиятхоҳон ва фалангачиён қонибдории ин корро ғайриошкоро, яъне тавассути табаддулоти давлатӣ ва диктатураи ҳарбӣ иҷро карданӣ буданд.

Неруҳои чапгаро низ фаёлияти худро бар зидди неруҳои фашистӣ васеъ ва қоннок мекарданд. Таҳти роҳбарии онҳо моҳи октябри соли 1934 дар Мадрид, Билбао ва баъзе шаҳрҳои дигар қоршиканиҳои қалони муташаккили эътирозӣ ба амал омаданд. Дар баъзе маҳалҳо қоршиканиҳо ба шӯришҳои мусаллаҳона табдил ёфтанд.

Неруҳои фашистӣ аз ин ҳолат ба ташвиш афтоданд. Бинобар ин ошкоро ба иҷрои мақсадҳои иртиқоии худ шурӯъ намуда, 4-уми октябр Ҳукумати «давраи гузариш»-ро бо сардории Леррус таъсис доданд, ки ба ҳайати он 3 вазир аз СЭДА ҳам дохил гардид.

Неруҳои чапгаро ва он неруҳое, ки дар инқилоби буржуазияю демократии соли 1931 ғалаба карда буданд, бо мақсади наҷот додани музаффариятҳои ин инқилоб дар Ҷабҳаи Халқӣ муттаҳид шуданд. Таҳти аҳдномаи таъсиси Ҷабҳаи Халқӣ Ҳизби сотсиалистии қоргарӣ, ҳизби қумхурихоҳон, ПОУМ (тротскийчиён), Ҳизби Синдикалистӣ, Ҳизби Федералии қумхурихоҳон ва ғайра имзо гузошанд. 15 январи соли 1935 барномаи Ҷабҳаи Халқӣ эълон карда шуд, ки дар он дар қатори дигар масъалаҳо, аз нав барқарор намудани музаффариятҳои инқилоби буржуазияю демократии соли 1931 низ инъикос гардида буд.

Интиҳоботи 16 феврالی соли 1936 нишон дод, ки аксари халқи Испания фашизм ва иртиқоъро қабул надоранд. Аз 470 вакиле, ки аз қортесҳо интиҳоб шуданд, 286 нафарашон намояндагони Ҷабҳаи Халқӣ буданд. Неруҳои ростгаро ҳамагӣ 132 ҷой гирифта, дар Испания бо роҳи ошкоро муқаррар намудани диктатураи фашистиро аз даст доданд.

Исёни фашистӣ дар Испания. Ҳукумати ташкилкардаи Ҷабҳаи Халқӣ бо сардории Асаней дар мамлакат ба татбиқи ҷорабинии иқтисодию иҷтимоӣ шурӯъ намуд. Озодиҳои демократӣ аз нав барқарор карда шуданд. Баъди шикаст дар интиҳобот неруи фашистии Испания ба табаддулоти давлатии зидди қумхуриӣ даст зад. Дар байни генералҳои иртиқоии ба ин қор тайёр Санхурхо Франко ва Мола ҳам буданд. Фашистони мусаллаҳи Испания барои ба мақсади худ расидан аз усулҳои ҳамақидаҳои италиявӣю олмонӣ истифода бурда, ошкоро ба қуштор, таъқиб, латуқуб, ғорат, ғорати ашхосу неруҳои зиддифашистӣ сар карданд. Аввали соли 1934 Х. А. Прима де Ривера бо Гитлер ва моҳи мартӣ ҳамон сол намояндагони Ривера дар Рим бо Муссолини вохӯрданд, то ки дар бораи аз онҳо гирифтани ёриҳои ҳарбӣ аҳду паймон кунанд.

Аввали моҳи июли соли 1936 дар Марокаши мустамликаи Испания исён оғоз ёфт, ки роҳбарии онро генерал Франко ба уҳда дошт. 18 июл исёни фашистӣ ба нимҷазираи Пиреней гузашт.

Ҷанги миллию инқилобӣ дар Испания. 19-уми июли соли 1936 майдони марказии ш. Мадрид - Пуэрто-дел Сол серодам шуд. Мардуми ба ин ҷо ҷамъомада аз ҳукумат аслиҳа талаб мекард. Ҷабҳаи Халқӣ таъҷилан ҳукумати навро таъсис дод, ки ба он ҷумҳурихоҳи чапгаро Хосе Херон роҳбарӣ кард. Ӯ ба губернаторҳои вилоятҳо фармуд, ки ба созмонҳои мардумӣ силоҳ диҳанд. Соқинони Мадрид ҳам силоҳ гирифта, ба мудофиаи шаҳр омода шуданд.

Расми 26. Манзараи ҷанги шаҳрвандӣ дар Испания

хӯрданд. 27-уми июл генерал Моле ҳатто иброд дошт, ки мо бохтем. Франко амр кард, ки неруҳои фашистӣ муқобилатро бар зидди ҷумҳуриятхоҳон идома диҳанд. Ӯ ин вақт бесаброна ёрии ҳарбии Олмон, Италия ва Португалияро интизор буд.

Расми 27. Оқибатҳои фоҷиабори ҷанги шаҳрвандӣ дар Испания

Дере нагузашта муборизаи шадидаи халқ бар зидди фашистон дар тамоми Испания паҳн гардид. То охири моҳи июл ба нуруи зиддифашистӣ муяссар шуд, ки мамлакатро аз фашистон ҳимоя кунад. Неруҳои фашистӣ дар сартосари мамлакат ва алаҳхусус дар Мадрид аз неруҳои мардумӣ шикаст ме-

Тачовузи ҳарбии давлатҳои хоричӣ ба Испания. Бегоҳии 25-уми июли соли 1936 Гитлер намояндагони генерал Франкоро қабул карда фармуд, ки ба исёнгарони испанӣ таъҷилан 20 ҳавопаймои боркаши «Ю-52» фиристода шавад. Муссолини ҳам баъди ду рӯз ба Франко 11 ҳавопаймои «Савоия-81» фиристод.

Португалия ба пойгоҳи фашистон табдил ёфт. Ҳукумати ин мамлакат ба онҳо силоҳ ҳам дод. Ёрии давлатҳои фашистӣ исёнгаронро аз тору-мори қатъӣ наҷот дод. Минбаъд ёрии доимии ин се давлат ба исёнгарон ба воқеаи доимӣ табдил ёфта, таносуби неруҳои дар ҷанг иштирок кардари ба фоидаи фашистони Испания ҳал кард. Акнун ин се давлати фашистӣ пурра иштирокчиҳои ҷанги Франко бар зидди Ҷумҳурии Испания буданд. Ба ҷумҳуриятҳои испанӣ низ аз хорича ёрӣ меомад, вале на ба он ҳаҷме, ки фашистон мегирифтанд.

Аввали моҳи августи соли 1936 ҳавопаймоҳои Италия ва Олмон барои ба Испания овардани қисмҳои артиши дар Марокаш будаи Испания шурӯъ намуданд. Ғайр аз ин, аз ҷониби Олмон дар Испания легиони «Кондор»-и иборат аз 6 ҳазор нафар ҷанговар, 6 эскадриляи гулӯлаандоз ва 1 эскадриляи гидроплан ҷанг мекард. Баъдтар шумораи умумии артиши Олмон дар Испания ба 50 ҳазор нафар расонда шуд.

Аз Италия ба Испания артиши қариб 150-ҳазорнафара ва силоҳи зиёд фиристода шуд. Португалия дар баробари ба ихтиёри фашистон додани пойгоҳ, 20 ҳазор нафар аскару афсар ҳам дод.

Дар натиҷаи ёрии ҳарбии бузурги ин се давлати фашистӣ муқовимати ҷумҳуриятҳои Испания фуру нишонда шуд. Дар баробари таслим шудани шаҳри Мадрид муқобилати ҷумҳуриятҳои Испания моҳи марти соли 1939 пурра қатъ гардид.

Дар натиҷаи ғалабаи Франко Испания ба давлати фашистии террористӣ табдил ёфт. Франко ҳамаи онҳоеро, ки бар зидди фашистон мубориза мебуданд ва ё дар ҳаракати зиддифашистӣ ширкат варзида буданд, душмани Испания эълон кард.

Мувофиқи қонуни фашистии Франко трибуналҳои ғавқулода ташкил карда шуданд. Тавассути фаъолияти ин трибуналҳо неруҳои зиддифашистӣ ба ҷазоҳои ваҳшиёна гирифтӣ карда шуданд.

Ҳамин тариқ, дар Испания соҳти ҷумҳуриявӣ барҳам хӯрд. Ҳанӯз 1-уми октябри соли 1936 Франко генералиссимус эълон карда шуд.

Савол ва супориш

1. Дар бораи вазъи иқтисодии Испания дар солҳои 20-ум далелҳо биеъед. 2. Примо де Ривера дар Испания қай табaddулотӣ давлатӣ ба амал овард? 3. Аҳдномаи «Сан-Себастьян»-ро шарҳ диҳед. 4. Инқилоби буржуазии демократии Испания қай ғалаба кард? 5. Интиҳобот ба кортесҳои Испания қай баргузор гардид? 6. Кортесҳо қай Конститутсияи Испанияро қабул карданд? Мувофиқи он Испания чӣ гуна давлат номида шуд? 7. Дар интиҳоботи парламенти соли 1933 кадом неруи сиёсӣ ғалаба кард? 8. Фашистони Испания бо кадом роҳҳо мехостанд, ки дар мамлакат диктатураи фашистӣ барпо кунанд? 9. Дар Испания барои чӣ Ҷабҳаи Халқӣ ташкил карда шуд? 10. Чаро генерал Франко бо Гитлер ва Муссолини забон як кард?

§ 10. ТАЪСИСИ ҶУМҲУРИИ АВСТРИЯ. ҲАЁТИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДИИ ВА МАСЪАЛАИ «АНШЛЮС» БО ОЛМОНИ ФАШИСТӢ

Расми 28. Харитаи Австро-Венгрия

Пароканда шудани Австро-Венгрия. Дар империяи Австро-Венгрия сермиллат миллатҳои азияткашида аксари аҳолиро ташкил менамуданд. Бухрони иҷтимоӣ ва зиддиятҳои миллӣ дар мамлакат ханӯз пеш аз оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба миён омад. Австро-Венгрия дар байни мамлакатҳои империалистӣ нисбатан заифтар буд.

Дар баробари тӯл кашидани ҷанг кайфияти зиддиҷангии халқи Австро-Венгрия торафт пурзӯртар мешуд. Аскарони Австро-Венгрия аз майдони набард фирор мекарданд ва ё таслим мешуданд. Норизоӣ аз иштирок кардани Австро-Венгрия дар ҷанг байни халқ рӯз то рӯз пурзӯртар мешуд. Бухрони иқтисодӣ ин равандро тезонид.

Моҳи августи соли 1918 шикасти артиши Олмон ва барҳам хӯрдани ҷабҳаи Салоника ба мутлақияти Австро-Венгрия зарбаи ҳалокатовар зад. 3-юми ноябри соли 1918, яъне ханӯз то расман имзо шудани аҳдномаи оташбас дар мамлакат инқилоби буржуазӣ демократӣ ба амал омад. Империяи Австро-Венгрия ба давлатҳои миллӣ пора-пора шуд. Давлатҳои Австрия, Чехословакия ва Венгрия ба вучуд омаданд. Қаламрави славянҳои ҷанубӣ ба ҳайати «Шоҳигарии сербӣ, хорватӣ ва словенӣ» дохил шуд. Қисми алоҳидаи Австро-Венгрия ба ҳайати Руминия ва Полша гузашт. Давлати сермиллати Империяи Габсбургҳо бо ҳамин мавҷудияти худро қатъ кард.

Таъсисёбии Ҷумҳурии Австрия. Буржуазияи Австрия дар зери таъсири намоишҳои оммавии халқ Австрияро ҷумҳурий эълон кард. Инқилоби буржуазӣ-демократии Австрия бе хунрезӣ ғалаба кард. Дар ташкили ҳукумати нав Ҳизби сотсиал-демократӣ ғайб буд.

Расми 29. Харитаи Ҷумҳурии Австрия

30-юми октябри соли 1918 дар шаҳри Вена аз намояндагони ин ҳизб ва ҳизбҳои дигари буржуазӣ ҳукумати Австрия таъсис дода шуд. Ба он яке аз роҳбарони Ҳизби Сотсиал-Демократӣ Карл Реннер роҳбарӣ мекард. Аз ҷиҳати сохти идоракуни Австрия ҷумҳурии демократӣ буд.

Ҷумҳурии Австрия дар солҳои 1919 – 1920. Дар солҳои 1919 – 1920 ва баъдтар ҳам гоյи «Аншлюс» («муттаҳидшавӣ»)-и Австрия бо Олмон дар байни неруҳои гуногуни сиёсии мамлакат орзуи дерина буд. Мувофиқи ин гоյ, гӯё Австрия худаш яккаю танҳо аз мушкилоти ба сари ҷомеа омада халос шуда наметавонад. Агар миллати Олмон дар як давлат муттаҳид шавад, кодир аст ба мақсадҳои иқтисодию иҷтимоии худ ноил гардад. Ҳизби халқии рӯ ба Олмони бузург маҳз дар ҳамин ақида буд. Ҳизби насронӣ-иҷтимоӣ бошад, дар мавқеи «ду давлати олмонӣ» меистод, яъне бояд ҳам Олмон ва ҳам Австрия вучуд дошта бошанд.

Расми 30. Канслери Ҷумҳурии Австрия Карл Реннер

Ҳукумати Реннер кӯшиш мекард, ки ҳамроҳшавӣ бо Олмон ханӯз дар оғози мавҷудияти Ҷумҳурии Австрия амалӣ карда шавад. Маҷлиси Миллӣ он вақт ҳатто ҷунин эълония ҳам қабул карда буд. Вале

бо талаби Фаронса ба қарорҳои Созишномаи сулҳи Версал дар робита ба ин масъала моддае ворид шуд, ки ҳамроҳшавии Австрияро бо Олмон манъ мекард. Моддаи марбута дар созишномаи сулҳ бо Австрия, ки дар маҳаллаи Сен-Жермени наздикии Париж ба имзо расид, низ дохил карда шуд.

Дар тӯли зимистони солҳои 1919 – 1920 вазъи иқтисодии Австрия бениҳоят вазнин шуд. Аз ин рӯ, музди меҳнати мардум паст гардид. Хӯрокворӣ намерасид. Халқ қудрати харидориро аз даст дод. Ҳукумат аз уҳдаи баргараф кардани бухрон баромада наметавонист. Аз ҳамин сабаб кабинети Реннер 10-уми июни соли 1920 ба истеъфо рафт.

1-уми октябри соли 1920 Конститутсияи Чумхурии Австрия қабул карда шуд. Мувофиқи ин конститутсия ҳамаи онҳое, ки синнашон ба 20 расида буд, ҳуқуқи интихоботӣ гирифтанд. Порлумони Австрия аз ду палата иборат буд - палатаи поёнӣ ва палатаи болоӣ. Ба палатаи болоӣ Шӯрои федератсия - намоёндагони вилоятҳо дохил буданд. Австрия аз вилоятҳои Бургунленд, Каринтия, Австрияи Боло, Австрияи Поён, Залсбург, Штирия, Тирол ва Ферарлберг иборат буд.

Австрия дар солҳои 1921 – 1938. Тирамоҳи соли 1922 дар Австрия Ҳизби насронӣ-ичтимоӣ ба сари қудрат омад. Аз моҳи майи соли 1922 ба ҳайати ин ҳукумат намоёндагони Ҳизби халқии олмонхоҳон низ дохил шуданд. Канслери Австрия Зейпел тасдиқ карда шуд. Игнас Зейпел меҳост, ки Австрияро ба давлати корпоративии ба Италияи фашистӣ монанд табдил бидиҳад. Ӯ муаллифи ғояи «давлати дуҷуми олмонӣ» буд. Ин сиёсатро баъзе давлатҳои Ғарб дастгирӣ мекарданд.

Мувофиқи протоколҳои 4-уми октябри соли 1922-и дар Женева ба-имзорасидаи Лигаи Миллатҳо ҳукуматҳои Британияи Кабир, Фаронса, Италия ва Чехословакия уҳдадор шуда буданд, ки ба ҳукумати Австрия вомбарги байналмилалӣ ва 650 миллион крони тило қарз диҳанд. Тибки ин протоколҳо Лигаи Миллатҳо барои роҳбарӣ ба Австрия Комиссари Олӣ таъин кард. Бе иҷозати Комиссари Олӣ Ҳукумати Австрия ягон крони ин маблағро сарф карда наметавонист. Тамоми хоҷагии халқ таҳти назорати ин комиссар буд.

Ёри ба иқтисоди Австрия расондашуда дар солҳои 20-ум саноат, кишоварзӣ ва вазъи иқтисодии Австрияро рушд дод.

Аз соли 1923 дар Австрия созмонҳои фашистӣ фаъолияти худро ҷоннок карданд. Ҳизби сотсиал-демократӣ дастаҳои корғарии худмуҳофизи «Шутсбунди чумхуриявӣ» ташкил дод, ки барои дар мамлакат барпо кардани диктатураи пролетариат тайёри меид. Тельдоди дастаҳои мусаллаҳи Ҳизби Шутсбунди чумхуриявӣ ба 100 ҳазор нафар расида буд. Аз аввали соли 1927 баромадҳои аъзои созмони фашистии Хеймвер афзуд. 30-юми январ гурӯҳи фашистии мусаллаҳ ба сӯйи намоишгарон оташ кушод. Ҳизби коммунистӣ ва Ҳизби сотсиал-демократӣ натавонистанд, ки қувваҳои худро муттаҳид карда, пеши роҳи фашистонро бигиранд.

Дар интихоботи парламенти 24-уми апрели соли 1927 Ҳизби наслонӣ-ичтимоӣ ва Ҳизби халқии Олмон дар иттиҳоди муштарак интихоботӣ иштирок намуданд. Ин иттиҳод дар интихобот 1,7 миллион овоз гирифта, ғолиб баромад. Ҳизби сотсиал-демократ бошад ба 1,5 миллион овози интихобкунандагон соҳиб шуд.

Солҳои 1929 – 1933 Австрияро бухрони ҷаҳонии иқтисодӣ фаро гирифт. Ин бухрон дар Австрия нисбат ба мамлакатҳои дигари сармоядорӣ оқибатҳои сахттар ба бор овард. Дар Австрия ҳаракати фашистӣ боз ҳам шадидтар гардид. Дар ин давра дар Австрия ҷараёни ҳаракати фашистӣ - хеймвер ва миллатчиҳо (нацистҳо) амал мекарданд. Хатари фашистӣ дар Австрия натиҷаҳои интихоботи апрели соли 1932 ошкор сохтанд. Дар аксар шӯроҳои муниципалии Вена ва ландтагҳои Австрияи Поён, Залсбург, Каринтия ва Штирия номзадҳои фашист ғолиб омаданд.

Моҳи майи соли 1932 ҳукумати Долфус аз намоёндагони Ҳизби наслонӣ-ичтимоӣ таъсис ёфт.

Баъд аз он ки дар Олмон фашистон ба сари қудрат омаданд, ба фашизм майл кардани Австрия афзуд. Моҳи марти соли 1933 ҳукумати Долфус тавассути «қонунҳои фавқулода» парламентаро дар амал аз вазифаҳои асосиаш дур карда, дар мамлакат режими худкома барпо намуд. Моҳи майи соли 1933 фаъолияти Ҳизби коммунистӣ манъ карда шуд. Ҳукумат бар зидди аъзои ин ҳизб таъқибот оғоз намуд.

Дар Австрия ба сари қудрат омадани фашистон. Аввали соли 1934 ҳукумати Долфус барои ба ҳокимияти мутлақ соҳиб шудан тайёрӣ دید. 12-уми феврал пулис хост, ки дар идораи Ҳизби сотсиал-демократӣ кофтуқон анҷом диҳад, лекин ба муқобилати мусаллаҳонаи дастаи шутсбундчиён дучор омад. Задухӯрди дар Линс оғозёфта ба тезӣ дар марказҳои дигари саноатӣ ва дар шаҳри Вена паҳн гардид. Вале шутсбундчиён ба шикасти дучор шуданд. Баъди панҷ рӯзи муқовимат онҳо аз тарафи фашистон торумор карда шуданд. Бо ҳамин дар Австрия ҳукмронии фашистон оғоз ёфт.

Фашистони Австрия ҳокимияташонро тавассути сипоҳиёни худ мустақкам мекарданд. 1-уми майи соли 1934 Конститутсияи фашистии Австрия ҷорӣ карда шуд. Дар он принципҳои соҳти ҷамъиятии Австрия табақавию корпоративӣ эълон карда шуданд.

Дар байни ду ҷараёни фашистии Австрия, ки дар боло ном бурда шуд, рақобат пурзӯр гардид. Моҳи июли соли 1934 бо супориши Берлин амал карда, гурӯҳи миллатгароён ба табаддулот даст заданд, то ки ба ҳокимият соҳиб шаванд. Дар ин суиқасд канслер Долфус кушта шуд, вале дар Австрия суиқасдчиёно касе дастгирӣ накард. Худи Олмон ҷуръати ба Австрия даҳолат ва оғоз намудани таҷовузро накард. Ба ҳукумати навташкили Шушинг муяссар шуд, ки баромади фашистони Австрияро ба тезӣ сарқӯб кунад.

Тавре ки маълум аст, дар ҷанги зидди Ҳабашистон Италия ва Олмон бо ҳам наздик шуданд. Акнун ба муттаҳидшавии Австрия бо

Олмон Италия халал намерасонд. Созишномаи 11-уми июли соли 1936-и Австрия ба Олмон дар амал оғози ба Олмон ҳамроҳшавии Австрия буд. Моҳи феврала соли 1938 Шушинг дар бораи ба миллатгароён супоридани ҳокимият ризоят дод. 11-уми март соли 1938 артиши Олмон ба Австрия даромад. Ҳамин тариқ, Австрия ба Олмон ҳамроҳ шуд. Он танҳо баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон аз нав ба истиқлол соҳиб шуда тавонист.

Савол ва супориш

1. Баъди парокандашавӣ дар қаламрави империяи Австро-Венгрия кадом давлатҳои соҳибистиклол ташкил ёфтанд? 2. Ҷумҳурии Австрия кай ва чӣ тавр таъсис ёфт? 3. «Аншлюс» чӣ маънӣ дорад ва оё он ба муносибатҳои байни Австрия ва Олмон ягон робита дошт? 4. Дар бораи вазъи иқтисодии солҳои 20-уми Австрия иттилоъ диҳед. 5. Дар бораи Конститутсияи соли 1920-и Австрия чӣҳо медонед? 6. Оё Конфронси сулҳи Париж вазъи сиёсӣи иқтисодии Австрияро тағйир дод? 7. Дар бораи ташаккули ҳаракати фашистӣ дар Австрия чӣҳо медонед? 8. Дар Австрия Конститутсияи фашистӣ кай қорӣ карда шуд? 9. Миллатгароён бо супориши Берлин дар Австрия кай табaddулот карданд? 10. Ба ҳаёти Олмон воридшавии Австрия кай ва чӣ тавр ба амал омад?

§ 11. РАВНАҚИ ИҚТИСОДИ, ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА «РОҲИ МИЁНА»-И РУШДИ ШВЕТСИЯ

Ҳаракати иҷтимоӣ ва ислоҳоти парламенти соли 1918. Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба вазъи ҷамъиятию сиёсӣи Шветсия низ таъсири манфӣ расонд. Тартиботи сиёсӣ, муҳосираи иқтисодии Англия ва дар натиҷаи он нарасидани сӯзишворию хӯрокворӣ, маҳсулоти дигари сермасриф, пастшавии музди меҳнат сатҳи ҳаракати иҷтимоиро дар Шветсия муайян намуданд. Ин ҳаракат дар заминаи ғояҳои сотсиал-демократӣ сурат мегирифт. Вазъи мазкур ба ҳизбҳои сиёсӣ ҳам таъсир расонд. Моҳи майи соли 1917 дар Ҳизби сотсиал-демократӣ ҷудой ба амал омад. Онҳое, ки дар ақидаи чапгароӣ буданд, аз ин ҳизб баромада, Ҳизби сотсиал-демократии чапгароро таъсис доданд.

Вазъи иқтисодию сиёсӣи мамлакат ҳукумати консервативии Ҳаммаршелдро маҷбур кард, ки ба истеъфо равад. Ёро халқ ҳатто «Хунгершелд» номида буд, ки маънои қисми аввали ин калима - «хунгер» гуруснагӣ аст. Ҳукумат ба дасти Ҳизби сотсиал-демократии чапгаро гузашт, лекин ин ҳизб ҳам дер ҳукмронӣ карда натавониста, ба истеъфо рафт. Тирамоҳи соли 1917 Ҳизби сотсиал-демократии ростгаро ҳукумати эътилофӣ ташкил намуд. Ин ҳукумат ҳам ба пастшавии ҳаракати иҷтимоӣ муваффақ шуда натавонист. Сотсиалистони чапгаро аз тариқи

манифести инқилобӣ баромад карданд, ки мухтавояш мусодираи сармо-
яи калон ва замини ашроф буд. Онҳо инчунин дар Шветсия барпо на-
мудани соҳти ҷумҳуриявиро тақозо карда, мардумро ба коршиканӣ
даъват мекарданд. Коршиканиҳо оммаи васеи аҳолиро фаро гирифт-
танд. Ба ҳокимияти Шоҳ хатар таҳдид мекард. Артиш безътимод мена-
муд. Бинобар ин, Шоҳ Густави V қариб буд, ки ба императори Олмон
Вилгелми II пайравӣ кунад. Ў бо ёрии сотсиал-демократҳои ростгарои
дар оппозиция буда тавонист, ки вазъи пуртахлукаро бартараф намо-
яд. Баъди ин тахти роҳбарии пешвои маъруф, вакили ботаҷриба ва пу-
блицист Я. Брантинг оид ба ислоҳоти коммуналӣ ва парламент саро-
семавор қонунҳо таҳия ва қабул карда шуданд. Яке аз ин қонунҳо

Расми 31. Харитаи Шветсия

Расми 32. Нахуствазири Шветсия
Ҳаммаршелд

хукуқи умумии интихоботиро
ба палатаи болоӣ, аз он ҷумла
барои занон эълон кард.

Соли 1920 Ҳизби сотсиал-
демократӣ баъди ғалаба
дар интихоботи парламентӣ
алоқаи худро аз либералҳо
канда, бо сардории худи
ҳамон Брантинг «Ҳукумати
коргарӣ»-ро ташкил намуд.
Азбаски ин ҳизб дар парла-
мент ақаллиятро ташкил ме-
кард, ҳукуматро дар дасти худ
дуру дароз нигоҳ дошта на-
метавонист. Аз ҳамин сабаб
ҳукумати Брантинг ба истеъфо
рафт.

**Шуқуфои Шветсия дар
солҳои 20-ум.** Болоравии
саноат дар Шветсия нис-
бат ба мамлакатҳои дигари
сармоядорӣ тезтар ва самара-
ноктар сурат мегирифт. Дар
солҳои 1923 – 1930 маҳсулоти
саноатӣ 64 фоиз ва соди-
рот 70 фоиз афзуд. Суръати
истеҳсолоти Шветсия на танҳо
аз мамлакатҳои Скандинавия,
балки аз мамлакатҳои дига-
ри калонтарини Ғарб ҳам ба-
ландтар буд. Харида гирифта-
ни ҳуқуқ (патент)-и истеҳсоли
маснуоти саноатии Шветсия

акнун аз қаламрави Аврупо ҳам берун баромад. Ширкатҳои шведӣ аҳаммияти байналмилалӣ пайдо намуданд. Масалан, «Шоҳи шведии гӯгирд» Ивар Крейгер, ки мартабаи соҳибкории худро дар Петербург оғоз карда буд, қисми асосии истеҳсоли гӯгирди ҷаҳонро инҳисор карда ба яке аз сармоядорони калонтарини ҷаҳон табдил ёфт. Дар баробари рушди саноат ва кишоварзии Шветсия музди меҳнати аҳоли хеле афзуд ва некуаҳолии мардум баланд шуд.

Дар ҷомеаи Шветсияи онвақта ҳукмрон гардидани унсурҳои демократӣ торафт ба амри воқеъӣ табдил меёфтанд. Дар мамлакат иттифоқҳои касаба озодона фаъолият карда, манфиатҳои худро ҳифз менамуданд. Чандин ҳизби сиёсӣ - сотсиал-демократҳо, либералҳо, коммунистҳо ва ҳизбҳои дигари хурду калон барои ҳокимияти давлатӣ байни ҳам мубориза мебуданд.

Шветсия дар солҳои бӯҳрони иқтисодӣ. Бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 – 1933 ба Шветсия нисбат ба мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ сустрар таъсир расонд. Дар солҳои 1930 – 1932 истеҳсоли саноатӣ танҳо 13 фоиз кам шуд. Сарфи назар аз ин, 80 фоизи коргарон бекор монданд. Музди меҳнати коргарон каме паст фурумад.

Расми 33. «Шоҳи гӯгирд»
Ивар Крейгер

Ба тӯфайли бӯҳрони иқтисодӣ дар Шветсия ҳаракати коргарӣ вусъат ёфт. Бо сабаби фиребу найранги «Шоҳи гӯгирд» Крейгер (худкушии ин соҳибкор ва муфлис шудани концерни ӯ) обрӯи байналмилалии сармоя Шветсия то андозае паст шуд. Ҳукумат барои фуру нишондани ҳаракати коршиканӣ аз дастаҳои калони коргарони зархарид истифода мебуд. Онҳо аз тарафи ашхоси мусаллаҳ муҳофизат карда мешуданд. Дар ноҳияи саноатии Шимоли Одален яке аз намоишҳои калони аҳли меҳнат ба хунрезӣ табдил ёфт. Аскарон зидди намоишгарон оташ кушоданд. Дар натиҷа панҷ намоишгар кушта шуд. Дар Сток-

гоlm намоиши 50-ҳазораи эътирозӣ ба амал омад. Дар натиҷаи муборизаи пай дар пайи нерӯҳои чапгаро соли 1932 ҳукумати либералӣ ба истеъфо рафт.

Дар интиҳоботи парламенти моҳи сентябри соли 1932 Ҳизби сотсиал-демократӣ бо барномаи бартараф кардани бӯҳрони иқтисодӣ иштирок кард, ки асоси онро танзими давлатии иқтисоди сармоя ташкил менамуд. Мувофиқи ин барнома, ба корхонаҳои зарардида бояд аз буҷаи давлат ёри расонда мешуд. Дар ин интиҳобот ҲСДШ 47 фоизи овози интиҳобкунандагонро соҳиб шуда, ғолибият ба даст овард. Ба ҳукумати сотсиал-демократӣ пешвои нави он П. Ханссон роҳбарӣ

кард. Ин ҳизб соли 1933 бо кишоварзон созиш карда, дар парламент аксари курсихоро ишғол намуд ва бо ҳамин оппозитсияро заиф гардонд.

Дар натиҷаи ҷидду ҷаҳди ҳукумати П. Ханссон дар давраи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ҳаҷми истеҳсолоти саноати Шветсия 65 фоиз афзуд. Чунин суръати тараққиёти иқтисодӣ ба ислохотхоҳони Шветсия имкон дод, ки барномаи ҳукумати ро пураю барзиёд иҷро намоянд. Содироти сармоя зери назорати қатъии давлат қарор гирифт. Ин буд, ки содироти сармоя кам шуд. Чунин тамоюл имкон дод, ки қарздиҳӣ ба саноат афзояд. Барои ҳавасманд гардондани қарзгирандагони саноат фоизи қарз кам карда шуд. Давлат имкон пайдо намуд, ки ба сохтмони асосӣ маблағгузорӣ кунад. Ин буд, ки соли 1939 бахши давлатӣ дар истеҳсолот ва нақлиёт ба 15 фоиз расонда шуд.

Давлат соҳаи кишоварзии Шветсияро аз рақобати хориҷӣ ҳифз мекард. Омӯзиши маҳсулоти кишоварзиро муассисаҳои калони давлатию кооперативӣ таҳти инҳисори худ қарор дода буданд. Онҳо маҳсулотро аз кишоварзон бо нархи баланди кафолатдор мехариданд. Дар ин мамлакат аввалин бор маблағгузори муттасили хоҷагиҳои деҳот аз буҷаи давлат санҷида шуд, ки он натиҷаи хуб дод. Андозии моликиятдорони калон то ҳаде зиёд шуд.

Дар баробари ин давлат чораҳои иҷтимоӣ ҳам меандешид. Дар робита ба ин метавон қонун дар бораи ҳифзи модарон ва кӯдаконро мисол овард. Ин қонун аз он сабаб ба миён омад, ки дар мамлакат таваллуди кӯдак ба ҳадди фоҷиавӣ кам шуд.

Дар солҳои 30-юм дар Шветсия бархӯрд байни аҳли меҳнат ва сармоядорон аз байн рафт. Соли 1938 созмонҳои марказии иттифоқҳои касаба ва соҳибкорон ба «Қарордоди асосӣ» дар бораи бе муроҷиат ба додгоҳ баргараф кардани муҳолифатҳои меҳнатӣ имзо гузоштанд. Ин буд, ки солҳои 1938 – 1939 дар мавриди низоъҳо шумораи рӯзҳои кори ғоиб 21 баробар кам шуданд.

Сотсиал-демократҳои ҷаҳон таҷрибаи бисёрҷабҳаи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии Шветсияро ҳаматарафа меомӯхтанд. Ислохотхоҳон ва сотсиал-демократҳои таҷрибаи Шветсияро «сотсиализми скандинавӣ» ё худ «роҳи миёна»-и байни сармоядорӣ ва коммунизм номидаанд.

Сиёсати хориҷии Шветсия. Шветсия, ки дар Аврупои Шимолӣ давлати калонтарин аст, дар байни давлатҳои ҳамсоя ва махсусан давлатҳои ҳавзаи Баҳри Балтика соҳиби обрӯи баланд буд. Шветсия бо давлатҳои дигар, сарфи назар аз сохти сиёсии онҳо, ҳамкориҳои тичоратӣ дошт.

Шветсия дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон бетарафиро мавқеи худ қарор дода, аз амнияти дастаҷамъии давлатҳои зиддифашистӣ ҳам даст кашид. Дар баробари ин барои мудофияи худ ҳаматарафа тайёри меид.

Савол ва супориш

1. Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба Шветсия чӣ таъсир расонд? 2. Дар бораи фаъолияти аҳзоби сиёсии Шветсия маълумот диҳед. 3. Мисолҳои оред, ки аз шукуфоии Шветсия шаҳодат диҳанд. 4. Чаро таъсири бухрони иқтисодӣ ба Шветсия кам буд? 5. Дар солҳои 1933 – 1939 саноат ва кишоварзии Шветсия чӣ тавр тараққӣ карданд? Дар ин бора далелҳои оред. 6. Чаро дар иқтисоди Шветсия бахши давлатӣ зиёд шуд? 7. Чаро дар байни меҳнат ва сармоияи Шветсия ваҳдат ба амал омад? 8. Моҳияти сиёсати хориҷии Шветсияро шарҳ диҳед.

§ 12. ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИҚТИСОДИИ ВЕНГРИЯ БАӢДИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛ

Сабабҳои инқилоб. Венгрия қисми таркибии мутлақияти империяи Австро-Венгрияи Габсбургҳо буд. Дар ин империя Австрия мақоми асосиро дар дасти худ нигоҳ медошт. Халқи маҷор аз тарафи заминдорони буржуазияи худӣ ва Австрия истисмор карда мешуд.

Венгрия аз ҷиҳати рушди саноатӣ ва кишоварзӣ аз Австрия ақиб монда буд. Дар баробари ин Венгрияро зиддиятҳои тезутунди иҷтимоӣ фаро гирифта буданд. Ин зиддиятҳоро танҳо бо роҳи ба даст овардани истиқлоли давлатии Венгрия, барҳам додани мутлақият ва барпо намудани ҷумҳурии демократӣ, барҳам додани заминдорӣ мулкӣ, ба кишоварзон додани замин ва дар дохили худ Венгрия ҳал кардани масъалаи миллии баргараф намудан мумкин буд.

Дар ин замина дар Венгрия бухрони инқилобӣ торафт шиддат мегирифт. Қайфияти зиддиятҳои артиши Австро-Венгрияро ҳам фаро гирифт. Дар артиш исёнҳо ба амал меомаданд. Фирори аскарон меафзуд. Тобистони соли 1918 дар ҳар ду қисмати империя аскарону афсарони фирорӣ зиёда аз 100

Расми 34. Харитаи Венгрия дар ҳайати империяи Австро-Венгрия

хазор нафарро ташкил намуданд. Ин вақт дар зери таъсири шикасти ҳарбӣ дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон ва ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои мазлуми Австро-Венгрия моҳи октябри соли 1918 мутлақияти Габсбургҳо завол ёфт.

Инқилоби буржуазно демократии соли 1918. Шаби 30-юми октябри соли 1918 дар

Венгрия инқилоби буржуазияю демократӣ оғоз ёфт. Ҳайати инқилобиён аз табақаҳои гуногуни аҳоли - буржуазияю коргарон, зиёиёну кишоварзон ва рӯхониёну табақаҳои дигари аҳоли иборат буд. Ҳамаи онҳоро зарурати ба даст овардани истиқлол, рушди иқтисодию иҷтимоии Венгрия муттаҳид кард.

Дар Будапешт тахти роҳбарии сотсиал-демократҳои чапгаро ва «сотсиалистҳои инқилобӣ» шӯриши мусаллаҳона бо ғалаба анҷом ёфт ва нерӯҳои инқилобӣ ба сари ҳокимият омаданд. Дар ҳамин ҳолат 24-уми ноябри соли 1918 дар Будапешт Ҳизби коммунистии Венгрия таъсис ёфт.

Расми 35. Харитаи сиёсии Венгрия

Барои ба тарафи худ кашидани оммаи халқ асосан Ҳизби сотсиал-демократӣ ва Ҳизби коммунистӣ мубориза мебарданд. Ба коммунистон муяссар шуд, ки дар баъзе маҳалҳо коргаронро ба тарафи худ кашиданд, шӯроҳо ташкил намоянд ва бо ҳамин роҳ намояндагони Ҳизби сотсиал-демократиро аз ҳокимият дур кунанд.

Инқилоби пролетарии соли 1919 дар Венгрия. 19-уми марти соли 1919 давлатҳои Антанта ба ҳукумати Венгрия бо нотаи махсус

Расми 36. Нахуствазири Венгрия Михай Ки́роли

мурочиат намуданд, ки як қисми қаламрави худро барои ҷой додани артиши Антанта ва давлатҳои аъзои ин паймон бидиҳад. Ин талаби Антанта норизоии мардуми Венгрияро ба вучуд овард. Ҳукумати М. Ки́роли ягон роҳи рад кардани талаби Антантаро наёфта, ба истеъфо рафт. Дар мамлакат бӯҳрони ҳокимият ба амал омад.

Роҳбарони Ҳизби сотсиал-демократӣ ба назди роҳбарони Ҳизби коммунистии дар маҳбасбуда рафта, дар бораи ҳамкории муштарак аҳду паймон карданд.

Ҳамин тариқ, 21-уми марти соли 1919 дар байни роҳбарони ҳизбҳои сотсиал-демократӣ ва коммунистӣ созишномае ба имзо расид, ки

нуктаҳои асосии он аз бе таъхир дар Ҳизби ягонаи сотсиалистии Венгрия муттаҳид шудани ҳизбҳои коммунистӣ ва сотсиал-демократӣ, аз номи пролетариат ба даст гирифтани ҳокимият, таъҷилан ҳалби силоҳ кардани нерӯҳои ҳарбии буржуазӣ, ташкил намудани диктатураи пролетариат ва бастании иттифоқ бо Русия иборат буданд. Худи ҳамон рӯз ҳукумати нахустини Ҷумҳурии Венгрия ташкил карда шуд.

Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия ҳамагӣ 132 рӯз умр дид, вале дар ин муддат он як қатор дигаргунсозиҳои сотсиалистиро амалӣ кард. Аз он ҷумла синфҳои доро аз ҳуқуқи интихоботӣ ва унвонҳои пештара маҳрум, пулис ва жандармерияи қаблӣ пароканда карда, ба ҷойи онҳо Посбони сурх, ба ҷойи додгоҳҳои кӯҳна додгоҳҳои халқӣ таъсис дода, бонкҳо, корхонаҳои саноатӣ, шахтаҳо ва нақлиёти хусусӣ миллий карда шуданд.

Сарфи назар аз мушкилоти иқтисодӣ, ба Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия муяссар гардид, ки музди меҳнати коргаронро аз 15 то 25 фоиз зиёд кунад. Ин нуктаҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия, ки моҳи июни соли 1919 аз тарафи Анҷумани умумивенгриявии шӯроҳо қабул шуд, инъикос гардидаанд.

Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия 1-уми августи соли 1919 аз тарафи Антанта тавассути артиши Руминия ва Чехословакия барҳам дода шуд. Ба ҷойи Ҳукумати Шӯравӣ бо сардории Пейдел ҳукумати сотсиал-демократӣ омад, ки онро «ҳукумати иттифоқҳои касаба» ҳам меноманд. Ин ҳукумат ҳамаи қонунҳои Ҳокимияти Шӯравиро бекор кард.

Барпо шудани диктатураи Хорти. Баъди барҳам хӯрдани Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия дар мамлакат куштор ва зӯрварӣ ҳукмрон гардид. Дар натиҷа садҳо намоёндагони нерӯҳои чапгаро, аз он ҷумла роҳбарони Ҳизби коммунистӣ Тибор Самуэли, Ене Ласло, Отто Корвин ва даҳҳо муборизони дигари ҳокимияти шӯравӣ ҳалок гардиданд.

Моҳи ноябри соли 1919 бо ҳидояти Антанта шаҳри Будапешт аз тарафи артиши аксулинқилобии Хорти ишғол карда шуд. Хорти соли 1920 дар Венгрия интихоботи парламенти сохта гузаронида, овози бештари интихобкунандагонро соҳиб шуд ва бо ҳамин барои ба сари ҳокимият омадан асоси «қонунӣ» пайдо намуд. Парламент дар дасти диктатураи гузаро ғуломи ҳалқабаргӯш буд. Венгрия ба давлати шохӣ мубаддал гардид, Парламент Хортиро пуштибон (регент) интихоб карда, ба ӯ ҳуқуқи номаҳдуд дод. Силоҳи диктатураи Хорти зӯрвариро хунрезӣ буд. Баромадҳои зидди диктатураи Хорти бераҳмона сарқӯб карда мешуданд.

Болоравии иқтисодии Венгрия дар солҳои 20-уми асри 20. Дар миёнаи солҳои 20-ум Венгрия мисли давлатҳои дигари сармоядорӣ ба маҷрои болоравии иқтисодӣ ворид гардид. Ба ин муваффақият ёрии мамлакатҳои ҳам ғоида овард, ки пешравии тартиботи Хортиро меҳостанд. Соли 1924 Венгрия ба Лигаи Миллатҳо қабул шуд ва ба воситаи он 250 миллион крон тило «вомбарги шифоҳӣ» қарз гирифт. Маҳз бо

ҳамин роҳ тартиботи Хорти дар нимаи дуюми солҳои 20-ум тавонист, ки буҷаи давлатии боэътимод дошта бошад.

Венгрия дар солҳои бухрони иқтисодии ҷаҳон. Венгрия ба бухрони иқтисодие, ки мамлакатҳои дигари сармоядориро фаро гирифта буд, барвақттар дохил шуд. Аввал соҳаи кишоварзӣ ба бухрон гирифтгор шуд. Баъд бухрон соҳаҳои дигари иқтисодро ҳам фаро гирифта, соли 1929 бо тамоми иқтидораш зухур кард.

Сатҳи умумии истеҳсол қариб ду баробар кам шуд. Дар солҳои бухрони иқтисодӣ даҳҳо ширкати коркарди маъдан, мошинсозӣ ва саноати хӯрокворӣ муфлис гардиданд. Тахминан 700 корхона аз кор монд.

Бухрони иқтисодӣ зиндагии халқро душвор гардонд. Соли 1929 аҳли меҳнат нисфи музди меҳнати худро гирифта натавонист. Шумораи бекорон аз 800 ҳазор нафар ҳам бештар буд.

Вазъи пасти зиндагии мардум ба муҳолифатҳои иҷтимоӣ сабаб мешуданд. Намоишҳои оммавии эътирозӣ, коршиканиҳо, намоишҳои кишоварзон ба амал меомаданд. Мардум барҳам додани бекорӣ, баланд бардоштани музди меҳнат ва додани замин ба кишоварзонро талаб мекард. Дар ин давра фаъолияти Ҳизби коммунистии Венгрия вусъат ёфт.

Соли 1932 дар Венгрия генерал Дюла Гембеш ба сари ҳокимият омад. Ҳукумати ӯ «дасти зӯр» номгузори шудааст. Д. Гембеш барномаи «эҳёи миллати маҷор»-ро ба миён гузошт. Татбиқи ин барнома Венгрияро аз бухрони иқтисодӣ баровард.

Наздиқшавии Венгрия ба Олмони фашистӣ. Баъди ба сари ҳокимият омадан хортичиён рӯ ба ҷониби Берлин оварданд.

Сиёсати ошкоро истилогаронаи гитлерчиён ба ҳукуматдорони Венгрия писанд омад. Хортичиён мехостанд, ки бо ёрии Олмон нақшаҳои истилогаронаро татбиқ намуда, мавқеи дохилӣ ва байналмилалӣ худро мустаҳкам кунанд. Бинобар ин, моҳи июни соли 1933 нахуствазирӣ Венгрия Гембеш ба Берлин ташриф овард, то ки дар бораи ҳамкории Венгрия бо Олмони гитлерӣ гуфтушунид кунад. Сиёсати хориҷии Венгрия дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон нишон дод, ки он ба хизматгори Олмони фашистӣ табдил ёфтааст. Венгрия низ чун Олмони гитлерӣ ба ҷанг тайёрӣ медид. Баҳори соли 1938 сарвазирӣ Венгрия Калман Дарони панҷсолаи мусаллаҳшавии мамлакатро эълон кард.

Тирамоҳи соли 1938 ҳукумати Венгрия аз тарафи Олмон тасарруф шудани вилояти Судети Чехословакияро дастгирӣ намуд. Аз ин кор Венгрия ҳам фоида дид. Қисми ҷанубии Словакия ва як қисми Украинаи Варокарпатия аз ӯни Венгрия шуд. Венгрия инчунин моҳи марти соли 1939 бо дастгирии Берлин тамоми Украинаи Варокарпатияро ишғол кард. Худи ҳамон сол Венгрия ба ҳайати давлатҳои иштирокчи «қарордоди зидди Коминтерн» дохил гардид.

Савол ва супориш

1. Сабабҳои барҳам хӯрдани мутлақияти Габбсбургҳоро муайян кунед. 2. Империяи Австро-Венгрия кай пароканда шуд? 3. Дар Венгрия инқилоби буржуазӣ демократӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 4. Дар Венгрия инқилоби пролетарӣ кай ва чӣ тавр ғалаба кард? 5. Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия дар мамлакат кадом тағйироти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро амалӣ кард? 6. Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия кай ва чӣ тавр барҳам дода шуд? 7. Дар Венгрия диктатураи Хорти кай барпо шуд? 8. Чаро ҳукумати Дюла Гембешро ҳукумати «дасти зӯр» номидаанд? 9. Венгрия бо кадом мақсад ба Олмони фашистӣ наздик шуд? 10. Венгрия Словакияи Чанубӣ ва Украинаи Варокарпатияро чӣ тавр аз они худ кард?

§ 13. КАНАДА: КОНФРОНСИ ПАРИЖ ВА ТАЛОШ БАҲРИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

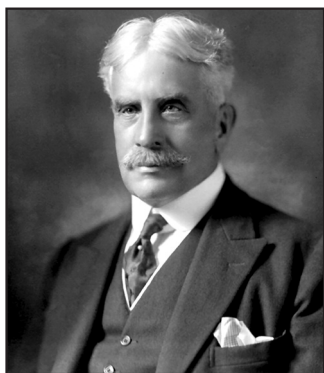
Расми 37. Харитаи Канада

Оқибатҳои ҷанг дар Канада. Канада аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад. 1-уми июли соли 1867 аз тарафи парламенти Англия «Қонун дар бораи Америкаи Шимолии Британия» қабул карда шуда буд. Соли 1921 аҳолии Канада ҳамагӣ 8,7 миллион нафарро ташкил мекард. Дар Канада таърихан ду миллат ташаккул ёфтаанд: англисҳои канадавӣ ва фаронсавиҳои канадавӣ. Англисҳои канадавӣ 43 фоиз, фаронсавиҳои канадавӣ 30 фоиз ва ақаллиятҳои миллии боқимонда 27 фоизи аҳолии Канадаро ташкил медиҳанд.

Канада аз ҷониби Англия 4-уми августи соли 1914 ба Ҷангн Якуми Ҷаҳон кашида шуд. Ҷанг ба тағйироти ҷиддии сохти иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакат мусоидат намуд. Он ба давлати саноатӣ аграрӣ табдил ёфтани Канадаро тезонд. Саноати ҳарбии мамлакат таҳким ёфт. Соли 1916 дар корхонаҳои саноатии ҳарбии Канада зиёда аз 300 ҳазор нафар коргар кор мекарданд. Ҳар гулулаи сеюми Антанта, ки дар Ҷабҳаи Ғарбӣ мегаркид, дар Канада истеҳсол карда мешуд. Дар оғози ҷанг ба аҳолии мамлакат лозим меомад, ки артиши

ниммиллионнафараи Канадаро бо хӯрок, сару либос ва лавозимоти чангӣ таъмин намояд. Вале солҳои 1920 – 1921 саноати Канадаро бухрони иқтисодӣ фаро гирифт. Иқтисоди Канада танҳо соли 1925 ба марҳалаи болоравӣ ворид гардид.

Дар солҳои чанг ҳукумати консервативии Р. Борден мамлакатро тавассутӣ қонунҳои фавқулода идора мекард. Баъзе қонунҳо ҳатто аз тасдиқи парламенти Канада нагузашта буданд. Лекин ин қонунҳои таъкиб, ки ҳукуку озодиҳои демократиро маҳдуд мекарданд, болоравии бархӯрдҳои иҷтимоӣ ва ҳаракати зиддиҳарбию дар Канада боздошта натавонистанд.

Расми 38. Нахуствазири Канада Роберт Борден

Канада дар солҳои бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ. Баъд аз болоравии иқтисодии солҳои 1925 – 1929 Канадаро ҳам бухрони иқтисодӣ фаро гирифт. Тамоюли яктарафаи содирот боиси он гардид, ки истехсоли маводи хоми Канадаро бухрони иқтисодии шадид фаро гирифт. Бухрон аз ҳама бештар ба соҳаи кишоварзӣ зарар расонд. Даромади аҳолии мамлакат ним баробар, даромади кишоварзон панҷ баробар кам шуд. Ҳар як одами дуҷуми ба меҳнати кироӣ машғул бекор монд. Соли 1932 аз 8,7 миллион нафар аҳолии Канада 1 миллиону 330 ҳазор нафарашон аз сабаби фақирӣ ва ё бекорӣ ёрӣ мегирифт.

Баҳори соли 1930 дар айни авҷи бухрони иқтисодӣ интиҳоботи навбатии парламенти баргузор гардид, ки дар он Ҳизби консервативӣ бо мушкилоти зиёд ғолиб омад. Раиси ҳукумат Р. Беннет таъйин карда шуд. Ин ҳукумат дар сиёсати дохилии худ усули маҷбуриро васеъ истифода мебуд. Бинобар ин, онро ҳукумати «панҷаи оҳанин» номидаанд. Ин ҳукумат коршиканиҳоро ба воситаи пулис сарқӯб мекард. Ҳизби коммунистӣ ба таъкибот гирифтӣ шуд. Моҳи августи соли 1931 ин ҳизб мамнӯъ эълон гардида, роҳбари он Тим Бак ба ҳабс гирифта шуд.

То аввали соли 1935 дар арафаи интиҳоботи навбатии парламент натиҷаҳои ҳукмронии консерваторон он қадар хурсандибаш набуданд. Мамлакатро бекорӣ оммавӣ фаро гирифт, шиддати вазъи ҷамъиятӣ ба ҳадди баландтарин расид. Ин буд, ки консерваторон қариб дар ҳамаи легистратураҳо (мақомоти намоёндагии маҳаллӣ) ба шикаст дучор шуданд. Дар чунин шароит ин ҳизб ду тақсим шуд. Қисмати ҷудошуда худро Ҳизби оппозитсионии реконструксия эълон кард. Барои сафҳои ҳизбро муттаҳид нигоҳ доштан Беннет бо барномаи нави иҷтимоӣ суҳанронӣ кард, ки дар он аз ҷумла гуфта буд: «Ба нобаробарӣ ва беадолатии тартиботи иҷтимоии феълӣ хотима медиҳем». Барномаи Беннет «Роҳи нав» ном гирифт. Он бимаи иҷтимоӣ

барои бекорон, рӯзи кори 8-соата, ҳадди ақали музди меҳнат, рӯзи истироҳатии ҳафтаӣ, қарзи имтиёзнок ба фермерҳо ва ғайраро дар назар дошт. Тобистони соли 1935 парламент оид ба ин масъалаҳо қонун қабул кард.

Дар интиҳоботи умумии парламентӣ моҳи октябри соли 1935 Ҳизби либералӣ ғалаба кард. Ин ҳизб дар интиҳобот бо шиори «Кинг ва ё бенизомӣ» иштирок намуд. Баъди ғалаба ба ҳукумати Канада Ҳизби либералии Л. Макензи Кинг роҳбарӣ кард.

Канада дар солҳои 30-юми асри 20. Яке аз тадбирҳои аввалини ҳукумати солҳои 1936 – 1937 барои баррасӣ ба Суди Олии Канада пешниҳод карда шудани қонунҳои марбут ба «Роҳи нав»-и Беннет буд. Сабаби ин иқдом он буд, ки гӯё ин қонунҳо муҳолифи конституция бошанд. Дар баробари ин либералҳо моддаи 98-уми Кодекси ҷиноятии Канадаро, ки мувофиқи он фаъолияти Ҳизби коммунистӣ боздошта шуда буд, бекор карданд ва нақшаи роҳи оҳани Укёнуси Оромро, ки роҳи оҳани давлатии миллиро ба худ тобеъ кардани буд, рад намуданд. Қаблан иттифоқҳои касаба ба ҳукумат масъалаи бимаи иҷтимоӣ ба бекоронро пешниҳод намуда буданд, лекин либералҳо ҳалли масъаларо аз ҳад зиёд кашол доданд. Ҳукумат масъалаи суғуртаи иҷтимоӣ ва масъалаҳои дигари таъхирнопазиро ба комиссияи махсус супурд. Ин комиссия фикру мулоҳизаҳои худро оид ба масъалаҳои пешниҳодкардаи он танҳо дар оғози Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ибраз дошт.

Ҳукумати Л. Кинг аз ҷанги тичоратӣ бо ИМА пурра даст кашид. Ҳукумати консерваторон дар солҳои бӯҳрони иқтисодӣ бо ИМА зиддиятҳои тичоратӣ дошт. Ҳукумати Кинг аз зиддият бо ИМА ба созиш гузашта, бо ин давлат якҷанд созишномаи тичоратӣ баст. Дар иттиҳоди Англияю Америка, ки дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ташкил ёфта буд, Канада ҳамчун халқии занҷири пайвандкунандаи ин давлатҳо хизмат мекард. Ҷунин мақоми Канада вобастагии онро ба ИМА то ҳадде бештар мекард. Дар Канада мавқеи корхонаҳои инҳисории ИМА баланд шуд.

Сиёсати хориҷии Канада дар солҳои 1919 – 1939. Солҳои 20-ум дар Канада шиори «мақоми баробар дар империя» машҳур гардид. Хишти аввалин ба таҳкурсии сиёсати мустақили хориҷии Канада дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон гузошта шуд. Он вақт намояндаи Канада ба ҳайати кабинетҳои ҳарбии Британияи Кабир дохил гардид. Англия доминионҳоро ҳамчун иштирокчиёни мухтори иттифоқи империя эътироф мекард. Ин гузаштҳоро Англия чораи муваққатии давраи ҷанг мешуморид. Вале шароити замони нав бозгашти усулҳои кӯхнаи муносибатҳои байни Англия ва Канадаро имконнопазир гардонид. Дар Конфронси сулҳи Парижи соли 1919 вакилони Канада бо вакилони Англия ба қарордоди Созишномаи Версал имзо гузоштанд. Соли 1923 воқеаи гӯшношуниде рӯй дод. Канада, бар хилофи зиддияти Англия, дар бораи дар қисми шимолии Укёнуси Ором муҳофизат карда-

ни пелтус аз номи «Доминиони Канада» бо ИМА созишномае ба имзо расонид. Соли 1926 Конфронси империяи Британияи Кабир баргузор гардид. Дар он намояндагони доминионҳои ин империя ширкат варзиданд. Ин вақт намояндагони Канада чандин санадҳои сиёсати хоричиро имзо карда буданд, яъне дар ин кор барои Канада акнун низоме ба вучуд омада буд. Ин низом барои ҳамаи доминионҳои Англия асос шуд. Доминионҳои дигар ҳам талаб мекарданд, ки Англия ҳуқуқи истиқлоли сиёсати хоричии онҳоро расман эътироф намояд. Канада моҳи феврالی соли 1927 сафири нахустини худро ба ИМА фиристод. Баъди ин Канада бо якҷанд давлати дигар низ муносибатҳои дипломатӣ барқарор кард. Ниҳоят, соли 1931 санади Вестминстери Англия истиқлоли сиёсати хоричӣ ва ваколатҳои қонунгузори доминионҳоро эътироф намуд. Бо вучуди ин, Канада бе иҷозати Англия ҳуқуқи ба «Қонун дар бораи Америкаи шимолии Британия»-и соли 1867 ҳеҷ гуна ислоҳ дароварданро надошт.

Канада ҳарчанд пайваста сӯйи истиқлол пеш мерафт, лекин ҳанӯз нишонаҳои муҳимтарини истиқлоли давлатӣ, аз он ҷумла парчам ва нишони давлатӣ, суруди миллӣ, шаҳрвандии тозаи канадавӣ, ҳуқуқи мустақилона ҳал кардани масъалаҳои ҷанг ва сулҳро надошт. Дар баробари мустақилии Канада торафт ба ИМА наздиктар мешуд ва тобеияташ ба ин давлат меафзуд.

Савол ва супориш

1. Оқибатҳои манфӣ ва мусбати Ҷанги Якуми Ҷаҳон барои Канада кадомҳоянд? 2. Ҳукумати консерваторон бо сардории Р. Борден Канадаро чӣ тавр идора мекард? 3. Бухрони иқтисодии ҷаҳони солҳои 1929 – 1933 ба иқтисоди Канада чӣ гуна таъсир расонд? 4. Чаро Ҷизби консерваторон дар интихоботи умумии соли 1935 шикаст хӯрд? 5. Чаро «Роҳи нав»-и Беннет аз тарафи ҳукумати оянда мамнӯъ эълон карда шуд? 6. Ҳукумати Кинг масъалаи суғуртаи иҷтимоиро дар мавриди бекорӣ чӣ тавр ҳал кард? 7. Муносибатҳои тичоратии баъдичангии Канада ва ИМА чӣ тавр сурат гирифтанд? 8. Шиори «мақоми баробар дар империя»-ро маънидод кунед. 9. Чаро баъди ҷанг Англия дар иқдомҳои хоричии Канада ба созиш роҳ медод?

БОБИ Ш МАМЛАКАТҲОИ АМРИКОИ ЛОТИНӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 – 1939

Расми 39. Харитаи Амрикои ЛотинӢ

Ба ҳудуди Амрикои ЛотинӢ давлатҳое дохил мешаванд, ки забони мардуми онҳо аслан ба гурӯҳи забонҳои лотинӣ мансуб аст. Ҳудуди он дар Шимол аз Мексика сар карда ва дар Ҷануб то Аргентинаю Чилиро дар бар мегирад. Тавре ки қаблан омӯхта будем, дар асри XIX дар натиҷаи муборизаи миллию озодихоӣ аксари давлатҳои Амрикои Ҷанубӣ истиқлоли давлатӣ ба даст оварданд. Дар ин қисмати китоб танҳо се давлати Амрикои Лотинӣ инъикос меёбад. Мексика, Аргентина ва Бразилия.

§ 14. МЕКСИКА. АЗ ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1910 – 1917 ТО МИЛЛИКУНИИ ШИРКАТҲОИ ХОРИҶӢ

Оқибатҳои инқилоби солҳои 1910 – 1917. Солҳои 1910 – 1917 дар Мексика инқилоби кишоварзон ба амал омад, ки моҳияти он демократӣ буд. Дар Мексика «конститутсияхоҳон» ба сари ҳокимият омаданд. Онҳо манфиатҳои буржуазияи хурд ва миёнаю заминдорони озодихоҳро ифода менамуданд. Тадбирҳои самарабахши демократии конститутсияхоҳон ба аксари аҳоли писанд омад.

Расми 40. Харитаи Мексика

То соли 1917 Мексика мамлакати ақибмондаи кишоварзӣ ва ба сармояи хориҷӣ вобаста буд. Дар деҳот муносибатҳои мулкдорӣ ҳукмрон буданд. Ҳиссаи заминдороне, ки зиёда аз 1 миллион га замин доштанд, 83,5 фоизи заминҳои киштбобро ташкил мекард. Дар мамлакат 2,2 миллион деҳқони безамин ва 3,6 миллион коргари кишоварзӣ мавҷуд буд. Заминҳои нопаддоканори ноҳияҳои Лагун ва Юкатан дар ихтиёри инҳисорҳои хориҷӣ буданд.

Дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба Мексика воридшавии сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама, сармояи ИМА афзуд. Дар ҳаҷми умумии маблағгузорию бевоситаи ИМА ба Америкаи Лотинӣ Мексика дар ҷойи дуюм меистод. Дар Мексика инҳисорҳои хориҷӣ соҳаҳои асосии саноати кӯҳӣ ва нафтистехсолкунию электротехниқиро пурра аз онҳо худ карда буданд.

Расми 41. Венустияно Карранса

Моҳи феввали соли 1917 дар Мексика конституцияи нав қабул карда шуд, ки он яке аз конституцияҳои демократитарини ҳамонвақтаи ҷаҳон ба ҳисоб мерафт. Ин конституция заминро моликияти миллӣ эълон карда, ба миллат ҳуқуқ дод, ки моликияти калон ба заминро маҳдуд созад ва иҷораҳои хориҷӣро аз эътибор соқит эълон кунад. Ба Конституцияи нишондодҳо дар бораи озодиҳои демократӣ, аз он ҷумла кафолати ҳуқуқи инсон, аз давлат ҷудо карда шудани калесо, ҳуқуқи коршиканӣ ва озодиҳои дигари демократӣ дохил гардида буданд.

Мексика дар солҳои 1918 – 1923. Дар солҳои аввали баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон

дар Мексика фаъолияти нерухои сиёсии чапгаро вусъат ёфт. Ҳаракати коргарӣ авҷ гирифт, ки ба он созмонҳои сотсиалистӣ ва коммунистӣ наздик буданд ва майли муттаҳид шуданро доштанд. Моҳи сентябри соли 1919 дар ш. Мехико Конгресси муштараки миллии намояндагони созмонҳои сотсиалистӣ, коммунистӣ ва коргарӣ баргузор гардид, ки он Ҳизби коммунистии Мексикаро таъсис дод. Дар баробари ин ҳизб аз соли 1918 ҳизби дигаре бо номи Конфронси коргарии Мексика фаъолият дошт. Ин ҳизб дар мавқеи ислохотҳои меистод.

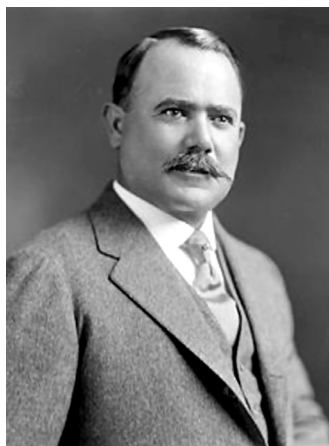
Дар аввали солҳои 20-уми асри ХХ иқтисоди Мексика ҳанӯз таҳти таъсири бӯҳрони иқтисодӣ буд. Маҳдуд шудани хариди маводди хом боиси баста шудани корхонаҳои саноатӣ, махсусан корхонаҳои саноати коркарди маъдан гардид.

Соли 1920 Конфронси коргарии Мексика дар байни коргарон нуфузи зиёд пайдо кард. Роҳбарони он бо қаноти чапи «конститутсияхоҳон» наздик мешуданд. Ин гурӯҳ моҳи майи ҳамон сол ба даст силоҳ гирифта, бар зидди ҳукумати В. Карранса мубориза бурд. Артиши қаноти чапи «конститутсияхоҳон» шаҳри Мехикоро ишғол кард. В. Карранса ҳалок гардид. Президенти нави Мексика иштирокчи фаъоли инқилоб Алваро Обрегон интиҳоб карда шуд. Ӯ то соли 1924 дар ин вазифа буд.

Мексика дар солҳои 1924 – 1929. Солҳои 1924 – 1929 дар давраи президентии генерал П. Калйес тартиботи «каудилизми инқилобӣ» («каудило» - «дохӣ», «пешво») давраи бӯҳронро аз сар мегузаронид. Бинобар ин ӯ сиёсати давлатдорӣ худро бо шиорҳои инқилобӣ ва моҳияти халқӣ доштани давлати Мексика рӯйпӯш мекард, то ки роҳбарони Конфронси коргарии Мексикаро (ККМ) ба ҳайати ҳукумат ҷалб намояд. Дар давраи президентии П. Калйес роҳбари ККМ Короннес вазири саноат буд.

Дар солҳои аввали президентиаши П. Калйес ба ислоҳоти замин суръат бахшид. Ба деҳқонон 3,6 миллион гектар замин тақсим кард, яъне аз давраи президентии Обрегон ду баробар зиёдтар. Калйес ҳисси миллии мексикоӣҳоро бедор мекард. Ӯ соли 1926 як маъракаи серғавғоеро дар масъалаи маҳдуд кардани ҳуқуқи ширкатҳои нафтистехсолкунандаи Америка ташкил намуд, лекин аз он фоидае бардошта натавонист.

Дар сиёсати дохилии П. Калйес муҳолифат бо калисои католиқӣ мавқеи хосса дошт. Солҳои 20-ум калисои католиқии Мексика дигар мавқеи худро аз даст дода буд. Вале қисмати болоии роҳбарони калисо ба татбиқи моддаҳои дахлдори Конститутсияи соли 1917-и Мексика

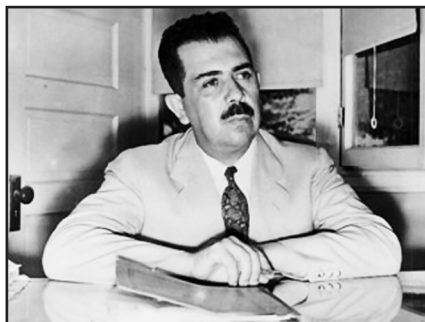
Расми 42. Президенти Мексика Алваро Обрегон

муқобилати сахт нишон меод. Ин муқолифат дар соли 1926 махсусан тезу тунд шуд. Ҳукумат тавассути чораҳои маъмурӣ якҷанд калисою дайрхоро баста, як теъдод ашхоси рӯҳонии иртиҷоиро аз мамлакат ронд. Ба хотири эътироз калисо ибодатро қатъ кард. Муқолифати калисо бо ҳукумат ба муборизаи мусаллаҳона табдил ёфт.

Мексика дар солҳои 1929 – 1934. Мисли давлатҳои дигари Амрикоӣ Лотинӣ Мексика ҳам аз бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ сахт зарар دید. Истеҳсоли нафт, тилло ва маъданҳои дигари ранга якбора паст фурумад. Соҳибкорони хоричӣ, ки дар Мексика корхонаҳои саноати кӯҳӣ доштанд, аксари корхонаҳои маъдани худро баста, коргаронро ба таври оммавӣ аз кор ронданд. Аз ҳамин сабаб аз соли 1930 то соли 1933 шумораи бекорон 3,5 баробар афзуд. Бӯҳрон саноати ҳӯрокворӣ ва бофандагиро ҳам фаро гирифт. Ин ҳолат талабот ба маводи хоми кишоварзиро зиёд кард. Соҳаҳои содиротии кишоварзӣ зарари калон دیدанд. Киштзорҳои пахта ва хенекен кам шуданд. Заминҳои бекорхобидаи серҳосил афзуданд.

Соли 1929 таносуби қувваҳои сиёсии мамлакат тағйир ёфт. Буржуазияи миллии қувватгирифта акнун метавонист бо боварии том ҳукмронии бевоситаи худро дар пояи сиёсати ислохотҳои - милли амалӣ намояд.

Солҳои 1929 – 1934 дар мамлакат қариб 50 ҳизбу гурӯҳҳои сиёсӣ фаъолият доштанд. Соли 1929 Ҳизби милли-инқилобӣ (ҲМИ) таъсис ёфт, ки ба он намояндагони гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ дохил шуданд. Ин ҳизб аз ду қанот-қаноти чапгаро ва қаноти ростгаро иборат буд. Ба қаноти чапгарои Ҳизби милли-инқилобӣ (ҲМИ) намояндагони буржуазияи тиҷоратӣ саноатӣ ва ҳарбиён ва ба қаноти ростгарои он намояндагони буржуазияи хурд, зиёён ва як қисми артиш мансуб буданд. Муборизаи ин ду гурӯҳи ҲМИ дар арафаи интиқоли президентии соли 1934 авҷ гирифт. Дар ин интиқоли Лесаро Карденас ном генерал, ки арбоби машҳури инқилоби Мексика буд, ғолиб омад. Ба сари ҳокимият омадани Л. Карденас маъно ба сари ҳокимият омадани ҷараёни демократии ҳизби ҳукмронро дошт. Карденас то соли 1940 президенти Мексика буд.

*Расми 43. Президенти Мексика
Лесаро Карденас*

Иқтисоди Мексика дар давраи президентии Карденас. Ҳукумати Карденас дар мамлакат ислоҳоти заминро гузаронд. Мақсади ислоҳот мустақкам кардани ҷамоаҳои деҳқонӣ - ихдо буд. Дар рафти ислоҳот заминҳои заминдорони калони хоричӣ мусодира карда шуданд. Хоҷагҳои калони сармоядорие, ки ба парвариши пахта ва хенекен махсус гардонида шуда буданд, зарар надиданд. Баръакс, баъд аз мусодира ба хоҷагҳои калони кооперативӣ табдил ёфтанд.

Хукумати Карденас дар саноати нафти мамлакат бар зидди зӯроварии сармояи хориҷӣ мубориза мебурд. Дар Мексика истехсоли нафтро 17 корхонаи инҳисории англисӣ ва амрикоӣ, аз он ҷумла шуъбаҳои «Роял Датч Шелл» ва «Стандард Ойл» соҳиб шуда буданд. Солҳои 1934 – 1935 дар Мексика ширкати давлатии нафти «Пемекс» ташкил карда шуд. Маҳсулоти нафти, ки ин ширкат дар ибтидо истехсол мекард, ҳамагӣ 0,2 фоизи талаботи мамлакатро қонеъ мегардонд. Инҳисорҳои амрикоӣ кӯшиш мекарданд, ширкати мексикویی «Пемекс»-ро барҳам диҳанд. Карденас барои мустаҳкам кардани мавқеи истехсолкунандагони дохилӣ баъзе чораҳои бочуръатона андешид. Масалан, ӯ 18-уми марти соли 1938 ба декрет дар бораи миллисозии моликияти ширкатҳои нафтистехсолкунандаи англисӣ ва амрикоӣ имзо гузошта, онҳоро ба ихтиёри «Пемекс» супурд. Дар ҷавоб ИМА аз робитаҳои иқтисодӣ бо Мексика - харидани нафт ва маводи хоми дигари он даст кашид, ба Мексика додани таҷҳизоти техникаи саноати нафтро қатъ кард. Дар зери фишори Англия Фаронса, Белгия ва Ҳолландия низ аз харидани нафти Мексика даст кашиданд. Вале ҳукумати Мексика ба ҳамаи ин мушкилиҳо тоб оварда тавонист. Дар ин қор хизмати Л. Карденас бузург аст. Миллисозии саноати нафт ва роҳҳои оҳан бахш (сектор)-и давлатии иқтисоди Мексикаро хеле мустаҳкам кард ва барои ба вучуд овардани иқтисоди соҳибистиклоли Мексика саҳми бузург гузошт.

Савол ва супориш

1. Инқилоби буржуазии демократии Мексика қай ба амал омадааст?
2. Унсурҳои демократии Конститутсияи соли 1917-и Мексикаро баён кунед.
3. Дар бораи болоравии фаъолияти созмонҳои ҷамъиятии сиёсии Мексика далелҳо оред.
4. «Конститутсияҳо» кӣҳо буданд?
5. Дар бораи Ҳизби миллӣ - инқилобии Мексика ва президенти Мексика интиҳоб шудани Карденас нақл кунед.
6. Президент Карденас барои пешрафти Мексика чӣ тадбирҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ андешид?
7. Ҳукуматҳои Англия ва Амрико бар зидди Мексика чӣ тадбирҳои ҷавобии қасосгирӣ андешиданд?

§ 15. АРГЕНТИНАИ ДОРОИ ИҚТИСОДИ ТОБЕЪ ВА НОУСТУВОРИИ НИЗОМИ СИЁСӢ

Оқибатҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон барои Аргентина. То оғози Ҷанги Якуми Ҷаҳон Аргентина аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ дар байни мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар ҷойи аввал меистод. Ҷанг барои тараққиёти иқтисоди Аргентина шароити мусоид муҳайё кард. Дар мамлакатҳои Аврупо талабот ба гӯшт ва ғалладона, ки маҳсулоти асосии Аргентина буданд, афзуд. Аз рӯйи истехсоли ин навъи маҳсулот Аргентина дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекард. Ин мақом ба Аргентина имкон дод, ки андӯшти сармоя ва рушди саноату кишоварзӣ

худро амри вокеъй гардонад. Солҳои 1914 – 1918 захираи тиллои Аргентина ду баробар афзуд ва воридоти молҳои хориҷӣ кам шуд. Ин омил барои пешрафти саноати миллии мусоидат кард. Соҳаи бофандагии саноати сабук, истеҳсоли семент босуръат тараққӣ карданд. Истеҳсоли нафт аз 7 ҳазор тоннаи соли 1912 дар соли 1922 ба 455,5 ҳазор тонна расид. Истеҳсоли неруи барқ зиёд шуд. Шаҳрсозӣ ривоч ёфт. Ташаккули буржуазияи миллии суръат гирифт. Муносибатҳои сармоядорӣ дар деҳот ҳам рӯ ба тараққӣ ниҳоданд.

Расми 44. Харитаи Аргентина

Сарфи назар аз пешрафти саноат ва кишоварзӣ, баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон Аргентина ҳанӯз ҳам мамлакати сустрараққикарда ва аз ҷиҳати иқтисодӣ ба мамлакатҳои империалистӣ тобеъ мондан гирифт. Сармояи хориҷӣ бонкҳои асосӣ, роҳҳои оҳан, корхонаҳои калони саноатӣ ва заминҳои нопадноканори киштбоби Аргентинаро дар зери назорати худ нигоҳ медошт. Дар Аргентина баъдиҷангӣ мақоми сармояи Англия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ниҳоят баланд буд. Аз соли 1913 то соли 1939 дар Аргентина маблағгузори Амрико аз 40 миллион то ба 331,8 миллион доллар расид, вале маблағгузори Англия қариб бетағйир монд.

Дар кишоварзӣ латифундияҳо васеъ паҳн гардида буданд. Зиёда аз 80 фоизи заминҳои киштбобро латифундияҳои калон дар ихтиёр доштанд. Масоҳати ҳар як чунин латифундия ба 100 га замин баробар буд. Аз ин бармеояд, ки дар Аргентина заминдорӣ калон маъмул будааст. Аксари аҳоли ё камзамин ва ё безамин буд. Бинобар ин, соҳибони латифундияҳо заминҳои худро ба иҷора медоданд. Латифундияҳои Аргентина бештар ба содирот нигаронида шуда буданд.

Ҳукумати радикалӣ бо сардории Ирихойен. Соли 1916 дар Аргентина интиҳоботи навбатии президентӣ баргузор гардид. Дар он нерӯҳои заминдори ҳуққонии бо сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама бо Англия алоқадошта шикаст хӯрданд. Ҷизби асосии оппозитсионӣ - Иттифоқи шахрвандии радикалӣ (ИШР) ғалаба кард. 12-уми октябри соли 1916 президенти Аргентина асосгузори Ҷизби либералӣ Иполито Ирихойени 64-сола интиҳоб шуд.

Ҳукумати Ириҳойен як қатор чорабиниҳоро амалӣ кард. Баъд муддати тӯлонӣ дар мамлакат тартиботи конституционӣ барпо гардид ва озодии демократӣ аз нав барқарор карда шуданд. Идораҳои давлатӣ қисман аз унсурҳои иртиқӣ тоза карда шуданд. Ириҳойен мехост, ки ҳокимияти ашрофи заминдор - латифундиядоронро маҳлуд карда, мулкдорони хурд ва миёнаро дастгирӣ намояд.

Ҳукумати нав рушди саноати миллиро ҳарҷониба ҳавасманд мекард. Барои аз тобеияти хоричӣ баровардани иқтисод ва молияи Аргентина қорҳои зиёдеро ба сомон мерасонид. Ириҳойен барои ба зеринзорати давлат гирифтани саноати нафт аҳаммияти калон меод.

Ҳукумати Ириҳойен ба рушди нумӯи маориф ҳам тавачҷуҳ зоҳир мекард. Дар мамлакат ҳазорҳо мактаби нав кушода шуданд. Соли 1919 дар донишгоҳҳо ҳам ислоҳоти демократӣ анҷом дода шуд.

Дар сиёсати хоричӣ ҳукумати радикалҳо принсипи соҳибхитӣ милли, ба қорҳои дохилии давлатҳо даҳолат накардан, ҳамкорӣ байналмилалӣ ва ҳифзи сулҳро татбиқ менамуд. Ҳукумати Аргентина бо ҳамин сабаб аз воридшавӣ ба Ҷанги Якуми Ҷаҳон даст кашид, онро ҳамчун ҷанги истилогарона маҳкум кард. Аргентина Низоми Версалро низ маҳкум намуда, эълон дошт, ки он дар худ хавфи ҷанги навро ниҳон кардааст.

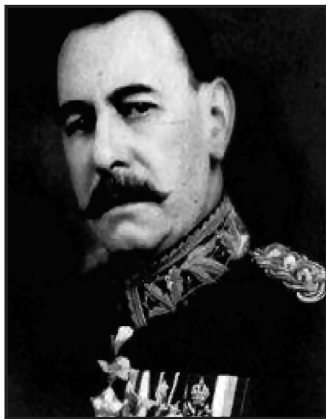
Аргентина муқобили даҳолати ИМА ба қорҳои дохилии давлатҳои Амрико Лотинӣ баромада, ба муборизаи ватанпарварони Амрико Марказӣ бар зидди таҷовузқорони Амрико ҳамраҳии худро баён намуд. Ириҳойен кӯшиш кард, ки барои ба таҷовузи ИМА муқобилат карда тавонистан Иттифоқи Ҷамоҳири Амрико Лотинӣ созмон дода шавад, вале ҳукуматҳои давлатҳои Амрико Лотинӣ пешниҳоди Ириҳойенро дастгирӣ накарданд.

Аргентина дар солҳои 1921 – 1929. Сарфи назар аз он ки дар давраи баъдичангӣ Иттифоқи шахрвандии радикалӣ ҳамчун ҳизби ҳукмрон дар мамлакат тадбирҳои самараноки иқтисодӣ ва сиёсати дурусти миллиро амалӣ мекард, вазъи иқтисодии мамлакат ханӯз ҳам хуб набуд. Ин ҳолат ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ҳам таъсир мерасонид. Дар миёнаи солҳои 20-ум Ҳизби иттифоқи шахрвандии радикалии ҳукмрон ба ду гурӯҳ тақсим шуд. Қаноти ростгаро ва қаноти чапгаро. Ба қаноти чапгаро Марсело Алвеар роҳбарӣ намуда, манфиатҳои буржуазии либералиро ифода мекард. Алвеар аз соли 1922 то соли 1928 президенти Ҷумҳурии Аргентина буд. Ҳукумати Алвеар аз идомаи ислоҳоти Ириҳойен даст кашид. Қонибдорони Ириҳойен талаб мекарданд, ки тавассути ислоҳот дар Аргентина мавқеи сармоия хоричӣ суст карда шавад. Пешниҳоди Ириҳойенро аксари аҳоли дастгирӣ мекард. Бинобар ин, Ириҳойен бори дуюм соли 1928 президент интиҳоб шуд. Ҳукумати Ириҳойен тамоми ҷидду чаҳдашро ба он равона кард, ки саноати истихроҷ ва қорқарди нафти Аргентинаро милли кунад. Ириҳойен пешниҳод намуд, ки ИМА ба қорҳои Амрико Лотинӣ даҳолат накунад. ӯ муборизаи

озодихонаи Сандиноро бар зидди империализми Амрико дастгирӣ мекард. Хамаи ин ба тезу тунд гардидани муносибатҳои байни Аргентина ва ИМА сабаб шуд. Ҳатто қор ба ҷо расид, ки онҳо сафирони худро бозхонданд. Дар ҳолати муҳолифат бо инхисорҳои амрикоӣ ва ҳукумати ИМА ҳукумати Ирихойен ҳаракат мекард, ки бо рақибҳои ИМА - Англия муносибатҳои хуби анъанавӣ ба роҳ монад. Ҳукумати Ирихойен ҳатто бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ бо Иттиҳоди Шӯравӣ ҳам муносибатҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ барқарор кард. Иттиҳоди Шӯравӣ барои саноати нафти Аргентина таҷҳизот мефурӯхт. Аргентина аз ИҚШС нафт ҳам меҳарид.

Нерӯҳои оппозиционӣ аз вазъи ностувори иқтисодии Аргентина ва онро дастгирӣ накардани империализми Амрико истифода бурда, барои аз сари ҳокимият дур кардани Ирихойен тайёри меиданд.

Табаддулоғи ҳарбии соли 1930 дар Аргентина. 6-уми сентябри соли 1930 қисмҳои артише, ки ба он генерал Хосе Урибуру фармондеҳ буд, табаддулот карданд. Ирихойен муқобилият накард. Табаддулотчиён Ирихойенро ба яке аз ҷазираҳои Ла-Плата бадарға карданд. Хосе Урибуру худро президенти муваққатии дорои ваколатҳои фавқулода эълон кард. Баъди табаддулот ҳокимият ба ихтиёри заминдорону тоҷирон ва олигархҳои молиявӣ, ки бо

Расми 45. Президенти Аргентина генерал Хосе Феликс Урибуру

Расми 46. Президенти Аргентина Роберто Марселино Мариа Ортис

сармояи хоричӣ, ҳарбиён ва рӯхониёни бандлармартаба алоқаманд буд, гузашт. Кафолатҳои конституционӣ бекор карда шуда, мамлакат дар ҳолати муҳосира эълон гардид. Барои мубориза бар зидди коммунизм шӯъбаи махсусе созон ёфт. Инчунин созмони террористии ҳарбии фашистимаоби Легиони шаҳрвандии Аргентина низ таъсис дода шуд. ИМА ҳукумати нави Аргентинаро ҳамон лаҳза ба расмият шинохт.

Вале ҳукумати Урибуру дар байни оммаи халқ обрӯӣ надошт. Халқи Аргентина бар зидди ӯ муқовимат ҳам кард. Ин буд, ки Урибуру соли 1931 аз усулҳои диктаторӣ даст кашид. Ӯ моҳи феврالی соли 1932 дар Аргентина тартиботи конституциониро аз нав барқарор кард. Дар интиҳоботи президентӣ Ҳизби миллӣ - демократии навташқил дар

сафҳои худ нерӯҳои консервативиро муттаҳид карда, ба президент интихоб шудани Августин Хусто (1932 – 1938) муваффақ гардид. Ин шахс иштирокчи фаъоли табаддулоти соли 1930 буд. Августин Хусто мамлакатро бо роҳи демократӣ пеш набурд. Баръакс, президенти нав бо роҳи Урибуру рафта, озодиҳои демократиро маҳдуд кард ва бар зидди нерӯҳои демократӣ мубориза бурд.

Фаъолияти оппозиция. Зӯровари инхисорҳои хориҷӣ, ҳукумати Аргентина ва нерӯҳои иртиқои оштинопазир дар миёнаи солҳои 30-юм нерӯҳои чапгаро ва демократиро ба мубориза бархезонданд. Моҳи июли соли 1933 маросими дафни президенти аз ҳокимият маҳрумшуда Ирихойен ба намоиши бузурги зиддиҳукумати табдил ёфт, ки дар он ҳазорҳо нафар одамон ширкат варзиданд. Моҳҳои феврал-апрели соли 1935 дар Санта-Фе, Ла-Плата ва Тукуман хангоми намоишҳои оммавии халқ аввалин бор ҳизбҳои гуногун - радикалҳо, коммунистон ва сотсиалистон ҳамкорӣ карданд. Минбаъд ин ҳамкориҳои ҳизбҳо ба муқобили ҳукумати Хусто идома ёфт. Ба муборизаи умумихалқӣ бар зидди тартиботи Хусто иттифоқҳои касаба, коргарон ва нерӯҳои дигари иҷтимоӣ сиёсӣ низ ҳамроҳ шуданд.

Қидду ҷаҳди нерӯҳои чапгаро барои ташкил намудани Ҷабҳаи халқӣ чандин сол давом кард, лекин он таъсис наёфт, чунки мухтавои барномаи аксари нерӯҳои зиддиҳукумати аз ҳамдигар дур буд. Яке меҳост, ки дар мамлакат ҷомеаи демократӣ бунёд карда шавад, дигаре ҷомеаи сотсиалистӣ, сеюмин баргаштан ба ҷомеаи феодалӣ ва ғайра.

Ба ҳар ҳол, муборизаи нерӯҳои зиддиҳукумати дар солҳои 30-юм барабас нарафт. Баъди соли 1936 дар мамлакат таъқибот хотима ёфт. Ҳатто лоиҳаи қонуни «Манъи фаъолияти коммунистӣ» рад карда шуд. Моҳи феввали соли 1938 намояндаи қаноти чапи Ҳизби миллӣ - демократӣ Роберто Ортис президенти Аргентина интихоб шуд. Ӯ ба нерӯҳои оппозиционӣ гузашт кард. Масалан, шахси иртиқои гузаро А. Фреско аз вазифаи губернатори музофоти Буэнос-Айрес сабукдӯш карда шуд.

Аргентина дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар чунин вазъ қарор дошт. Тавре ки дидем, Аргентина дар бораи ҷанги дарпешистода ягон андеша ҳам надошт, ҳарчанд дар он ҷо ҳам кайҳо унсурҳои фашистии аз Олмон омада ба фаъолият оғоз карда буданд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба Аргентина чӣ фоида овард? 2. Ширкатҳои хориҷӣ дар Аргентина чӣ мавқеъ доштанд? 3. И. Ирихойен барои маҳдуд кардани фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ дар Аргентина ва принсипи соҳибхитиёрии мамлакат чӣ корҳо кард? 4. Дар бораи ҳукумати Алвеар маълумот диҳед. 5. Бо кадом сабаб Ирихойен соли 1928 дар Аргентина бори дуюм президент интихоб шуд? 6. Чаро Ирихойен дар

сиёсати хориҷии Аргентина на ба ИМА, балки ба Англия таъя мекард? 7. Хосе Урибуру кай ва чӣ тавр табаддулоти харбӣ кард? 8. Чаро Урибуру соли 1931 аз усули диктатории идораи Аргентина даст кашид? 9. Хусто дар солҳои 1932 – 1938 Аргентинаро чӣ тавр идора кард? 10. Президент Роберто Эртис аз президент Августин Хусто бо чӣ фарқ мекард?

§ 16. БРАЗИЛИЯ ДАР РОҲИ ЭҶӢИ МИЛЛӢ ВА НОРАВШАНИИ НИЗОМИ СИӢСИ

Расми 47. Харитаи Бразилия

Шарҳи умумӣ. Бразилия яке аз давлатҳои калонтарини дунё буда, масоҳаташ 8,5 миллион км² аст. Дар арафаи Ҷанги Якуми Ҷаҳон аҳолии Бразилия 25 - 30 миллион нафарро ташкил мекард. Ҳокимияти давлатии ин мамлакат дар дасти сармоядорони «қаҳвагӣ»-и иёлоти Сан-Паулу ва Минас-Жеранс буд.

Ҳамин ки давраи империализм фаро расид, барои нуфуз дар Бразилия муносибатҳо дар байни Англия, ИМА ва Олмон тезу тунд шуданд. Дар аввали асри XIX ба Бразилия воридшавии сармояи ИМА ва Олмон афзуд, вале дар ин мамлакат дар арафаи Ҷанги Якуми Ҷаҳон мақоми ҳукмрон дар дасти Англия буд. Соли 1915 қарзи умумии Бразилия аз мамлакатҳои хориҷӣ ба 0,5 миллиард доллар расид. Маблағгузории бевоситаи Англия дар Бразилия 1,1 миллиард ва ИМА ҳамагӣ 50 миллион долларро ташкил мекард. Дар соҳаи савдо бошад, баръакс, солҳои 1908 – 1913 ҳиссаи ИМА 38,1 ғоиз ва ҳиссаи Англия ҳамагӣ 16,9 ғоиз буд.

Оқибатҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон дар Бразилия. Аксари мардуми Бразилия ҷонибдори Антанта буд, ғайр аз мустамликаҳои ниммиллионнафараи олмониҳои қисмати ҷанубии мамлакат. Ин давлат дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон бевосита иштирок накарда бошад ҳам, ба Конфронси сулҳи Париж даъват шуда буд.

Чанг барои Бразилия дар соҳаи иқтисод ва сиёсат оқибатҳои дома-надор дошт. Бо сабаби заифшавии алоқаҳои иқтисодӣ бо мамлакатҳои Аврупо дар Бразилия аҳамияти сармояи Амрико ниҳоят баланд шуд. Сармояи ИМА ба Бразилия бо суръати даҳчанд ворид мешуд. Зарура-ти ба хорича содир кардани қаҳва, қатрон, чарм, пахта ва маҳсулоти дигар Бразилияро маҷбур сохт, ки ба мамлакат воридшавии молҳои кимати хоричиро маҳдуд кунад. Ин чора ба тараққии саноати худӣ мусоидат кард. Мисли пештара асоси истеҳсолоти саноатии Бразилияро бофандагӣ ва хӯрокворӣ ташкил менамуд. Қисмати асосии саноат моҳияти косибии мануфактурӣ дошт. Аз рӯйи ҳисобҳои соли 1920 қариб дар нисфи корхонаҳои саноатӣ умуман ҳеҷ гуна ҳаракатдиҳандаҳои бугӣ, механикӣ ва ё барқӣ истифода намешуданд. Дар баробари ин, гурӯҳи начандон зиёди фабрикаҳо зиёда аз нисфи маҳсулоти саноатии мамлакатро истеҳсол менамуданд. Дар ин корхонаҳо аз се ду ҳиссаи не-руи қобили меҳнати мамлакат кор мекард.

Лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда». Баъди ба итмом расидани Чанги Якуми Чаҳон вазъи сиёсии Бразилия муътадил набуд. Ин ҳолат ҳатто дар артиши мамлакат ҳам ба назар мерасид. Қисме аз афсарони ҷавон дар ҳаракати «тененте» («лейтенант») иштирок мекарданд. Ҳаракати «тененте» дар Бразилия ба обрӯйи калон соҳиб шуд, чунки зидди зӯрварии ашрофони Сан-Паулу, Минас-Жеранс ва ҳукумати ирғичии Артуро Бернардос силоҳ ба даст гирифт. Аз ҳаракати «тененте»-чиён илҳом гирифта, иттифоқҳои касаба ва кишоварзон ҳам бар зидди тартиботи зиддиҳалқӣ ба мубориза бархостанд.

Аввали соли 1922 «тененте»-чиён дар гарнизонҳои Манаус, Салвадор, Ресиф, Кампо-Гранде ва ҷойҳои дигар шӯриш бардоштанд. Ҳукумат ин намоишхоро бераҳмона сарқуб кард. 5-уми июли соли 1922 бо роҳбарии лейтенант Антонио Сакейра Кампос дар истеҳкоми Копакабанаи Риоде-Жанейро шӯриши нав ба амал омад. Ҳукуматдорон ин шӯришро ҳам бераҳмона фурӯ нишонданд. Вале ҳаракати «тененте»-чиён бо ҳамин қатъ нагардид. «Тененте»-чиён шабакаи васеи ҷосусони пинҳонкор ташкил карда, муборизаи мусаллаҳонаро давом медоданд. Таҳти роҳбарии «тененте»-чиён 5-уми июли соли 1924 дар Сан-Паулу ҳам шӯриш оғоз ёфт. Баъди се рӯзи муҳорибаҳо шаҳр ба дасти шӯришчиён гузашт. Ба неруҳои ҳукуматӣ лозим омад, ки шаҳро зиёда аз се моҳ муҳосира карда, бар шӯришчиён ғалаба кунанд. Дар ин шӯриш зиёда аз 4 ҳазор нафар одамон ҳалок гардиданд.

24-уми октябри соли 1924 гарнизони шаҳраки Санто-Анчело воқеъ дар ҷануби Бразилия бо шӯришчиёни Сан-Паулу ҳамроҳ шуд. Ҳамин тавр лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда» оғоз ёфт, ки он 647 рӯз давом кард. Ин саф дар баробари ҳарбу зарби майдони набард зиёда аз 24 ҳазор километр масофаро дар сар то сари мамлакат тай кард. Дар роҳпаймоии «Сафи мағлубнашаванда» аз 800 то 1000 нафар одамон иштирок карданд. Дар задухӯрдҳои хангоми ин роҳпаймой

баамаломада тахминан 600 аскар ва 70 нафар шаҳрвандон халок гардиданд. Лашкаркашии қаҳрамононаи «Сафи мағлубнашаванда» дар шуури халқи Бразилия нақши бузург гузошт. «Тененте»-чиён соли 1927 муборизаашонро қатъ карданд. Сарфи назар аз ин, лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда» барои ояндаи Бразилия аҳаммияти бузург дошт.

Бразилия дар солҳои бухрони иқтисодии ҷаҳон. Бухрони иқтисодии солҳои 1929 – 1933 ба иқтисоди Бразилия зарбаи сахт зад. Нархи қаҳва се баробар паст фаромад. Истехсолкунандагони маҳсулоти дигари содироти (аз он ҷумла пахта, қатрон, гӯшт, пӯст ва қанд)-ро дар ҳолати муфлисӣ гузошт. Муфлисшавӣ саноатро низ фаро гирифт. Масалан, соли 1930 дар Сан-Паулу зиёда аз 50 ғоизи заводу фабрикаҳо баста шуданд, корхонаҳои дигар ҳафтае танҳо 2-3 рӯз кор мекарданд. Зиёда аз 2 миллион нафар одамон бекор монданд. Бад шудани аҳволи мардум афзоиши ҳаракати иҷтимоиро ба вучуд овард.

Бухрон дар байни табақаҳои ҳукмрон ҳам зиддиятро тавлид сохт. Як қисми онҳо тақозо мекарданд, ки рӯй ба ИМА оварда шавад.

Як гурӯҳ соли 1928 бо номи «Иттиҳоди либералӣ» иттифоқи сиёсии худро таъсис дод. Ин воқеа дар арафаи тайёри ба интихоботи президентӣ рух дода буд.

Номзад ба мансаби президенти мамлакат аз «Иттиҳоди либералӣ» Жетулио Дорнеллес Варгас пешниҳод гардид. Ӯ собиқ губернатори иёлотҳои Рио-Гранде-до-Сул буд. Иттиҳоди ҳукумати ростгаро ба мансаби президент номзадии губернатори иёлотҳои Сан-Паулу - Лулио Престес де Албукеркро пешниҳод намуд. Ӯ ҳам барномаи пешазинтихоботии хос доштанд. Варгас барои баланд кардани обрӯю эътибори худ аз барномаи «тененте»-чиён истифода бурд. Иттиҳоди ҳукумати ростгаро муқобили ҳар гуна навғониҳо буд. Вале барои ба тарафи худ кашидани интихобкунандагон дар бораи барҳам додани бекорӣ, муқаррар намудани рӯзи кории 8-соата, татбиқи барномаи васеи сохтмони манзил ва ғайра ваъдаҳо меод.

Расми 48. Президент Жетулио Дорнеллес Варгас

Вале «Иттиҳоди либералӣ» номзади худро тавассути интихобот соҳиби мансаби президентӣ накард. Барои иҷрои ин мақсад силоҳ ба даст гирифт. Аз 3-юм то 23-юми октябри соли 1930 неруҳои ҳукумати торумор карда, ба сари ҳокимият омад.

Ҳукумати нав, ки акнун Ж. Варгас роҳбараш буд, дар зарфи якчанд сол мамлакатро бо усули диктаторӣ идора кард. Ин усул норизоии васеи аҳли ҷомеаи Бразилияро ба вучуд овард. Коршиканӣ вусъат меёфт. Дар Ресиф, Нитеро ва шаҳрҳои дигар намоишҳои зиддиҳукумати ба

амал омаданд. Дар иёлотҳои Сан-Паулу, Парана ва Санта-Катарина деҳқонон ошӯб бардоштанд.

Моҳи июли соли 1934 Конститутсияи Бразилия қабул карда шуд. К. Варгас президенти конститутсионии Бразилия интиҳоб гардид.

Нерӯҳои чапгарои Бразилия барои аз ҳокимият дур кардани Варгас ҷабҳаи халқӣ ташкил намуданд. Лекин ба онҳо муяссар нашуд, ки бо роҳи зӯрӣ ба мақсади худ ноил шаванд. Соли 1935 нерӯҳои чапгаро дар баъзе иёлоту шаҳрҳои Бразилия ҳатто исёнҳои мусаллаҳонаи зиддиҳукумати ташкил намуданд, вале шикаст хӯрданд.

«Давлати нав» ва моҳияти он. Бо мақсади паҳш кардани ҳаракати инқилобӣ, бартараф намудани оппозитсияи сиёсӣ ва дар идораи мамлакат идома бахшидани сиёсати иртиҷой Ж. Варгас моҳи ноябри соли 1937 табaddулоти давлатӣ анҷом дод. Конгрессро пароканда ва конститутсияи соли 1943-ро бекор кард. Ж. Варгас дар Бразилия конститутсияи нав ҷорӣ намуда, эълон кард, ки «Давлати нав» месозад. Ӯ тамоми ҳокимияти давлатиро мутамарказ ва хизбҳои сиёсиро пароканда кард. Амри охирини ӯ қаҳру ғазаби нерӯҳои сиёсиро ба вучуд овард. Як қисми онҳо моҳи майи соли 1938 исёни мусаллаҳона бардоштанд, вале шикаст хӯрданд.

Тибқи Конститутсияи соли 1937, ҳамаи корҳои роҳбарӣ дар корхонаҳои алоҳида, фаъолияти созмонҳои ҷамъиятӣ ва пеш аз ҳама иттифокҳои касаба, корҳои идеологӣ, маданӣ, фаъолияти сиёсӣ ва ғайра бояд дар доираи низоми корпоративӣ - бо намояндагии баробари коргарон, хизматчиён ва соҳибкорон созмон дода мешуданд. Дар соҳаи иқтисодиёт «Давлати нав»-и Варгас як силсила ислохот анҷом дод, то ки ба пешрафти саноати милли мусоидат кунад.

Тартиботи «Давлати нав» мустаҳкам набуд. Дар Ҷанги Дуюми Ҷаҳон шикаст хӯрдани иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба Бразилия ҳам таъсири калон расонд. Ғояҳои Ж. Варгас дар бораи ташкил намудани «Давлати нав»-и Бразилия пуч баромаданд. Дар мамлакат аз нав ғояҳои инқилобию демократӣ эҳё шуданд. Дар чунин шароит шикасти ғояи «Давлати нав»-и Ж. Варгас ногузир буд.

Савол ва супориш

1. Далелу рақамҳои дар шарҳи умумии ҳолати Бразилия овардашуда аз чӣ шаҳодат медиҳанд?
2. Оқибатҳои манфӣ ва мусбати Ҷанги Якуми Ҷаҳон дар барои Бразилияро шарҳ диҳед.
3. «Тененте»-чиён чӣ мехостанд?
4. Дар бораи «Сафи мағлубнашаванда» нақл кунед.
5. Лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда»-и «тененте»-чиён чӣ аҳамият дошт?
6. Ж. Варгас аввалин бор чӣ тавр президенти Бразилия шуд?
7. Моҳияти Конститутсияи соли 1934-и Бразилияро шарҳ диҳед.
8. Конститутсияи соли 1937-и Бразилия ба дастовардҳои демократӣ чӣ зарар овард?
9. Низоми корпоративии Бразилияро маънидод кунед.

БОБИ IV
МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР
СОЛҲОИ 1919 – 1939

§ 17. ЧИН - ТОБЕИ МАМЛАКАТҲОИ
ИМПЕРИАЛИСТӢ. ҲАРАКАТИ ОЗОДИХОӢ ВА
ТАҶОВУЗИ ҲАРБИИ ЧОПОН

Расми 49. Харитаи маъмурии Чин

Чин дар оғози марҳалаи муосир. Дар оғози давраи муосири таърихи ҷаҳон Чин мамлақати аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмонда ва аз ҷиҳати сиёсӣ феодалию ниммустамлика буд. Мамлақатҳои империалистӣ Чинро воқеан ба мамлақати ниммустамлика табдил дода буданд. Дар бандарҳои ҷиноӣ маҳаллаҳои хориҷӣ ва муассисаҳои аз тарафи империалистон идорашаванда ба вучуд омаданд, ки як қисми қаламрави Чинро ҳамчун «заминҳои иҷорагирифта» моли худ қарда буданд. Мамлақатҳои империалистӣ дар Чин артиш, флот, пулис ва муассисаҳои кашф (разведка) доштанд. Дар қаламрави Чин шаҳрвандони хориҷӣ барои молҳои воридотӣ аз 5 фоиз бештар бочи гумрукӣ муқаррар қарда наметавонистанд. Қарзи хориҷии Чин бениҳоят гарон буд. Корхонаю муассисаҳои инҳисории хориҷӣ дар иқтисоди Чин нуфузи калон доштанд.

Давлатҳои империалистӣ дар Чин ғайр аз истифодаи неруҳои худ ба ҳарбиёни ифротии ҷиноӣ низ така мекарданд. Бо дастгирии сиёсӣ, молиявӣ, ҳарбию техникаӣ ва ғайра давлатҳои империалистӣ ҳарбиёни ҷиноӣ дар музофотҳо ҳокимияти шаҳрвандиро ба даст медароварданд.

Бо чунин роҳу воситаҳо пули гумрукии дохилӣ ва вазифаи чамъоварии андозро соҳибӣ мекарданд, ба ҳукумати марказӣ итоат накарда, пул сикка мезаданд.

Ҳаракати «4-уми майи соли 1919». Моҳи майи соли 1919 дар Чин ҳаракати меҳанпарастон оғоз ёфт, ки сабаби он қарори Конфронси сулҳи Париж дар бораи музофоти Шандун буд. Олмон ин музофоти Чинро ханӯз охирҳои асри XIX ба мустамликаҳои худ тақдир дода буд. Вале дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон дар Шандун империализми Ҷопон мавқеи худро мустаҳкам кард. Баробари хотима ёфтани Ҷанги Якуми Ҷаҳон мардуми Чин умед дошт, ки соҳибхитиёрии Чин бар Шандун барқарор карда мешавад. Барои ин асоси бозғоимод ҳам вучуд дошт.

Дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон Чин бар зидди Олмон меҷангид. Вале ғайриҷашмдошт давлатҳои империалистии ИМА, Англия ва Фаронса Шандунро ба Ҷопон гузашт карданд.

Қарори Конфронси сулҳи Париж дар бораи Шандун қаҳру ғазаби бепеҳни мардуми Чинро барангехт. 4-уми майи соли 1919 аввалин шуда донишҷӯёни Пекин дар зерии шиори «мубориза баҳри соҳибхитиёрии миллӣ» гирдиҳамоӣ ва намоиши эътирозӣ доир карданд. Ҷавонон тақозо карданд, ки хоинони миллат, ки Шандунро ба Ҷопон доданд, ҷазо дода шаванд. Ба намоишчиён табақаҳои дигари аҳолии низ ҳамроҳ шуданд. Ба муқобили иштирокчиёни намоиш аз қувваи пулис истифода бурда шуд. Ҷавобан ба ин 5-уми май донишҷӯёни Пекин дарсшиканӣ карданд. Ба онҳо донишҷӯёни Тяньзин, Шанхай ва шаҳрҳои дигар пайравӣ намуданд. Бо даъвати донишҷӯён мардуми Чин аз харидани молҳои ҷопонӣ даст кашиданд.

Моҳи июн ҳаракати зиёӣ ва донишҷӯён боз ҳам вусъат ёфт. Ин вақт маркази ҳаракати зиддиимпериалистӣ шаҳри Шанхай гардид. Дар натиҷаи муборизаи оммавӣ ҳукумати Чин маҷбур шуд, ки ба халқ гузашт кунад. Баъзе мансабдорони ҷопонимабро аз кор сабуқдӯш кард, ба вакилони Чин фармуд, ки бо қарори Конфронси сулҳи Париж дар бораи ба Ҷопон додани Шандун имзо нагузоранд ва иштирокчиёни намоишҳои зиддиимпериалистии моҳи майро, ки зиндонӣ карда шуда буданд, озод кард.

Ташкилҳои ҷабҳаи муштарак. Ҳаракати 4-уми майи соли 1919 қатъ нагардид. Баъди он ки моҳи феввали соли 1923 ҳукумати Сун Ят-сен мавқеи худро дар Гуанҷжоу мустаҳкамтар кард, барои рушди ҳаракати озодихоҳӣ шароити мусоидтар фароҳам омад.

Расми 50. Сун Ят-сен

Сун Ят-сен роҳи мураккаби ҳаётро тай карда буд. Ӯро ҳарбиён ду дафъа (солҳои 1918 ва 1922) аз Гуанчжоу ронда буданд. Сун Ят-сен ба таъсиси ҷабҳаи муштарақ камар баст. Ӯ хуб мефаҳмид, ки дар сурати муттаҳид будани оммаи халқ мумкин аст дар Чин инқилоб ғалаба кунад. Аз ин рӯ, ба роҳбарони Ҳизби коммунистӣ пешниҳод кард, ки дар бо-раи ба ҷабҳаи муштарақи неруҳои инқилобӣ дохил шудани ҲКЧ анде-ша кунанд. Даре нагузашта ин пешниҳод натиҷаи мусбат дод. Анҷумани III Ҳизби коммунистӣ, ки моҳи июни соли 1923 дар Гуанчжоу баргузор гардид, қарор қабул кард, ки ҷабҳаи ташкилкардаи Сун Ят-сен дастгирӣ карда шавад. Ин вақт Сун Ят-сен роҳбари «Гоминдан» (Ҳизби халқии Чин) буд. Ҳамин тариқ, Ҳизби коммунистии Чин ба Ҷабҳаи Гоминдан дохил шуда, дар баробари ин мустақилии сиёсӣ ва ташкилии худро нигоҳ дошт.

Анҷумани I-уми Гоминдан моҳи январи соли 1924 бо иштироки ком-мунистон дар Гуанчжоу баргузор гардид. Бо ҳамин Гоминдан ҷабҳаи муштарақи ду Ҳизб - Ҳизби халқии Чин (Гоминдан) ва Ҳизби коммуни-стии Чин таъсис ёфт. Анҷуман Кумитаи Иҷроияи марказии Гоминданро интихоб кард, ки ба он як қатор арбобони ҲКЧ интихоб гардиданд. Анҷумани Гоминдан эълония қабул кард, ки принсипи қаблан эълон-кардаи Сун Ят-сен – «миллатдӯстӣ», «ҳокимияти халқӣ» ва «неқуаҳволии халқ» ба тариқи зайл маънидод карда шаванд: «миллатдӯстӣ» - ҳамчун мубориза барои аз зери зулми империализм озод кардани Чин, «ҳокимияти халқӣ» – ҳамчун мубориза барои ҷумҳуриё, ки дар он ҳокимият воқеан азони халқ аст ва «неқуаҳволии халқ» – ҳамчун баро-барии ҳуқуқи халқ ба замин дар тақсим кардани заминҳое, ки аз замин-дорони калон харида шудаанд, маҳдуд кардани сармоядорӣ тавассути милликунии бонкҳо, нақлиёт ва корхонаҳои калони моҳияти инхисоридоштае, ки ба хориҷиён ва ё ба ҷиноҳои тааллуқ доранд.

Табaddулот дар Пекин. Мустамликадо-рони хориҷӣ кӯшиш мекарданд, ки ҳаракати озодихоҳиро дар Чин саркӯб намоянд. Ин замон хориҷиён дар ҷануби мамлакат мавқеи худро мустаҳкам карда, бар зидди Гуанчжоуи инқилобӣ лашкар мекашиданд, исён ва суиқасдҳо ташкил мекарданд. Моҳи октябри соли 1924 дастаҳои мусаллаҳи тоҷирони Гуанчжоу, ки роҳбарони онҳо бо империалистони англис робитаи мустаҳкам доштанд, исён бардоштанд. Исёнгарони Гуанчжоу аз Гонконг силоҳ ва ёри моддӣ мегирифтанд. Ин исён тавассути неруҳои инқилобӣ фуру нишонда шуд. Кӯшиши ҳукумати Англия барои ташкил намудани тачовузи рӯй ростии зидди Гуанчжоуи

Расми 51. Генерал Фэн Юй-сян

инқилобӣ ба шикаст дучор гардид. Шикасти нақшаи империалистии барҳам додани маркази инқилобӣ - Гуанчжоу дар тамоми Чин болоравии нави ҳаракати ватанпарваронаро ба вучуд овард. Дар зери таъсири ин ҳаракат охири соли 1924 генерали яке аз гурӯҳҳои ҳарбии Шимол - Фэн Юй-сян артиши худро «Артиши халқӣ» ном ниҳода, ғайриҷашмдошти гурӯҳҳои ҳарбии муқобили ҳамдигар дар ҳолати душманӣ қарордошта шаҳри Пекинро ишғол кард. Вале баъд маълум гардид, ки Юй-сян бо ҳукумати Гуанчжоу чандон ҳамфикр набудааст.

Дар Пекин бо ризояти Фэн Юй-сян ҳукумати чопонгаро ташкил карда шуд. Ин ҳукумат конфронс ораста, ба он гурӯҳҳо ва шахсиятҳои гуногуни сиёсии мамлакатро даъват кард. Ба ин конфронс Сун Ят-сен ҳам даъват карда шуд. Ба Пекин Сун Ят-сен дар ҳолати бемории вазнин омада, 12-уми марти соли 1925 даргузашт.

«Ҳаракати 30-юми май». Тобистони соли 1925 болоравии ҳаракати инқилобӣ марказҳои асосии Чинро фаро гирифт. Ғайр аз Гуандун дар музофотҳои дигари Чин бедодгарӣҳои империалистони хоричӣ ҳукмрон буданд. Яке аз ваҳшониятҳои мудҳиштарини онҳо дар сарзамини Чин воқеаи хунини 30-юми майи соли 1925 буд. Пулиси англиси маҳаллаҳои хоричинишин ба ҷониби иштироккунандагони намоиши зиддичопонии дар Шанхай ва Тсиндао баргузоргардида оташ кушод.

Куштори 30-юми май қаҳру қазаби бепоеи мардуми Чинро ба вучуд овард. 1-уми июн дар Шанхай қоршикании умумӣ ба амал омад, ки дар он то 200 ҳазор нафар одамон иштирок намуданд. 50 ҳазор нафар донишҷӯён дарсшиканӣ карданд. Савдогарон дӯкониҳои худро бастанд. Молҳои чопониро намехариданд. Дар Шанхай ба ҳаракати зиддиимпериалистӣ сармоядорони маҳаллӣ низ ҳамроҳ шуданд. Тобистони соли 1925 дар Шанхай қоршикани қатъ гардида бошад ҳам, он ба ҳаракати боз ҳам шадидтари миллию озодихоҳии халқи Чин замина гузошт.

19-уми июни соли 1925 аҳли меҳнати шаҳри Ҳонконг қоршикании зиддиимпериалистӣ оғоз кард. Мустамликадорони англис хостанд, ин қоршиканиро тавассути силоҳ бартараф кунанд. Бо ҳамин мақсад 23

Расми 52. Чан Кай-ши

июн намоишчиёни Гуанчжоуро тирборон карданд. Ин ҷинояти англисҳо боиси авҷ гирифтани муборизаи зиддиимпериалистӣ дар Чин гардид. Дар Гонконг ва Гуанчжоу қоршикании умумӣ доир гардид, ки дар он то 200 ҳазор нафар одамон иштирок карданд.

Дар ин ҳолат намояндаи Гоминдан Чан Кай-ши, ки сардори мактаби низомӣ

буд, моҳи март соли 1926 табаддулоти ҳарбӣ анҷом дода, дар мамлакат диктатураи ҳарбӣ ташкил намуд.

Лашкаркашии ҳукумати Гуанчжоу ба Шимол. Мавҷудияти чабҳаи умумӣ имкон дод, ки ба Шимол лашкар кашида, Ҷумҳурии Демократии Чин ташкил карда шавад. То баҳори соли 1926 ҳукумати миллии инқилобии Гуанчжоу на танҳо музофоти Гуандун, балки музофотҳои дигари Ҷануби Чин - Гуанси ва Гуйчжоуро низ таҳти назорат гирифт. Баъд музофоти Хунан ҳам ба Гуанчжоу ҳамроҳ карда шуд. Ҳамаи ин ба ҳукумати Гуанчжоу ақибгоҳи боэътимод ба вучуд оварда, имкон дод, ки барои ба Шимол лашкар кашидан шурӯъ кунад.

Лашкаркашӣ ба Шимол 9-уми июни соли 1926 оғоз ёфт. Нақшаи ин лашкаркашӣ бо иштироки фаёлонаи мушовири ҳарбии шӯравӣ В. К. Блюхер мураттаб гардид. Артиши миллию инқилобӣ (АМИ) моҳи август музофоти Хунан, моҳҳои сентябр - октябр музофоти Хубэй ва моҳҳои ноябр-декабри соли 1926 музофотҳои Сянси ва Фусзянро ишғол намуд. То охири ҳамаи сол ҳокимияти ҳукумати Гуанчжоу 7 музофотро дар бар гирифт.

Артиши миллию инқилобӣ музофоту шаҳрҳои Шимолро пайиҳам ба даст мебаровард. 22-юми март соли 1927 шаҳри Шанхай ва рӯзи дигар шаҳри Нанкин ҳам озод карда шуданд.

Шикаст хӯрдани инқилоб. Баъди озод шудани шаҳрҳои Шанхай ва Нанкин давлатҳои империалистӣ ба таҷовузи рӯйрости зидди Чин даст заданд. Дар соҳилҳои Баҳри Чин зиёда аз 170 киштии ҳарбии онҳо ҷамъ шуда буд. 24-уми март соли 1927 киштиҳои америконию англисӣ бо артиллерияи шаҳри Нанкинро гулӯлаборон карданд. Дар баробари ин намояндагони мамлакатҳои империалистӣ аз ҳукумати миллии Ухан қатъан талаб карданд, ки ба «гунаҳгорон» ҷазо диҳад. Ҳукумати Ухан уҳдадор шуд, ки минбаъд ба намоишҳои зидди хориҷӣ роҳ намендиҳад ва барои «талафот»-и ба онҳо воридкарда узрҳои кард.

Гулӯлаборонкунии Нанкин барои Чан Кай-ши ишорае буд ба иқдоми ошкорони зидди инқилоб. Дар амалӣ кардани табаддулот ӯ асосан ба артиши худ таъя кард. 12-уми апрели соли 1927 Чан Кай-ши фармуд, ки гирдиҳамойии эътирозии зидди халқи силоҳи дастаҳои мусаллаҳи кӯҳканони Шанхай тирборон карда шавад. Ин табаддулоти аксулинқилобӣ буд. Баъди Шанхай табаддулоти аксулинқилобӣ дар Нанкин, Гуанчжоу ва шаҳрҳои дигари Чини Шарқӣ ва Ҷанубӣ ба амал омад. Ҳазорон иштирокчиҳои инқилоб қатл карда шуданд. Инқилоб шикаст хӯрд. 18-уми апрели соли 1927 дар Нанкин ҳукумати Чан Кай-ши таъсис ёфт.

Гоминдан дар сари ҳокимият. Баъд аз табаддулоти ҳарбии соли 1927 Гоминдан ба хизби ростгаро табдил ёфта, дар идораи Чин танҳо ба артиш таъя мекард. Ташаккулёбии ҳокимияти Гоминдан дар натиҷаи бархӯрди гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ иҷтимоӣ, гоминданҳои «нав»-у ҳарбиёни «куҳна» ва нерӯҳои минтақавии дар тамоми Чин «қудратталаб»

ба амал меомад. Чан Кай-ши шиори дар байни мардум машхури муттаҳид сохтани мамлакатро истифода бурда, лашкаркашии худро бар зидди дастаҳои ҳарбие, ки Чини Шимолиро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд, оғоз намуд. Қисмҳои артиши ба тарафи Гоминдан гузашта, моҳи июни соли 1928 Пекинро ишғол карданд. Моҳи декабри соли 1928 роҳбари нави ҳарбиёни Шимолу Шарқӣ Чжан Сюэ-лян ҳукумати гоминдани Нанкинро эътироф кард. Сарфи назар аз ин, ба Чан Кай-ши муяссар нагардид, ки тамоми Чинро муттаҳид кунад. Ҳанӯз ҳам шаҳру ноҳияҳои зиёде дар ихтиёри дастаҳои силоҳбадасти маҳаллӣ буданд.

Ҳукумати Нанкин аслан манфиатҳои буржуазияи калони Чинро ифода намуда, ҷонибдори танзими давлатии иқтисод, марказонидани идораи давлат ва тамоми Чинро ба зери ҳокимияти худ муттаҳид кардан буд. Чан Кай-ши даъвогари ҳокимияти олӣ барои ба ин мақсад расидан ба генералҳо, дастгоҳи ҳизбӣ, кашф, таблиғоти Гоминдан ва табақаи болоии идораи маъмури таъя мекард.

Дар зери шиори Сун Ят-сен оид ба се марҳалаи идоракунӣ: марҳалаи ҳарбӣ, марҳалаи пуштибонии сиёсӣ ва марҳалаи ҳокимияти халқӣ роҳбарони Гоминдан дар Чин диктатураи саҳти ҳарбию политсиавӣ ташкил намуданд.

Тачовузи Чопон ба Чин. Чопон баъд аз Чанги Якуми Чахон иқтисодиёти худро барқарор карда, неруҳои ҳарбиашро бо аслиҳои замонавӣ мусаллаҳ намуда, бо давлатҳои ғарбии ҳукмрони Чин рақобатпазир шуд. Сиёсати хоричии Чопон маҳз ба Чин нигаронида шуда буд. Иқдоми аввалини ин нақша аз тарафи артиши Чопон ишғол кардани шимолу шарқии Чин буд, ки он ба 18 сентябри соли 1931 рост омад. Ба дастгирии мамлакатҳои хоричӣ умед баста, Чан Кай-ши ба артиши Чин амр кард, ки бе муқобилат ба тарафи чануб ақибнишинӣ кунад, вале Лигаи Миллатҳо, ки Чин ба он муроҷиат карда буд, таҷовузкорро маҳкум накард ва дар ҳаққи он ягон чора ҳам наандешид. Чунин муносибат сабаб дошт. Англия, Фаронса ва ИМА андеша мекарданд, ки Чопон ҳуҷуми худро дар Манчурия густариш дода, баъд ба ИЧШС ҳамла хоҳад кард. Ин барои онҳо хатарнок буд.

Дар муносибат бо истилогарон ва муносибатҳо дар байни неруҳои сиёсӣ ҳарбии Чин ҳолати ҳайратангезе ба амал омад. Мамлакатҳои Ғарб аз ёрӣ ба Чин рӯй гардонданд, ҳукумати Гоминдан ба ҷойи зидди Чопон алайҳи Артиши Сурхи Чин ҷанг карданро афзалтар медонист. Чопон аз ин ҳолат истифода бурда, дар Чин ҷангҳои истилогаронаи худро давом медод. Моҳи январи соли 1932 артиши Чопон ба Шанхай ҳамла кард. Артиши 1-уми мустақар дар ин шаҳр ҳамроҳи халқ ба истилогарони Чопон муқобилати саҳт нишон медод. Задухӯрдҳо дар Шанхай зиёда аз як моҳ давом карданд. Мувофиқи қарордоди тарафайн Чопон Шанхайро ба даст даровард. Чин артиши худро аз ин шаҳр бароварда, уҳдадор шуд, ки дар Чин пеши роҳи ҳаракати зидди Чопонро бигирад. Моҳи март соли 1932 «ҳукумат»-и дастнишондаи чопонгарои

Манчурия дар бораи таъсиси «давлати соҳибистиклоли Манчжоу-Го» эълומия қабул кард. Ҳокими олии «давлат» аз соли 1924 «император» Пуи - намояндаи охиринаи сулолаи Тсинии соли 1911 аз тарафи инқилоб сарнагуншуда эълон карда шуд.

Аввали соли 1938 артиши Ҷопон ба Чини Шимолӣ зада даромад ва ба Пекин ва Тяньзин наздик шуд. Моҳи май дар Тангу байни ҳукумати Нанкин ва Ҷопон созишнома ба имзо расид. Мувофиқи он, қисмати шимолу ғарбии музофоти Хэбэй, ки ба Манчурия ҳамсарҳад буд, минтақаи ғайриҳарбӣ эълон карда шуд. Моҳи июли соли 1935 ҳарбиёни Ҷопон ба гардани ҳукуматдорони Чин созишномаи махфиро бор карданд. Мувофиқи ин санад, Чини Шимолӣ дар амал ба доираи манфиатҳои Ҷопон табдил ёфт.

Ҷанги озодихоҳони халқи Чин. Ҷанги озодихоҳони халқи Чин бар зидди Ҷопон солҳои 1931 – 1945 сурат гирифт. Дар масъалаи мубориза бар зидди истилогарони Ҷопон ду ҳизби сиёсӣ - Ҳизби Гоминдан ва Ҳизби коммунистӣ қариб дар як мавқеъ қарор доштанд. 8-уми июли соли 1937 КМ Ҳизби коммунистӣ халқи Чинро даъват кард, ки бар зидди истилогарони Ҷопон бархезад. Ин ҳизб ба Гоминдан ҳам чунин мурочиат кард. 17-уми июли соли 1937 Ҳизби Гоминдан тавассути Чан Кай-ши изҳор кард, ки даъвати коммунистонро қабул мекунад. Ҷанги озодихоҳонаи халқи Чин бар зидди Ҷопон як рӯз барвақттар 7-уми июли соли 1937 дар наздикии Пекин оғоз ёфт.

Дере нагузашта Ҷабҳаи Муштаракӣ миллии зиддиҷопонӣ ташкил ёфт. Ба он ҳамаи нерӯҳои ватанпарвари Чин дохил шуданд. Дар як муддати кӯтоҳ артиши Гоминдан ба 3 миллион нафар расид, вале он ханӯз таҷрибаи ғании ҷангӣ надошт. Аз ҳамин сабаб артиши Ҷопон моҳи июл Тяньзин ва Пекин, моҳҳои сентябр-ноябр марказҳои дигари асосии Чини шимолро забт кард. Моҳҳои ноябр-декабри соли 1937 Шанхай ва Нанкинро муҳосира намуд. Артиши Ҷопон соли 1938 ҳам ишғолкунии шаҳру навоҳӣ ва музофотҳои Чинро идома дод.

Муваффақияти артиши Гоминдан охириҳои соли 1937 ва аввалҳои соли 1938 дар маҳали ба ҳам пайваस्तшавии музофотҳои Шанси, Чахар, Хэбэй оғоз ёфтааст. Дар ин чо яке аз полкҳои Артиши 8-ум бо дастгирии халқ бар зидди артиши Ҷопон ба мубориза бархост. Баъд қисмҳои дигари ин артиш навоҳии зиёди Чини шимолро озод карданд. Дар Ҷануб соли 1938 Артиши 4-уми навташкил ба ҳучуми ҷавобӣ гузашта, дар ҳавзаи дарёи Янззии поён шаҳру навоҳии зиёдеро озод кард. Солҳои 1938 – 1940 ҳудуди аз артиши Ҷопон озодшуда васеъ шуд. Аҳолии ин каламрав наздики 100 миллион нафарро ташкил мекард.

Савол ва супориш

1. Чинро дар оғози давраи муосири таърихи ҷаҳон чӣ гуна дарёфтанд? 2. Дар бораи «Ҳаракати 4-уми май» чӣҳо медонед? 3. Оё мардуми Чин қарори Конфронси сулҳи Париж оид ба Чинро қабул кард?

4. Чабхаи муштараки Чин чӣ тавр ва кай таъсис ёфт? 5. Табаддулоти дар Пекин баамаломадаро шарҳ диҳед. 6. Се принципи халкии Сун Ят-сен дар Анчумани 1-уми Гоминдан чӣ тавр шарҳ дода шуд? 7. Дар бораи «Ҳаракати 30-юми май» чиҳо медонед? 8. Чан Кай-ши кай табаддулоти харбӣ кард? 9. Лашкаркашии ҳукумати Гуанчжоу ба Шимол чӣ дод? 10. Чан Кай-ши кай табаддулоти ақсулинқилобӣ анҷом дод?

§ 18. ЧОПОН АЗ «ИСЁНИ БИРИНЧӢ»

ТО ТАҶОВУЗИ ЗИДДИ ЧИН ВА ХАТАРИ ФАШИСТӢ

Расми 53. Харитаи Ҷопон

«Исёни биринчӣ»-и соли 1918. Сармоядорони Ҷопон Чанги Якуми Чаҳонро барои дар бозорҳои Чин ва мамлакатҳои дигари Шарқ мустаҳкам кардани мавқеи худ истифода бурданд. Дар натиҷа саноат ва савдои Ҷопон боло рафта, ба ширкатҳои инхисорӣ, пеш аз ҳама ба консернҳои Митсуи, Митсубиси, Ясуда ва Умито даромади беандоза калон овард. Сарфи назар аз ин, соҳаи кишоварзии Ҷопон аз бухрон баромада натавонист. Безаминию камзаминии кишвар давом мекард, шумораи деҳқонони иҷоракор торафт меафзуд. Аз мушкилоти бо хӯрокворӣ таъмин кардани аҳоли истифода бурда, савдогарон нархи маҳсулоти асосии кишоварзӣ - биринчро беҳад баланд бардоштанд. Яке аз намоишҳои оммавии мардуми камбағал ва гурусна бо ҳамин алоқаманд аст, ки онро «Исёни биринчӣ» номидаанд.

Нархи баланди ханнотона ба биринҷ баҳонаи «Исёни биринчӣ» шуд. 3-юми августи соли 1918 завҷаҳои мохигирони яке аз маҳаллаҳои лабибаҳрие, ки дар вилояти Тояма воқеъ буд, киштии пури биринчро ба даст оварданд. Баъди ин анборҳои биринҷи

ба ханнотон тааллукдоштаро валангор карданд. Сипас, ошӯбҳо ба Киото гузаштанд. Дар ин чо издиҳоми гуруснагон дӯконҳои биринҷро кушода, биринҷро дар байни худ тақсим мекарданд. Намоиши бисёрҳазорнафараи камбағалон дар шаҳрҳои Осака, Кобэ, Наҳоя, баъдтар дар Токио ва шаҳрҳои дигар ҳам оғоз ёфтанд. Дар як муддати кӯтоҳ «Исёни биринҷӣ» аз се як ҳиссаи қаламрави Ҷопонро фаро гирифт. Шумораи умумии иштирокчиёни ин ҳаракат қариб 10 миллион нафарро ташкил намуд.

Ҳукумат «Исёни биринҷӣ»-ро фурӯ нишонд, вале он ҳамчун ҳодисаи пурзӯри ҳаракати чамъиятӣ пурра аз байн нарафт. Ин воқеа ҳукумати Ҷопонро маҷбур кард, ки дар бораи вазъи иҷтимоии мардум андеша кунад.

Конфронси Вашингтон, аҳамияти он барои Ҷопон. Баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон муборизаи давлатҳои империалистӣ барои доираи нуфуз дар ҳавзаи Уқёнуси Ором тезутунд шуд. Дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон Ҷопон мавқеи худро дар Шарқи Дур мустаҳкам кард. Аз созишномаи байни Англия ва Ҷопони соли 1902 ИМА норозӣ буд, ба Англия фишор меовард. Ҷопон ҳам ба ИМА муқобилат карда наметавонист. Бинобар ин, Англия розӣ шуд, ки ин созишнома таҷдиди назар карда шавад. Моҳи ноябри соли 1921 дар Вашингтон оид ба масъалаҳои маҳдудкунии шумораи иншооти ҳарбии баҳрӣ ва доираи нуфуз дар Уқёнуси Ором ва Шарқи Дур конфронси байналмилалӣ доир гардид, ки он таносуби нави қувваҳоро инъикос намуд.

Ғайр аз қарордоди 9 давлат дар бораи эътирофи соҳибхитияри Чин, ИМА ба он муваффақ шуд, ки шартномаи соли 1902 дар байни Англия ва Ҷопон басташудаи иттифоқӣ аз эътибор соқит карда шавад. Дар байни 4 давлат - ИМА, Англия, Фаронса ва Ҷопон дар бораи кафолати ҳамдигарии дахлнопазир будани қазираҳо-мулкҳои дар Уқёнуси Ором будаи онҳо ва маҳдудгардонии сатҳи борбардорӣи флотҳои ҳарбии баҳрии ИМА, Англия, Фаронса ва Ҷопон шартномаҳо ба имзо расиданд.

ИМА тавонист, ки рақибони асосии худро аз ҳавзаи Уқёнуси Ором фишор дода бароварда, барои ба мамлакатҳои ин минтақа воридшавии иқтисодию сиёсӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

Сарфи назар аз ин, Конфронси Вашингтон дар Шарқи Дур ва ҳавзаи Уқёнуси Ором сулҳу суботи боэътимодно таъмин карда натавонист. Империалистони Ҷопон барои нуфузи худро дар ин минтақаҳо васеъ кардан бо қотеияти том ҷидду ҷаҳд мекарданд.

Вазъи дохилии Ҷопон. Аз охири соли 1923 болоравии нави иқтисодии Ҷопон оғоз ёфт. 1-уми сентябри соли 1923 дар Ҷопон заминчунбии саҳт рух дод. Ҳукумат ба зарардидагон, аз он ҷумла ба соҳибони корхонаҳои саноатӣ мадад расонд. Ҳамаи пардохтҳои онҳо аз тарафи давлат ба муҳлати муайян мавқуф гузошта шуданд. Ин сабукиҳо барои аз нав барқароркунии ва рушди саноат имкон доданд.

Соли 1927 иктисоди Чопон бухрони иктисодиро аз сар мегузари- нид. Дар чунин шароит баҳори ҳамон сол ҳукумати Танака ба сари ҳокимият омад. Танака роҳбари Ҳизби Сеюкай буд. Барномаи фаъо- лияти ҳукумати Сеюкай, ки дар он масъалаи ҳукмрони чаҳон шудани Чопон ва роҳҳои мушаххаси расидан ба ин мақсад баён ёфта буданд, ба императори Чопон пешниҳод карда шуд. Дар барномаи ҳукумати Танака аз ҷумла гуфта шуда буд, ки Ба хотири худмуҳофизаткунӣ ва зару- рати ҳифзи дигарон агар Чопон сиёсати «хун ва оҳан»-ро амалӣ наку- над, мушкилоти худро дар Осиёи Шарқӣ баргараф карда наметавонад... Барои он ки Чин забт шавад, мо бояд аввал Манчурия ва Муғулистонро ишғол намоем. Барои забт кардани чаҳон мо бояд аввал Чинро забт кунем. Агар мо Чинро забт карда тавонем, пас ҳамаи давлатҳои хурди Осиё, Ҳиндустон тарсида, ба мо таслим мешаванд».

Аз он вақт сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати Танака баҳри иҷрои ин мақсадҳо равона карда шуд.

Бухрони иктисодии солҳои 1929 – 1933 дар Чопон. Ин бухрон дар Чопон моҳи октябри соли 1929 оғоз ёфт. Азбаски Чопон бо ИМА ро- битаи иктисодию тичоратӣ дошт, ин бухрон дар биржаи Нью-Йорк оғоз ёфта, дере нагузашта Чопонро ҳам фаро гирифт. Баробари сарша- вии бухрони иктисодии чаҳонӣ робитаҳои тичоратӣ дар байни ин ду давлат низоми пештараи худро аз даст дод. Масалан, соли 1930 ИМА хариди пилларо аз Чопон то 30 фоиз кам кард. Ин иқдоми номатлуб, вале аз ноилоҷӣ ба иктисоди Чопон зарбаи сахт буд, чунки қариб нис- фи кишоварзони Чопон ба кирмакпарварӣ машғул буданд. Бо сабаби ба фуруш нарафтани пилла нархи он дар бозори дохилӣ хеле паст фу- ромад. Шумораи кишоварзоне, ки ба кирмакпарварӣ машғул буданд, хеле кам шуд. Ин ҳолат боиси пастшавии музди меҳнат ва бекормонии кишоварзон гардид. Инчунин корхонаҳои хурду миёнаи зиёде муфлис шуданд.

Дар солҳои бухрони иктисодӣ Чопон мустамликаҳои худро беш- тар истисмор мекард. Аз ҳамин сабаб дар Тайван шӯриши калон сар зад. Дар Корея бар зидди мустамликадорони Чопон ҳаракати миллию озодихоҳӣ вусъат ёфт.

Муборизаи фашистон барои ҳокимият. Сиёсати истилогарони хориҷӣ мусаллаҳшавии Чопонро тақозо мекард. Аз ҳад зиёд шудани неруҳои ҳарбии Чопон, заиф будани ҳукумат, таблиғи зӯрварӣ, даъвои ашхоси дар вазифаҳои баланди давлатибуда дар бораи ҳукмрони чаҳон шудани Чопон бегуфтугӯ дар ин мамлакати Шарқ ғояҳои фашистӣ ва неруҳои фашистиро ба вучуд меоварданд.

Дар шароити мусаллаҳшавии бошитоб дар Чопон гурӯҳҳои созмон-ҳои фашистимаоб махсусан, дар ҳайати афсару генералҳо хеле зиёд шуданд. Яке аз ин созмонҳо «Иттифоқи афсарони ҷавон» ном дошт. Ин созмон муқобили парламент буд. Аҳзоби сиёсиро но- лозим мешуморид.

Дар мамлакат неруҳои фашистӣ рӯз то рӯз меафзуданд ва мақоми онҳо баландтар мешуд. Ҳукумат пеши роҳи афсарону генералҳои ифротиро намегирифт. Чунин муносибат ба оқибати фочиаангез расонид. Моҳи октябри соли 1931 онҳо бар зидди ҳукумат суиқасд кардани шуданд. Ҳарчанд ин суиқасд ошкор шуд, вале иштирокчиёни он чазо нагирифтанд. 15-уми майи соли 1932 Иттифоқи афсарони чавон исёни нави фашистӣ бардоштанд. Дар натиҷаи ин исён нахуствазир Инукай кушта шуд. Аз ҷайби яке аз иштирокчиёни исён рӯйхатти онҳое ёфт шуд, ки бояд қатл карда мешуданд. 25-уми феввали соли 1936 исёни навбатии Иттифоқи афсарони чавон ба амал омад. Дар зарфи 3 рӯз онҳо арбобони намоёни давлат – собиқ нахуствазир Сайто, вазири молия Токахаси ва генерал Ватанабэро қатл карданд. Сарвазир Икада аз қатл тасодуфан наҷот ёфт. Ин исён бо мушкилии зиёд фуру нишонда шуд.

Расми 54. Артиши квантуни Чопон- дар соҳили дарёи Халхин-Гол (соли 1939)

шимолу шарқи Чин ин ҷо барои ишғоли қисмҳои дигари Чин ва тачовузи зидди Муғулистону ИЧШС ҳамчун тақиягоҳ хизмат карда метавонист.

Моҳи сентябри соли 1931 Чопон ба Манчурия зада даромада, то аввали соли 1932 онро ишғол кард. Баъд аз ишғоли Манчурия Чопон худи ҳамон сол аввал Шанхай ва баъд музофоти Жэхэро, ки он аслан Муғулистони дохилӣ аст, ба даст дароварда, баъд тачовузи худро дар Чини шимолӣ тавсия додани буд.

Расми 55. Қўшунҳои Чопон ба Нанкин ворид мешаванд

Барои «дасту пойи худ-ро кушодан» Ҷопон моҳи март соли 1933 аз Лигаи Миллатҳо баромада, даъво кард, ки ҳукм-рони Осиеи Шарқӣ шавад ва эълон дошт, ки агар дар ҳавзаи Укёбуси Ором иншоотҳои ҳарбии баҳриаш маҳдуд карда шаванд, аз шартномаи Вашингтон хориҷ хоҳад шуд.

Сиёсати таҷовузкоронаи ҳукумати Ҷопон бар зидди ИҶШС низ нигаронида шуда буд. Аз ин рӯ, Ҳукумати Шӯравӣ ба ҳукумати Ҷопон пешниҳод кард, ки барои ба ҳамдигар ҳучум накардан шартнома банданд, вале ҳукумати Ҷопон онро рад кард. Дар тӯли солҳои 1934 – 1936 артиши Ҷопон ба қаламрави ИҶШС ва Муғулистон борҳо ҳамла кард. Артишҳои Муғулистон ва ИҶШС ба таҷовузкорон ҷавоби сазовор доданд.

7-уми июли соли 1937 таҷовузи мусаллаҳонаи Ҷопон ба Шимоли Чин оғоз ёфт. Баъд артиши таҷовузкор амалиёти худро дар тамоми Чин вусъат дод. Иқтисоди Ҷопон қариб пурра барои ҷанг равона карда шуд. Ҷанги зидди Чин қариб 70 – 80 фоизи маблағи Ҷопонро ба коми худ мекашид.

Амалиёти ҷангии артиши Ҷопон бар зидди Чин, Манҷурия ва Шарқи Дури Иттиҳоди Шӯравиро ҳам дар бар гирифтанд. Муҳориба дар назди кӯли Ҳасан, дар соҳили дарёи Халхин-Голи Муғулистон ва муҳорибаҳои дигари Артиши Квантуни Ҷопон дар ин бора шаҳодат медиҳанд. Дар мавриди ба таҷовузи Ҷопон гирифтгор шудани Муғулистон артиши ИҶШС ба ин давлат ёрӣ мерасонд. Бо вучуди ҷидду ҷаҳди зиёд ба артиши Ҷопон муяссар нашуд, ки Муғулистон ва қисми ИҶШС-ро ба даст дарорад.

Сиёсати иртиҷоии хориҷӣ Ҷопонро ба нерӯҳои иртиҷоии дигар наздик мекард. 27-уми сентябри соли 1940 ҳукумати Коноэ бо Олмони гитлерӣ ва Италияи фашистӣ «Созишномаи сегона» ба имзо расонд. Ин созишнома имкон дод, ки Ҷопон дар ҳавзаи Укёбуси Ором ва Шарқи Дур истилогарӣҳои худро давом бидиҳад.

Ҷанги Ҷопон бар зидди Чин аз соли 1937 то соли 1941 давом кард. Дар ин давра Ҷопон на танҳо Чин, балки баъзе давлатҳои дигари Шарқи Дур ва ҳавзаи Укёбуси Оромро низ ишғол намуд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги Якуми Ҷаҳонӣ ба иқтисоди Ҷопон чӣ таъсир расонд? 2. «Исёни биринҷӣ»-ро шарҳ диҳед. 3. Конфронси Вашингтони соли 1921 чӣ қарорҳо қабул кард? 4. Вазъи иқтисодию сиёсии Ҷопони солҳои 20-умро баён кунед. 5. Далелҳои оред, ки дар бораи ҳаракати фашистони Ҷопон шаҳодат диҳанд. 6. Иттифоқи афсарони ҷавон чӣ хел сомон буд? 7. Империализми Ҷопон оид ба сиёсати хориҷии худ чӣ ниҳатҳо дошт? 8. Таҷовузи зидди Чинро Ҷопон кай оғоз кард? 9. Ҷопон соли 1940 чаро ҳамроҳи Италия ва Олмон ба «Созишномаи сегона» имзо гузошт?

§ 19. ИНДОНЕЗИЯ ДАР РОҶИ МУБОРИЗА БАҲРИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Расми 56. Харитаи Индонезия

Воридшавии Индонезия дар замони муосир. Мамлакатҳои империалистӣ ба Индонезия ҳамчун ба манбаи ашёи хоми кишоварзӣ, бозори молҳои саноатӣ, нуруи арзони корӣ ва ҷойи муносиби маблағгузорӣ назар мекарданд. Аз ҳамин сабаб иқтисоди Индонезия яктарафа пеш мерафт. Ин мамлакат на саноати сабук дошт ва на саноати вазнин. Баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон империализми Ҳолландия ҳокимияти худро дар Индонезия базӯр нигоҳ медошт.

Дар истисмори халқи Индонезия ИМА ва Ҷопон торафт фаъолна-тар ширкат меварзиданд. Ин вақт талабот ба маҳсулоти Индонезия, аз он ҷумла қалъагӣ, каучук, қанд, тамоку, ҷой ва қаҳва афзуд. Соли 1937 дар Индонезия ҷамъи маблағгузориҳои мамлакатҳои сармоядорӣ зиёда аз 2 миллиарду 264 миллион долларро ташкил намуд, ки қариб нисфи он аз Голландия буд.

Коркарди аввалияи ашёи хоми Индонезия асосан ба сармоядорони давлати мустамликадор тааллуқ дошт. Танҳо баъзе навъҳои саноати анъанавӣ, аз он ҷумла корхонаҳои хурди истеҳсоли газворҳои гуногуни миллӣ - батика ба соҳибкорони Индонезия тааллуқ дошт.

Дар Ява қариб 60 фоизи аҳолии Индонезия зиндагӣ мекард. Бинобар ин, дар қазираи мазкур сол то сол нарасидани замини кишт ҳис карда мешуд. Қисми зиёди кишоварзонро иҷоракорон ва муздурон ташкил мекарданд. Андозҳои вазнин ва коркардадихӣ (баршина) онҳоеро бештар муфлис мекарданд, ки ҳанӯз ҳам қитъаҳои хурди заминро аз даст додани набуданд. Чунин ҳолат кишоварзонро ба ҳаракати фавқоли иҷтимоӣ водор мекард. Соли 1919 кишоварзони деҳаи Чимарамеи Яваи ғарбӣ аз пардохти андоз рӯй тофтанд. Соли 1920 шӯришчиён дар деҳаи Толли-Толии Сулавесии марказӣ мансабдорони маҳаллии ҳолландиро ба қатл расонданд. Маъмурияти мустамликавӣ иштирокчиёни намоишҳои халқи маҳаллиро тавассути силоҳ фуру менишонд.

Сиёсати ҳукумати Ҳолландия дар Индонезия. Ҳукуматдорони ҳолландӣ ба созмонҳои индонезӣ хушёрона назорат карда, баъзе

шахсиятҳои аз ҳама ғаёли ин мустамликаҳои худро таъбид мекарданд. Дар баробари ин, мустамликадорон ҳаракат менамуданд, ки аъёну ашрофони маҳаллиро ба тарафи худ кашанд. Ҳанӯз соли 1918 онҳо Шӯрои Халқӣ (фолксраад) – парламенти халқиро таъсис дода буданд. Як қисми вакилони фолксраадро генерал-губернатори Индонезия ва қисми дигари онро намоёндагонӣ ваколатдори интихобкунандагон аз ҳисоби «шӯроҳо»-и музофотҳои интихоб мекарданд. Мақоми «парламент» (фолксраад) танҳо маслиҳатӣ буд. Аз ин рӯ, қарорҳои онҳоро иҷро кардани ҳукумат шарт набуд. Дар фолксраад аксариятро ҳолландиҳо ташкил мекарданд. Вале баъд мустамликадорони ҳолландӣ маҷбур шуданд, ки ба ҳаёти вакилони "парламент" намоёндагонӣ ашрофи Индонезияро ҳам дохил намоёнд. Генерал-губернатор ваъда дод, ки минбаъд иттиҳодияҳои миллатгарои Индонезияро таъқиб намекунад.

Ҳолландиҳо баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳам ҳилаю найрангро ба рои дар Индонезия дароз кардани умри мустамликадорӣ худ давом медоданд. Масалан, дар яке аз моддаҳои Конститутсияи соли 1922 Нидерландия риёкорона «Ҳиндустони Нидерландия (дар санадҳои расмӣ ҳолландиҳо Индонезияро ҳамин тавр меномиданд) – «қисми баробархуқуқи империя» номида шуда буд, ки ин дурӯғи маҳз аст.

Нерӯҳои озодихоҳи миллии Индонезия. Баъд аз анҷом ёфтани Ҷанги Якуми Ҷаҳон дар Индонезия ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба марҳалаи нав қадам ниҳод. Бо роҳи зӯрӣ фуру нишондани ин ҳаракат барои мустамликадорони Ҳолландия оқибатҳои нохуш дошт. Бинобар ин, ба Ҳолландия лозим омад, ки дар ин мустамлика усули идоракунии худро каме тағйир диҳад. Дар натиҷаи ин, дар Индонезия созмонҳои касбӣ сиёсии истиқлолхоҳ таъсис ёфтанд, созмонҳои қаблӣ миллию динӣ ғаёлияти худро идома доданд. Соли 1919 аз тарафи коргарон маркази муштараки иттифоқҳои касаба ташкил карда шуд, ки асоси онро иттифоқҳои касабаи нақлиётчиён ташкил медоданд.

Ҷаёлияти иттифоқҳои милли ҳам рӯ ба густариш ниҳод. Соли 1917 созмони кӯхнатарини мадания маърифатӣ мамлакат «Буди Утомо («Мақсади оӣ») бо барномаи сиёсии хос баромад кард. Дар он аз ҷумла гуфта мешуд, ки бояд ҳуқуқи аврупоӣ ва индонезиҳо баробар карда шавад. Ба ташкилҳои созмонҳои калони миллии индонезӣ мусулмон будани аксари аҳоли (дар Индонезия қариб 90 фоизи аҳоли мусулмон буд) мусоидат мекард. Як наъи иттиҳоди нерӯҳои зидди империалистӣ мардумии динӣ созмони Саракати Ислои (Иттифоқи ислом) буд, ки то 2 миллион нафар мусулмонони Индонезияро муттаҳид мекард. Саракати ислом барои бар зидди мустамликадорӣ Ҳолландия муттаҳид кардани халқи Индонезия омили муҳим буд.

Соли 1923 як гурӯҳи калон аз Саракати ислом ҷудо шуда, созмони Саракати ракат (Иттиҳоди халқ)-ро таъсис дод. Файр аз ин нерӯҳо дар Индонезия Ҳизби коммунистӣ ҳам ғаёлият мекард. Ин ҳизб низ дар мавқеи истиқлоли Индонезия меистод.

Солҳои 1926 – 1931 дар Индонезия асосан ду ҳизби сиёсӣ фаъолият мекард - Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳизби халқӣ. Ҳизби халқӣ соли 1931 ба Ҳизби Индонезия Партидо табдил дода шуд. Дар аввали ҳамон сол Ҳизби ягонагии халқи Индонезия ҳам таъсис ёфт. Дар солҳои 30-юм яке аз ҳизбҳои калонтарин Ҳизби халқӣ буд. Он зиёда аз 20 ҳазор аъзо дошт. Аз соли 1933 ба ин ҳизб Сукарно аз ҳабс озодшуда роҳбарӣ мекард.

Шӯриши солҳои 1926 – 1927. Дар Индонезия баъд аз Чанги Якуми Чаҳон муборизаи миллию озодихоҳӣ оғоз ёфт. Он дар баъзе маҳалҳо ба шӯриши мусаллаҳона мубаддал гардид. Яке аз ин шӯришҳо соли 1926 дар шаҳри Чакартаи Ява ба амал омад. Шӯришгарон неругоҳи телефони пойтахтро ишғол карданд. Вале кӯшиши ишғоли неругоҳ, роҳи оҳан ва маҳбас натиҷаи дилхоҳ надод. Дар Бантам, ки дар ғарбтари Ява воқеъ гардидааст, чанги ҳақиқии чириқӣ ба амал омад. Шӯриш ноҳияҳои атрофи шаҳри Бандунг ва Яваи марказиро ҳам фаро гирифт. Мустамликадорон ин шӯришро бераҳмона саркӯб карда, баъд артишро аз Чакарта ба навоҳии дигари шӯришбардошта бурданд. Дар қазираи Суматра ҳам шӯриш сар зад. Сипоҳи мустамликавии Ҳолландия ин шӯришро ҳам фуру нишонд. Мустамликадорон зиёда аз 20 нафар шӯришгаронро қатл карданд, қариб 4500 нафарро ба ҳабс гирифтанд, 3 ҳазор нафари дигарро ба болооби дарёи Дигул, ки дар Мрианаи Ғарбӣ воқеъ аст, ба табъиди якумра ҳукм карданд. Баъзе роҳбарони шӯриш маҷбур шуданд, ки ба хориҷа фирор намоянд.

Шӯришҳои солҳои 1926 – 1927 нишон доданд, ки ҳолландихоро низ ба воҳима овардан мумкин аст ва дар Индонезия низоми мустамликавӣ абадӣ нест. Худи мустамликадорон ҳам хуб мефаҳмиданд, ки дар Индонезия мавқеи мустаҳкам надоранд. Аз ҳамин сабаб ба халқи маҳаллӣ гузаштҳои нав карданд,

Оқибатҳои бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар Индонезия. Бӯҳрони иқтисодӣ дар Индонезия аз соли 1929 то солҳои 1936 – 1937 давом карда, ба халқи ин мустамликаи Ҳолландия зарари зиёд овард. Соҳаи кишоварзии Индонезия муддати дуру дароз дар ҳолати бӯҳрон қарор дошт. Нархҳои ҷаҳонӣ ба каучук, дорувор, қалъагӣ, нафт ва қанд пойин рафта, боиси кам шудани истеҳсоли онҳо гардид. Арзиши нафт 50 фоиз пойин рафта, қарзи хориҷӣ афзуд.

Буржуазияи Нидерландия кӯшиш мекард, ки аз бӯҳрони иқтисодӣ тавассути меҳнаткашони мустамликаҳо халос шавад. Ин аст, ки дар солҳои бӯҳрон дар ҳолати 2 баробар камшавии хароҷоти иҷтимоӣ андозҳо то 70 – 80 фоиз зиёд шуданд. Оилаҳои буданд, ки аз гуруснагӣ дар ҳолати марговар қарор доштанд. Ба ҳар сари узви чунин оилаҳо рӯзе ҳамагӣ 2 сент рост меомад. Музди меҳнати коргарон 25 - 30 фоиз ва маоши хизматчиён ду баробар кам шуд. Шумораи бекорон танҳо дар корхонаҳои истеҳсоли қанд ба 100 ҳазор нафар расид.

Индонезия дар арафаи Чанги Дуюми Чаҳон. Солҳои 1935 – 1939 дар иқтисоди Индонезия баъзе тағйироти мусбат ба амал омаданд. Қисми

асосии маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва саноати коркарди аввалия равона карда шуд, нархи молҳои стратегӣ боло рафт. Соли 1939 ҳиссаи Индонезия дар истеҳсоли ҷаҳонии каучук 37 фоиз, қалъагӣ 17 фоиз, нафт наздики 3 фоизро ташкил мекард. Қариб 80 фоизи каучуки Индонезия ба ИМА ва Англия содир карда мешуд. Дар тичорат бо Индонезия мақоми Чопон афзуд. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони ҳолландӣ барои содироти маҳсулот аз Индонезия ба Чопон монеаҳо эҷод мекарданд.

Дар ҳолати наздикшавии ҷанги нави ҷаҳонӣ маъмурияти мустамликавӣ зӯрвариро бар зидди ҳаракати миллию озодихоии халқи Индонезия пурзӯр мекард. Генерал-губернатор Де Ёнг, ки дастнишондаи инҳисори нафти англисию ҳолландии «Шелл» буд, эълон дошт: «Ҳолландиҳо 300 сол боз Ҳиндустони Нидерландияро тавассути шамшеру калтак идора мекунанд ва мо дар ин ҷо боз сесад соли дигар ҳукмронӣ хоҳем кард!»

Дар чунин шароит нерӯҳои сиёсии Индонезия сафҳои худро мустаҳкам мекарданд. Соли 1935 созмонҳои ислохотхоҳ дар Ҳизби Индонезияи бузург (Паруандра) муттаҳид шуданд. Вале аъзои ин ҳизб он қадар зиёд набуданд. Соли 1937 Ҳизби Гериндо, яъне Ҳаракати халқи Индонезия таъсис ёфт. Ин ҳизб дар 73 бахши худ зиёда аз 10 ҳазор нафар аъзоро муттаҳид мекард. Вале аҳзоби хурд ҳар кадом дар алоҳидагӣ ба мақсади сиёсии умумимиллӣ расида наметавонистанд.

Бо ҳамин сабаб моҳи майи соли 1939 онҳо Иттиҳодияи сиёсии Индонезия (ИСИ)-ро таъсис доданд. Ин созмон дар амал федератсияи ҳамаи ҳизбҳои асосии Индонезия буд. Ба он аз ҷумла Гериндо, Саракати ислом ва Периндра ҳам дохил буданд.

Иттиҳоди сиёсии Индонезия ба маъмурияти мустамликавии Ҳолландия пешниҳод кард, ки дар Индонезия ислоҳоти демократӣ гузаронда шавад. Дар ин сурат тайёр аст, ки бо ҳукуматдорони ҳолландӣ чидду ҷаҳди худро алайҳи хатари таҷовузи зидди Индонезия, ки аз тарафи Чопон ба миён омадааст, равона кунад. Вале мустамликадорони Ҳолландия ин пешниҳоди Иттиҳоди Сиёсии Индонезияро қабул накарданд. Баръакс, ба таъкиби ин созмон даст заданд.

Савол ва супориш

1. Индонезия ба давраи муосири таърихи худ дар кадом ҳолати сиёсӣ иқтисодӣ ворид шуд? 2. Чаро мардуми галаҷазираи Индонезия шӯриш мебардоштанд? 3. Сиёсати мустамликадорони Ҳолландияро дар Индонезия бо далелҳо шарҳ диҳед. 4. Дар Конституцияи Нидерландияи соли 1922 мақоми Индонезия чӣ гуна муқаррар карда шуда буд? 5. Дар солҳои 1926 – 1927 дар кадом навоҳии Индонезия шӯришҳо ба амал омаданд? 6. Оё дар бораи созмонҳои сиёсии Индонезия иттилоъ доред? 7. Мустамликадорони ҳолландӣ барои пешгирии кардани густариши минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоии халқи Индонезия чӣ чораҳо андешиданд? 8. Дар бораи ҳолати ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии Индонезия арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон маълумот диҳед.

§ 20. МУБОРИЗАИ МИЛЛИЮ ОЗОДИХОҶИИ ХАЛҚҶОИ ҲИНДУСТОН БАҲРИ РАҶОЙ АЗ ЮГИ МУСТАМЛИКАВИИ БРИТАНИЯ

Расми 57. Харитаи Ҳиндустон

Ҳиндустон дар оғози давраи муосир. Ҷанги Якуми Ҷаҳон зиддиятҳои байни Англия ва мустамликаҳои он - Ҳиндустонро боз ҳам тезтундтар кард. Дар ин давра соҳибони корхонаҳои саноатии Ҳиндустон сарватмандтар шуданд, алаҳусус соҳибони он корхонаҳое, ки ба истеҳсоли молҳои бофандагӣ машғул буданд. Бо сабаби афзудани супоришҳои ҷарбӣ дар Англия талабот ба ин маҳсулот афзуд ва заводи маъдани Тата васеъ карда шуд. Сармоядорони ҳиндӣ кӯшиш мекарданд, ки бештар ба истеҳсолот маблағгузори кунанд. Дар баробари ин, соҳибкорони ҳиндӣ дар масъалаи ба Ҳиндустон ворид сохтани таҷҳизоти саноатӣ ба Англия вобаста буданд. Ин омилҳои сиёсати империализми англис рафти тараққиёти саноати Ҳиндустонро боздошта, имконоти соҳибкорони онро маҳдуд кард. Дар натиҷаи ин дар соҳаи иқтисодӣ байни буржуазияи миллии ҳиндӣ ва империализми англис зиддиятҳои меафзуданд.

Дар масъалаи сиёсӣ низ чунин буд. Буржуазияи ҳиндӣ барои дар идоракунии Ҳиндустон васеъ ширкат варзидан ҷидду ҷаҳди ҷарбии Англияро дастгирӣ мекард. Маҳз барои ҳамин Конгресси миллии Ҳиндустон ҷавонони ҳиндиро ба артиши Англия таълиф мекард ва дар фуруши вомбаргҳои ҷарбӣ низ ширкат меварзид. Вале умеди буржуазияи Ҳиндустон ҷомаи амал напӯшид. Халқҳои Ҳиндустон мисли пештара аз ҳуқуқи сиёсӣ бархурдор набуданд. Дар солҳои минбаъда ин ду зиддият - зиддиятҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ манбаи асосии муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон шуд.

Болоравии ҳаракати зиддиимпериалистӣ. Дар шароити Чанги Якуми Чахон дар Ҳиндустон мавқеи мустамликадории Англия як қадар заиф шуд. Аз ҳамин сабаб Англия меҳост, ки ин «камбудӣ»-ро бартараф кунад. Гайр аз ин, баъди анҷоми Чанги Якуми Чахон дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳӣ вусъат ёфт. Ана ҳамин ду сабаби асосӣ империализми англисро водор намуд, ки мақоми мустамликавии Ҳиндустонро барои худ қонунӣ гардонад. Ин корро танҳо тавассути қонун амалӣ кардан мумкин буд. Ислоҳотҳои пешниҳодкардаи Монтетю-Чемсфорд ва Роулетта бо ҳамин сабаб ба миён омаданд. Ислоҳоти аввал барои мустақкамкунии ҳолати мустамликавии Ҳиндустон ва ислоҳоти дуюм бар зидди иштирокчиёни муборизаи миллию озодихоҳии ин мустамлика нигаронида шуда буд. Мувофиқи қонуни дуюм, пулис ва маъмурияти мустамликавӣ ваколатҳои фавқулода гирифтанд. Онҳо метавонистанд ҳар касеро, ки барои ҳукумат шубҳанок намояд, ҳабс карда, ба суд кашанд. Ин кирдори маъмурияти мустамликавӣ дар сар то сари мамлакат эътирози мардумро ба вучуд овард.

Оғози болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Ҳиндустон дар шароити нав сурат мегирифт. Бинобар ин, Конгресси миллии Ҳиндустон ба хулоса омад, ки империализми англис танҳо тавассути ҳаракати оммавӣ ба гузашт розӣ мешавад. Ба ҳамин хотир КМҲ ба густариш додани муборизаи оммавӣ шурӯъ кард. Яке аз шаклҳои муборизаи оммавии ин ҳизб муқобилат бидуни зӯрварӣ «Сатиаграҳа» («Истодагарӣ дар ҳақиқат») буд.

Фаъолияти инқилобии Маҳатма Карамчанд Ганди. Муқобилат бидуни зӯрвариро Маҳатма Ганди ҳанӯз аз соли 1916 таълиф мекард. Маҳатма Ганди дар мамлакат роҳбари Конгресси миллии Ҳиндустон эътироф шуд ва таълимоти ӯ дар бораи роҳҳои муборизаи озодихоҳии Ҳиндустон ғояи расмӣ ин ҳизб гардид. Шурӯъ аз соли 1918 Конгресси миллии Ҳиндустон ба ҳизби оммавии зидди империалистӣ мубаддал гардид. Маҳатма Ганди ҳамчун сарвари Конгресс намоишҳои оммавии мардуми Ҳиндустонро ташкил мекард. Ин тадбир барои ба муборизаи миллию озодихоҳӣ ҳамроҳ шудани табақаҳои васеи аҳолии мамлакат мусоидат менамуд.

Ақидаҳои Маҳатма Ганди барои ҳамаи табақаҳои ватанпарвари Ҳиндустон наздик ва фаҳмо буданд. Дар ақидаҳои сиёсии Маҳатма Ганди тамаддуни буржуазӣ ва саноати мошинӣ ба зери танқиди саҳт гирифта шудааст. Ӯ қонибдори истехсолоти косибии ҳунармандӣ буд. Маҳатма Ганди маҳз онҳоро воситаи эҳёи иқтисодии Ҳиндустон медонист.

Маҳатма Ганди дар пеши худ вазифа гузошт, ки ҳамаи синфи табақаҳои ҷомеаи Ҳиндустонро барои мубориза бар зидди империализми Англия муттаҳид созад. Вай муқобили муборизаи синфӣ буда, буржуазияи Ҳиндустонро роҳбари табиӣ ҳаракати зидди империалистӣ меҳисобид.

Бо даъвати Махатма Ганди моҳи апрели соли 1919 дар Панҷоб, Музофотҳои Муттаҳида, Бихор, Бангола ва Мадрас бар зидди қонуни Роулетта гирдиҳамоию роҳпаймоиҳо доир гардиданд. Дар намоишҳо буржуазияи хурд, коргарон, хизматчиён ва ҷамоаҳои асосии динӣ ширкат мебариданд. Мусалмонҳо ба ин ҳаракат барои он ҷамъ шуданд, ки империализми Англия мехост Туркияро пора-пора кунад. Султони Туркия сарвар, яъне халифаи динии мусулмонон ҳам буд. Аз ин рӯ, уламои дини мусулмонони Ҳиндустон мусулмонони ҳамаи мамлакатҳоро даъват намуданд, ки ба ҳифзи султони Туркия бархезанд. Ин даъват аз ҷониби оммаи мусулмонҳо ҳамчун як ишора барои иштирок дар намоишҳои зиддиимпериалистӣ қабул гардид. Ғайр аз ин, мусулмонҳои Ҳиндустон ба халқи Афғонистон, ки бар зидди истилогарони Англия мубориза мебарданд, хайрхоҳ буданд.

Ба ҳаракати зидди империалистӣ ҳодисаи моҳи апрели соли 1919 дар Амритсари Панҷоб рӯйдод қувват бахшид. Ҳукуматдорони англис аз он шахр ду нафар сарвари ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон - Китч-лу ва Сатапаларо пеш карданд. Бо нияти эътироз зидди ғайриқонунӣ пеш карда шудани ин ду нафар дар майдони Ҷалианвала-Багии ин шахр гирдиҳамоии 20-ҳазорнафара ба амал омад. Лашкари англис роҳҳои даромад ба майдонро баста, ба сӯйи ҷамъомадагон оташ кушод. Дар натиҷа садҳо нафар одамон ҳалок шуда, ҳазорон нафар захм бардоштанд. Ҷавобан ба ин дар тамоми мамлакат намоиши эътирозии мардум ба амал омад. Дар Лоҳур намоиш ба шӯриш табдил ёфт. Воқеаҳои Панҷоб ба тамоми рафти минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон таъсир расонданд. Дар Бомбай, Аҳмадобод, Калкутта ва шаҳрҳои дигари Ҳиндустон намоишҳои оммавӣ сар шуданд.

Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон. Бо вучуди ин империализми англис аз мақсадҳои сиёҳи худ даст намекашид. Парламенти Англия «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон»-ро тасдиқ намуд. Ин воқеа вазро дар Ҳиндустон боз ҳам тезу тундтар кард. Мувофиқи ин ислоҳоти конститусионӣ Ҳиндустон ҳамчун мустамлика мондан гирифт. Вале бо мақсади дар Ҳиндустон мустаҳкамтар кардани мавқеи худ Англия шумораи интихобкунандагонро ба маҷлиси қонунгузори марказӣ ва музофотҳои он зиёд кард. Ба ҳиндустониҳо дар мақомоти ҳокимияти иҷроия мансабҳо ҷудо карда шуданд. «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон» низоми нави интихоботро муқаррар кард. Мувофиқи ин низом, барои ҳар як ҷамоаи калонтарини динии Ҳиндустон - ҳиндуия ва ислом дар мақомоти қонунгузор теъдоди ҷойҳо муайян карда шуд.

Бо мақсади эътироз бар зидди дар Ҳиндустон гузаронида шудани ислоҳоти конститусионӣ тобистони соли 1920 Конгресси миллии Ҳиндустон дар зери роҳбарии Махатма Ганди маъракаи итоатнакунии шаҳрвандӣ ташкил намуд, ки шиори он «свараҷа» - «истиклол» буд. Молҳои англисӣ харидорӣ намешуданд. Мардуми ҳинду аз кор дар муассисаҳои англисӣ даст кашиданд. Дар баъзе маҳалҳо қатороҳо аз ҳаракат бозмонданд.

Соли 1922 дар маҳаллаи Чаури-Чаура аҳолии маҳаллӣ аз кирдори мустамликадорон ба қаҳру ғазаб омада, якчанд нафар пулисро қатл карданд. Принципи мубориза бидуни зӯрвариро дастури амал қарор дода, Конгресси миллии Ҳиндустон ба қарор омад, ки мардум муқобилатро бар зидди ҳукумати Англия бас карда, аз паси қор раванд, андозхоро пардозанд ва ғайра. Бо ҳамин давраи аввали баъдичангии болоравии ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон анҷом пазируфт.

Ҳиндустон дар солҳои 1923 – 1927. Дар ин солҳо дар Ҳиндустон сармоядорӣ милли густариш ёфт. Шумораи фабрикаҳои, ки ба сармоядорони ҳиндӣ тааллуқ доштанд, афзуд. Вале сармояи инхисорҳои англисӣ ба воситаи бонкҳо ва идораҳои намоёндагии худ ба ворид намудани таҷҳизот, қарз ва воситаҳои дигари муҳими рушди соҳибқорӣ ҳиндӣ назорат мекард. Дар баробари ин, рақобат дар байни сармояи Англия ва Ҳиндустон махсусан дар бозори молҳои бофандагӣ пурзӯр шуд. Барои бо молҳои бофандагии соҳибқорони ҳиндӣ рақобат карда тавоништан нархи аслии молҳои истехсолкардари кам кардан лозим буд. Бо ҳамин мақсад соҳибқорони англис қисме аз коргаронро аз қор пеш мекарданд. Ҳукумати Англия барои ширкатҳои англисӣ, ки дар Ҳиндустон молҳои худро мефурӯхтанд ва ё ба Англияю дигар давлатҳо мебароварданд, арзиши 1 рупияи ҳиндиро ба 1 шиллингу 6 пенс баробар кард, яъне нисбат ба пештара қимматтар. Ин имтиёз танҳо ба молҳои ширкатҳои соҳибқорони англис дахл дошт. Аз чунин чораи молиявии ғаразноки ҳукумати Англия соҳибқорони англис фоида мегириданду соҳибқорони ҳиндӣ зарар.

Ҳукуматдорони Англия таъқибот бар зидди созмонҳои чамбиятию сиёсӣ ва махсусан бар зидди КМҲ-ро давом медоданд. Созмонҳои зиёде маҳаллии Конгресс торумор карда шуданд. Аз миллион нафар аъзои КМҲ ҳамагӣ чандсад ҳазор нафар боқӣ монд. Мустамликадорони Англия барои паст кардани ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон аз омилҳои динӣ устокорона истифода мебарданд. Созмонҳои

динию мазҳабии Ҳинду - «Маҳасабҳо» ва Лигаи мусулмонро бо ҳам ҷанг меандоختанд. Соли 1923 дар байни ин ду ҷамоаи динӣ задухӯрд ба амал омад. Лигаи мусулмонӣ маъракаи ба дини мусулмонӣ гардонидани пайравони дини ҳиндуияро оғоз кард. Ҳинду - «Маҳасабҳо» низ мусулмонҳоро ба дини ҳиндуия даъват мекард.

Дар шароити сустшавии муборизаи озодихоҳӣ дар Конгресси миллии Ҳиндустон дар масъалаи

Расми 58. Маҳатма Карамчанд Ганди бо оилааш

интихоби роҳҳои ин мубориза ягонагӣ набуд. Бинобар ин, КМХ ба се гурӯҳ тақсим шуд. Гурӯҳи ростгаро, ки онро ҷонибдорони тағйирот меномиданд, талаб мекард, ки аз муборизаи оммавӣ даст кашада, бо роҳи ҳамкории «конститутсионӣ» бо маъмурияти британи ба сӯйи «Свараҷа» ҳаракат карда шавад. Арбоби намоёни ин гурӯҳ Мотилал Неру буд. Гурӯҳи ростгаро Ҳизби Свараҷаро таъсис дод, ки баъди чанде он аз Конгресс баромад.

Ба гурӯҳе, ки «муҳолифони дигаргунӣ» ном гирифта буд, Махатма Ганди роҳбарӣ мекард. Ин гурӯҳ ҷонибдори таҷа ба омма буд. Ганди бар он ақида буд, ки бояд фаъолияти Конгресси миллии Ҳиндустон ба шароити нави сиёсӣ мутобиқ карда шавад. Бинобар ин, ӯ «Барномаи бунёдкорӣ»-ро пешниҳод кард. Нуктаҳои асосии ин барнома чунинанд: табиғоти бофандагии касибӣ, мубориза бар зидди майпарасти, барҳам додани зуҳуроти тоқатнопазирӣ нисбат ба махавҳо. Чархи ресмонресӣ

Расми 59. Роҳбарони Конгресси миллии Ҳиндустон. Аз чап ба рост: Лаъл Лаҷпал Рой, Бал Гандахар Тилак, Бетин Чандра Пал. Соли 1918

воситаи аз фақирӣ ва гурӯснагӣ наҷот додани деҳқонон эълон карда шуд. Ҳамаи конгрессчиён ва ҷонибдорони ҳаракати зиддиимпериалистӣ сару либоси худро танҳо аз газвор дӯхта мепӯшиданд. Соли 1925 дар зери сарпарастии КМХ, Созмони умумиҳиндии касибони газворбоф таъсис дода шуд. Конгресс инчунин чанд маъракаи ҳифзи ҳуқуқи инсонии махавҳоро доир кард.

Дар конгресс гурӯҳи сеюм - қаноти чапгаро ҳам ташкил ёфт, ки роҳбарони

он Ҷавохирлол Нехру ва С.Ч.Бос буданд. Гурӯҳи чапгаро аз сиёсати роҳбарони КМХ норозӣ буда, Свараҷачиёнро маҳкум мекард. Чапгароён тақозо мекарданд, ки муборизаи оммавии зиддиимпериалистӣ ҷоннок карда шавад. Ин гурӯҳ бештар ба ҳаракати коргарӣ ва кишоварзӣ таҷа мекард.

Ҳаракати коммунистӣ ба Ҳиндустон ҳам омад. Дар ин ҷо баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон чандин маҳфили коммунистӣ амал мекард. Моҳи декабри соли 1925 дар шаҳри Канпур Конфронси коммунистони Ҳиндустон баргузор гардид ва Ҳизби коммунистии Ҳиндустон ташкил карда шуд.

Солҳои 1923 – 1927 ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон давраи бухронро аз сар мегузаронид. Бо вучуди ин, табақаҳои фақирӣ

мамлакат - коргарон ва кишоварзон ба таври муташаккил ҳам набошад, бар зидди мустамликадорони англис мубориза мебурданд.

Ҳиндустон дар солҳои 1928 – 1933. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 – 1933 ба вазъи иқтисодӣ ва сиёсии Ҳиндустон таъсири калон расонид. Ҳиндустони мустамлика, ки ба бозори умумиҷаҳонии сармоядорӣ ворид шуда буд, ба бухрони иқтисодии хеле саҳт гарифтор шуд. Англия ҳаракат мекард, ки вазнинии бухрони иқтисодиро ба гардани мустамликаҳои худ, аз он ҷумла ба Ҳиндустон бор кунад. Бухрон нархи маҳсулоти кишоварзии Ҳиндустонро хеле паст кард, боиси кам шудани киштзори парвариши зироатҳо, афзоиши қарзи кишоварзон ва безамину муфлисшавии минбаъдаи онҳо гардид. Якчанд музофоти Ҳиндустонро гуруснагии шадид фаро гирифт.

Аз бухрон саноати Ҳиндустон низ зарари калон дид. Муфлисшавии оммавии қосибон ва қиёми сармоядорони хурду миёна сар шуд. Барои аз бухрон раҳо ёфтани сармоядорон шумораи коргарон ва хизматчиёни корхонаҳои онро кам мекарданд.

Дар натиҷаи ин чора музди меҳнат кам, шиддатнокии меҳнат баланд ва шумораи бекорон зиёд шуд. Пастшавии нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва ҷораҳои соҳибкорон ба онҳо имкон доданд, ки аз ҳисоби нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ баландтар будани нархи маҳсулоти саноатӣ сармояи бештар ба даст оварда, барои васеъкунии истеҳсолот ба кор баранд. Ин амал ба марказонида шудани сармоя, ба вучуд омадани корхонаҳои инҳисорӣ мусоидат кард. Инҳисорҳои хиндӣ дар ҷараёни ба Ҳиндустон воридшавии сармоя ва ҳамкорӣ бо сармоядорони хориҷӣ ташаккул меёфтанд. Онҳо инчунин бо сармояи тичоратию судхӯрӣ, заминдорӣ калон ва ҳокимони маҳаллӣ робита доштанд.

Англия бо роҳи фиребу найранг меҳост, ки ҳукмронии худро дар Ҳиндустон давом бидиҳад. Соли 1928 лорд Саймон ба Ҳиндустон сафар кард. Вай бояд Конститутсияи Ҳиндустонро таҳия мекард. Лекин дар ҳайати комиссия ягон ҳинду набуд. Чунин муносибати мустамликадорон мавҷи пурзӯри эътирози мардуми ин мустамликаро ба вучуд овард.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар Ҳиндустон ҳаракати коргарӣ авҷ гирифт. Масалан, моҳи апрели соли 1928 дар ш. Бомбай то 150 ҳазор нафар бофандагон қоршиқанӣ карданд. Онҳо баланд бардоштани музди меҳнат ва аз корхонаҳо пеш накардани коргаронро талаб менамуданд.

Бо мақсади маҳв кардани ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ҳиндустон маъмурияти мустамликавӣ солҳои 1929 – 1939 аз болои 32 нафар арбоби ҳаракати миллию озодихоҳӣ парвандаҳои ҷиноӣ кушода, ба додгоҳ пешниҳод намуд. Муруфиаи додгоҳӣ аз рӯйи ин парванда қариб чор сол давом кард.

Усулҳои муборизаи Конгресси миллии Ҳиндустон созмонҳои пинҳон амалкунандаро қонеъ карда наметавонист. Онҳо роҳҳои дигарро интихоб карданд. Масалан, Созмони сотсиалистии Ҷумҳурии Ҳиндустон террорро воситаи беҳтарин мешуморид.

Моҳи апрели соли 1929 як гурӯҳи ин созмони террористӣ бинои марказии Маҷлиси қонунгузоро тарконд. Иштирокчиёни ин таркиш дастгир ва ҳабс карда шуданд. Дар шаҳру музофотҳои гуногуни Ҳиндустон барои ҳифзи террористони ҳабсшуда гирдиҳамоиву намоишҳо баргузор гардиданд. Додгоҳ ба террористон ҷазои саҳт дод. Роҳбари созмон Бҳабат Сингх қатл карда шуд.

Ҳаракати пинҳонкории террористӣ натиҷаи мусбат надод. Бо ҳамин Созмони сотсиалистии Ҷумҳурии Ҳиндустон мавҷудияташро қатъ кард.

Аз тарафи Конгресси миллии Ҳиндустон интиҳоб карда шудани усулҳои муборизаи миллию озодихоҳӣ дуру дароз давом кард. Ин ҳизб оқибат ба ҳулоса омад, ки ҳамаи нерӯҳои ватанпарварро муттаҳид кардан лозим аст. Ин буд, ки конфронси якҷояи ҳизбҳои гуногуни Ҳиндустон таҳти роҳбарии Мотилол Нехру кумитаи муштараке интиҳоб кард. Ин кумита лоиҳаи Конститутсияи Ҳиндустонро таҳия намуд, ки дар он ба Ҳиндустон дода шудани ҳуқуқи доминионро пешбинӣ карда буд. Моҳи декабри соли 1928 лоиҳаи Конститутсияи Ҳиндустон аз тарафи иҷлосияи Конгресси миллий тасдиқ карда шуд. Вале қисмати чапгарои Конгресс муҳолифи ин конститутсия баромада, истиқлоли пурраи Ҳиндустонро тақозо намуд. Соли 1929 дар Лоҳур иҷлосияи навбатии КМҲ баргузор гардид, ки он дар бораи зарурати то ба даст овардани истиқлоли Ҳиндустон идома додани мубориза қарор қабул кард.

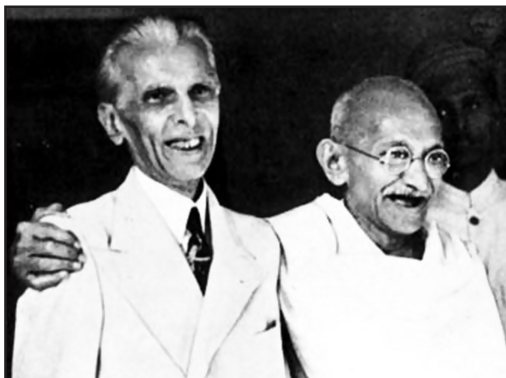
Моҳи марти соли 1930 Маҳатма Ганди ҳамроҳи гурӯҳи начандон калони ҷонибдорони худ аз Аҳмадобод ба деҳаи Дандии воқеъ дар соҳили баҳри Араб рафта, дар он ҷо оби шӯрро бухор карда, намаки хушк ҳосил намуд. Ин иқдоми Маҳатма Ганди чунин маъно дошт, ки аз ҳамон рӯз расман инҳисори Англия дар Ҳиндустон ба намак барҳам дода шуд. Миёнаҳои моҳи апрели ҳамон сол маъракаи расмии итоатнакунии шаҳравандӣ аз нав оғоз ёфт. Мардуми Ҳиндустон аз итоат ба маъмурияти англисӣ даст кашид. Империялистони англис хостанд, ки маъракаи итоатнакунии шаҳравандии мардуми Ҳиндустонро фуру нишонанд. Бо ҳамин мақсад моҳи майи соли 1930 Конгресси миллии Ҳиндустонро ғайриқонунӣ эълон карданд. Маҳатма Ганди, Мотилол Нехру, Ҷавохирлол Нехру, роҳбарони дигари Конгресс ва зиёда аз 60 ҳазор нафар иштирокчиёни ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба маҳбас андохта шуданд. Сарфи назар аз ин террор, онҳо ҳаракати итоатнакунии шаҳравандиро манъ карда натавонистанд. Итоатнакунии шаҳравандӣ музофоти Шимолу Ғарбии наздисарҳадӣ ва шаҳри калонтарини он - Пешоварро ҳам фаро гирифт. Дар ин ҷо итоатнакунии шаҳравандӣ ба шӯриш табдил ёфт ва шаҳр ба дастии шӯришчиён гузашт. Мустамликадорон танҳо баъди ду ҳафта тавонистанд, ки ҳокимияти худро дар ин шаҳр аз нав барқарор кунанд.

Вазъ дар бисёр шаҳру музофотҳои Ҳиндустон ноором буд. Аз ҳамин сабаб тобистони соли 1930 ҳукуматдорони мустамликавӣ дар шаҳрҳои Пешовар, Шолапур, Читтагонг, Бомбай, Калкутта, Мадрас ва баъзе шаҳрҳои дигари Ҳиндустон вазъи фавқулода эълон карданд.

Тобистони соли 1931 дар шаҳри Лондон бо иштироки намояндагони хизбу чамоаҳо ва сарварони музофотҳои Ҳиндустон конфронси «Мизи мудаввар» баргузор гардид. Дар конфронс намояндаи Конгресси миллӣ Маҳатма Ганди иштирок дошт. Империалистони англис дар ин конгресс кӯшиш намуданд, ки иттифоқи худро бо сарварони музофотҳои Ҳиндустон мустаҳкам карда, дар байни аҳзоби динии ҳиндуия ва ислом тухми низоъ қоранд. Кӯшиши Маҳатма Ганди барои ба сари мақсади ягона овардани ҳамаи намояндагони Ҳиндустон натиҷаи мусбат надод. Ӯ конфронсро тарк карда, ба Ҳиндустон омад ва бо қарори Кумитаи корғарии Конгресси миллӣ маъракаи нави итоатнакунии шаҳрвандиро доир кард. Мустамликачиён Маҳатма Ганди ва ҳамаи иштирокчиёни иҷтимоии навбатии Конгрессро ба ҳабс гирифтанд. Дар ҳабс Маҳатма Ганди ҳамчун эътироз ба қарори ҳукумати мустамликавӣ дар бораи ба чамоаи алоҳида ҷудо кардани маҳавҳо гуруснагӣ эълон кард. Ҷарчанд ин гуруснанишинии Маҳатма Ганди дар як қатор шаҳру музофотҳо ошӯбҳои алоҳидаро ба вучуд овард, вале аз соли 1931 ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ҳиндустон рӯ ба таназзул ниҳод.

Ҳиндустон дар арафаи Чанги Дуюми Ҷаҳон. Сарфи назар аз ақибмонӣ, Ҳиндустон яке аз мустамликаҳои аз ҷиҳати саноат тараққиқардатарини Англия ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои пеш аз Чанги Дуюми Ҷаҳон шумораи корхонаҳои бофандагӣ ва истеҳсоли маъдан зиёд шуд. Иттиҳодияҳои инҳисории қаблан ба вучуд омада мустаҳкамтар шуда, инҳисорҳои нав тавлид ёфтанд.

Болоравии сармоядории миллӣ дар байни буржуазияи Ҳиндустон ва сармоядорони хориҷӣ барои ба даст овардани бозори дохилӣ рақобати тезтунде ба вучуд овард. Барои дар ин мубориза мустаҳкам кардани мавқеи инҳисорҳои англисӣ, соли 1936, ҳукуматдорони мустамликавӣ қонун дар бораи идораҳои намояндагиро тасдиқ намуданд. Ин қонун имкон меод, ки аз ҳисоби кам кардани даромади соҳибкорони хиндӣ даромади инҳисорҳои англисӣ зиёд карда шавад.

Расми 60. Муҳаммадалиш Ҷинноҳ ва Маҳатма Ганди

Бо мақсади назорат ба сармояи Ҳиндустон англисҳо дар ин ҷо Бонки захираи Ҳиндустонро таъсис доданд. Бонки мазкур сармояи Ҳиндустонро истифода бурда, ба саноати он қарз намедод. Ин кирдори Бонки захираи Ҳиндустон ба таври сунъӣ рушди саноати Ҳиндустонро бозмедошт.

Сарфи назар аз ин монеаҳо, сармоядорони хиндӣ тавонистанд, ки

мавқеи сармояи хориҷиро дар Ҳиндустон як дараҷа суғай гардонанд. Ба саноат воридшавии сармояи хориҷӣ оғоз ёфт. Ин иқдоми мусбат дар навбати аввал дар саноати коркарди ҷуд дида мешуд. Соли 1938 ҷандин қонҳои маъдан ва ангишт аз дасти англисҳо ба соҳибқорони Ҳиндӣ гузаштанд. Сарфи назар аз пирузиҳои сармоядорони Ҳиндӣ, мақоми роҳбарӣ дар иқтисоди Ҳиндустон ҳанӯз ҳам дар дасти инхисорҳои англисӣ буд.

Мустамликадорони Англия ба ҳаракати миллию озодихоии Ҳиндустон зарба зада, баъд зӯрвариро бар зидди истиқлолхоҳони ин мустамлика пурзӯр карданд. Созмонҳои демократӣ ва миллиро манъ ва арбобони зиёди муборизаи миллию озодихоии Ҳиндустонро ҳабс карданд.

Ин вақт дар байни неруҳои миллии Ҳиндустон ягонагӣ набуд. Ҳар қадом манфиатҳои миллат ва ё динро химоя мекард. Масалан, Лигаи мусулмонон, ки роҳбараш Муҳаммадали Чиноҳ буд, барои ташкили давлати Покистон мубориза мебард.

Соли 1935 ҳукуматдорони Англия «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон»-ро қабул карданд. Ин қонун дар ҳолати мустамликавӣ мундани Ҳиндустонро қонунӣ гардонд. Ду иҷлосияи дар соли 1936 баргузоргардидаи Конгресси миллии Ҳиндустон ҳамчун вазифаҳои асосӣ мубориза бар зидди «конститутсияи ғуломона» ва тақозо роҷеъ ба интиҳоб кардани Маҷлиси муассисони Ҳиндустонро дар асоси интиҳоботи умумӣ ба миён гузоштанд.

Расми 61. Муҳаммадали Чиноҳ

Расми 62. Муҳаммад Иқбол

Ҳамин тариқ, дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ҳаракати миллию озодихоии халқҳои Ҳиндустон вусъат пайдо кард. Ин ҳолат барои дар Ҳиндустон тавлид ёфтани ҷабҳаи муштаракӣ зиддиимпериалистӣ шароити зарурӣ фароҳам меовард.

Мутафаккири бузурги Ҳиндустон Муҳаммад Иқбол дар ташаккули бедории миллии халқҳои Ҳиндустон мақоми хосса дошт. Ӯ мардуми Ҳиндустон ва тамоми Шарқро даъват мекард, ки аз хоби гарон бархезанд ва истиқлоли давлатӣ ба даст оранд.

Савол ва супориш

1. Оғози давраи муосири Ҳиндустонро чӣ гуна дарёфтед? 2. Дар бораи ислоҳоти Монтегю - Чемсфорд ва Роулетта чӣ медонед? 3. Оё қонунҳои оид ба Ҳиндустон қабулкардаи Англия вазъи ҷамъиятию сиёсии Ҳиндустонро муътадил гардонданд? 4. Дар бораи фаъолияти инқилобии Махатма Ганди мухтасар маълумот диҳед. 5. Соли 1919 дар Амритсар чӣ воқеа рӯй дод? 6. Маъракаи «итоатнакунии шаҳрвандӣ» ва «хунсои молҳои англисӣ»-ро шарҳ диҳед. 7. Ҳукуматдорони мустамликавӣ бар зидди созмонҳои ҷамъиятию сиёсии Ҳиндустон чӣ тавр мубориза мебуданд? 8. Дар байни созмонҳои ду дини асосии Ҳиндустон - «Маҳасабҳо» ва Лигаи мусулмонон кай бархӯрд ба амал омад? 9. Ҳиндустон дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар кадом ҳолат қарор дошт?

§ 21. ҶАНГИ СЕЮМИ АНГЛИЯЮ АФҶОНИСТОН ВА ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ КИШВАР

Расми 63. Харитаи Афғонистон

Сохибистиклол гардидани Афғонистон. Дар Афғонистон ҳаракати миллию озодихоҳӣ бар зидди Англия нигаронида шуда буд. Дар ин мубориза неруҳои гуногуни ватанпарвар ширкат варзиданд. Лекин неруи аз ҳама суботқору дорои ақидаҳои пешқадам Ҷавонафгонҳо буданд. Иштирокчиёни ин ҳаракат баҳри истиқлоли Афғонистон ва амалӣ кардани ислоҳоти идораи давлатӣ, иқтисод ва маданият мубориза мебуданд.

Расми 64. Шоҳи Афғонистон – Ҳабибуллоҳон

зи чамбият - Пирафғонҳо низ муҳолиф буданд. Ин неру дар зери шиори «ҳифзи исломи азали», дар Афғонистон маҳдуд кардани нуфузи хориҷиёро тақозо мекард.

Дар солҳои 1919 – 1929 вазъи тичорати хориҷии Афғонистон вазнин гардид ва аз ҳамин сабаб даромади гумрукӣ кам шуд. Барои ҷаброни он ҳукумати амир Ҳабибуллоҳон дар мамлакат андозҳои нав ҷорӣ намуд. Ин иқдом вазъи бе ин ҳам вазнини мардумро боз ҳам вазнинтар кард. Бо сабаби камшавии маош дар артиш боз норизоии хизматчиёни ҳарбӣ меафзуд.

Моҳи феврالی соли 1919 Ҳабибуллоҳон дар натиҷаи табаддулоти давлатӣ кушта шуд. Баъд аз чанд рӯзи мубориза ба тахт яке аз писарони Ҳабибуллоҳон – Амонуллоҳон нишаст. Амири нав бо Ҷавонафғонҳо алоқаи зич дошт. Аз ин рӯ, аҳолии Кобул ва артиш ба Амонуллоҳон изҳор доштанд, ки ӯро дастгирӣ мекунанд. Амонуллоҳон ва ҷонибдорони ӯ ваъда доданд, ки ба истиқлоли Афғонистон муваффақ шуда, дар мамлакат ислоҳот мегузаронанд.

28-уми феврالی соли 1919 Амонуллоҳон истиқлоли Афғонистонро эълон кард. Ин хабар дар мамлакат бо хушию хурсандӣ истиқбол гардид.

Ҷавонафғонҳо чандон зиёд набуданд. Бо вучуди ин, барномаи фаъолияти онҳо ба аксари ҷомеаи Афғонистон наздик ва фаҳмо буд.

Роҳбарони Афғонистон барои вусъат ёфтани муборизаи миллию озодихоӣ ба ҳаракати Ҷавонафғонҳо ва неруҳои дигари мамлакат имкон намедоданд. Режими Ҳабибуллоҳон бо ҳукуматдорони Англия созиш мекард.

Сиёсати Ҳабибуллоҳон, ки ба барҳам додани ҳолати ниммустамликавии Афғонистон зид буд ва имкон медод, ки мавқеи сармоияи Англия дар иқтисоди Афғонистон мустаҳкам шавад, норизоии ҳаракати Ҷавонафғонҳо ба вучуд меовард. Ба ин кирдори ҳукумат на танҳо Ҷавонафғонҳо, балки арбобони бонуфу-

Расми 65. Шоҳи Афғонистон Амонуллоҳон

Амонуллохон ҳамчун чораҳои таъхирнопазир маоши аскару афсаронро зиёд кард ва гумруки дохилоро барҳам дод.

То аввали моҳи марти соли 1919 ҳокимияти Амонуллохон дар тамоми мамлакат қорӣ шуд.

3-юми марти соли 1919 ҳукумати Афғонистон ба ҳукуматдорони Британияи Кабири дар Ҳиндустон буда дар бораи аз нав баррасӣ кардани муносибатҳои тарафҳо - байни Англияю Афғонистон, дар асоси баробархуқуқӣ мууроҷиат кард. Вале дар ҷавоби баъд аз якуним моҳ ба Кобул расида аз Амонуллохон талаб карда мешуд, ки шартҳои созишномаи асоратовари қаблӣ риоя шаванд. Маълум буд, ки ғосибони Англия нияти ба Афғонистон ташкил кардани таҷовузро доранд.

Дар мустаҳкам кардани мавқеи байналмилалии Афғонистон ва пешгирӣ намудани таҷовузи Англия ҳукумати Амонуллохон ба ҚШСФР (Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Русия) умед мебаст. Русияи Шӯравӣ истиқлоли Афғонистонро ба расмият шинохт. Дар байни Афғонистон ва ҚШСФР муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардида, дар ин бора созишнома ҳам ба имзо расид. Русияи Шӯравӣ ваъда дод, ки дар мубориза бар зидди империализм ба Афғонистон ёрӣ хоҳад расонд.

Ҷанги сеюми Англия бар зидди Афғонистон. Моҳи майи соли 1919 Англия зидди Афғонистон ҷанги сеюми истилогарона оғоз кард. Артиши хуб мусаллаҳ ва аз ҷиҳати шумора чандин баробар зиёди Англия аз самти Хайбар ба қаламрави Афғонистон зада даромад ва ният дошт, ки Кобулро ишғол кунад. Артиши Афғонистон, ки дар сарҳадҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқӣ мустақар буд, аз ҳисоби қabilaҳои маҳаллӣ пурра гардида, ба таҷовузкорон муқобилати шадид нишон медод. Нерӯҳои ҳарбии Русияи Шӯравии дар Осиеи Марказӣ буда бар зидди сипоҳиёни англис ба ҳучум гузаштанд. Миёнаҳои моҳи майи соли 1919 қabilaҳои пашту бар зидди англисҳо шӯриш бардоштанд. Ин вақт дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳии зидди Британияи Кабир боз ҳам вусъат ёфта, ахволи англисхоро дар Афғонистон вазнин кард.

Ҷамаи ин Англияро маҷбур сохт, ки баъди як моҳи оғози ҷанг, 3-юми июни соли 1919 бо афғонҳо дар бораи сулҳ гуфтушунидро сар кунад. Созишномаи пешақии сулҳи байни Афғонистон ва Англия 8 августи ҳамон сол дар шаҳри Равалпиндӣ Ҳиндустон ба имзо расид. Мувофиқи ин созишнома Англия истиқлоли давлатии Афғонистонро эътироф кард. Истиқлоли Афғонистонро чандин давлати дигари ҷаҳон, аз он ҷумла Эрон, Туркия ва ҚШСФР низ эътироф намуданд ва дар байни онҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардид. Созишномаи ниҳони сулҳи Англия ва Афғонистон моҳи ноябри соли 1921 баста шуд.

Вазъи дохилии ҳукумати Ҷавонафғонҳо. Дар шароити истиқлоли давлатӣ солҳои 20-ум дар Афғонистон ислохоти муҳим доир гардид. Мақсад аз ислохот рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идораи самараноки

давлати Афғонистонро таъмин кардан буд. Зимни ислохот дастгоҳи идораи марказӣ ва маҳаллӣ мустаҳкам шуд. Соли 1923 Конституцияи якуми Афғонистон эълон гардид, ки дар он дахлнопазирии моликият ва манзил, дар назди қонун баробар будани шаҳрвандон ва ҳуқуқҳои дигари шаҳрвандӣ инъикос ёфта буданд. Ҳукумат ҳокимияти хонҳои қabilaҳоро маҳдуд ва ҳуқуқи онҳоро дар чамъоварии андози давлатӣ бекор кард. Ҳуқуқи рӯҳониёнро дар масъалаи идораи додгоҳ ва маориф маҳдуд ва шумораи муассисаҳои таълимии дунявиро зиёд кард.

Қонун дар бораи саноат, ки соли 1921 қабул шуд, ба соҳибкорони миллӣ имтиёзҳои калон дод. Ҳукумат дар қори созмон додани ширкатҳои саҳомӣ мусоидат кард. Соли 1923 Қонун дар бораи замин интишор гардид. Ин қонун заминро ҳамчун моликияти хусусӣ ба соҳибони он дод. Соҳибони заминро ғайр аз андози замин аз уҳдадорҳои дигар озод кард. Андози молӣ (натуралӣ)-ро бо андози пулӣ иваз кард.

Солҳои 1927 – 1928 Амонуллоҳон ба хориҷа сафари дуру дароз кард. Дар рафти ин сафар ӯ дар Ҳиндустон, Миср, Туркия, Эрон, ИҶШС ва баъзе давлатҳои дигар хуб таҷрибаи давлатдорӣ омӯхт. Баъди бозгашт кӯшиш кард, ки дар мамлакат фаъолияти ислохотпешагии худро вусъат диҳад.

Сабабҳои сар задани инқилоби мардумӣ дар Афғонистон. Амонуллоҳон дар Афғонистон ислохотеро татбиқ кард, ки на ба ҳамаи табақаҳои аҳолии мамлакат маъқул буд. Аз он, махсусан, мардуми одӣ ягон беҳбудии зиндагиро эҳсос накард. Иддае аз арбобони сиёсӣ ва исломӣ низ аз ислохоти Амонуллоҳон норозӣ буданд.

Моҳи августи соли 1928 гурӯҳи калони рӯҳониёни баландмартабаи Кобул, ки дар байни онҳо Қозӣ Абдурраҳмони Пағмонӣ, Қозӣ Фазлуллаҳон ва Абдулқодири Пағмонӣ ҳам буданд, чамъ 400 нафар тахти роҳбарии М. Сиддиқхони Мучаддадӣ ба муқобили Амонуллоҳон исён бардоштанд. Онҳо Амонуллоҳонро кофир ва бедин эълон доштанд. Баъд ба Пактиё рафта, он ҷо дар байни халқи одӣ муҳтавои ин қарори худро ташвиқу тарғиб карданд. Онҳо мехостанд, ки мардуми Пактиё пешниҳодеро барои гирифтани пеши роҳи харобгарии Афғонистон ба подшоҳ бифиристанд. Вале қabilaҳои ҷанубӣ бо ин исёнгарон ҳамроҳ нашуданд. Пас онҳо ба сипоҳиёни дар Гардез буда мурочиат карданд. Фармондеҳони ин артиш пешниҳодро қабул накарданд ва онҳоро дастгир карда, ба ҳукумат супурданд. Амонуллоҳон исёнгаронро қатл кард. Танҳо М. Мучаддадиро ба хотири хизматҳои падараш - Шамсулмашоих Мучаддадӣ, ки ғозӣ ва мучоҳиди зидди англисҳо буд, раҳм карда, ба ҳабси якумра маҳкум кард.

Гурӯҳи дигар бо сардории генерал М. Нодирхон барои ишғоли тоҷу тахти Афғонистон бар зидди Амонуллоҳон мубориза мебард. Барои расидан ба мақсади худ тирамоҳи соли 1928 дар байни мардуми қabilaҳои Шарқӣ ҳар гуна варақаю расмҳои Амонуллоҳон ва хонаводаи ӯро беобрӯйкунанда паҳн мекарданд. Ин муҳолифон, аз ҷумла

исбот карданӣ мешуданд, ки малика Сурайё асилзода ва афғон нест. Бо далелҳои зиёди худ Амонуллохонро ба ғарбпарастии дар байни мардуми Афғонистон ва хусусан дар байни духтарону занони афғон паҳн кардани бадахлоқию бешармӣ муттаҳам мекарданд.

Яке аз сабабҳои дигар, ин шӯриши қabilaҳои шинворӣ буд, ҳарчанд он сабаби асосии ин ҳаракат шуда наметавонист.

То соли 1928 бо қарори ҳукумат қabilaҳои Шарқии Афғонистон аз пардохти ҳама гуна андоз ва боч ба муҳлати 4 сол озод шуда буданд. Тирамоҳи ҳамон сол ҳукумат қарор баровард, ки қabilaҳои Шарқӣ ҳамаи андозҳои 4 соли қаблан напардохтаре пардозанд.

Ин иқдоми ҳукумат қаҳру ғазаби қabilaҳои шинвориро ба вучуд овард. Моҳи декабри соли 1928 ошӯбҳо на танҳо қabilaҳои мазкур, балки тамоми қabilaҳои шарқиро фаро гирифтанд. Дар ин замина ҳатто дар байни қabilaҳои сангухелӣ ва шинворихо задухӯрд ҳам ба амал омад. Шинворихоро аксари қabilaҳои ин минтақа дастгирӣ карданд. Дастаҳои низомии шинворихо аз ҳисоби қabilaҳои дигари ин ҷой ба тезӣ меафзуданд. Шӯришгарон чандин маҳалро ишғол ва аскарони ҳукуматиرو шикаст дода, шаҳри Чалолобро муҳосира намуданд.

Оғози инқилоби мардумӣ дар Афғонистон. Тавре ки дар болотар гуфта шуд, ҳукумат Аҳмад Алихонро ба Кӯҳистон ва Кӯҳдоман барои чамъоварии аскар фиристод. Ў дар Қабал-ус-Сироч чиргаи мардуми вилоятҳои шимолро доир намуд. Дар ин чирга намояндагони мардуми Кӯҳдоман, Кӯҳистон, Соланг ва вилоятҳои дигар аз сиёсати иҷтимоии ҳукумат норизоӣ баён намуданд. Сарфи назар аз ин норизоӣ, шимолӣҳо иброз доштанд, ки тайёранд 6 ҳазор аскар чамъ карда, ба ихтиёри ҳукумати Амонуллохон бидиҳанд. Дар ин чирга масъалаи «Бачаи Саққо» (ҳукумати Амонуллохон ва душманонаш ин таҳаллуси таҳқиромезро ба шахси шучоу некӯкор Ҳабибуллоҳи Калақонии Кӯҳдоманӣ дода буданд) ҳам ба миён омад. Аҳмад Алихон аз байн бурдани ўро тақозо кард. Чанд нафар пешниҳод карданд, ки минбаъд Ҳабибуллохон тавба кунад ва ба қасе кордор нашавад. Вале аксари мутлақӣ иштирокдорони чирга аз «Бачаи Саққо» пуштибонӣ карданд. Илова бар ин, чирга талаб кард, ки ҳар қасе бо гуноҳи ҳамкорӣ бо «Бачаи Саққо» дастгир ва ба ҳабс гирифта шудааст, бояд бе таъхир озод карда шавад. Ҳукуматдорон ночор бо Ҳабибуллохон тавассути Куръон аҳду паймон карданд. Мувофиқи ин аҳду паймон Ҳабибуллохон мебоист ба дастаи аскарон сарварӣ карда, дар сарқӯб кардани қabilaҳои Шарқӣ ширкат меварзид. Ҳамин тарик, ба Ҳабибуллоҳони Калақонӣ рутбаи афсарии бригад, 3 ҳазор рупия маоши ҳармоҳа, 81 туфанг ва 200 ҳазор дона тир доданд.

Вале баъди як рӯз аз тарафи ҳукумат аҳдшиканӣ рух дод ва 12-уми декабри соли 1928 дастаи мусаллаҳи Ҳабибуллоҳони Калақонӣ ба қалъаи

Саройи Хоча ҳамла карда, қӯрхонаи пур аз силоҳро ба даст даровард. Баъди хуб мусаллаҳ шудан дастаи Ҳабибуллоҳони Калақонӣ ду

*Расми 66. Ҳабибуллохони
Калаконӣ (Бачаи Саққо)*

тақсим шуд. Яке бо роҳбарии Саид Ҳусейнхон ба тарафи Чоряккор ва дастаи дигар дар зери роҳбарии худи Ҳабибуллохони Калаконӣ ба чониби Кобул раҳсипор гардид.

Саид Ҳусейнхон Чоряккорро ба даст дароварда, бо дастаи 300 - нафара ба сӯи Кобул ҳаракат кард. Дар Кобул тахминан аз 2 то 3,5 ҳазор нафар ихтиёриёни аз Кӯҳистон ва Кӯҳдоман чамъшуда чанд рӯз боз сарсонуну саргардон ва дар ҳолати номуайяни буданд. Ин аскарон аз амали Ҳабибуллохони Калаконӣ ва Саид Ҳусейнхон бохабар шуда, ба яке аз қӯрхонаҳои дигар – Шерпур ҳамла карда, онро ба даст дароварданд ва мусаллаҳ шуданд.

Баъди чор рӯзи аз Саройи Хоча баромадан Ҳабибуллохони Калаконӣ ба Кобул омада расид. Шаҳрро танҳо 11 нафар шогирдони мактаби низомӣ Ҳимоя мекарданд. Ҳамаи аскарон барои сарқӯб кардани шӯриш ба минтақаи Шарқ рафта буданд. Кобул ба дасти шӯришчиён гузашт.

Ҳукумати Амонуллохон нерӯҳои ҳарбии дар гирду атрофбударо муттаҳид карда, бар зидди Ҳабибуллохони Калаконӣ ва Саид Ҳусейнхон раван сохт. Ба Амонуллохон муяссар шуд, ки тавассути ин қувваҳои шӯришчиёнро ба ақибнишинӣ маҷбур кунад.

Амонуллохон саросемавор тамоми чораҳоро меандешид, то ки мавҷи шӯришро паст кунад. Бо назардошти зиддияти пурзӯри мардум маҷмӯи ислоҳоти худро иборат аз 18 модда бекор эълон кард. Баъди ин қисме аз арбобони дини ислом фатво доданд, ки ҳукумати Амонуллохонро дастгирӣ мебояд. Ба зери ин санад 14 нафар рӯхонӣни машҳур ва бонуфузи мамлакат имзо гузоштанд, лекин он пеши роҳи инқилобро гирифта натавонист.

Ғалабаи инқилоб. Тахти роҳбарии Ҳабибуллохон дастаи калони шӯришчиён аз Шакардара то Вазиристон қад-қади кӯҳҳои Хинҷон босуръат ба сӯи Кобул ҳаракат карда, баъди чандин задухӯрди наздишаҳрӣ ба Кобул зада даромаданд. То соати 10-и 15-уми январи соли 1929 қариб тамоми шаҳр дар дасти шӯришгарон буд. Аскарони ҳукумати таслим ва халғи силоҳ карда шуданд. Майдони ҳавой низ ба дасти шӯришгарон гузашт. Амонуллохон ҳис кард, ки муқовимат дигар фоида надорад. Бинобар ин, аз вазиҳои подшоҳии Афғонистон ба истеъфо рафтани худро эълон карда, тахту тоҷи подшоҳиро ба бародари калониаш Иноятуллохон супорид. Вале подшоҳии Иноятуллохон ҳамагӣ 3 рӯз давом кард.

Иноятуллохони навакак ба тоҷу тахти Афғонистон соҳибшуда ҳайатеро иборат аз Муҳаммад Содиқхони Мучаддадӣ, Муҳаммад Усмонхон ва Қозӣ Муҳаммад Акбархон ба назди Ҳабибуллохони Калаконӣ

фиристод, то ки ӯ подшоҳи нави Афғонистонро эътироф кунад. Ин аш-хос ба ҷойи он ки супориши Иноятуллохонро ба ҷо биёранд, ҳар қадам кӯшиш ба ҳарч меод исбот намояд, ки ба вазифаи шоҳи Афғонистон маҳз ӯ сазовортар аст. Вале шахси ба Ҳабибуллоҳони Калаконӣ наздик – Шерхони Соҳибзода, ки марди оқил ва зирак буд, лачоми суҳбатро ба даст гирифта, ба сафирони Иноятуллоҳон иброз дошт, ки ҷаро ин вазифаро ҳуди Ҳабибуллоҳони Калаконӣ ба уҳда нагирад. Охир, маҳз ӯ Кобулро ишғол кард. Ҳамин тариқ, Ҳабибуллоҳони Калаконӣ 18-уми январӣ соли 1929 шоҳи нави Афғонистон эълон шуд.

Вазъи сиёсии Афғонистон баъди ғалабаи инқилоб. Ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калакониро, ба истиснои як қисми ками музофотҳои Ҷанубӣ ва Шарқӣ, табақаҳои зиёди аҳолии мамлакат дастгирӣ мекарданд.

Ислоҳоти иқтисодию иҷтимоии Ҳабибуллоҳони Калаконӣ, ки дар эълומии ӯ аз 18-уми январӣ соли 1929 инъикос гардидааст, аз масъалаҳои марказӣ ва муҳимтарин буд. Ин мушкилотро ҳазинаи давлатии иборат аз 18 ҷувол пулҳои тилоиву нуқрагии аз тарафи Амонуллоҳон ва Иноятуллоҳон ба яғмо бурдашуда боз ҳам мушкилтар кард. Бе маблағи зарурӣ ислохотро дар амал татбиқ кардан амри муҳол буд. Ҳабибуллоҳон тасмим гирифт, ки бар зидди ришвахӯрӣ, ришваситонӣ ва суистеъмор аз вазифа муборизаи беамон барад. Лекин барои иҷрои бомуваффақияти барнома иллатҳои ҷомеа халал мерасониданд.

Бояд гуфт, ки ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калаконӣ аз уҳдаи иҷрои чунин қори мушкил баромада наметавонист, чунки вай алҳол дар сар то сари мамлакат ҳокимияти худро мустақкам накарда буд. Гузашта аз ин, дар маҳалҳо ҷоҳталабони нав ба майдон мебаромаданд. 20-уми январӣ соли 1929 дар Ҷалолобод Алӣ Аҳмадхон худро подшоҳи Афғонистон эълон карда, ҳамон замон аз Англия ёрии молиявӣ ҳарбӣ дархост кард, то ки ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калакониро сарнагун созад.

Таҷовузи ҳарбии Иттиҳоди Шӯравӣ бар зидди ҳукумати Ҳабибуллоҳон. Музокироти Москва барои Амонуллоҳон мусбат ҳал шуд. Ҷузъу томҳои Шӯравӣ дар шимоли Афғонистон зеро роҳбарии В. Примаков ва гумоштаи Амонуллоҳон - Ғулом Набихони Ҷарҳӣ ба амалиёти ҳарбии зидди ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калаконӣ шурӯъ карда, Мазори Шарифро ишғол карданд.

Артиши ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калаконӣ дар Мазори Шариф бар зидди аскарони шӯравӣ муқовимат карда натавонист ва то 3 ҳазор нафар аскарӣ худро талаф дод.

Баъди ғалаба дар Мазори Шариф аскарони Шӯравӣ ба Кобул раҳсипор шуданд. Дастаи 3-ҳазорнафараи ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калаконӣ бо сардории Саид Ҳусейнхон пеши роҳи аскарони Шӯравиро гирифт, то ки ба Кобул даромада натавонанд. Вале ин даста аз ҷониби аскарони Шӯравӣ дар наздикии Ойбек торумор карда шуд. Аз 3 ҳазор аскарӣ Саид Ҳусейнхон тақрибан 1000 нафар ҷон ба саломат бурданд.

Хабари фирори Амонуллохонро шунида, Ҳукумати Шӯравӣ чузъу томҳои худро аз Афғонистон баровард, чунки ин «ёри» ба хотири ӯ расонида шуда буд.

18-уми сентябри соли 1929 М. Нодирхон ба воситаи вакили махсуси худ Ҳочӣ Муҳаммад Акбар ба муншии умумии корҳои хориҷии Ҳиндустон Д. Бора номаи маҳрамона фиристод. Дар он аз Англия ёрии ҳарбӣ хоста, дар баробари ин барои Британияи Кабир дар Афғонистон имтиёзҳои зиёде ваъда кард.

Ӯ баъди ёрии моддӣ, молӣ ва низомии Англия аз ҷумлаи унсурҳои иртиқоӣ то 12 ҳазор нафар аскарӣ зархарид чамъ оварда, онҳоро мусаллаҳ кард.

Муҳорибаи ҳалқунанда дар байни нерӯҳои ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калақонӣ ва нерӯҳои М. Нодирхон дар Кобул ва маҳалҳои гирду атрофи он ба амал омад. Дар ин муҳориба фармондеҳи бехтарини Ҳабибуллоҳони Калақонӣ Пурдилхон қаҳрамонона ҳалок шуд.

Ҳабибуллоҳони Калақонӣ бо дастаи хурд бо мушқилоти зиёд худро ба Чоряққор расонд, то ки қувваҳои худро муттаҳид сохта, бар зидди М. Нодирхон муборизаро давом бидиҳад. Вале дар шароити нави ба амал омада ғалабаи Ҳабибуллоҳони Калақонӣ бар Нодирхон аз эҳтимол дур буд.

Ба сари қудрат омадани Муҳаммад Нодирхон. 15-уми декабри соли 1929 М. Нодирхон воридаи Кобул шуда, ваъдаҳои қаблӣи худро дар бораи даъвогари тоҷу тахти Афғонистон набудан «фаромӯш» ва худро подшоҳи мамлакат эълон кард.

М. Нодирхон баъди эълони подшоҳии худ намояндагонашро ба назди Ҳабибуллоҳони Калақонӣ фиристода, тақозо кард, ки муқовимат бар зидди ӯро бас кунад. М. Нодирхон бо Қуръон қасам хӯрд, ки ба ӯву ҳамроҳонаш осебе намерасонад. Ҳабибуллоҳони Калақонӣ ба Нодирхон бовар карда, ба Кобул омад, лекин подшоҳи нав ба қавлаш вафо накарда, Ҳабибуллоҳони Калақонӣ ва 16 нафар аъзои ҳукумати ӯро дар аввалҳои моҳи ноябри соли 1929 дар маҳаллаи Чаман ба дор овехт. Ҳамин тариқ, ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калақонӣи Кӯҳдоманӣ, ки воқеан мардумӣ буду баҳри аз байн бурдани ҳокимияти хонадония қавмӣ, зулму истибдод ва ба хотири ягонагии мардуми Афғонистон хизмат мекард, аз байн бурда шуд. Ба ин ҳам омилҳои дохилӣ ва ҳам хориҷӣ сабаб шуданд. Муборизаи Ҳабибуллоҳони Калақонӣ ва ҳамроҳонаш дуррашонтарин саҳифаи таърихи муосири Афғонистон буд.

Афғонистон дар солҳои 30-юми асри XX. Сиёсати дохилии Нодирхон ба мустаҳкам кардани ҳокимияти заминдорон ва давлати буржуазӣ равона карда шуда буд. Ӯ ҳокимияти марказиро мустаҳкам намуда, баъзе имтиёзҳои хонҳо ва рӯҳониёнро аз нав барқарор кард. Рӯҳониёни исломӣ дар қори адолати додҳои ва маорифи Афғонистон ба мақоми аввалаи худ соҳиб шуданд. Дар баробари ин фаъолияти онҳо аз тарафи давлат мавриди назорат қарор гирифт. Ба идораи давлатӣ табақаи болини тоҷирон ҳам роҳ дода шуд.

Расми 67. Муҳаммад Нодирхон

Сиёсати ҳукумати нав дар Конститутсияи соли 1931 эълонкардаи Афғонистон таҷассум ёфт. Конститутсия мақоми рӯхониёнро дар адолати додхоҳию маориф ва иштироки бевоситаи қабилаҳоро дар фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимият мустаҳкам кард, дар асоси конститутсия дар соҳаи конунгузорӣ ҳамчун мақоми интихобии дорои ҳуқуқи маслиҳатӣ Шӯрои халқӣ таъсис дода шуд. Қонуни асосии соли 1931 дар ташаккули давлати Афғонистон барои аз мутлақияти номаҳдуд ба мутлақияти конститутсионӣ гузаштан қадами нав гардид. Соли 1933 баъд аз вафоти Нодирхон ба тахти подшоҳии Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршоҳ

нишаст. Дар замони ҳукмронии ин шох сиёсати дохилию хориҷии Афғонистон тағйир наёфт.

Дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мамлакатҳои империалистӣ, аз ҷумла Олмон, Италия ва ИҶШС мехостанд Афғонистонро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ ба худ тобеъ кунанд. Махсусан инҳисорҳои Олмон робитаҳои иқтисодии худро бо Афғонистон мустаҳкам карданд. «Мутахассисон» ва «мушовирон»-и олмонӣю италийӣ ба дастгоҳи ҳокимияти давлатӣ ва артиши Афғонистон дохил гардиданд. Ин сиёсат ба нафъи Олмону Италия ва бар хилофи манфиатҳои ИҶШС буд.

Расми 68. Муҳаммад Зоҳиршоҳ

Савол ва супориш

1. Дар Афғонистон баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон кадом неруҳои сиёсӣю ҷамъиятӣ барои истиқлоли давлатии Афғонистон мубориза мекунанд? 2. «Ҷавонафғонҳо» ва «Пирафғонҳо» чӣ мехостанд? 3. Дар бораи ҷанги сеюми Англия бар зидди Афғонистон маълумот диҳед. 4. Дар бораи вазъи дохилии ҳукумати ҷавонафғонҳо чӣ гуфта метавонед? 5. Солҳои 1927 – 1928 чаро Амонуллоҳон ба давлатҳои хориҷӣ сафари дурудароз кард? 6. Сабабҳои инқилоби мардумии солҳои 1928 – 1929 Афғонистонро муайян кунед. 7. Дар бораи оғози шӯриши дастаи Ҳабибуллоҳони Калакони далелҳо оред. 8. Дар бораи ҷанги неруҳои Шӯравӣ бар зидди ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калакони чӣҳо медонед? 9. Ба тахти подшоҳии Афғонистон соҳиб шудани М. Нодирхон чӣ гуна сурат гирифт? 10. Дар бораи тақдири Ҳабибуллоҳони Калакони Кӯҳдоманӣ чӣҳо медонед?

§ 22. ЭРОН ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ БАЪД АЗ ЧАНГИ ЯКУМИ ЧАҲОН ВА ВУСЪАТӢБИИ ЗИДДИЯТҲОИ ДОХИЛӢ

Расми 69. Харитаи Эрон

Эрон дар оғози давраи муосир. То соли 1919 Эрон давлати ақибмондаи кишоварзӣ, ниммустамликаи Англия ва Русия буд. Иқтисоди он дар ҳолати харобӣ қарор дошт. Низоми молия таназзул ёфт, савдои дохилию хориҷӣ, майдони кишт ва саршумори чорво ниҳоят кам, нархи нон ва дигар хӯроквориҳо баланд шуд. Ҳанноти ривоч ёфта, гуруснагӣ амри воқеӣ гардид, вабо ва бемориҳои дигар зиёд шуданд.

Зиёда аз нисфи аҳолии Эронро деҳқонони муқимӣ ташкил намуда, аз чор се ҳиссаи қабилаҳои гуногун, аз он ҷумла курдҳо, лурҳо, бахтиёрҳо, балучҳо, кашқоҳо, туркманҳо ва арабҳо ба чорводорию кӯчнинишинӣ машғул буданд. Аз панҷ як ҳиссаи аҳолии мамлакат дар шаҳрҳо сукунат дошт.

Дар Эрон ғайр аз корхонаҳои саноатии иҷоравии хориҷӣ масалан, конҳои нафти ҷанубӣ ғарбӣ, коркарди моҳӣ дар баҳри Хазар ва роҳсозӣ, неругоҳҳои барқии начандон калон, фабрикаҳои бофандагӣ, зарфбарорӣ, коркарди чарм ва фабрикаҳои дигари милли мавҷуд буданд. Аксари ин корхонаҳо дар рақобат бо хориҷиён тоб наоварда, муфлис мешуданд.

Эрон тоҷирони хурди бисёр дошт. Лекин рақобат бо хориҷиён, худсарии ҳукумати шох, хонҳо ва заифии ҳарбии Эрон ба аҳволи онҳо

таъсири манфӣ мерасонид. Точирони калон ва мулкдорони калон асосан ба сармояи хориҷӣ робита доштанд. Бинобар ин, аҳволи онҳо бад набуд. Ин табақаи тоҷирон аслан ҳамчун буржуазияи миёнарави байни Эрон ва хориҷиён шинохта шудааст.

Соҳти сиёсии Эрон мутлақияти тавассути конституцияи солҳои 1906 – 1907 маҳдудкардашуда ва сарвараш сулолаи шоҳони Қочорҳо буд.

Баъди дар Русия ғалаба кардани Инқилоби Октябр Русияи Шӯравӣ ҳаракат мекард, ки дар қаламрави зери назораташ будаи Эрон ҳам ғалабаи ин инқилобро таъмин намояд. Ин кор таҳти шиори ба истиклоли давлатии Эрон қонибдор будани Русия ба ҷо оварда мешуд. Бо ёрии мақомоти маъмурию ҳарбии Русияи Шӯравӣ соли 1918 дар Техрон иттифокҳои касабаи кормандони матбааҳо, нонпазҳо, омӯзгорон ва ғайра таъсис ёфта, инчунин коршикани ноширон ва кормандони вазорати нақлиёт ташкил карда шуд. Аз ҳисоби намоёндагони инқилобии аскарони рус ва аҳолии маҳаллӣ дар Рашт, Энзелӣ, Табриз, Ҳамадон ва Қирмоншоҳ шӯроҳо таъсис дода шуданд. Дар Гелон дастаҳои чирикҳои чангалӣ фаъолияти худро вусъат доданд ва ҳатто Раштро ишғол намуданд. Вале Ҳукумати Шӯравӣ бо сабаби вазнинии вазъи дохилии мамлакат натавонист ҳокимияти худро дар тамоми Эрон густариш диҳад. Англия дар Эрон бочураътона амал мекард.

Эронро ишғол кардани Англия. Бо мақсади дар Эрон фуру нишондани ҳаракати миллию озодихоҳӣ, ба Ҳиндустон роҳ надодани Эрон, ба худ бештар тобеъ гардонидан ва онро ба тақягоҳи таҷовузҳои оянда табдил додан Англия дар ибтидои соли 1918 ба пурра ишғол намудани Эрон шурӯъ кард. Ба шимоли ғарби Эрон дастаи генерал Денстервил фиристода шуд. Ин генерал вазирадори карда шуд, ки аввал Рашт ва баъд Қафқозро ишғол кунад. Ба шимоли шарқи Эрон нерӯҳои ҳарбии Англия бо сардории Маллесон раван карда шуд. Вай бояд вилоятҳои Туркистон ва Моварои Ҳазарро ишғол мекард. Моҳи августи соли 1918 сарвари чангалиҳо Кучунхон бо англисҳо дар бораи ба Боку роҳ додан ва бо озӯқа таъмин намудани онҳо қарордод ба имзо расонид. Баъди ин англисҳо Раштро ишғол намуда, ба Боку зада даромаданд.

Моҳи августи соли 1918 дар Техрон бо сардории Восиқуддавла ҳукумати рӯ ба Англия ташкил карда шуд. Ин ҳукумат намоёнди аввалини дипломати Шӯравӣ И. О. Коломийсевро, ки моҳи ноябри соли 1918 ба Эрон омада буд, эътироф накард. Сафорати русҳо торумор карда шуд. Моҳи июли соли 1919 И. О. Коломийсев бори дуюм ба Эрон омад, вале дар ин ҷо дастгир ва дар маҳаллаи Бандари Гоз қатл гардид.

9-уми январи соли 1919 қарордоди Эрон ва Англия ба имзо расид, ки мувофиқи он артиш, молия, сохтмони роҳҳо, тичорати хориҷӣ ва ҷанде аз соҳаҳои дигари ҳаёти иқтисодӣ ва ҷамъиятию сиёсии Эрон ба зерин назорати мушовирон ва мутахассисони англис гузаштанд.

Баъди ба имзо расидани қарордоди мазкур англисҳо таъҷилан ба татбиқи он шурӯъ намуданд. Молияи Эрон ба мушовири молиявии

англис Э. Смит тобеъ карда шуд. Афсарон ва мутахассисони Англия бар артиши Эрон назорат чорй карданд. Дар бораи гумруки Англияю Эрон қарордоди махсус ба имзо расид, ки мувофиқи он ба молҳои англисӣ нархҳои пасти гумруки ва ба молҳои аз Русияи Шӯравӣ омада нархҳои баланди гумруки муқаррар карда шуданд.

Ҳамин тариқ, Эрон ба Англия тобеъ карда шуд.

Болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Эрон. Истилои Эрон аз ҷониби англисҳо махсусан дар шимоли мамлакат ҳаракати зидди-империалистиро ба вучуд овард. 7-уми апрели соли 1920 дар Табриз бар зидди ҳукумати иртиҷоии шоҳ ва империалистони англис шӯриш ба амал омад, ки ба он роҳбари Ҳизби демократии Озарбойҷон шайх Муҳаммади Хийбонӣ сарварӣ мекард. Дар шӯриш табақаҳои гуногуни ин минтақа иштирок карданд. Демократҳои Озарбойҷон ба муқобили қарордоди соли 1919-и Англияю Эрон баромада, истиқлоли давлатӣ, ҷумҳурӣ эълон карда шудани Эрон, татбиқи ислоҳоти демократӣ ва барои Озарбойҷон мухториятро тақозо мекарданд. Шӯришчиён аз Табриз губернатори шоҳ ва мансабдорони дигари иртиҷоиро ронданд. Онҳо ҳокимиятро дар Табриз ва шаҳру навоҳии Озарбойҷон ба даст дароварданд. Баъди чанде дар зеро роҳбарии англисҳо дар Табриз суиқасди аксулинқиқобӣ ба амал омад. Моҳи сентябри соли 1920 нерӯҳои муштаракӣ англисҳо, сипоҳиёни шоҳ ва ашхоси иртиҷоёпешаи маҳаллӣ шӯришро сарқӯб карданд. Шайх Муҳаммади Хийбонӣ ва ҷонибдорони ӯ қатл карда шуданд.

Соли 1920 ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар музофоти дигари шимоли Эрон – Гелон ҳам вусъат ёфт. Баъди аз Боку ва тамоми Қафқоз ронда шудани англисҳо, моҳи майи соли 1920, дастаҳои ҷангалиҳо аввал Рашт ва баъд тамоми Гелонро то Манчил ва қисме аз Мозандаронро то шаҳри Барфоруш ишғол карданд. 5 июни соли 1920 Ҷумҳурии Гелон эълон карда шуд.

Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Озарбойҷону Эрон ва Гелон ба болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ ва демократӣ дар вилоятҳои дигари Эрон тақони бузург дод. Ин ҳаракат ба он овард, ки моҳи июни соли 1920 ҳукумати Воиқуддавла ба истеъфо рафт. Ҳукумате, ки онро иваз кард, аз эътирофи қарордоди бо Англия басташудаи барои Эрон асоратовар худдорӣ кард.

Дар Эрон чунин вазъ ба амал омад: агар Англия Эронро маҷбур мекард, ки қарордоди соли 1919-ро ба тасвиб расонад, пас дар Эрон ҳаракати миллию озодихоҳӣ пурзӯр мешуд. Аз ин рӯ, империалистони англис усули дигарро ба кор бурданд. Тасмим гирифтанд, ки ин қарордодро тавассути беобрӯй кардани роҳбарони эронӣ татбиқ намоянд. Барои ин кор аз табаддулоти давлатӣ ҳам рӯй намегардониданд. Онҳо дар Техрон бо сардории Саид Зиёуддини Табатабӣ, ки бо англисҳо робита дошт, 21-уми феввали соли 1921 табаддулоти давлатӣ анҷом доданд. Дар ин суиқасд подполковник Ризоҳон ва

афсарони сангари чузъу томҳои артиши эронӣ ва казакҳо ширкат варзиданд.

Бо сардории Саид Зиёвуддини Таботабой ҳукумати нав ташкил шуд. Ризоҳон аввал сарвари дивизияи казакӣ, баъд вазири ҳарбӣ таъйин гардид. Бо мақсади паст кардани шиддати ҳаракати миллию озодихоҳӣ ин ҳукумат дар бораи «мубориза бар зидди ашрофон» эълomia нашр кард. Дар ин ҳуҷҷат мустақилии сиёсати хориҷии Эрон ва аз эътибор соқит шудани қарордоди соли 1919-и Англияю Эрон эълон шуд.

Дар баробари Англия ҳукумати Эрон ба ҳамсоия шимолӣ - Русияи Шӯравӣ ҳам аҳаммияти калон меод. 26-уми феввали соли 1921 дар шаҳри Москва байни Русияи Шӯравию Эрон шартнома баста шуд, ки мавқеи байналмилалӣи Эронро то дараҷае баландтар кард. Ин қарордод муҳолифи манфиатҳои Англия буд.

Шӯриш дар Хуросон. Тобистони соли 1921 дар Хуросон шӯриш ба амал омад, ки он бар зидди империализми Англия ва ашхоси ирғичоъпешаи маҳаллӣ нигаронида шуда буд. Норизоии аҳоли ба кайфияти чузъу томҳои артиш ва пулис низ асар кард. Роҳбарии онҳоро Муҳаммад Тақиҳон ба уҳда дошт. Вақте ки тобистони соли 1921 дар Техрон ҳукумати Қавом ташкил ёфт, Муҳаммад Тақиҳон аз иҷрои фармонҳои ӯ сар печид, чунки, ба ақидаи ӯ, Қавом шахси ирғичоъпеша ва ҷосуси хориҷиён аст. Дар Машҳад Кумитаи миллие таъсис ёфт, ки манфиатҳои буржуазияи милли ва зиёёнро ифода мекард. Кумитаи милли ва Муҳаммад Тақиҳон тақозо карданд, ки Эронро аз зери зулми аҷнабиён озод карда, дар мамлакат интихоботи Маҷлис гузаронида, озодихоӣ демократӣ амалӣ шаванд. Баъд аз Машҳад бар зидди ҳукумати Қавом дар минтақаи Хуросон ҳам ҳаракати ҷамъиятӣ вусъат ёфт. Кишоварзони ин ҷо аз пардохти андозҳо ва иҷрои уҳдадорихоӣ дигар даст кашида, замин, чорво ва захираи озуқаи заминдоронро кашида гирифтанд.

Қавом хонҳои ирғичоӣи қурдҳои Хуросонро, ки дастаҳои мусаллаҳ доштанд, ба муқобили Муҳаммад Тақиҳон бархезонд. Барои сарқуб кардани шӯриши Хуросон ба он ҷо сарбозони ҳукуматӣ равон шуданд. Моҳи октябри соли 1921 Муҳаммад Тақиҳон дар задухӯрд бо қурдҳо дар маҳаллаи Кучана қушта шуд. Бо ҳамин дар Машҳад ҳокимияти Қавом аз нав барқарор гардид.

Бо вучуди он ки то охири соли 1921 ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Озарбойҷон, Гелон ва Хуросон фуру нишонда шуд, англисҳо ва неруҳои ирғичоӣи дохилӣ ҳаракати зиддиимпериалистӣ ва демократиро дар Эрон сарқуб карда натавонистанд.

Моҳи феввали соли 1922 дар Табриз шӯриши нав ба амал омад. Ин дафъа роҳбари он полковники политсия Лоҳутӣ буд. Шӯришгарон талаб карданд, ки Ризоҳон аз ҳокимият дур, истиқлоли давлатии Эрон таҳким ёбад ва дар мамлакат ислоҳоти демократӣ гузаронида, маоши жандармҳо пардохта шавад. Вале шӯриши Лоҳутӣ ба ноқомӣ дучор шуд.

Савол ва супориш

1. Исбот кунед, ки дар оғози давраи муосир Эрон давлати ақибмонда буд. 2. Оид ба вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва сохти сиёсии Эрони то Чанги Якуми Чаҳон маълумот диҳед. 3. Баъди ғалабаи Инқилоби октябр Русия барои дар Эрон мустақкам кардани мавқеи худ чӣ корхоро анҷом дод? 4. Дар бораи Эронро ишғол кардани Англия нақл кунед. 5. Мухтавои қарордоди сулҳи байни Эрон ва Англия аз 9-уми августи соли 1919-ро баён кунед. 6. Дар бораи болоравии ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Эрон баъди ба имзо расидани қарордоди соли 1919 бо Англия далелҳо биёред. 7. Кай дар Техрон бо роҳбарии Ризоҳон табаддулоти давлатӣ ба амал омад? 8. Қавом ва Муҳаммад Тақихон кӣ буданд? 9. Дар бораи шӯриши Хуросон нақл кунед.

§ 23. ЭРОН ДАР ГИРДОБИ МУНОСИБАТҲО ВА МАНФИАТҚҶҲҶҲҶҲҶҲҶҲҶҲҶҲҶҲҶҲҶ ИМПЕРИАЛИСТӢ

Ба иқтисоди Эрон сар даровардани ИМА. Аз шикасти нақшаи Англия дар бораи ба зер асорати пурраи худ даровардани Эрон истифода бурда, ИМА ният дошт, ки нафти Эронро дар ихтиёри худ қарор диҳад.

*Расми 70. Сарвазир
Қавом*

Ҳукумати Қавом охири соли 1921 ва соли 1923 ба ширкати амрикоӣ барои истехсоли нафти Эрони Шимолӣ иҷозатнома дод, вале он дар натиҷаи эътирози Иттиҳоди Шӯравӣ ва талаби Англия бекор шуд, чунки қаблан чунин қарордод бо Англия ва ЧШСФР ҳам ба имзо расида буд.

Соли 1922 ба Эрон бо даъвати ҳукумати Қавом бо роҳбарии А. Милспо мушовирони молиявии Амрико омаданд. Милспо дар асоси қарордоди пешакии ИМА ва Эрон ҳуқуқ дошт, ки молия, аз он ҷумла даромадҳои давлатӣ, андозгирӣ, мурағаб сохтани буҷаи давлатӣ ва ҳазинаро ба зер назорат бигирад. Тавассути сафорати Милспо ИМА кӯшиш ба харҷ дод, ки барои ба таври васеъ ба Эрон воридшавии сармояи Амрико замина тайёр карда, алалхусус ҳуқуқи истехсоли нафти Эронро ба даст дарорад. Милспо чидду чаҳд кард, ки пеши роҳи густариши муносибатҳои Русияи Шӯравиро Эронро бигирад. Қавом ҳам дар ҳамин мавқеъ буд. Ӯ бо ҳамин сабаб ба тасвиб расидани созишномаи соли 1921-и Русияи Шӯравиро Эронро кашол меод. Дар ин кор Милспо низ «сахм» дошт.

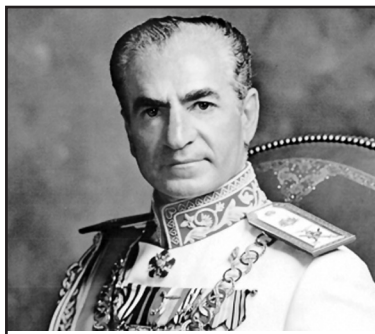
Сиёсати марказонидани мамлакат. Буржуазияи Эрон ҷониб-дори марказонидани ҳокимияти давлатии Эрон буд. Сиёсати марказонидани

хокимияти давлатӣ ва мубориза ба муқобили ҷудоихоҳии хонҳои саркаш ба манфиатҳои ин табақаи чамъиятӣ мувофиқат мекард.

Аввали соли 1922 ҷузъу томҳои гуногун, аз он ҷумла казакҳо, сарбозҳо ва жандармҳо ба артиши ягонаи марказонида табдил дода шуданд. Тобеъкунӣ ва ҳалҳои силоҳи дастаҳои ашрофони казак, аз он ҷумла хонҳо оғоз ёфт. Солҳои 1922 – 1923 хонҳои Эрони Шимолӣ ва соли 1923 хонҳои Луристон ба ҳукумати марказии Эрон тобеъ шуданд.

Ба ҳокимияти марказӣ тобеъ кардани хонҳо, ҳокимони вилоятҳо, заминдорони калони саркаш ва фуру нишондани ҳаракати демократӣ асосан тавассути неруҳои ҳарбии зерӣ роҳбарии Ризоҳон ба иҷро мерасид. Ин иқдом обрӯю эътибори ӯро дар байни заминдорони калон ва буржуазия, ки тақияҳои асосии Ризоҳон буданд, баланд кард. Ризоҳонро Иттиҳоди миллии аввали соли 1922 таъсис ёфта, ки аз намоёндагони буржуазияи миллии, заминдорони калони миллатгаро, зиёӣ пешқадам, қосибон ва коргарон иборат буд, дастгирӣ мекард.

Вале, мутаассифона, Ризоҳон ба ҳокимияти диктаторӣ беш аз пеш майл мекард. Ин буд, ки дар Иттиҳоди миллии ҷудой ба амал омад. Қисмати ростгарои Иттиҳоди миллии ва заминдорони калон ба Ризоҳон бештар наздик шуда, ҳизби «Тачаддуд»-ро таъсис доданд. Қисмати чапгарои Иттиҳоди миллии, ки манфиатҳои табақаю неруҳои демократиро ифода менамуд, бар зидди кӯшишҳои диктатории Ризоҳон баромад.

Расми 71. Ризошоҳи Паҳлавӣ

Барҳам хӯрдани ҳукмронии сулолаи

Қочорҳо дар Эрон. Моҳи октябри соли

1923 Ризоҳон нахуствазир таъйин шуд. Дар интиҳобот ба Маҷлиси Панҷум, ки дар зерӣ фишори артиш ва политсия доир гардид, теъдоди зиёди ҷонибдорони Ризоҳон интиҳоб гардиданд.

Бо мақсади беобрӯӣ кардани мақоми сулолаи Қочорҳо Ризоҳон кӯшиш ба ҳарч меод, ки ҳаракати охири соли 1923 вусъат ёфтаи ҷумҳуриятхоҳонро истифода барад. Вале баъди ба ҳаракати оммавӣ табдил ёфтани он тарсида, бар зидди ҷумҳуриятхоҳон аз зӯрварӣ кор гирифт.

Моҳи феввали соли 1925 Маҷлис дар зерӣ фишори неруҳои ҳарбӣ Ризоҳонро бо ваколатҳои номаҳдуд сарфармондеҳи олии таъйин кард. 31-уми октябри соли 1925 Маҷлис дар бораи барҳам додани ҳокимияти сулолаи Қочорҳо ва муваққатан ба Ризоҳон дода шудани ҳокимияти шохии Эрон қарор қабул кард. 12-уми декабри соли 1925 Маҷлиси муассисони аз ҷумлаи ҷонибдорони нахуствазирӣ интиҳобшуда мансаби шохии Эронро ба Ризошоҳи Паҳлавӣ меросӣ эълон намуд.

Болоравии иқтисоди Эрон. Сарфи назар аз он ки дар дехоти Эрон ханӯз ҳам муносибатҳои кишоварзӣ – мулкии бобой ҳукмрон буданд, дар шаҳрҳо охиста-охиста муносибатҳои сармоядории саноатӣ ба вучуд меомаданд. Дар Эрони Шимолӣ хоҷагиҳои калони кишоварзӣ пайдо шуданд, ки меҳнати кирояро истифода мебарданд. Бо вучуди ин, чунин хоҷагиҳо бо маънии том сармоядорӣ набуданд.

Солҳои 20-ум давлат чораҳои андешид, ки дар Эрон нуфузи мамлакатҳои империалистиро маҳдуд ва истиқлоли давлатии Эронро мустаҳкамтар кунад. Созишномаи соли 1927 бо ИҶШС баимзорасидаи баробарҳуқуқии Эрон аз ҷумлаи чунин чораҳо буд. Соли 1928 ба Эрон муяссар шуд, ки тартиботи таслимро нисбати худ барҳам диҳад.

*Расми 72. Муҳаммад
Ризошоҳи Пахлави*

Ҳамин тариқ, Эрон бо роҳи истиқлол пеш мерафт. Соли 1928 Бонки миллии Эрон таъсис дода шуд, ки он ҳуқуқи чопи арзи миллиро аз Бонки шоханшоҳии Англия кашида гирифт. Чандин қонуну қарорҳои дигар ҳам қабул карда шуданд, ки истиқлоли сиёсӣ ва иқтисодии Эронро таъмин намуданд.

Сиёсати пуштибонии давлат ба рушди саноати миллии замина гузошт. Дар баробари корхонаҳои хусусӣ корхонаҳои давлатӣ ҳам сохта шуданд. Дар натиҷаи ин хусусан саноати бофандагӣ ва коркарди аввалияи ашёи хом тараққӣ кард. То соли 1940 дар Эрон 25 фабрикаи бофандагӣ, 8 корхонаи мохутбофӣ, коркарди тамоқу, чармгарӣ, 8 заводи қанд, қир (семент), глитсерин, даҳҳо

осиёб, фабрикаҳои шохию пахтадозакунӣ ва ғайра қор мекарданд. Дар кӯҳҳои Албурз ангиштсанг истеҳсол мешуд. Дар байни солҳои 1928 – 1933 шохроҳи оҳани Эрон ва роҳҳои нақлиётгарди дарозии умумиашон 20 ҳазор км сохта шуданд, ки Техронро ба вилоятҳои мамлакат мепайвастанд.

Сиёсати хориҷии Эрон дар солҳои 30-юми асри ХХ. Соли 1933 Эрон бо ширкати нафти Англия қарордоди нав ба имзо расонд. Ба ивази ба хазинаи Эрон як қадар зиёд кардани пардохти маблағ муҳлати иҷораи истеҳсоли нафти Эрон то соли 1993 тамдид карда шуд. Мисли пештара ҳуқуқ ва имтиёзҳои истифодаи нафти Эрон дар ихтиёри Англия боқӣ монд.

Солҳои 30-юм Ризошоҳ робитаи Эронро бо ИҶШС маҳдуд карда, баъд нисбат ба ин давлат мавқеи душманонаро ишғол намуд ва соли 1938 аз бастанани созишномаи нави тижоратӣ бо ИҶШС даст кашид. Дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон Эрон бо Олмони фашистӣ наздик шуд. Олмон нийят дошт, ки қаламрави Эронро ба тақягоҳи ҳарбии худ табдил дода, нақшаҳои истилогаронаи худро дар амалӣ гардонад.

Дар арафаи Чанги Дуюми Чаҳон дар тичорати хориҷии Эрон саҳми Олмон 40-45 фоизро ташкил мекард. Олмон ба Эрон ворид кардани таҷҳизоти роҳи оҳан ва саноатиро инҳисор карда буд. Мутахассисони олмонӣ дар Эрон барои ҳавопаймоҳои Олмон фурудгоҳҳо месохтанд, ба ин ҷо лавозимоти ҳарбӣ меоварданд, заводҳои ҳарбӣ ва корхонаю муассисаҳои дигарро ба зери назорати худ мегирифтанд.

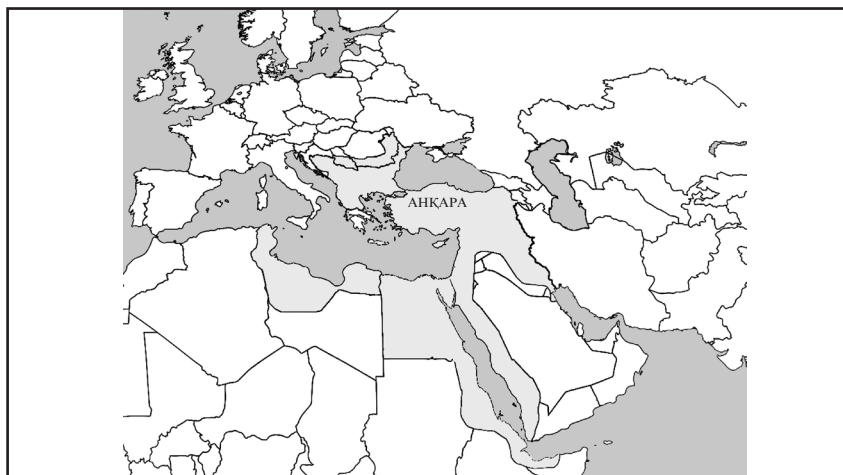
Савол ва супориш

1. Чаро иҷозатномаҳои солҳои 1921 ва 1923-и ба ширкатҳои нафти амрикоӣ додаи Эрон бекор шуданд? 2. Соли 1922 мушовирони амрикоӣ бо кадом мақсад ба Эрон омаданд? 3. Сиёсати марказонидаи Эрон чӣ тавр татбиқ карда шуд? 4. Чаро Иттиҳоди миллӣ Ризохонро дастгирӣ мекард? 5. Сулолаи шоҳҳои эронии Қочорҳо кай барҳам дода шуд? 6. Аз тарафи Маҷлиси муассисон кай мансаби шоҳии Эрон ба Ризохон меросӣ эълон карда ва ба ӯ чӣ таҳаллус дода шуд? 7. Кадом соҳаҳои саноати Эрони солҳои 20-уму 30-юмро медонед? 8. Дар бораи сиёсати хориҷии Эрони арафаи Чанги Дуюми Чаҳон чӣ фикру андеша доред?

§ 24. ИНҚИЛОБИ МИЛЛИЮ ДЕМОКРАТИИ СОЛҲОИ 1918 – 1923 ДАР ТУРКИЯ

Созишномаи Мудрос. Моҳи март ва то тобистони соли 1918 неруҳои ҳарбии Туркия Гурҷистони Ҷанубӣ, қисми зиёди Арманистони Шарқӣ ва Озарбойҷонро ишғол карданд. Вале бӯҳрони сиёсии дар Туркия пухтарасида оҳиста-оҳиста артишро ҳам фаро гирифт. Истилогарон ба муқовимати шадиди мардуми Қафқоз дучор шуданд. Аз ин рӯ, дар ин минтақа давом додани таҷовуз барои Туркия номумкин гардид. Аз ҳамин сабаб Туркия ба баровардани неруҳои ҳарбии худ аз Қафқоз сар кард.

Туркия дар Қафқоз шикаст хӯрда, минбаъд пеши роҳи ҳуҷуми неруҳои ҳарбии Антантаро дар Байнаннаҳрайн, Фаластин ва Сурия гирифта на-тавонист. 30-юми октябри соли 1918 империяи Усмониҳо таслим шуда, бо мамлакатҳои Антанта Созишномаи сулҳи Мудросро ба имзо расонд (Мудрос бандарест дар ҷазираи Лемнос). Ин созишнома барои Туркия бениҳоят вазнин буд. Давлатҳои Антанта ба пора-пора кардани Империяи Усмониҳо ва азони худ намудани мулкҳои арабии он қонеъ на-шуда, ҳуқуқ пайдо карданд, ки ҳар қучои Туркияро, ки мехоҳанд, забт кардан гиранд. Артиши Туркия пароканда гардид, лавозимоти ҳарбии дар Туркия буда ба неруҳои ҳарбии Антанта дода шуданд. Антанта ба ҳукумати Туркия баъди баста шудани Созишномаи сулҳи Мудрос назо-рат ҷорӣ кард. Баъди ин ҳамчун давлати соҳибистиклол боқӣ мондани Туркия зери суол монд.

Расми 73. Харитаи Империяи Усмониҳо дар аввали асри XX

Расми 74. Артиши Британия дар Бағдод

Таҷовузи ҳарбии хоричӣ ба Туркия. Баъди ба имзо расидани Со-зишномаи сулҳи Мудрос Султон Меҳмети VI Воҳидиддин ва ҳукумати ӯ дар амал ба лӯхтак табдил ёфтанд. Давлатҳои Антанта ба Туркия қувваи ҳарбӣ дароварданд, то ки онро истило карда, ба мустамликаӣ худ табдил бидиҳанд. Англия ҷануби шарқии Анатолия ва бо ҳамроҳии Фаронса Фракияи шарқию гулӯғоҳҳои Баҳри Сиёхро ишғол кард. Даस्ताҳои мусаллаҳи ватандӯсти Туркия то метавонистанд ба истилогарон муқовимат мекарданд.

Таҷовузи хоричӣ ва оғози дар байни мамлакатҳои империалистӣ тақсим шудани Туркия ҳисси ватанпарварии буржуазияи миллӣ, зиёиён ва ҳарбиёнро бедор кард. Онҳо ба ташкил додани созмонҳои худ шурӯъ

карданд. Дар сар то сари мамлакат бахшҳои «Чамъияти ҳифзи ҳукуки миллати турк» таъсис ёфтанд. Дар байни буржуазияи милли генерал Мустафо Камол ба мақому мартабаи калон соҳиб буд. Ин вақт ӯ ба муборизаи миллию озодихоии халқи турк бар зидди истилогарон роҳбарӣ мекард. Аз рӯи номи ин шахс муборизони миллатгарои буржуазию инқилобии Туркияро «камолчиён» меномиданд.

Оғози муборизаи зиддиимпериалистӣ. Таҷовузкорон ҳамдигарро дастгирӣ мекарданд. Юнон аз дастгирии Англия, Фаронса ва ИМА рӯҳбаланд гардида, 15-уми июни соли 1919 қувваҳои ҳарбии худро ба Измир фурувард, то ки яке аз навоҳии тараққикардатарини Туркия - Анатолияи ғарбиро ишғол наояд. Дар якҷанд маҳали соҳилҳои Баҳри Миёназамин қувваҳои ҳарбии Италия ва Фаронса фурумада, қаламрави истилои Туркияро дар ҷануби шарқии мамлакат васеъ карданд.

Измиро ишғол кардани Юнон, аз тарафи Антанта ишғол шудани навоҳии нав ва хатари тақсим шудани Туркия мавҷи ҳаракати зиддиимпериалистии халқи ин мамлакатро ба вучуд овард. Дар Истамбул ва шаҳрҳои дигари Туркия гирдиҳамоию намоишҳои эътирозӣ ба амал омаданд. Дар баъзе ҷойҳо дастаҳои мусаллаҳи ҷирикӣ ташкил меёфтанд.

*Расми 75. Мустафо Камол
Отатурк*

Маркази оммавии ҳаракати муқовимат Анатолияи Шарқӣ буд. Дар он ҷо Мустафо Камол бо ҷуръату илҳоми баланди ватандӯстона фаъолият дошт, то ки чамъиятҳои парокандаи ҳифзи ҳукуки туркро муттаҳид созад. Моҳҳои август - сентябри соли 1919 анҷуманҳои ин созмонҳо дар Эрзурум ва Сивас таҳти роҳбарии Мустафо Камол маркази роҳбарии умумитуркӣ – Кумитаи намояндагии ҷамоатҳои ҳифзи ҳукукро таъсис доданд. Кумитаи намояндагии чамъиятҳои ҳифзи ҳукук дар амал ҳукумате буд, ки дар муқобили ҳукумати султон меистод. Султон бошад, қариб пурра тобеи мамлакатҳои империалистӣ гардида, аслан дар муборизаи миллию озодихоии халқи турк саҳм надошт. Маҳз танҳо Кумитаи намояндагии ҷамоатҳои ҳифзи ҳукук ба муборизаи миллию озодихоии халқи турк роҳбарӣ мекард.

Дере нагузашта ҳаракати таъсисдодаи Мустафо Камол ҷунун пурзӯр шуд, ки онро ҳам истилогарон ва ҳам султон эътироф карданд. Камолчиён барои созиш кардан тайёр буданд. Бинобар ин, охири соли 1919 бо ИМА, Фаронса ва вазирони ҳукумати султонӣ гуфтушунид карданд.

Ҳукумати султонии Туркия ба бухрони сиёсӣ гарифтор шуда буд. Аз ин рӯ, охири соли 1919 ба палатаи поёнии Маҷлиси мамлакат интиҳобот доир кард. Дар интиҳобот иттиҳоди миллатгароён ва иттифоқчиёни

онҳо ғалаба карданд. Моҳи январи соли 1920 дар Истанбул Палатаи намояндагон ба қор шурӯъ карда, «Эъломияи миллий»-ро қабул кард, ки дар он тақозои камолчиён дар бораи дар ҳайати Анатолия, Фракияи Шарқӣ ва минтақаи гулӯгоҳҳо таъсис додани давлати миллии Туркия баён шуда буд. Палатаи намояндагон дар ин ҷо назорати хориҷиро мамнуъ эълон кард.

Ҳукуматдорони Англия фаъолияти вакилонро хилофи манфиатҳои худ ҳисобида, 16-уми марти соли 1920 ишғоли Истанбулро эълон карданд, ҳол он ки қувваҳои ҳарбии Антанта онро ханӯз моҳи ноябри соли 1918 ишғол карда буданд. Бо ҷидду ҷаҳди ҳукумати султони ва давлатҳои Антанта Палатаи Намояндагон пароканда ва аксари вакилони он ҳабс шуданд. Ҷавобан ба ин кирдори истилогарон ва ҳукумати султони Мустафо Камол ба вакилони халқи ҳабсношуда пешниҳод кард, ки барои иштирок дар Маҷлиси бузурги миллии Туркия (МБМТ) ба шаҳри Анқара ҳозир шаванд.

Болоравии муборизаи озодихонаи халқи турк. 23-юми апрели соли 1920 дар шаҳри Анқара Маҷлиси муассисони намояндагони буржуазияи миллий, заминдорон, зиёиён ва рӯҳониён баргузор гардид. Маҷлиси бузурги миллии Туркия барои садоқат ба халқу ватан савганд ёд кард. Дар ин ҷо Мустафо Камол расман роҳбари МБМТ интихоб шуд. 3 марти соли 1920 Ҳукумати Туркия таъсис дода шуд, ки ба он ҳам Мустафо Камол роҳбарӣ мекард. Бо ҳамин дар мамлакат духокимияти ба амал омад - ҳукумати султони ва ҳукумати Камол.

*Расми 76. Халифаи Туркия Меҳмеди VI Воҳидиддин
17-уми ноябри соли 1922 дар киштии британиа
«Малайя» Истанбулро тарк кард.*

Ҳукумати Анқара ба таъсис додани артиши худ шурӯъ кард, ки асоси онро боқимондаҳои артиши султони ба тарафи камолчиён гузашта ташкил мекард. Ин артиш дар аввал аз уҳдаи муборизаи мустақим бар зидди истилогарон баромада наметавонист. Аз ин рӯ, шакли асосии муборизаи он ҳаракати ҷирикӣ буд, ки то ин вақт шуморааш боз ҳам зиёдтар шуда, қаламрави фаъолияташ густариш ёфт.

Ин вақт иттифоқчиён нишондодҳои Созишномаи сулҳи Севр (воқеъ дар наздикии шаҳри Париж)-ро иҷро мекарданд. Аз ин созишнома аз ҳама зиёдтар Англия фоида мебардошт. Ба Созишномаи сулҳи Севр ҳукумати султони Туркия 10-уми августи соли 1920 имзо гузошт. Мувофиқи ин созишнома қисми зиёди Туркия бояд дар байни Англия, Фаронса, Италия ва Юнон тақсим мешуд. Шимоли шарқии Туркия ба Арманистон мегузашт. Тахти пуштибонии Англия давлати Курд таъсис меёфт. Дар ин ҳолат Туркия ҳамчун давлат аз байн мерафт.

Камолчиён ба муқобили истилогарони хориҷӣ танҳо мубориза мебарданд. Онҳо 20-уми январи соли 1921 Конститутсияи муваққатии Туркияро қабул карданд. Ин конститутсия Маҷлиси бузурги миллии Туркияро ҳокимияти олии мамлакат эълон кард.

Шикасти тачовузи Англия, Юнон ва Туркия. Баҳори соли 1921 қувваҳои ҳарбии Юнон ва Антанта бо силоҳу муҳиммоти замонавӣ дар самти Анатолияи марказӣ ва Анқара ба ҳучуми густарда шуруъ карданд. Баъди муҳорибаҳои шадид 2-юми сентябри соли 1921 ба неруҳои камолчиён муяссар гардид, ки неруҳои душманро аз пешравӣ боздоранд. Вале ин замон дар байни давлатҳои Антанта муҳолифатҳо ба вучуд омаданд. Фаронса дар Каликия амалиётҳои ҳарбиرو қатъ карда, 20 октябри соли 1921 дар шаҳри Анқара бо ҳукумати МБМТ созишномаи оташбас ба имзо расонд. Италия неруҳои худро аз Осийи Хурд кӯчонд. Ҳар дуи ин давлатҳо бо Туркия муносибатҳои тичоратии худро аз нав ба роҳ монданд. Дар муқобили Туркия танҳо Англия монд. Юнон то миёнаҳои соли 1922 бар зидди Туркия ягон навъ амалиёти ҳарбӣ анҷом наод.

Камолчиён ба ҳучуми ҷавобӣ ҳаматарафа тայёрӣ дида, 26-уми августи соли 1922 бар зидди Юнон амалиёти ҳарбӣ оғоз карданд ва баъди якҷанд муҳорибаи зафарманд моҳи сентябр онро аз қаламрави Анатолия ронданд. Моҳи октябри соли 1922 давлатҳои Антанта ва Юнон дар шаҳри Мудания созишномаи бо Туркия хотима бахшидани ҷангро ба имзо расонданд. Ҳамин тариқ, ҷанги озодихонаи халқи турк бо ғалабаи пурраи ӯ анҷом пазируфт.

Барҳам дода шудани соҳти подшоҳӣ-султонӣ дар Туркия. Ҳарчанд ҳукумати МБМТ на танҳо дар дохили Туркия, балки дар хориҷи кишвар низ кайҳо эътироф гардида буд, дар Истанбул ҳокимияти султонӣ вучуд дошт, ки воқеан ба манфиати Антанта фаъолият мекард. Барои ба имзо расидани созишномаи ниҳонии сулҳ бо Туркия мамлакатҳои Антанта конфронси байналмилалӣ даъват карданд. Ба ин конфронс дар қатори ҳукумати МБМТ ҳукумати султонӣ низ даъват шуд. Ин воқеа камолчиёнро водор кард, ки тақдири ҳукумати султонино ба вақти дигар мавқуф нагузоранд. 1-уми ноябри соли 1922 МБМТ ҳукумати султонино барҳам дода, хилофати Туркияро нигоҳ дошт. Султони охири Туркия Меҳмеди VI Воҳиддидин дар киштии англисӣ ба ҷазираи Малта фирор кард. 18-уми ноябр МБМТ дар бораи аз мансабҳои султон ва халифаи

Туркия махрум кардани Меҳмеди VI Воҳидиддин қарор қабул кард. Халифаи Туркия шохзода Абдулмаҷид интиҳоб шуд.

1-уми апрели соли 1923 МБМТ худро пароканда ва интиҳоботи парламенти Туркияро эълон кард. Худи ҳамон моҳ тахти роҳбарии Мустафо Камол Ҳизби халқии Туркия таъсис ёфт. Ин ҳизб дар интиҳоботи парламенти соли 1923 пурра ғалаба кард. 29-уми октябри соли 1923 парламенти Туркия барои мамлакатро Ҷумҳурии Туркия эълон кардан қарор қабул кард. Президенти аввалини Туркия Мустафо Камол интиҳоб шуд. Ин шахс дар мамлакат обрӯи бениҳоят баланд дошт.

Ҳамин тариқ, инқилоби миллию буржуазии Туркия, ки «инқилоби камолчиён» ҳам ном дошт, бо ташкили Ҷумҳурии Туркия анҷом пазируфт. Ин инқилоб сохти муғлақияти рӯҳонии мамлакатро барҳам дода, истиқлоли сиёсии Туркияро барқарор кард.

Созишномаи сулҳи Лозанна. Гуфтушунид дар байни давлатҳои аъзои Антанта ва Туркия 20-уми ноябри соли 1922 дар шаҳри Лозаннаи Швейцария оғоз ёфта, 24-уми июли соли 1923 Созишномаи сулҳ ба имзо расид.

Мувофиқи Созишномаи сулҳи Лозанна давлатҳои Антанта истиқлоли Туркияро дар ҳудуди Фракияи Шарқӣ, Осиёи Хурд, паҳнкӯҳи ғарбии Арман ва қисмати шимолии дашти Сурияю Байаннаҳрайн эътироф карданд. Созишномаи сулҳи Лозанна инчунин таслими Туркияро, ки дар қарордодҳои гуногуни бо ин давлат баимзорасида инъикос гардида буд, бекор кард. Ҳукумати Анқара дар баъзе масъалаҳо, аз он ҷумла дар масъалаи қарзи хориҷии Туркия, иҷора, нархномаҳои гумрукӣ ва баҳсҳои гуногуни марбут ба қаламрави Туркия, масалан, оид ба масъалаи минтақаи гулӯғоҳҳои Баҳри Сиёҳ ба давлатҳои Антанта гузашт кард.

Созишномаи сулҳи Лозанна ҳамчун санади байналмилалӣ дар эътирофи давлати нави соҳибистиқлоли миллии Туркия, ки дар натиҷаи муборизаи озодихонаи халқи турк тавлид ёфтааст, дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Мухтавои Созишномаи сулҳи Мудросро баён кунед. 2. Чаро мамлакатҳои аъзои Антанта ба Туркия таҷовуз ташкил карданд? 3. Дар бораи Ҷамъияти ҳифзи ҳуқуқи миллии турк чӣ медонед? 4. Муборизаи миллию озодихонаи халқи турк бар зидди истилогарони хориҷӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 5. Мустафо Камол дар Анатолия ба кадом иқдом даст зад? 6. Дар бораи интиҳобот ба Палатаи Намоёндагон ва «Эълумияи милли»-и қабулкардаи он маълумот диҳед. 7. Дар бораи болоравии ҳаракати миллию озодихонаи халқи турк бар зидди истилогарони хориҷӣ далелҳо биёред. 8. Ҳукумати Анқара чӣ тавр артиш ташкил кард? 9. Дар бораи шартҳои созишномаи Севр чӣҳо медонед? 10. Таҷовузи Антанта бар зидди Туркия кай ва чӣ тавр шикаст хӯрд? 11. Сохти султонии Туркия кай барҳам дода шуд? 12. Туркия кай ҷумҳурӣ эълон шуд?

§ 25. ҶУМҲУРИИ ТУРКИЯ ДАР МАРҲАЛАИ ТАҲКИМИ ИСТИҚЛОЛ ВА КАЛАВИШҲОИ СИЁСАТИ ХОРИЧӢ (СОЛҲОИ 1923 – 1939)

Расми 77. Харитаи Ҷумҳурии Туркия

Сиёсати иқтисодии камолчиён. Туркия дар марҳалаи мубориза барои истиқлол яке аз мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ сустрараққикардаи ҷаҳон буд. Иқтисоди моҳиятан кишоварзӣ, ниммустамликавӣ ва ба сармояи хориҷӣ тобеъ дошт. Туркияро ширкатҳои пурзӯри ҷаҳон аз соли 1911 сар карда, бетанаффус ғорат мекарданд.

Баъди ба истиқлоли давлатӣ расидани Туркия, ғалабаи инқилоби миллию буржуазӣ ва эълон шудани Ҷумҳурии Туркия камолчиён барои истиқлоли иқтисодии мамлакат чандин тadbирро амалӣ карданд. Ҳукумат корхонаҳои саноатӣ ва роҳҳои оҳани хориҷиёнро харид, инҳисори тамоқи хориҷиёнро миллӣ кард, ҳукуки мутлақи сикка задан ва ба муомилот баровардани арзҳои қоғазиро ба даст гирифт. Барои ин кор Бонки марказии Туркия таъсис дода шуд. Сохтори асосии сиёсати иқтисодии ҳукумат этатизм (маблағгузори давлатӣ ба саноат ва нақлиёти роҳи оҳан) буд. Минбаъд этатизм дар соҳаҳои дигари иқтисоди Туркия низ ҷорӣ шуд. Дар баробари маблағгузори давлатӣ ташаббуси хусусии соҳибкорони турк низ дастгирӣ мешуд.

Этатизм ҳамчун шакли сармоядори давлатӣ дар Туркия аҳамияти мусбат дошт, дар он марҳала таъсири сармояи хориҷиро дар мамлакат маҳдуд мекард.

Сиёсати иқтисодии ҳукумати Мустафо Камол то як дараҷа нерӯҳои истеҳсолкунандаи мамлакатро тараққӣ дод, вале барои тараққиёти

ҳаматарафа ва босуръати хочагии халқи мамлакат заминаи устувор ба вучуд оварда натавонист. Махсусан сохти кишоварзӣ суғуст пеш мерафт, чунки замин мисли пештара дар дасти заминдорони калон буд. Ин соҳаи иқтисоди Туркия ҳанӯз дар зинаи муносибатҳои тосармомядорӣ қарор дошт, ҳатто хочагиҳои натуралӣ ва чорякқорӣ ҳам мавҷуд буданд.

Дар солҳои 20-уму 30-юм дар Туркия қорхонаҳои аввалини саноати ҳӯроқворӣ ва саноати сабуқ сохта шуданд. Масъалаи нақлиёт дар Туркия хеле қиддӣ буд. Аз ин рӯ, ҳукумат барои беҳтар қардани ин соҳа чораҳои зарурӣ меандешид. Савдои хориҷии Туркия ҳоси мамлакатҳои суғустараққӣ буд, яъне ба хориҷа асосан ашёи хом ва маҳсулоти аз қорқарди аввалия гузашта бароварда мешуд.

Ислоҳоти давлатӣ дар Туркия. Барои Туркияи қумҳуриявӣ ислоҳот дар сохтори идораи давлатӣ, қонунгузорӣ, фарҳанг ва тарзи зиндагии мардум хеле муҳим буд.

Силсилаи тадбирҳои давлатӣ оид ба маориф ба ин соҳа моҳияти дунявӣ бахшиданд. То ин вақт маорифи Туркия асосан моҳияти динӣ дошт. Моҳи марти соли 1924 Хилофати Туркия барҳам дода шуд. Ҳамаи аъзои сулолаи Усмонӣ аз мамлакат ронда шуданд. Вазорати дин ва вақф барҳам ҳӯрд. Рӯҳониҳо аз молиқияти ҳусусии худ маҳрум қардиданд. Ҳамаи мактабҳои исломӣ баста шуданд. Назорат ба таълимгоҳҳо ба ихтиёри вазорати маориф гузашт. Адолати додгоҳӣ аз ихтиёри рӯҳониён қарифта шуд.

Ислоҳоти маъмурӣ асосан ба вилоятҳо тақсим қарда шудани мамлақатро дар бар қарифт. Вилоятҳо бевосита ба марказ тобеъ қарда шуданд.

Ислоҳоти солҳои 1923 – 1924 асоси Конституцияи Қумҳурии Туркияро ташқил қард, ки он 20-уми апрели соли 1924 қабул қарда шуд. Конституцияи Туркия миллати яғонаи ин давлат турққоро ном мебард. Дар он ақаллиятҳои миллӣ инъикос наёфта буданд.

Солҳои 1925 – 1929 қонунҳои қиноӣ ва шаҳрвандие қабул қарда шуданд, ки ба қонунҳои аврупоӣ монанд буданд. Қонуни шаҳрвандӣ бисёрзаниро манъ қарда, дар масъалаи никоҳ ва талоқ ҳуқуқи занро бо ҳуқуқи мардон баробар эълон қард. Тақвим ва сару либоси аврупоидӯхт қорӣ қарда шуданд. Дуҳтарону занони турк тарқи фаранҷӣ қарданд. Алифбои арабиасос ба алифбои лотинӣ иваз қарда шуд. Соли 1928 аз конституцияи нишондод дар бораи он ки ислом дини давлатӣ аст, бардошта шуд ва бо ҳамин Туркия ба қумҳурии дунявӣ мубаддал қардид.

Ислоҳоти анҷомдодаи Мустафо Қамол (аз соли 1924 ба ин ному насаби ӯ таҳаллуси «Отатурк» ҳамроҳ қардид) ҳаёти қамбиятию сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии Туркияро тақон бахшид. Баъди дар Туркия амалӣ қардани сиёсати этатизм ва дар рафти ислоҳот ғояи қамолқароӣ (аз номи Қамол) пурра ташаққул ёфт, ки онро «Отатуркизм» ҳам меноманд. Ин арзиши ғоявӣ дар барномаҳои Ҳизби халқӣ-қумҳуриятқоҳӣ, ки солҳои

1927 ва 1931 қабул карда шудаанд, инъикос ёфтааст. Принципҳои асосии ин ғояи Камол Отатурк чунин эълон карда шуданд: 1) «чумхуриятҳои»; 2) «миллӣ»; 3) «этатизм»; 4) «лаитсизм» (чудо будани ислом аз қорҳои давлатӣ ва маориф); 5) «ягонагии халқи турк»; 6) «инкилобӣ» (садоқат ба ғояҳо ва ислоҳоти Камол).

Моҳи октябри соли 1923 пойтахти Туркия аз Истанбул ба Анқара кӯчонда шуд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 – 1933 дар Туркия. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 – 1933 ба иқтисоди Туркия зарбаи сахт зад, вале зарбаи он ба Туркия нисбат ба дигар давлатҳои сармоядорӣ камтар буд. Сиёсати этатизм имкон дод, ки солҳои бухрон истеҳсолот танзим карда шавад. Мувофиқи сиёсати этатизми Камол Отатурк бахш (сектор)-и давлатӣ дар иқтисоди Туркия хеле бузург буд. Сабаби дигари ин таъсир ба хусусиятҳои кишоварзии Туркия вобастагӣ дошт. Туркия ба хориҷа бештар маҳсулоти зироатҳои техникӣ, мева, зироатҳои полизӣ, аз он ҷумла тамоку, меваи хушк ва чормағз мебаровард. Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ нархи ин маҳсулот нисбат ба маҳсулоти ғалладона ё пахта каме паст шуд. Ҳукумат барои паст кардани таъсири манфии бухрон чораҳо меандешид. Масалан, кам кардани воридот ва зиёд намудани содиротро ҳарчониба дастгирӣ мекард. Истеҳсолкунандагони дохилӣ ба ин гуна тадбирҳо аз он сабаб ҳавасманд буданд, ки маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо дар дохили мамлакат харидор меёфт. Ба ҳукумати Туркия муяссар гардид, ки дар солҳои бухрони иқтисодӣ ҳам қурби арзи миллӣ – лирро устувор нигоҳ дорад. Ин буд, ки Туркия аз бухрони иқтисодӣ тезтар баромад.

Барои бехтар кардани вазъи иҷтимоии мардум ҳукумат чораҳои таъсирбахши дигар ҳам меандешид. Соли 1936 дар таърихи Туркия аввалин бор қонун дар бораи меҳнат қабул карда шуд, ки дар он қорӣ кардани рӯзи қорӣ 8-соата, рӯзи истироҳат ва руҳсатии меҳнатии ҳарсолаи пулакӣ инъикос ёфтааст. Дар баробари ин, қонуни мазкур қоршиқаниро манъ кардааст.

Вале дар солҳои бухрони иқтисодӣ тамоми Туркия ором набуд. Соли 1930 қурдҳои Туркия шӯриш бардоштанд. Шӯришчиёни қурд аз созмонҳои қурдии Сурия, Ироқ ва Эрон ёрӣ мегирифтанд. Ҳукумат ба навоҳии шӯришбардошта – Игдир, Боязит ва Ван қувваи ҳарбӣ равон кард. Соли 1932 манбаъҳои охиринаи ин шӯриш аз байн бурда шуданд. Бо қарори додгоҳ 4 нафар роҳбарони шӯриши қурдҳо ба қатл расонда шуданд.

Муносибати камолчиён бо оппозитсия. Соли 1938 Камол Отатурк вафот кард. Президенти нави Туркия Исмет Инёню интиҳоб шуд. Дар солҳои 30-юм бар зидди ҳукмронии камолчиён оппозитсия ташаккул ёфт. Ҳанӯз ҳангоми барҳаёт будани Камол Отатурк муносибатҳо дар байни тарафҳои мухолиф то дараҷае тезутунд шуда буданд. Баъди ба сари ҳокимият омадани Исмет Инёню оштишавии нерӯҳои ҳукмрон бо

оппозитсия ва наздикшавии камолчиён бо рақибони деринаи худ ба амал омад. Ин иқдоми мусбат имкон фароҳам овард, ки роҳбарони оппозитсия аз муҳочират ба ватан баргарданд. Дар шароити ошӯи будани ҳукумат бо оппозитсия, буржуазияи миллӣ бо буржуазияи миёнарав, ки онро дар байни сармоядорони дохилӣ ва хориҷӣ компрадор (мустамликадор) ҳам меноманд, ҳамкорӣ вучуд дошт, чунки ҳам ин ва ҳам он бо инҳисорҳои хориҷӣ робитаи ногустастанӣ доштанд. Ин ҳолати буржуазияи миллӣ аз он далолат мекард, ки доираҳои ҳукмрони Туркия ба давлатҳои империалистӣ наздик мешаванд. Ба давлатҳои империалистӣ наздикшавии Туркия дар солҳои 30-юм беш аз пеш вусъат меёфт. Ин сиёсатро оппозитсия ҳам дастгирӣ мекард.

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Туркия.

Ҳукуматдорони Ҷумҳурии Туркия умед доштанд, ки баъди ба Созишномаи Лозанна имзо гузоштан мамлакатҳои бузург бо Туркия муносибатҳоро дар асоси баробарҳуқуқӣ ба роҳ мемонанд, вале ин тавр нашуд. Онҳо тасдиқ кардани санадҳои Лозаннаро кашол медоданд, то ки ҳукумати Туркия ба онҳо гузашт кунад. Танҳо соли 1924 Созишномаи Лозанна бо ҳамаи замимаҳои

*Расми 78. Президенти Туркия
Исмет Инёню*

ба маҷрои иҷро даромад. Лекин баъди ин ҳам Англия ва Фаронса нисбат ба Туркия ҳисси эҳтиром надоштанд. Англия дар Туркия нерӯҳои иртиқоиро дастгирӣ мекард. Фаронса тавонист, ки қарзҳои султони Усмонӣро ба гадани Ҷумҳурии Туркия бор кунад. Фашистони Италия бошанд, даъво мекарданд, ки Анатолияи нопайдоканор ба ёрии маданӣ ва мустамликадорӣ онҳо эҳтиёҷ дорад.

Моҳи майи соли 1930 Олмон бо Туркия қарордоди тичоратӣ имзо кард. Даре нагузашта дар тичорати хориҷии Туркия ин мамлакат ба ҷойи аввал баромад. Ҳамзамон Англия ва Фаронса кӯшиш мекарданд, ки таъсири худро ба Туркия пузӯр намоянд. ИМА ҳам аз соли 1930 муносибатҳои тичоратии худро бо Туркия васеъ кардан гирифт.

Соли 1932 Туркия ба Лигаи Миллатҳо дохил шуд. Дар зери фишори мамлакатҳои империалистӣ соли 1933 Туркия муҳлати иҷрои иҷораи Бонки Оттоманро тамдид кард. Ин бонк дар Туркия силоҳи асосии сармояи Англия ва Фаронса буд. Бонки Оттоман, сарфи назар аз мушкилоти зиёд, ба пардохти қарзи хориҷии ҳукумати подшоҳии пешин шурӯъ кард. Туркия соли 1934 бо Юнон ва Югославия созишнома бастан.

Аз соли 1938 сар карда дар Туркия Олмони фашистӣ ҳам фаъол шуд.

Дар конфонси байналмилалии моҳҳои июн ва июли соли 1936 оид ба гулугоҳҳои баҳри Сиёҳ дар Монтрёи Швейтсария барпошуда Туркия ба қабул шудани конвенсияи байналмилалӣ муваффақ шуд. Мувофиқи ин санад, назорати байналмилалӣ ба гулугоҳҳои баҳри Сиёҳ

Расми 79. Санҷаки Хатай (дар қисмати ҷанубии Туркия ишора шудааст)

бекор карда шуд. Туркия ҳуқуқ пайдо кард, ки гулугоҳҳои баҳри Сиёҳро ғайриҳарбӣ эълон кунад. Акнун Туркия ҳам дар замони осоишта ва ҳам дар замони ҷанг муҳофиз ва назоратчиӣ ягонаи ин гулугоҳҳо буд.

Баъди ба имзо расидани конвенсияи Монтрё Англия муборизаро барои пайдо намудани ну-

фуз дар Туркия пурзӯр кард. Бо ин мақсад ба Туркия лавозимоти ҳарбии зиёд дод. Соли 1937 Туркия ба иттифоқномаи Саадобод имзо гузошт, ки он ба таъсиси Антантаи Шарқи Наздики моёи сиёсати империалистии Англия боис гардид. Бо мақсади ба тарафи худ кашидани Туркия ҳукуматҳои Англия ва Фаронса бо ҳам маслиҳат карда, ба ҳулосае омаданд, ки Санҷаки Александретро аз Сурия ҷудо карда, ба Туркия диҳанд. Ин Санҷак соли 1939 бо номи вилояти Хатай ба ҳайати Туркия дохил карда шуд.

Дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон доираҳои бонуфузи ҳукмрони Туркия ба ҷониби Англия, Фаронса ва ИМА майл доштанд. Дар баробари ин, нерӯҳои зиёде ва махсусан ҳарбиёни Туркия ҷонибдори ҳамкорӣ бо Олмони фашистӣ буданд.

Савол ва супориш

1. Сиёсати иқтисодии камолчиёнро шарҳ диҳед.
2. Этатизм чист?
3. Ислоҳоти солҳои 1923 – 1924 кадом соҳаҳои Туркияро фаро гирифт?
4. Кай пойтахти Туркия аз Истанбул ба Анқара кӯчонда шуд?
5. Конституцияи Ҷумҳурии Туркия кай қабул карда шудааст?
6. Кадом қонунҳои тарзи зиндагии мардуми Туркияро дар бар гирифтанд?
7. Принсипҳои асосии идеологияи Камол Отатуркро, ки бо номи «камализм» машҳур аст, ном бурда, шарҳ диҳед.
8. Чаро камолчиён бо оппозитсияи оштии шуданд?
9. Дар бораи мақоми Англия, Фаронса, Олмон ва ИМА дар Туркия чӣ гуфта метавонед?
10. Чаро Англия ва Фаронса Санҷаки Александретро, ки дар ҳайати Сурия буд, ба Туркия доданд?

§ 26. АРАБИСТОНИ САУДӢ – ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САУДӢ ВА ҲАМКОРӢ БО ШИРКАТҲОӢ НАФТИ ИМА

Расми 80. Харитаи Арабистони Саудӣ

Таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ. Соли 1920 амир Ибни Сауд ном шахс аморати Вахҳобиёнро дар Начд барпо намудааст. Солҳои 1920 – 1925 Ибни Сауд қисми Асир ва Ҳичозро ба Начд ҳамроҳ намуд. Соли 1927 Ибни Сауд қаламрави давлати худро боз ҳам васеътар кард ва расман ба тахти подшоҳии Арабистони Саудӣ (1927 – 1933) нишаст. Ин давлат соли 1932 номи Арабистони Саудиро гирифтааст.

Арабистони Саудӣ дар нимҷазираи Арабистон давлати ягона набуд. Дар муқобили он Ямани пурқувват ҳам меистод. Ин давлатҳо барои забт кардани қаламрави ҳамдигар борҳо ҷанг кардаанд. Яке аз ин бархӯрдҳо соли 1934 ба амал омад, ки ба ғайри Арабистони Саудӣ анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин ҷанг Арабистони Саудӣ тавонист, ки тамоми Асир ва қисми ҷанӯз ишғолнашудаи Начдро ишғол намуда, ба худ ҳамроҳ кунад. Дар ҳудудҳои ҳозираи худ Арабистони Саудӣ аз ҳамаи давра вучуд дорад.

Соҳти сиёсии Арабистони Саудӣ. Арабистони Саудӣ давлати динӣ ва тарзи идоракунии он мутлақияти подшоҳӣ мебошад. Сардори давлат ва ҳукумат подшоҳ аст. Вай ҳам сарвари сиёсӣ ва ҳам сарвари рӯҳонӣ (исломӣ)-и мамлакат мебошад. Ислом идеологияи расмии давлатӣ аст. Аз ин рӯ, қонунҳои Арабистони Саудӣ дар асоси шариати исломӣ таҳия

карда шудаанд. Подшоҳ ҳокимияти иҷроия ва қонунгузорро дар ихтиёр дорад. Ҳамзамон нахуствазир сарфармондеҳи неруҳои мусаллаҳ ва додҳои олии Додгоҳи Олии Арабистони Саудӣ мебошад.

Расми 81. Шоҳи Макка Ибни Сауд (Арабистони Саудӣ)

Вазъи иқтисодии Арабистони Саудӣ. Нафт асоси иқтисоди Арабистони Саудиро ташкил менамуд. Захираҳои он дар мамлакат бениҳоят зиёд буданд. Дар солҳои 30-юм қустуҷӯии нафти Арабистони Саудӣ босуръат пеш рафт ва дар он ҷо дахҳо қони нафт кашф карда шуданд. Ба қустуҷӯ ва истихроҷи нафти Арабистони Саудӣ асосан хориҷӣ

машғул буданд. Соли 1933 қорхонаҳои нафтистехсолқунии инҳисории Америка барои қустуҷӯ ва истеҳсоли нафт дар қисми зиёди қаламрави мамлакат иҷозатнома (қонсесси) гирифтанд. Дар Арабистони Саудӣ истеҳсоли саноатии нафт, яъне аз нафт ҳосил кардани бензин, керосин, солярка, афтол, солидол ва ғ. соли 1938 оғоз ёфтааст.

Қорхонаи инҳисории Америка «Стандарт ойл Компани оф Калифорния» ба истеҳсоли нафти Арабистони Саудӣ асос гузоштааст. Ин қорхонаи инҳисории амриқой ба истеҳсоли нафти Арабистони Саудӣ танҳо машғул нашуд. Бо қарордоди дутарафаи Арабистони Саудӣ ва инҳисории номбурда ширкати муштараки «Калифорния арабиен стандарт ойл компани» таъсис ёфта, дар мамлакат қариб 6-7 сол ба истеҳсоли нафт машғул шуд. Соли 1943 ба истеҳсол ва фурӯши нафти Арабистони

Ҳукумат аз қумлаи аъзои қонадони подшоҳ ташкил карда мешавад. Дар назди подшоҳ Шӯрои Маслиҳатӣ амал мекунад. Ин мақом, тавре ки аз номаш ҳам бармеояд, маслиҳатӣ буда, дар мавриди баррасии масъалаҳои гуногуни сиёсати дохилию хориҷӣ ба подшоҳ пешниҳодҳо ироа менамояд. Аз тарафи подшоҳ қабул ва ё иҷро карда шудани пешниҳодоти Шӯрои Маслиҳатӣ шарт нест.

Мансаби подшоҳ аз соли таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ меросӣ аст. Дар сурати фавқидани подшоҳ ба ин вазифа яке аз аъзои сулолаи Саудҳо менишинад.

Расми 82. Манзараи имрӯзаи пойтахти Арабистони Саудӣ – Арриёз (Эр-Рияд)

Саудӣ ширкати дигар – «Арабиен Америкэн ойл компани», ки онро маъмулан дар шакли мухтасар «Арамко» меноманд, машғул шуд. Ин ширкати наваташкил қариб 90 фоизи истеҳсоли нафти Арабистони Саудиро дар ихтиёр дошт.

Аз ҷиҳати истеҳсоли нафт Арабистони Саудӣ он вақт дар байни давлатҳои ҷаҳон баъди ИМА ҷойи дуюмро ишғол мекард. «Арамко» аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти нафти ин давлат даромади қалон ба даст меовард. Тахминан 92 фоизи даромади миллии Арабистони Саудӣ аз ҳисоби фурӯши нафт буд.

Ғайр аз нафт, ба миқдори кам ҳам бошад, дар Арабистони Саудӣ тило, нукура, оҳан, мис ва маъданҳои дигар низ истеҳсол карда мешуданд.

Дар Арабистони Саудӣ ҳунармандӣ ва касибӣ низ тараққӣ карда буд. Вале коркунони ин соҳа хеле кам буданд. Қариб 75 фоизи аҳолии мамлакат ба кишоварзӣ машғул буд. Он вақт соҳаи асосии кишоварзии Арабистони Саудӣ ҷорводорӣ ба шумор мерафт. Дар музофоти Асир ва баъзе минтақаҳои дигари мамлакат гандум, ҷав, ҷуворимақка, ҷуворӣ, шолӣ, сабзавот, нахл, қаҳва, мевачоти ситрусӣ, анор, анҷир, бодом ва ғайра парвариш карда мешуданд. Як қисми аҳолии соҳилҳои баҳру дарёҳо ба моҳигирӣ ва ё ҷамъовариҳои марворид, марҷони сиёҳ ва қаҳрабо машғул буд.

Савол ва супориш

1. Арабистони Саудӣ дар кучо воқеъ гардидааст? 2. Дар бораи таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ маълумот диҳед. 3. Сохти сиёсии Арабистонро шарҳ диҳед. 4. Ҷанги байни Арабистони Саудӣ ва Яман дар соли 1934 чӣ дод? 5. Сарвати асосии Арабистони Саудӣ чист? 6. Дар бораи «Стандарт ойл компани оф Калифорния» ва «Арабиен Америкэн ойл компани» нақл кунед. 7. Ибни Сауд дар Арабистони Саудӣ кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст? 8. Дар бораи вазъи кишоварзии Арабистони Саудӣ ҳикоя кунед. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 27. СУРИЯ – ДАВЛАТИ ЗЕРВАКОЛАТИ ФАРОНСА

Сурия дар оғози давраи муосир. Сурия тӯли қариб 400 сол дар зери ӯғи мустамликавии Туркия буда, дар охири ҷанги Якуми Ҷаҳон аз тарафи артиши Антанта ишғол карда шуд. Мувофиқи қарордоди Конфронси сулҳи Париж, Сурия қаламрави зерваколлати Фаронса гардид, ки ин баробар буд ба таъдир ёфтани он ба мустамликаии Фаронса.

Дар давраи истилои Фаронса сохти ҷамъиятии Сурия мулкдорӣ бар замин ва машғулияти асосии аҳолии он кишоварзӣ буд. Заминҳои зиёди киштбоб дар дасти заминдорони қалон буданд. Қисме аз деҳқонон (фаллоҳон) дар ихтиёри худ қитъаҳои начандон қалони замин доштанд. Қисми дигари кишоварзон аз сабаби камзаминӣ ба мардикорӣ машғул буданд.

Расми 83. Харитаи Сурия – зерваколати Фаронса

Молҳои арзони истехсоли фабрикавии хоричӣ ба бозорҳои Сурия роҳ ёфта, ба рушди истехсолоти касибии хунармандии ин давлат монё мешуданд. Саноати Сурия хеле суст пеш мерафт. Мардуми ихтисосманд ва зиёиён дар ватан кор намеёфтанд. Бинобар ин, маҷбур мешуданд, ки дар ҷустуҷӯи кор ба давлатҳои хоричӣ кӯч банданд.

Сармоядорони Сурия дар шароити воридшавии сармои Фаронса ба саноат бештар ба савдои судхӯрӣ маблағгузорӣ карда, замин ҳам мехариданд. Вале сармоядороне, ки замин мехариданд, дар истифодаи он муносибатҳои сармоядориро истифода намебурданд.

Баъди ба Сурия омадани Фаронса дар ин ҷо сохти сиёсӣ ва иҷтимоӣ тағйир наёфт. Ҳокимияти муқарраргардида барои мустақкам кардани ҳукмронии Фаронса истифода мешуд. Аҳволи халқи Сурия боз ҳам вазнинтар шуд. Акнун ӯ маҷбур буд, ки як қисми қарзи империяи Усмонӣро пардозад. Ба зиммаи халқи араби Сурия пардохти товони ҷанги Туркия низ бор карда шуд. Ширкатҳои инхосории Фаронса аз Сурия барои иҷора иҷозатномаҳои ғайриқонунии мегирифтанд. Тоҷирони Фаронса бозорҳои Сурияро аз молҳои саноатӣ пур мекарданд. Дар баробари ин аз Сурия маҳсулоти хӯроквориро бо нархи арзон харида содир менамуданд.

Муборизаи озодихонаи халқи Сурия. Сурия аз зери зулми империяи Усмонӣ ҳалос шуда, ба доми мустамликавии империализми Фаронса гирифтанд. Тақдири Сурияро мамлакатҳои империалистӣ ҳал карданд. Халқи он бахри истиқлоли ватани худ аз нав ба мубориза бархост. Дар Сурияи Ғарбӣ дастаҳои ҷирикҳои фаллоҳон ва кӯчиён ташкил ёфтанд. Шӯриши аввалини зидди фаронсавихои истилогар моҳи майи соли 1919 дар вилояти Латак ба амал омад. Дар Сурияи Шарқӣ бо номи «клубҳои арабӣ» марказҳои ҳаракати зиддиимпериалистӣ машҳур буданд.

Конфронси сулҳи Париж истиқлоли Сурияро эътироф накард.

Моҳи ноябри соли 1919 Шӯрои миллии халқ таъсис ёфт, ки ба он намояндагони ҷараёнҳои гуногуни сиёсӣ ҷамъиятии ақсар шахру

навоҳии вилоятҳои Сурия дохил шуданд. Шӯрои миллии халқ аз тариқи маблағи чамъовардаи худ дастаҳои ихтиёриёно мусаллаҳ мекард. Барои муназзам сохтани чараёни муборизаи озодихоҳона ва идораи минтақаҳои аз истилогарон озод кардашуда моҳи декабри соли 1919 Ҳукумати Сурияро ташкил намуд.

Ба рушди ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурия амир Файсал ва наздикони ӯ монё мешуданд. Файсал дар аввали соли 1920 ҳатто бо нахуствазири Фаронса Клемансо қарордоде ҳам имзо кард, ки мувофиқи он, қисмати шарқии мамлакат ба зери сарпарастӣ (протекторат)-и Фаронса даромад. Ин кирдори Файсал хиёнати рӯйрости зидди халқ ва давлати Сурия буд. Неруҳои истиклолхоҳи Сурия ба муқобили ин хиёнати амир эътироз баён намуда, иброз доштанд, ки қарордоди имзокардаи амир Файсалро эътироф намекунанд.

Файсал бар зидди неруҳои ватанпарвари Сурия ба мубориза ҳам даст зад, ки он дар амал табаддулот буд. Ӯ фармон дод, ки Шӯрои миллии халқ пароканда карда шавад. Моҳи марти соли 1920 Файсал худро подшоҳи Сурия эълон кард.

Моҳи апрели соли 1920 Конфронси Сан-Ремо Сурияро ба қаламрави зерваколати Фаронса супурд. Моҳи июл қувваҳои ҳарбии Фаронса ба Сурияи Шарқӣ ворид карда шуданд.

Солҳои 1920 – 1922 дар вилояти Хайрон - шимоли Сурия ва шаҳри Димишқ борҳо шӯриш ва гирдиҳамоиву намоишҳои зидди Фаронса доир гардиданд.

18-уми октябри соли 1925 дастаҳои чирикҳои хуб мусаллаҳшуда ба шаҳри Димишқ даромаданд. Қувваҳои ҳарбии Фаронса бо чирикҳои Сурия муқовимат карда натавониста, маҷбур шуданд, ки шаҳрро тарк кунанд.

Моҳи майи соли 1926 қувваҳои ҳарбии Фаронса ҳучуми густурдаи зидди шӯришчиёни Сурияро оғоз намуданд. Фаронсавиҳо вилояти Чабан-Друзро забт намуда, Димишқро гулӯлаборон карда, баъд ба мавзеи Гуга ва Сурияи Шимолӣ ҳамла карданд. Дахҳо ҳазор нафар чирикҳои машғул ба чамъоварии ғалладона боз ба артиш баргаштанд. Дар натиҷа зимистони соли 1926 ва баҳори соли 1927 ҷанг дар байни артиши истилогарон ва ватандӯстони Сурия аз нав авҷ гирифт. Истилогарони Фаронса дар натиҷаи истифодаи силоҳи навтарин ва сафарбарии неруҳои иловагӣ танҳо баҳори соли 1927 тавонистанд ба размандағони Сурия ғалаба кунанд.

Сурия дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон. Дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар Сурия ҳаракати коршикании зидди ҳукумати маҳаллӣ, соҳибкорон ва маъмурияти мустамликавӣ пурзӯр шуд. Моҳҳои январ - феввали соли 1936 дар Сурия коршикании умумии зидди ҷазодихии иштирокчиёни ҳаракати миллию озодихоҳии Сурия доир гардид. Дар рафти ин коршикани дар сар то сари мамлакат намоишҳои якдилӣ бо коршиканон ба амал омаданд.

Ин дафъа ҳаракати зиддифаронсавӣ чунон пурзӯр буд, ки мустамликадорон онро ҳатто тавассути силоҳ ҳам фуру нишонда натавонистанд.

Аз хамин сабаб маҷбур шуданд, ки гузашт кунанд. Амали конститутсияро аз нав чорӣ намуданд. Аз намояндагони Иттиҳоди миллӣ кабинети вазирони Сурияро ташкил карданд. Дар натиҷаи музокироти роҳбарони ин хизб бо ҳукумати Фаронса моҳи сентябри соли 1936 қарордоде имзо карда шуд, ки яке аз моддаҳои он дар зарфи се соли оянда зерваколати Фаронса будани Сурияро бекор мекард. Вале дар баробари ин модда ба қарордоди мазкур чандин моддаҳои ҳам дохил карда шуданд, ки баъди аз зери ваколат баромадан ҳам назорати Фаронса ба қорҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ ва сиёсии Сурия боқӣ мемонд. Сарфи назар аз гузаштҳои иловагии ҳукумати Сурия, ин қарордодро парламенти Фаронса тасдиқ накард. Нерӯҳои иртиқоии парламенти Фаронса мехостанд, ки дар Сурия тартиботи ваколат нигоҳ дошта шавад.

Дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон парламенти Сурия пароканда карда шуд. Дар Сурия диктатураи бевоситаи Фаронса ҳукмрон гардид. Вале ба империализми Фаронса муяссар нагардид, ки ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурияро сарқӯб намояд.

Ба халқи Сурия лозим омад, ки муборизаро бар зидди мустамликадорони Фаронса давом диҳад. Ба вай танҳо соли 1943 муяссар гардид, ки ба бекор карда шудани ваколати Фаронса бар Сурия муваффақ шавад. Баъди ба даст овардани истиқлол ҳам ба Сурия лозим омад, ки худро аз Фаронса ва давлатҳои дигари империалистӣ ҷимоя кунад.

Савол ва супориш

1. Сурияи оғози давраи муосирро чӣ гуна дарёфтед? 2. Зерваколати Фаронса будани Сурияро шарҳ диҳед. 3. Шӯрои миллии халқ баъд аз таъсис ёфтани бо кадом қорҳо машғул шуд? 4. Дар бораи муборизаи миллию озодихоҳонаи халқи Сурия мисолҳо биёред. 5. Вазъи ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурия дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон чӣ гуна буд? 6. Дар арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон гузашти мустамликадорони Фаронса ба халқи Сурия аз чӣ иборат буд? 7. Сурия кай истиқлоли давлатӣ ба даст овард?

§ 28. МУБОРИЗАИ МИЛЛИЮ ОЗОДИХОҲИИ ИРОҚ БАР ЗИДДИ ЗҶУРОВАРИИ АНГЛИЯ

Ироқро ишғол кардани Англия. Дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон Ироқ аз тарафи қувваҳои ҳарбии Англия ишғол карда шуд. Сиёсати ғоратгаронаи Туркия ва амалиёти ҳарбии англисҳо хоҷагии халқи Ироқро ба ҳолати ногувор гирифтанд. Дар натиҷаи ба қувваҳои ҳарбии Англия ва корпусҳои меҳнатии Туркия сафарбар карда шудани мардҳои нарасидани нерӯи қорӣ ҳис карда мешуд. Бо хамин сабаб қариб 50 ғоизи заминҳои ҳосилхези вилояти Мосул бекор хобида буданд. Косибии анъанавӣ ва саноати нафтави Ироқ низ рӯ ба таназзул ниҳод.

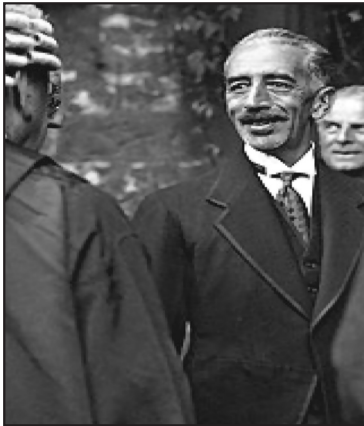
Расми 84. Харитаи Ироқ

Аҳолии мамлакат аз нарасидани озука азоб мекашид. Нархи наво аз се то панҷ баробар боло рафт, ҳанногӣ авҷ гирифт. Дар мамлакат вабо, махав ва домана паҳн шуд. Аз гуруснагӣ ва беморӣ даҳҳо ҳазор нафар одамон фавтиданд.

Англия Ироқро забт карда, хост, ки онро ба мустамликаи худ табдил бидиҳад. Дар марказ ва дар маҳалҳо тамоми ҳокимият дар дасти маъмурияти англисҳо буд. Барои ба тарафи худ кашидани аҳоли Англия дар Ироқ ислоҳоти замин гузаронид. Мувофиқи ин ислоҳот, замин ба шайхҳои қabilaҳо, ашрофони рӯхонӣ ва буржуазияи миёнарав (компрадор) дода шуд. Вале ислоҳот сиёсати умумии мустамликадорони Англияро тағйир наод. Ироқ дар ҳолати мустамликавии беҳуққ мондан гирифт.

Шӯриши озодихоҳонаи солҳои 1918 – 1920. Халқ ва табақаҳои гуногуни иҷтимоии мамлакат, аз он ҷумла арабҳо, курдҳо, буржуазияи калон, аҳли илму фарҳанг, рӯхонӣён, коргарон, деҳқонон ва кӯчиён ба сиёсати аз тарафи Англия мустамликасозии Ироқ бо нафрат менигаристанд. Англисҳо ба корҳои дохилии ҷамоаҳо ва уламои динӣ даҳлат мекарданд. Ҳатто мухторияти шахрҳои муқаддаси шиаҳо - Начаф ва Карбалоро бекор карданд, ки ин қаҳру ғзаби пайравони ин мазҳаби дини исломро ба вучуд овард.

Чунин вазъ ватандӯстони Ироқро маҷбур месохт, ки бар зидди мустамликадорон мубориза баранд. Онҳо созмони ватанпарваронаи «Посбони Истиклол»-ро таъсис доданд. Дар баробари ин созмон, инчунин созмони «Назри Ироқ» ҳам тавлид ёфт, ки ҳадафи он ҳамкорӣ бо Англияро дошт.

*Расми 85. Шоҳи Ироқ –
Файсали I (ваф.соли 1933)*

Муборизаи миллию озодихоҳии халқи Ироқ асосан тахти роҳбарии шайхҳои қабилаҳо ва сарварони дини ислом сурат мегирифт. Дар солҳои Чанги Якуми Ҷаҳон ин мубориза авҷ гирифта, ба шӯриш ҳам табдил ёфта буд.

Яке аз шӯришҳои калонтарини зидди Англия баҳори соли 1918 дар Начаф ва чандин шаҳри дигари Фуроти миёна ба амал омад. Моҳҳои май-июни соли 1919 шӯриши аз ҳама калонтарину дарозмуддат шӯриши курдҳо буд, ки роҳбарии онро шайх Маҳмуд ба уҳда дошт. Ин шӯриш шиори ташкил кардани давлати соҳибистиклоли Курдистонро ба миён гузошт.

Аввали соли 1920 маркази ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба вилоятҳои арабнишини Ироқ кӯчид. Зимистон ва баҳори соли 1920 қабилаҳои бадавӣҳо қариб тамоми Байнаннаҳрайн - мобайни дарёҳои Дачла ва Фуроти шимолтари Бағдодро аз истилогарон озод ва лашкаркашӣ ба Мосулро оғоз карданд. Роҳбарони Назри Ироқ бо мақсади ба гузашт розӣ кардани Англия дар конгресси Ироқ, ки дар шаҳри Ҳалаб баргузор гардид, 8-уми марти соли 1920 истиқлоли Ироқро эълон карданд. Вале ин қарордод танҳо дар рӯйи коғаз монд.

Конфронси Сан-Ремо қарор қабул кард, ки Ироқ зерваколати Англия доништа шавад. Ба муқобили ин қарор моҳҳои май-июни соли 1920 дар Бағдод ва бисёр шаҳрҳои дигари Ироқ намоишҳои эътирозии оммавӣ доир гардиданд. Иштирокчиёни онҳо истиқлоли давлатии Ироқро тақозо намуданд. Дар маҷлиси созмони «Посбони Истиқлол» шайхҳои қабилаҳои Ироқи марказӣ ва уламои шиъа дар бораи оғози шӯриши мусаллаҳона қарор қабул карданд. Ин шӯриш 30-юми июни соли 1920 аз намоиши қабилае дар Рамайса оғоз ёфта, дере нагузашта ба чанги озодихоҳонаи умумихалқии Ироқ мубаддал гардид. Дар давоми ҳамагӣ як моҳ шӯришчиён қисмати арабии Ироқро қариб пурра озод карданд. Танҳо нуқтаҳои тақяғоҳи воқеъ дар водии Дачла (байни Басра ва Бағдод) зери тасарруфи англисҳо монд. Мустамликадорони Англия бар зидди размандағони Ироқ артиши 150-ҳазорнафараи худро равон карданд. Қувваҳои ҳарбии Англия дар миёнаҳои моҳи ноябри соли 1920 неруҳои асосии қабилаҳои Ироқро торумор намуданд. Лекин чирикҳои Ироқ боз чандин моҳи дигар бар зидди англисҳо муборизаро давом доданд.

Ироқ дар давраи ваколат. Комиссари олии Англия дар Ироқ моҳи октябри соли 1920 ҳукумати муваққатии Ироқро таъсис дод. Бо ҷидду ҷаҳди Англия 23-юми августи соли 1921 писари ҳокими Ҳичоз Файсал ал-Ҳошимӣ подшоҳи Ироқ эълон карда шуд.

Ба ҳамаи мақомоти ҳукумати подшоҳӣ мушовирони англис дохил карда шуданд. Дар музофотҳо нозирони англис ҳокими мутлақ буданд. Ҳукмрони воқеии Ироқ комиссари олии Англия буд. Мувофиқи қарордоди соли 1922 ҳукумати подшоҳӣ дар масъалаи сиёсати байналмилалӣ ва молиявӣ бояд ба «маслиҳат»-ҳои комиссари олии Англия таъя мекард. Англия дар Ироқ қувваҳои ҳарбӣ ҳам дошт.

Шартҳои асоратовари қарордоди мазкур аҳли ҷамъияти Ироқро ба қаҳру ғазаб оварданд. Ба ҳаракати эътирозии мардуми Ироқ, ки тамоми мамлакатро фаро гирифта буд, Ҳизби миллии Ироқ бо роҳбарии Абутиман, Ҳизби эҳёи Ироқ бо сардории Ас-садр ва уламои маъруфи шиа сарварӣ мекарданд. Мустамликадорон соли 1924 намоишҳои зидди маъмурияти мустамликавиरो сарқӯб карда, ба нафъи худ бо Ироқ қарордод ба имзо расонданд. Баъди ин Конститутсияи Ироқ тасдиқ карда шуд, ки онро Вазорати мустамликаҳои Британияи Кабир таҳия карда буд.

*Расми 86. Шоҳи Ироқ
Ғозӣ ибн Файсал
(1934 – 1939)*

30-юми июни соли 1930 арбоби маъруфи давлатӣ Нурӣ Саид, ки чанде пеш ба ҳукумати Ироқ роҳбарӣ мекард, қарордоди нави Англия ва Ироқро ба муҳлати 25 сол имзо кард. Мувофиқи қарордоди мазкур, Ироқ давлати соҳибистиклол эълон карда шуд. Англия мувофиқи қарордоди соли 1930 ҳуқуқ гирифт, ки дар масъалаҳои сиёсати хориҷӣ «маслиҳатчӣ»-и

Ироқ бошад. Пойгоҳҳои ҳарбии Англия мисли пештара дар Ироқ мондан гирифтанд. Англия инчунин ҳуқуқ дошт, ки мушовирони ҳарбии худро ба Ироқ равон кунад.

Моҳи ноябри соли 1930 созмони «Бародарии милли» таъсис ёфт, ки ба он неруҳои нисбат ба ҳукумати Нурӣ Саид дар оппозитсиябуд муттаҳид шуданд. Моҳи январӣ соли 1931 ба ҳайати «Бародарии милли» Ҳизби миллии Ироқ Абутиман ҳам дохил шуд. Ин ҳаракат тақозо мекард, ки созишномаи соли 1930 аз эътибор соқит карда, ҳукумат ба истеъфо равад. Талабҳои созмони мазкурро оммаи халқ дастгирӣ мекард.

Ҳукумати Нурӣ Саид ба қувваҳои ҳарбии Англия таъя карда, вусъати минбаъдаи ҳаракати миллию озодихиро дар Ироқ боздошт ва 3 октябри соли 1932 уҳдадорихои Ироқро оид ба созишномаи соли 1930 расман эълон кард. Бо ин роҳ ҳукумати Нурӣ Саид барои ба Лигаи Миллатҳо қабул шудани Ироқ муваффақ гардид.

Гарчанде ки моҳи мартӣ соли 1933 бо роҳбарии Равдид Алӣ Алҳайданӣ ҳукумати «Бародарии милли» ба сари қудрат омад, вазъ тағйир наёфт. Ин ҳукумат низ ваъда дод, ки созишномаи соли 1930-ро риоя мекунад.

Моҳи августи соли 1933 ҳукумати «Бародарии миллӣ» ба муқобили ошурҳои сокини Ироқ куштор ташкил кард. Ҳизби миллии Ироқ бар зидди ин майлони фаъолияти ҳукумат баромад. Ҳукумати Рашид Алӣ Алҳайданӣ маҷбур шуд, ки ба истеъфо равад.

Моҳи марти соли 1935 қабилаҳои сокини минтақаи Фуроти Миёна шӯриш бардоштанд. Ии воқеаро «Бародарии миллӣ» барои аз нав ба сари ҳокимият омадани худ истифода бурд. Вале ғайр аз ваъдаҳои зиёд кори дигаре накард. Мақоми мустамликавии Ироқ мувофиқи ҳамон созишномаи соли 1930 мондан гирифт.

Ироқ дар арафаи Чанги Дуюми Чахон. Муқобилони ҳукумати «Бародарии миллӣ» торафт зиёд мешуданд. Дар ҳайати онҳо ҳарбиён ҳам буданд.

29-уми октябри соли 1936 нерӯҳои ба Бағдод наздикшудаи генерал Бакр Сидқӣ ба подшоҳ – Ҷозии I талаби қатъи пешниҳод карданд, ки ҳукумати «Бародарии миллӣ» ба истеъфо равад. Подшоҳ ин талабро қабул кард ва ба Ҳикмат Сулаймон супориш дод, ки кабинети нави вазиронро таъсис бидиҳад. Аз ҳафт аъзои ҳукумат се нафарашон намоян-

дагони гурӯҳи «Ал - Ахалӣ» (ашхоси дар атрофи рӯзномаи «Ал-Ахалӣ» муттаҳидшуда) буданд, аз он ҷумла Абултиман ва Алӣ Чадарҷӣ. Генерал Бакр Сидқӣ сардори ситоди кулли артиши Ироқ таъйин карда шуд.

Ҳикмат Сулаймон ва Абултиман, ки вазифаи вазири молияро ишғол карда буд, иброз доштанд, ки дар мамлакат ислоҳоти

васеъ мегузаронанд. Ислоҳот, аз он ҷумла, ба деҳқонони безамин тақсим кардани заминҳои давлатӣ, афви маҳбусони сиёсӣ, мусоидат ба рушди саноати миллӣ, таъминоти иҷтимоӣ, ҳавасманд кардани фаъолияти иттифоқҳои касаба ва ғайраро дар назар дошт. Вале ин ҳукумат аз уҳдаи иҷрои ваъдаҳои худ марбут ба ислоҳот баромада натавонист. Баръакс, бар зидди ҳаракати халқӣ роҳи зӯрвариро пеш гирифт. Аз ин рӯ, ҳамчун эътироз вазирони «Ал - Ахалӣ»-чиён ба истеъфо рафтанд.

Вазъи баамаломадаро нерӯҳои вафодор ба Англия моҳирона истифода бурда, 11-уми августи соли 1937 Бакр Сидқиро куштанд. Баъди 5 рӯз ҳукумати Ҳикмат Сулаймон фаъолияти худро қатъ кард. Дар мамлакат ҳокимияти нерӯҳои англисимаоб аз нав барқарор карда шуд. 25-уми декабри соли 1938 ҳукумати нави Нурӣ Саид таъсис ёфт. Ӯ барои баргараф кардани нерӯҳои оппозитсионӣ чораҳои мушаххас андешид.

Расми 87. Яке аз қисматҳои Бағдод, пойтахти Ироқ

Моҳи март соли 1939 Нурӣ Саид «суиқасди зиддихукуматӣ»-ро баҳона карда, гурӯҳи калони муҳолифинро ҳабс кард. Файсали II-и 4-сола подшоҳи Ироқ эълон карда шуд. Сарпарастии подшоҳи хурдсол шоҳзода Абдуллоҳ эълон гардид. Ин шахс ҳамакидаи Нурӣ Саид буд.

Савол ва супориш

1. Англия Ироқро забт намуда, дар он ҷо кадом тадбирҳоро амалӣ кард? 2. Кадом воқеаҳои шӯриши соли 1920-и Ироқро ном бурда метавонед? 3. Файсал ал-Ҳошимӣ дар Ироқ кай ва бо ёрии кӣ подшоҳ эълон карда шуд? 4. Оё халқи Ироқ ба ҳолати зерваколати Англия будани ватани худ розӣ буданд? 5. Ироқ кай истиқлол ба даст овард? 6. Баъди эълони истиқлол мақоми Англия дар Ироқ чӣ гуна муқаррар карда шуд? 7. Нурӣ Саид Ироқи «соҳибистиқлол»-ро чӣ тавр идора мекард? 8. Дар бораи ҳукумати «Бародарии миллӣ» нақл кунед. 9. Нурӣ Саид кай ва барои чӣ табaddулоти давлатӣ анҷом дод?

§ 29. МИСР: ҲИМОЯИ ИСТИҚЛОЛИ МИЛЛӢ АЗ АНГЛИЯИ АБАРҚУДРАТ

Расми 88. Харитаи Миср

Вусъатёбии ҳаракати миллию озодиҳоӣ. Империализми Англия ҳанӯз дар ҷорӣ охирини асри XIX Мисро ба юғи мустамликавӣ гирифтанд, ба манбаи ашёи хоми худ табдил дода буд. Англичҳо аз ин ҷо барои саноати бофандагии худ пахта мегирифтанд. Халқи Миср ба ҳолати мустамликавӣ худ тан надода, ба муқобили хоҷаҳои англис

ба муборизаи озодихоҳона бархост. Дар ин роҳ ҳукумати мамлакат низ бо ӯ буд.

Баробари ба охир расидани Чанги Якуми Чаҳон, моҳи ноябри соли 1918 як гурӯҳ арбобони маъруфи Миср бо сардории Саъд Зағлуллошо, ки ноиби президенти маҷлиси қонунгузори аз тарафи англисҳо пароканда кардашуда буд, ба назди комиссари олии Англия омада, талаб карданд, ки ба Миср истиклол дода шавад, вале ҳукумати Англия ин талабро рад кард. Ҷавобан ба ин раддия охири соли 1918 бо сардории Саъд Зағлуллошо бо номи «Вафд-Мисрӣ» (Вакилони мисрӣ) кумита таъсис дода шуд. Вале аввали моҳи марти соли 1919 англисҳо фаъолияти «Вакилони мисрӣ»-ро манъ ва роҳбарони онро ба ҷазираи Малта таъбид карданд. Ин кирдори мустамликадорон қаҳру ғазаби мисриёнро овард.

9-уми марти соли 1919 оммаи халқ ба кӯчаҳои шаҳри Қоҳира бароманд. Тӯли 3 рӯз намоишҳои эътирозии мардуми ин шаҳр таҳти шиори «Миср барои мисриён» идома ёфтанд, вале намоиши осойишта аз тарафи англисҳо ба ҳоку хун кашида шуд. Хабарӣ куштори англисҳо дар Қоҳира зуд дар сар то сари мамлакат паҳн гардид. Баъди ин фоҷиа намоишгарон ба амали фаъолона гузашта, дар Қоҳира идораи рӯзномаҳои англисимаобро ба ҳок яксон карданд ва бар зидди англисҳо ба ҳучум гузаштанд. Ошӯбҳо шаҳру ноҳияҳои дигари Миср, алалхусус Мисри поён ва Мисри болоро фаро гирифтанд. Англисҳо бар зидди мардуми Миср аз қувваи ҳарбӣ истифода карданд. Дар натиҷаи ин ҳазорҳо нафар мисриён ҳалок шуданд ва захм бардоштанд. Сарфи назар аз ин, шӯриш идома меёфт. Ҳаракати қатороҳо дар байни Қоҳира ва Порт - Саид катъ гардид.

Ба шӯриш одамони гуногунпеша – коркунони роҳҳои оҳан, саноати газ, неругоҳҳои барқӣ, дӯкандорон, трамвайронҳо ва дигарон ҳамроҳ мешуданд.

Маъмурияти мустамликавӣ бар зидди шӯришчиён чораҳои ваҳшиёна ба қор мебард. Англисҳо танҳо дар деҳаи Дейрут 51 нафарро барои ба дор овехтан ҳукм карданд. Онҳо дар зарфи 3 ҳафта зиёда аз 1000 нафар мисриёнро ба қатл расониданд.

Муборизаи миллию озодихоҳии мардуми Миср рӯз то рӯз авҷ мегирифт. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони Англия маҷбур шуданд, ки Зағлуллошоро аз таъбид озод карда, иҷозат бидиҳанд, ки дар Конфронси сулҳи Париж ширкат варзад. Вале кӯшиши Зағлуллошо барои ба истиклоли Миср муваффақ шудан ба шикаст дучор

Расми 89. Нахуствазир
Саъд Зағлуллошо

шуд. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Париж сарпарастии (протекторат)-и Англия бар Миср муқаррар карда шуд.

Ҳукуматдорони Англия хуб мефаҳмиданд, ки протекторати Англия бар Миср дурудароз давом карда наметавонад. Ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Миср баъд аз Конфронси сулҳи Париж аз нав авҷ гирифт. Охири соли 1921 қоршиқаниии умумии сиёсӣ оғоз ёфт. Дар сангарҳои шаҳрҳои қалони Миср бар зидди неруҳои мустамликадорони англис муқорибҳои шадид ба амал меомаданд. Мардуми деҳот ба ҷанги ҷирикӣ гузашт.

Англисҳо шӯриши солҳои 1919 – 1921-и мисриёро сарқӯб карда бошанд ҳам, акнун нақшаи худро бе назардошти манфиатҳои неруҳои сиёсии Миср яктарафа – танҳо ба фоидаи Англия ҳал карда наметавонистанд. Бинобар ин, роҳҳои барои онҳо қобили қабул, вале барои худ безарарро ҷустуҷӯ мекарданд.

Эълони истиқлоли Миср ва Конститутсияи соли 1923. 28-уми феввали соли 1922 Англия бекор карда шудани протекторати худ бар Мисро эълон кард. Ин иқдоми Англия аз ноилоҷӣ буд. Империалистони англис фаҳмиданд, ки Мисро танҳо аз тариқи зӯрварии силоҳ идора кардан мумкин нест. Онҳо ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Мисро бояд бо ягон роҳи воситае суст мекарданд. Англия мехост, ки бо буржуазии миллии Миср созиш кунад. Ў низ барои созиш кардан бо ҳукуматдорони Англия омода буд.

Истиқлоли Миср ҳукмронии воқеии Англиро дар ин мамлакат барҳам наод. Дар Миср нигоҳ доштани ҳукмронии худро Англия бо Конститутсияи соли 1923 рӯйпӯш мекард. Ин конститутсия ба подшоҳи Миср ваколатҳои васеи пештараашро аз нав барқарор кард. Вай иҷроқунандаи иродаи империалистони Англия шуд. Мувофиқи ин конститутсия, 40 фоизи ҳайати Сенат аз ашхоси таъйинкардаи подшоҳ ва 60 фоиз аз намоёндагии интихобии ашрофони заминдору мансабдорони давлатӣ, палатаи поёнӣ дар асоси интихоботи дузинагӣ таъсис дода мешуд. Конститутсия дар Миср тамоми имтиёзҳои хориҷӣро нигоҳ дошт.

Аксари вақилони парламент намоёндагони «Вафд-Мисрӣ» буданд. Намоёндагони ин созмон бо сардории Саъд Зағлулпошо моҳи январӣ соли 1924 ҳукумати Мисро таъсис доданд.

Ризояти вафдиён ба истиқлоли сохтаи Миср чунин маънӣ дошт, ки онҳо бо империализми Англия забон як кардаанд.

Миср дар солҳои болоравии нави иқтисодӣ. Ваҳдати дар байни неруҳои сиёсии Миср ва империализми Англия дар асоси конститутсияи соли 1923 бамиёномада бозғатимод буда наметавонист, чунки зиддиятҳо дар байни кӯшиши Миср барои истиқлол ва дар ин мамлакат боқӣ мондани ҳукмронии Англия аз байн нарафтанд. Муҳолифатҳои хеле тезу-тунд байни Англию Миср дар масъалаи Судон ба миён омаданд. Судон доминиони муштараки Англию Миср буд. Аз сабаби он ки худи Миср ба мустамликаи Англия табдил ёфт, доминион будани Судон воқеан як

чизи қалбақӣ буд. Ҳаракати Вафд ҳаракати зиддиимпериалистиро дар Судон дастгирӣ мекард. Аз ин рӯ, англисҳо ба барҳам додани ҳукумати «Вафд-Мисрӣ» даст заданд.

Соли 1924 бо истифода аз генерал-губернатори англиси Судонро куштани террористи мисрӣ, мустамликадорони англис бар зидди Миср ҷанг оғоз карданд. Ҳукумати «Вафд-Мисрӣ» бар зидди англисҳо муқовимат кардан натавониста, ба истеъфо рафт. Англисҳо баъди ин ҳукумати иртиҷоии англиямаоб, он ҳукуматеро, ки дар Миср диктатураи инҳисорҳои англисиро дастгирӣ мекард, ташкил доданд.

Ҳуқмронии англисҳо ба вазъи иҷтимоии халқи Миср таъсири манфӣ расонид. Дар Миср рӯзи корӣ номаҳдуд ва маоши мардум ночиз буд, қонунгузорӣ дар бораи меҳнат вучуд надошт ва ғ.

Дехоти Миср давраи вазнинро аз сар мегузаронд. Вазъи он бештар ба бозори ҷаҳонӣ вобаста буд. Солҳои 1926 – 1927 дар бозорҳои ҷаҳонӣ нархи хариди пахта ниҳоят поин рафт, вале захираи он афзуд. Аз ин пахтапарварони мисрӣ зарари қалон دیدанд.

Баробари ин, дар миёнаи солҳои 20-ум англисҳо кӯшиш мекарданд, ки дар ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Миср ҷудой андозанд. Бо ҳамин мақсад ба сармоядорони мисрӣ баъзе гузаштҳо мекарданд. Соли 1927 мувофиқи қонун дар бораи ширкатҳои саҳҳомӣ сармоядорони мисрӣ имкон пайдо карданд, ки дар ширкатҳои хориҷӣ ҳамчун ҳамкорони хурд ширкат варзанд. Гурӯҳи Бонки Миср, ки соли 1920 таъсис ёфта буд, 12 ширкати тичоратӣ, саноатӣ ва нақлиётро ташкил намуд. Соли 1927 дар Миср ҳамагӣ 238 ҷамъияти саҳҳомии хориҷӣ фаъолият дошт.

Болоравии ҳаракати озодихоҳӣ дар солҳои бухрони иқтисодӣ. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 – 1933 ба иқтисоди Миср зарбаи сахт зад. Бухрон соҳаи кишоварзӣ ва саноатро фаро гирифт. Дар натиҷа қорхонаҳои зиёди хурду миёна баста шуданд, шумораи бекорон афзуд, музди меҳнат паст ва зиндагии мардум вазнин шуд. Ширкатҳои хориҷӣ ба имтиёзҳои махсус соҳиб шуда, халқро бештар ғорат мекарданд ва ин боиси авҷ гирифтани муборизаи миллию озодихоҳӣ мегардид.

Ҳукумати лейбористии Англия ба гардани Миср созишномаи нави асратовареро бор карданд шуд. Лоихаи ин созишнома дар Миср норизоии сахтро ба вучуд овард. Наҳаспошӣ роҳбари «Вафд-Мисрӣ», ки соли 1930 наҳуствазир буд, маҷбур шуд аз қабули он даст кашад. Аз ин рӯ, подшоҳ Фуод бо

*Расми 90. Наҳуствазир
Наҳаспошо*

ёрии Англия парламентаро пароканда карда, ҳукумати Нахаспашоро ба истеъфо гусел намуд. Ба ҳукумати нав шахси иртиҷоъпеша Исмоил Сидқипошо рохбарӣ кард. Ӯ бо сармоия молиявии хориҷиён робита дошт.

Иваз карда шудани ҳукумат аҳволи мардумро беҳтар накард, вазъи ҷамъиятию сиёсии Миср низ ором нашуд. Баръакс, шурӯъ аз моҳи майи соли 1930 дар шахрҳои Қоҳира, Порт-Саид, Суэтс ва ғ. коршиканиҳои оммавӣ доир гардиданд. Моҳи июл вафдчиён дар Мансур намоиш ва гирдиҳамойии муҳташама ташкил намуданд. Ба иштирокчиёни намоиш политсия ҳамла карда, 8 нафарро кушт ва зиёда аз 100 нафарро захмдор кард. Ҷавобан ба ин, вафдчиён ҳаракати эътирозӣ бар зидди истилогарони англисро вусъат бахшиданд. 15-уми июл ба хотири мотамгирӣ барои Ҷавидидағони Мансур коргарони корхонаҳо корро 2 соат хобонда, ба кӯчаҳои шахр баромаданд. Политсия 22 нафарро кушта, садҳо нафари дигарро захмдор кард. Худи ҳамон рӯз дар Қоҳира, Искандария, Порт-Саид ва Суэтс задухӯрдҳои калон байни мардуми маҳаллӣ ва политсияву аскарон ба амал омаданд. Бо вучуди ин, ба Англия муяссар шуд, ки дар Миср шӯришу намоишхоро пурра барҳам диҳад.

Моҳи октябри соли 1930 Сидқипошо конститутсияи соли 1923-ро бекор карда, конситутсияи нав ҷорӣ намуд.

Ба Сидқипошо лозим омад, ки дар баробари ҷораҳои зӯрварии зидди мардум баъзе тадбирҳои мусбатро ҳам амалӣ намояд. Масалан, ҳукумат ба қабул карда шудани қонуни коргарӣ аз тарафи парламент муваффақ шуд.

Расми 91. Нахуствазир -
Исмоил Сидқипошо

Созишномаи соли 1936-и Англияю Миср. Англия аз болоравии ҳаракати зиддиимпериалистӣ дар Миср тарсида, аз ҳиллаву найранг истифода мебард. Он моҳи декабри соли 1935 Конститутсияи соли 1930-ро бекор карда, конститутсияи соли 1923-ро аз нав барқарор намуд. Баъди ин музокирот барои бастани созишномаи нави байни Англияю Миср оғоз ёфт. Моҳи майи соли 1936 интихоботи парламенти Миср баргузор гардид, ки дар он вафдчиён аксари ҷойҳоро ба даст оварда, бо рохбарии Нахаспашо ҳукумати худро ташкил намуданд.

Моҳи августи соли 1936 ҳайати вакилони Миср бо Англия созишномае ба имзо расонд, ки халқи Миср тӯли 16 соли ахир барои он мубориза мебард. Лекин ин созишнома фиребе беш набуд.

Англия гӯё ба Миср «гузашт» кард. Гузашти Англия ба Миср аз он иборат буд, ки комиссарии олии Англия «сафир» ном гирифт ва ҳолати

ишғолии Миср ба истилоҳ бекор эълон карда шуд. Дар баробари ин, созишномаи соли 1936 хузури қувваҳои ҳарбии Англияро дар минтақаи Канали Суэтс ва шаҳрҳои Қоҳираю Искандария муқаррар кард. Неруҳои ҳавоии Англия ҳуқуқ доштанд, ки дар фазои ҳавоии Миср парвоз карда, аз фурудгоҳҳои он истифода баранд. Артиши Миср таҳти назорати намояндагони англис даромад. Дар сурати ҷанг ва ё таҳдиди ҳатари он англисҳо метавонистанд тамоми қаламрави Мисрро ба сифати таҷягоҳи ҳарбии худ истифода баранд. Ҳамин тариқ, созишномаи соли 1936 ҳукмронии Англияро дар Миср мустаҳкамтар кард. Вафдчиён ба ин созишнома имзо гузошта, манфиатҳои ҳаққонии халқи Мисрро поймол намуданд ва дар амал бо мустамликадорони англис забон як карданд.

Баъди бастанӣ созишномаи соли 1936 империалистони англис дар Миср ҳукумати дастнишондаи Ҳизби либералӣ-конститутсиячиёнро ба сари қудрат оварданд. Ин ҳукумат моҳи августи соли 1938 бо Англия созишномаи нав бааст, ки он барномаи англисии сохтмони ҳарбии стратегиро дар Миср васеъ кард. Мувофиқи ин созишнома, ҳарҷоти иншооти ҳарбии дар қаламрави Миср будаи Англия ба зиммаи халқи Миср гузошта шуд.

Ҳамин тариқ, масъалаи истиқлоли ҳақиқии Миср дар солҳои 1919 – 1939 ҳал нашуд.

Савол ва супориш

1. Оё баъди ба анҷом расидани Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳаракати миллии озодихоҳӣ дар Миср қатъ гардид? 2. Кадом шаҳрҳои Мисрро ошӯбу шӯришҳо фаро гирифтанд? 3. Моҳияти истиқлоли соли 1923-и Миср дар чист? 4. Дар бораи ҷамъияти «Вафд-Мисрӣ» (Вакилони мисрӣ) маълумот диҳед. 5. Конститутсияи соли 1923-и Миср кай бекор ва Конститутсияи нави Миср кай ҷорӣ карда шуд? 6. Кай Конститутсияи соли 1923-и Миср аз нав ҷорӣ карда шуд ва чаро? 7. Созишномаи соли 1936-и Англия ва Миср ваколати сиёсии Мисрро чӣ тавр муқаррар кард? 8. Оё Созишномаи соли 1938 бо Англия ба Миср озодӣ овард?

§ 30. ҚАДАМҲОИ НАҲУСТИНИ МАМЛАКАТҲОИ АРАБИ МАҒРИБ ДАР РОҶИ РУШДИ МИЛЛӢ

Шарҳи умумӣ. Ба гурӯҳи мамлакатҳои арабии Мағриб-Алҷазоир, Марокаш ва Тунис дохил мешаванд. Вале баъзан ба қатори ин се давлати араб Мавритания ва Либияро низ дохил мекунанд. Давлатҳои арабии Мағриб охириҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон дар зери таъсири Фаронса буданд.

Дар Марокаш, Алҷазоир ва Тунис зоҳиран ҳукуматҳои маҳаллӣ ҳукмрон буданд, лекин онҳо аслан пурра ба намояндагони олии Фаронса итоат мекарданд. Ҳар сеи ин мамлакат ба манбаи ашёи хом ва бозори молфурушии Фаронса табдил ёфта буданд.

Расми 92. Харитаи Африқои Шимолӣ

Соли 1918 аҳолии мамлакатҳои арабии Мағриб 10-11 миллион нафарро ташкил кард, ки онҳо асосан ба зироату chorводорӣ машғул буданд. Теъдоди ками аҳоли дар шаҳрҳо зиндагӣ мекарданд.

Халқи ин мамлакатҳо бар зидди соҳибони корхонаҳои инҳисории хориҷӣ ва мустамликадорон бо шакли усулҳои гуногун мубориза мекорд ва мақсади умумии он ба даст овардани истиқлоли миллӣ буд. Барои иҷрои ин мақсад ба онҳо лозим омад, ки боз чандин даҳсолаҳо мубориза баранд.

АЛҶАЗОИР

Расми 93. Харитаи Алҷазоир

Алҷазоир дар байни ду ҷанги ҷаҳонӣ. Дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон Фаронса аҳолии маҳаллии Алҷазоирро маҷбуран ба артиш ва корҳои ақибгоҳ сафарбар карда, ба ғорати захираҳои табиӣ озукаи ин мустамликаҳои худ машғул буд. Халқи Алҷазоир бар зидди бедодгари мустамликадорони Фаронса ба мубориза бархост. Вазъият гузашти

мустамликадоронро талаб мекард. Бинобар ин, ҳукумати Фаронса маҷбур шуд, ки бо қарори худ дар андозгундорӣ тафовутро дар байни алҷазоирӣҳо ва фаронсаविҳо аз байн бардорад. Бо ҳуди ҳамон қарор ба кишоварзон, зиёӣён, мансабдорон ва собиқ хизматчиёни ҳарбӣ ҳуқуқи баробари интиҳоботӣ дода шуд. Бо вучуди ин баробарҳуқуқии ҳақиқии алҷазоирӣҳо фаронсаविҳо таъмин карда нашуд. Мисли пештара алҷазоирӣҳо «табаа» ва фаронсаविҳои сокини Алҷазоир «шаҳрвандон» («гражданинҳо») -и Фаронса ном бурда мешуданд. Дар баробари «Қонун дар бораи мардуми маҳаллӣ», ки ҳуқуқи мардуми Алҷазоирро маҳдуд мекард, қонуни дигаре низ мавҷуд буд, ки моҳияти наҷодпарастӣ дошт. Ин қонун хангоми бо қор таъмин кардан бармало эҳсос мегардид.

Амир Холид - набераи қаҳрамони халқи Алҷазоир Абдулқодир баъди ба охир расидани Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба Алҷазоир баргашт. Ӯ соли 1920 ҳизби «Алҷазоирӣ ҷавон»-ро таъсис дод, ки бо номи «Шучоат» рӯзнома ҳам дошт. Ин ҳизб баробарҳуқуқии алҷазоирӣҳо фаронсаविҳо, барҳам додани наҷодпарастӣ, таъмини намояндагии аҳолии маҳаллӣ дар парламенти Фаронса, озодии матбуот ва иттифоқҳоро тақозо мекард.

Бар зидди зулми мустамликавӣ созмонҳои гуногуни ватанпарвари Алҷазоир мубориза мебуданд. Аз ҷумлаи онҳо Федератсияи интиҳобшудаи мусалмонон ва Иттифоқи уламои Алҷазоир, ки ба рушди маданият ва забони миллӣ, кушодани мактабҳои миллӣ эътибори калон меоданд, дар байни халқ соҳиби обрӯӣ баланд буданд.

Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 – 1933 ба иқтисоди Алҷазоир таъсири манфӣ расонд. Истеҳсоли оҳан ва фосфорит бениҳоят пойин рафт. Даромади арабҳо назар ба фаронсаविҳо камтар буд ва ба ҳадди ақали зарурати озуқа ҳам намерасид. Шумораи бекорон хеле афзуд. Дар натиҷаи хушксолии ҷаҳорсола то 80 фоизи чорво талаф ёфт. Кишоварзони зиёди чорводор муфлис шуданд. Ҳазорон алҷазоирӣҳо баҳри ёфтани қор ва қути лоямут ба Фаронса раҳсипор мешуданд, вале фаронсаविҳо онҳоро ба Алҷазоир бармегардонданд.

Соли 1920 Федератсияи алҷазоирӣи Ҳизби коммунистии Фаронса таъсис ёфт. Соли 1934 ин федератсия бо номи Ҳизби коммунистии Алҷазоир мустақил шуд. ҲКА чун Ҳизби Алҷазоирӣ ҷавон барои истиқлоли Алҷазоир, аз Алҷазоир баровардани неруҳои мустамликавии Фаронса ва қатъ кардани мустамликасозии мамлакат мубориза мебуд. ҲКА тақозо мекард, ки ба синфи коргар ҳуқуқи сиёсӣ дода шаванд.

Баробари дар Фаронса ба сари қудрат омадани ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ ба халқҳои маҳаллии Алҷазоир баъзе озодихон демократӣ дода шуданд. Моҳи июни соли 1936 дар Алҷазоир Конгресси мусулмонҳо ҷамъ омад. Он эълон кард, ки Ҷабҳаи миллиро дастгирӣ мекунад. Конгресси мусулмонҳо инчунин «Эъломияи миллӣ»-ро қабул кард, ки баробарҳуқуқии алҷазоирӣҳо фаронсаविҳо ва бекор кардани «Қонун дар бораи аҳолии маҳаллӣ»-ро тақозо менамуд.

Вазъи пуршиддати байналмилалии арафаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар назди ватанпарварони Алҷазоир вазифаҳои нав мегузошт. Охири соли 1938 Кумитаи ягонагии халқи Алҷазоир тадбири васеи зидди Гитлер ва Муссолиниро доир кард, чунки онҳо иддаои забти Африқои Шимолиро доштанд. Соли 1939 Ҷанги Дуюми Ҷаҳон оғоз ёфт. Бинобар ин, нерӯҳои сиёсии Алҷазоир ҳаракати озодихонаи худро муваққатан қатъ карданд.

МАРОКАШ

Ҷумҳурии Риф. То охири Ҷанги Якуми Ҷаҳон ҳанӯз қисми зиёди қаламрави Мароқаш аз тарафи мустамликадорон забт нашуда буд. Маҳз дар қаламрави ишғолношудаи Мароқаш ҳаракати қабилаҳои озодихоҳ барои озод нигоҳ доштани ватанашон тавлид ёфт.

Расми 94. Харитаи Мароқаш

Соли 1920 Испания кӯшиш кард, ки вилоятҳои кӯҳии аз маъдан ғании Рифро забт кунад. Кӯшиши испаниҳо баҳри забоняккунӣ бо пешвоёни қабилаҳои Риф натиҷаи дилхоҳ надод. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони Испания бар зидди аҳолии ин вилоятҳо задухӯрди мусаллаҳона ташкил намуданд. Муборзаи зидди испаниҳоро қанд (дохӣ)-и яке аз қабилаҳои Риф – Муҳаммад Абдулқарим сарварӣ кард.

Моҳи июли соли 1921 сипоҳиёни Риф ба душман шикаст дода, ғанимати зиёде ба даст оварданд. Аввали моҳи сентябри соли 1921 дувоздаҳ қабилаи Риф муттаҳид шуда, Ҷумҳурии Рифи соҳибистиқлолро таъсис намуданд. Иттифоқи пешвоёни қабилаҳои Риф худро Маҷлиси миллии Ҷумҳурии Риф эълон кард. Раиси Маҷлис дар айни замон президенти ҷумҳурӣ ҳам буд. Маҷлиси милли ба ин мансаб Абдулқаримро интихоб кард.

Ҷумҳурии Риф ба рақибон зарбаҳои ҳалокатовар зада, истиқлоли худро аз тачовузи душманон қаҳрамонона муҳофизат мекард. То охири соли 1924 испаниҳо қариб тамоми қаламрави то соли 1912 забткардаи худро аз даст дода, танҳо дар яке аз шаҳрҳои истехкомдори соҳилҳои баҳри Миёназамин монда тавонистанд.

Ғалабаи Риф ҳукуматдорони Фаронсаро дар Марокаш ба ташиш овард. Онҳо бар чунин ақида буданд, ки дар сарҳадҳои шимолии минтақаи забткардаашон ташкил ёфтани ҷумҳурии соҳибистиклол метавонад шӯриши тамоми марокашиҳоро ба вучуд орад. Бинобар ин, тобистони соли 1924 қувваҳои ҳарбии Фаронса ба минтақаи ғаллақорӣ Риф – водии дарёи Уарги зада даромада, ният доштанд, ки рифиҳоро ба ҷанголи гуруснагӣ супоранд. Ҷавобан ба ин, артиши Риф моҳи апрели соли 1925 ба минтақаи фаронсавии Марокаш ҳучум оғоз кард, ки он то моҳи июли соли 1925 идома ёфт. Бебарорӣ ҳарбӣ ҳукумати Фаронсаро водор намуд, ки сарфармондеҳи артишро иваз намуда, шумораи онро зиёд кунад. Фаронсавиҳо бо Испания забон як карданд, то ки муборизаи зидди Риф барои онҳо натиҷаи дилхоҳ диҳад. Моҳи сентябри соли 1925 бар зидди Ҷумҳурии Риф ҳамлаи муштараки қувваҳои ҳарбии Фаронса ва Испания оғоз ёфт. Рифиҳо ватани худро қаҳрамонона муҳофизат мекарданд. Моҳи майи соли 1926 қувваҳои ҳарбии Фаронса ва Испания Ҷумҳурии Рифро шикаст доданд. Абдулқарим ба фармондеҳии фаронсавиҳо таслим шуд.

Муборизаи озодихоҳона идома меёбад. Муборизаи мусаллаҳона дар ҳар ду минтақа - минтақаи Фаронса ва минтақаи Испания то соли 1934 идома ёфт. Дар шаҳрҳои Марокаш намоишҳои аввалини бузург соли 1930 бо баҳонаи эълон карда шудани қонун «Дар бораи адлияи барбарҳо» ба амал омад. Ин қонун мақсад дошт, ки дар байни барбарҳо ва арабҳо ҷудой андозад. Бо иштироки ҳам арабҳо ва ҳам барбарҳо дар ҳар ду минтақа намоишҳои оммавии эътирозӣ баргузор гардиданд.

Моҳи майи соли 1933 сар то сари мамлакатро мавҷи нави намоишҳои эътирозии халқи Марокаш фаро гирифт. Мардум бар зидди маҳдуд кардани ҳуқуқи таҳсил дар масҷидҳо баромаданд.

Соли 1934 гурӯҳи сармоядорон ва зиёӣони Марокаш бо номи «Иттиҳоди мағрибӣ» созмони сиёсӣ ташкил намуданд. Барномаи ин созмон тақозо мекард, ки ваколатҳои дастгоҳи давлатии подшоҳӣ васеъ карда шаванд. Ҳукуматдорони мустамликавӣ иҷрои ин талабро рад карданд. Бо сабаби авҷ гирифтани намоишҳои зиддиимпериалистии соли 1936 дар шаҳри Фес ва шаҳрҳои дигари Марокаш моҳи март соли 1937 фаъолияти Иттиҳоди мағрибӣ манъ карда шуд. Аъзои Иттиҳоди мағрибии манъкардашуда ду ҳизби сиёсии нав ташкил намуданд - Ҳаракати миллӣ ва Ҳизби миллӣ. Ҳардуи ин ҳизб ҷонибдори дар доираи сарпараст (протекторат) гузаронидани ислоҳоти идораи Марокаш буданд.

Дар баробари ин тамоми соли 1937 дар ноҳияҳои гуногуни Марокаш ошӯбҳои зидди Фаронса ба амал омаданд. Ҳукумати Фаронса бар зидди намоишчиён қувваи ҳарбиро истифода мебард. Охириҳои соли 1937 аксари роҳбарони аҳзоби сиёсии Марокаш ҳабс ва таъбид карда шуданд.

Шурӯъ аз аввали солҳои 30-юм ба минтақаи испании Марокаш воридшавии Олмони фашистӣ оғоз ёфт. Ба генерал Франко, ки комиссари

сарфармондеҳи минтақаи испании Марокаш буд, муяссар шуд, ки бо ёрии ашрофони фиребхӯрдаи маҳаллӣ қabilaҳои Марокашро ба муборизаи зидди Ҷумҳурии Испания ҷалб кунад, вале дере нагузашта ин фиреби маҳз ошкор карда шуд. Моҳи сентябри соли 1938 дар минтақаи испании Марокаш шӯриши калони зиддифашистӣ сар зад. Ҳизби ислоҳоти миллии дар минтақаи Испания амалкунанда мардумро даъват намуд, ки ба мубориза ба хоҳири истиқлоли Марокаш бархезанд.

ТУНИС

Оғози ҳаракати истиқлолхоҳӣ. Моҳи ноябри соли 1918 дар маҷлиси махфии арбобони миллии Тунис барномае қабул карда шуд, ки дар он интиҳоботи Маҷлиси муассисон, таҳияи конститутсия ва ташкил кардани ҳукумати миллии дар назди парламент масъул инъикос гардида буд.

Расми 95. Харитаи Тунис

Сарфи назар аз он ки фаронсавиҳо зӯровариро ба кор мебарданд, ватанпарварони Тунис зулму истибдод ва ваҳшониати ҳокимияти сарпараст (протекторат)-ро фош мекарданд.

Соли 1920 Ҳизби буржуазияи миллий таъсис дода шуд, ки он бо номи мухтасари «Дастур» («Конститутсия») маълум аст. Ҳарчанд ин ҳизб барои Тунис дигаргунсозиҳои куллӣ ва истиқлоли миллиро тақозо намекард, дар байни халқи Тунис бо ғояҳои озодихоҳии худ машҳур шуд. «Дастур» дар тамоми Тунис ҷонибдорон дошт.

Охирҳои соли 1920 ҳайати дуҷуми вакилони «Дастур» ба Париж рафт, вале ин музокирот ҳам бенаҷо анҷом ёфт. Маъмурияти сарпараст (протекторат) бар зидди арбобони миллии Тунис зӯровариро ба кор бурд. Ҷавобан ба ин дар сар то сари мамлакат намоишу коршиканиҳои

эътирозӣ ба амал омаданд, ошӯбҳо тамоми соли 1921 давом карданд. Моҳи апрели соли 1922, вақте ки хабари ба Тунис омадани президенти Фаронса маълум шуд, ошӯбҳои эътирозии халқи Тунис авҷ гарифтанд. Ҳатто бейи Тунис ҳам таҳдид кард, ки агар Фаронса ислоҳоти тақозошударо иҷро накунад, аз тоҷу тахти Тунис даст мекашад.

Ислоҳоти конституцсионӣ. Моҳи июли соли 1922 ҳукумати Фаронса дар бораи ислоҳоти конституцсионии Тунис қонун интишор кард. Ислоҳоти мазкур дар назар дошт, ки Шӯрои бузург бо мақоми маслиҳатӣ таъсис дода шавад. Дар ҳайати ин шӯро намояндагони фаронсавиҳо нисбат ба тунисиҳо зиёдтар буданд. Дар вилояту навоҳӣ ҳам бояд шӯроҳо таъсис дода мешуданд, ки вазифаи онҳо танҳо аз муҳокимаи буча иборат буд.

Ин ислоҳоти ночиз ба талаботи «Дастур» мувофиқат намекард, вале онро ҳизбҳои ростгаро ва рӯҳониён бо ризояти том истиқбол намуданд. Даре нагузашта ин ашхос Ҳизби ислоҳотро таъсис дода, бо ҳукуматдорони сарпараст (протекторат) роҳи ҳамкориро пеш гирифтанд.

Вале аксари аҳолии мамлакат мубориза барои истиқлоли Тунисро қатъ накард. Соли 1921 дар шаҳрҳои Бизерта, Тунис ва Сфекс коршиканиҳо доир гардиданд. Маъмурияти сарпараст бар зидди иштирокдорони ҳаракати миллию озодихоҳӣ аз қувва кор гирифт. Ҳизби «Дастур» муваққатан пароканда шуд. Роҳбари «Дастур» аз мамлакат фирор кард. Иттифоқҳои касаба ва созмонҳои Ҳизби коммунистӣ ба пинҳонкорӣ гузаштанд. Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Тунис рӯ ба таназзул ниҳод.

Болоравии нави ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Дар давраи бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар Тунис истехсоли маъдан бениҳоят кам ва сафи бекорон зиёд шуд. Дар кишоварзӣ маъмурияти сарпараст нобудсозии тоқзорҳои мавҷударо ташвиқ ва бунёд намудани боғҳои нави тоқро манъ мекард. Ин кор ба мустамликадорон барои он зарур буд, ки рақобати тоқпарварону шаробпазони Фаронса кам карда шавад. Аз ин сиёсат кишоварзони хурди Тунис ба тезӣ муфлис мешуданд. Аз сабаби набудани беда дар як қатор ноҳияҳо то 80 фоизи чорво талаф шуд. Тунисро гуруснагӣ фаро гирифт.

Дар чунин шароити иҷтимоӣ ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Тунис аз нав вусъат ёфт. Маъмурияти сарпараст кӯшиш ба ҳарч меод, ки тавассути чораҳои террористӣ бар халқи Тунис ғолиб ояд. Як қисми ҳизби «Дастур» бо сардории Ҳабиб Бурғиба аз нав эҳё гардида, ба муборизаи миллию озодихоҳӣ пайваст. Ҳабиб Бурғиба талаб кард, ки мубориза бар зидди муҳочирони мустамликадорро пурзӯр кардан лозим аст. Бурғиба ва ҷонибдорони ӯ, ки манфиатҳои буржуазияи миллий ва зиёиёнро ифода мекарданд, аз ҳизби «Дастур» баромада, моҳи марти соли 1934 бо номи «Дастури нав» ҳизби ҷадиди худро таъсис доданд. Онҳое, ки ба роҳбарони каблии «Дастур» содиқ буданд, «Дастури кӯҳна» ном гирифтанд.

Сарфи назар аз таъқибот, дар Тунис таъсири «Дастури нав» зиёд мешуд. Ин вақт Ҳизби коммунистӣ низ фаъолият мекард. Вале моҳи

сентябри соли 1934 ҳабс карда шудани роҳбарони ин ду ҳизб боиси дар Тунис заиф шудани ҳаракати миллию озодихоҳӣ гардид.

Расми 96. Ҳабиб Бургиба

Дар Фаронса таъсис ёфтани ҳукумати «Ҷабҳаи милли» вазро дар Тунис тағйир дод. Ҳизбҳои сиёсӣ аз пинҳонкорӣ баромаданд, баъзе ислоҳоти иҷтимоӣ ҳам дар амал татбиқ шуданд, хусусан оид ба қонунгузорию коргарӣ, шартномаҳои коллективӣ ва руҳсатихоӣ ҳарсолаи пулакӣ. Вале дар маркази диққати ҷомеаи Тунис муборизаи миллию озодихоҳӣ меистод. 20-уми ноябри сояи 1937 дар Тунис барои дастгирии истиқлол қоршиканини умумӣ доир гардид. Қоршиканино дар ин мустамликаи Фаронса дар тӯли

зимистон ва баҳори солҳои 1937 – 1938 қатъ нагардиданд.

Маъмурияти мустамликавии Фаронса дар Тунис таъкиботро аз нав пузӯр карда, 8-уми январӣ соли 1938 дар Бизерт намоиши қоргаронро тирборон намуд. Моҳи апрели соли 1938 бар зидди намоишгарон аз танқҳо истифода кард. Аввал роҳбарони «Дастури нав»-ро ба ҳабс гирифта, баъд дар Тунис фаъолияти ин ҳизбро манъ кард. Соли 1939 Тунис дар ҳолати муҳосира эълон карда шуд. Мустамликадорони Фаронса кӯшиши зиёд ба ҳарҷ меоданд, ки мардуми Тунисро дар тобеияти қомили худ нигоҳ доранд.

Расми 97. Яке аз хиёбонҳои шаҳри Тунис

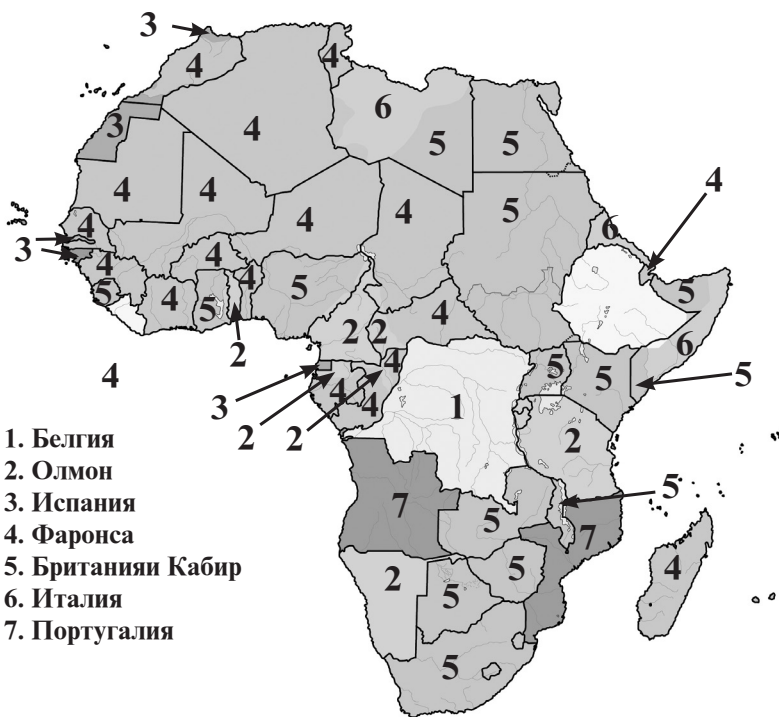
Истиқлоли давлатии Тунис ба давраи баъд аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мавқуф монд.

Савол ва супориш

1. Вазъи умумии мамлакатҳои арабии Мағрибро шарҳу эзоҳ диҳед. 2. Вазъи Алҷазоир дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон чӣ тавр буд? 3. Ҳолати ҳуқуқи мардуми Алҷазоирро муайян созед. 4. Моҳияти «Қонун дар бораи мардуми маҳаллӣ»-ро баён кунед. 5. Дар бораи набераи Абдулқодири машҳури ватанпарвар - Амир Ҳолид чӣ медонед? 6. Баъди дар Фаронса ба сари ҳокимият омадани Ҷабҳаи милли дар Алҷазоир қадом дигаргунӣҳо ба амал омаданд? 7. Ҷумҳурии Риф кай ва чӣ тавр таъсис ёфт? 8. Фаронса кай ва барои чӣ қувваҳои ҳарбии худро ба Марокаш дохил кард? 9. Ҷумҳурии Риф аз нерӯҳои муштараки ҳарбии Испания ва Фаронса кай

шикаст хӯрд? 10. Мачлиси махфии арбобони миллии Тунис кадом барномаро қабул кард? 11. Ҳизби «Дастур» кай таъсис ёфт ва кадом талаботро ба миён гузошт? 12. Моҳияти ислохоти конститусионӣ дар Тунисро шарҳ диҳед. 13. Rochefort ба болоравии нави ҳаракати истиклолхоҳӣ дар Тунис далелҳо биёред. 14. Чаро соли 1934 Ҳизби «Дастури нав» таъсис ёфт? 15. Чаро роҳбарони Ҳизби «Дастури нав» аз тарафи маъмурияти мустамликавӣ ҳабаб гардида, фаъолияти худӣ ҳизб манъ карда шуд?

§ 31. ХАРИТАИ СИЁСИИ МУСТАМЛИКАВИИ АФРИҚО БАӢД АЗ ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОН

Расми 98. Харитаи тақсироти мустамликавии Африқо (огози асри XX)

Шарҳи умумӣ. Қаблан мо дар бораи давлатҳои африқоии Миср, Алҷазоир, Марокаш ва Тунис нақл кардем. Дар ин мавзӯ ва дар чанд мавзӯи оянда роҷеъ ба қисматҳои тропикӣ ва ҷанубии Африқо маълумоти мухтасар медиҳем.

Дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон ғалаба кардани паймони Антанта харитаи сиёсии Африқоро тағйир дод. Дар байни кулли давлатҳои минтақаҳои Африқои Тропикӣ ва Ҷанубӣ танҳо ду давлат – Ҳабашистон ва Либерия соҳибхитиёр ва ҳамаи давлатҳои дигар дар ҳайати империяҳои

мустамликаи Британияи Кабир, Фаронса, Белгия, Португалия, Испания ва Италия буданд.

Дар натиҷаи шикасти давлатҳои Паймони Сегона империяи мустамликавии Олмон барҳам хӯрд. Ин давлати аврупоӣ мустамликаҳои худро дар Африқои Шарқӣ, Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, инчунин Камерун ва Тогоро аз даст дод. Онҳо дар байни давлатҳои Антанта ва иттифоқчиёни онҳо тақсим карда шуданд.

Тақсимоти мустамликаҳои Олмон. Тақсимоти мустамликаҳои Олмон аз назари қонун дар асоси нишондодҳои низоми ваколат сурат гирифт. Муаллифи асосии ин нишондод нахуствазири Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ Ян Сметс буд. Қарор дар бораи таъсиси низоми ваколатро Конфронси сулҳи Париж моҳи январӣ соли 1919 таҳия ва моҳи апрели ҳамон сол тасдиқ кардааст. Баъд низоми ваколат ба моддаи 22-юми Оинномаи Лигаи Миллатҳо тақсир ёфт.

Мамлакатҳои Антанта тӯмаи мустамликавии худро ба се гурӯҳ тақсим карданд: гурӯҳҳои «А», «В» ва «С». Ба гурӯҳи «А» ҳамаи давлатҳои дохил карда шуданд, ки нисбатан тараққиқарда ва дар ҳайати империяи Туркия буданд, яъне Сурия, Лубнон, Фаластин, Урдун ва Ироқ. Ягон давлати африқоӣ ба ин гурӯҳ дохил карда нашуд.

Ба гурӯҳи «В» ғайр аз Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, ҳамаи мустамликаҳои африқоии Олмон дохил карда шуданд. Дар қаламравҳои зерваколати гурӯҳи «В» бунёд кардани пойгоҳҳои ҳарбию истеҳкомҳо манъ карда шуд.

Ба гурӯҳи «С» Африқои Ҷанубу Ғарбӣ дохил карда шуд. Ин минтақа аз қаламрави ҳамаи мулкҳои зерваколати воқеъ дар Африқо нисбатан ақибмондатар буд. Лигаи Миллатҳо дар назди давлатҳои, ки барои идораи қаламрави гурӯҳи «С» ваколат гирифтанд, қариб ҳеч гуна шарте нагузошт. Ин чунин маъно дошт, ки соҳибони ваколат қаламрави зерваколати худро ҳамчун мустамлика ҳисобанд.

Мустамликаи калонтарини олмонӣ – Африқои Шарқии Олмон – дар байни 3 давлат – Британияи Кабир, Белгия ва Португалия – тақсим карда шуд. Британияи Кабир қисми асосии ин мамлакатро ба даст даровард. Руанда, Урунди ва ду вилоят дар шимолу ғарбии сарҳади Конго ба зери идораи Белгия даромаданд. Руанда ва Урунди аз рӯи масоҳат он қадар қалон набуданд, лекин аз ҷиҳати аҳолии бар дигар вилоятҳои Африқои Шарқӣ бартарӣ доштанд. Маҳз дар Руанда ва Урунди зиёда аз нисфи аҳолии мустамликаҳои собиқии олмонӣ зиндагӣ мекарданд. Вилояти начандон қалони Конго, ки дар ҷанубу шарқии Африқои шарқии Олмон воқеъ гардидааст, ба Португалия «баргардонда» шуд. Онро Олмон аз Португалия ҳанӯз соли 1884 қашади гирифта буд. Мисли мустамликаҳои дигари Олмон Конго зерваколат эълон карда шуд. Португалия онро ба мустамликаҳои худ Мозамбик ҳамроҳ кард.

Камерун дар байни Фаронса ва Британияи Кабир тақсим карда шуд. Мустамликаҳои дигари Олмон дар Африқои Ғарбӣ – Тогоро низ Англия

ва Фаронса бо ҳам диданд. Фаронса ба қисмати зиёди Шарқӣ ва Британияи Кабир ба қисмати Ғарбии он ваколатнома гирифт. Африқои Чанубу Ғарбии Олмон ба зерваколати Иттиҳоди Африқои Чанубӣ даромад.

Ҳамин тавр, Антанта тақдири 13 миллион нафар сокини мустамликаҳои Олмонро ҳал кард.

Мулкҳои Британияи Кабир. Мулкҳои Британияи Кабир аз ҳама зиёд васеъ ва ғанӣ буданд. То Чанги Якуми Чаҳон ин империяи мустамликавии калонтарини чаҳон орзу дошт, ки дар Африқо ҳудуди мустамликадорӣ худро васеъ кунад. Ин орзуи Британияи Кабир баъди чанг чомаи амал пӯшид. Дар баробари ба даст овардани Танганика ҳудуди мустамликаҳои Англия аз Кейптаун то ба Қоҳира васеъ шуд. Мустамликаҳои он дар Африқои Чанубӣ, Ғарбӣ, Марказӣ ва Шимолу Шарқӣ ҷойгир буданд ва ҳар кадом дар ҳаёти империяи Британия мақоме доштанд – мустамлика, зерсарпараст (протекторат), зерваколат ва ё доминион.

Иттифоқи Африқои Чанубии доминион, ки соли 1961 Ҷумҳурии Африқои Чанубӣ номгузорӣ карда шуд дар империяи Британия мамлақати сарватмандтарини Африқо ба ҳисоб мерафт. Солҳои 20-ум зиёда аз нисфи тилои чаҳони сармоядорӣ дар он ҷо истехсол карда мешуд.

Дар ҳамсоғии Иттифоқи Африқои Чанубӣ Африқои Ғарбии зерваколати Англия воқеъ буд, ки феълан Намибия ном дорад. Се давлати дигаре, ки Англия ҳангоми тақсимои империалистии Африқо ба даст овард, зерсарпарастии худ эълон кард. Свазиленд (аз соли 1968 шоҳигарии Свазиленд), Бечуаналенд (аз соли 1966 Ҷумҳурии Ботсвана) ва Басутоленд (аз соли 1966 шоҳигарии Лесото) буданд. Ҳар сеи ин давлат ба Иттифоқи Африқои Чанубӣ тобеъ буданд.

Дар шимолтари ин минтақа Родезияи Чанубӣ ва Родезияи Шимолӣ (аз соли 1964 Ҷумҳурии Замбия), Нясаленд (аз соли 1964 Ҷумҳурии Малави) ба Британияи Кабир тааллуқ доштанд. Ҳар сеи ин давлатҳоро Англия ҳанӯз дар аввали солҳои 90-уми асри XIX ишғол карда буд. Дар ин ҷо мулкҳои Англияро ширкатҳои британиявии Африқои Чанубӣ, ки Сесил Родс таъсис дода буд, идора мекарданд.

Соли 1922 аз сабаби сипарӣ шудани муҳлати ваколатҳои аз тарафи ҳукумати Британия ба ин ширкат додашуда дар Родезияи Чанубӣ раёйпурсӣ баргузор гардид. Ин раёйпурсӣ на дар байни аҳолии маҳаллӣ, балки танҳо дар байни мустамликадорон гузаронида шуд. Ба шарофати иқлими мусоид ва сарватҳои табиӣ ин ҷо ин қабил одамон дар Родезияи Чанубӣ нисбат ба аҳолии маҳаллӣ зиёдтар шуда буданд. Яъне тақдири Родезияи Чанубиро онҳое ҳал мекарданд, ки ба ин ҷо аз давлати мустамликадор муҳоҷир шуда омадаанд.

Ҳамин тариқ, аз 1-уми октябри соли 1923 Родезияи Чанубӣ мустамликаи «сафед»-и худидорашавандаи дорой парламенти аз ҷониби интихобкунандагони сафедпӯст интихобшаванда эълон карда шуд.

Дар Родезияи Шимолӣ, ки муҳочирони сафедпӯст танҳо 3 ҳазор нафар буданд ва аҳолии ин мустамлика ҳамагӣ 958 ҳазор нафарро ташкил мекард, ҳеч гуна раёйпурсӣ гузаронида нашуд. Ин мамлакат ҳамин тавр соли 1924 зери сарпарастии Англия даромад.

Ин кишвар аз тарафи Британияи Кабир дар охири солҳои 60-ум ва аввали солҳои 90-уми асри XIX ба кишварҳои ишғолшудаи Кения, Уганда ва султони Занзибари ҳамроҳ карда шуд. Ин мамлакатҳо аввал Африқои Шарқии Британия ном дошта, аз тарафи ширкати имтиёзноки британиявӣ Африқои Шарқӣ идора карда мешуданд ва соли 1885 ба зери идораи шохигарии Британияи Кабир гузаштанд. Кения аввал зерваколати Африқои Шарқии Британия ва соли 1920 мустамликаи Англия эълон карда шуд, ғайр аз минтақаи тасмавори наздисоҳилии Уқёнуси Ҳинд, ки расман қисми султони Занзибар буд. Ин минтақа мақоми зери сарпарастии худро нигоҳ дошт. Уганда низ зери сарпарастии Англия ҳисобида мешуд.

Кения ва Уганда дар шимол ба мустамликаи дигари Судони Англияю Миср ҳамхудуд буданд. Дар шарқтари ин минтақа танҳо як мулки британиявӣ – Сомалии зери сарпарастии Британия воқеъ буд, ки соли 1960 ба ҳайати Ҷумҳурии Демократии Сомалӣ дохил шуд.

Ғайр аз ин мулкҳои Африқои Ҷанубӣ, Марказӣ ва Шарқӣ ба империяи Британияи Кабир чандин мамлакати Африқои Ғарбӣ ииш дохил буданд. Калонтарини онҳо Нигерия буд, ки соли 1960 истиқлол ба даст овард. Ин давлат аз рӯи шумораи аҳоли дар китъаи Африқо калонтарин давлат мебошад.

Барои Британияи Кабир аз ҷиҳати аҳаммият Соҳили Тилоӣ ҷойи дуҷумро ишғол мекард. Ин давлат соли 1957 истиқлол ба даст оварда, номи Ганаро гирифтааст. Англия барои ишғол кардани Соҳили Тилоӣ тамоми асри XIX мубориза бурд.

Ба ҳайати империяи Британияи Кабир инчунин Сьерра-Леоне дохил мешуд, ки соли 1965 сохибистиклол шуд. Сьерра-Леоне ба мустамлика ва зерсарпараст тақсим шуда буд. Ҳар дуи онҳо ҳам мулкҳои Британия ҳисоб меёфтанд.

Британияи Кабир баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба мулкҳои Африқои Шарқии худ минтақаҳои ғарбии Того ва Камерунро низ ҳамроҳ кард, яъне аз Лигаи Миллатҳо барои яқоя идора кардани онҳо ваколатнома гирифт.

Гамбия низ ба ду қисм мустамлика ва қисми дигараш зери сарпарастии Англия тақсим мешуд. Ин давлатро Британияи Кабир дар асри XIX забт кардааст (Гамбия соли 1970 истиқлоли давлатӣ ба даст овард).

Мулкҳои Фаронса. Аксари мулкҳои Фаронса дар Африқои Ғарбӣ ва Экваториалӣ воқеъ буданд. Фаронса ин мулкҳои худро дар асри XIX ишғол кардааст. Фаронса дар охири асри XIX ва аввали асри XX онҳоро дар ду федератсияи калон – Африқои Ғарбии Фаронса ва Африқои Экваториалии Фаронса муттаҳид кард.

Ба ҳайати Африқои Ғарбии Фаронса 8 мустамлика дохил мешуд.

Гвинеяи Фаронса, ки соли 1957 истиқлол ба даст овард, Соҳили Оҷ, Волтаи Боло, Дагомея, Мавритания, Нигерия, Сенегал, ки ҳамаи онҳо соли 1960 соҳибистиқлол шудаанд ва Судони Фаронса, ки аз соли 1960 Ҷумҳурии Мали ном гирифтааст. Қонунгузорие, ки дар Африқои Ғарбии Фаронса ҷорӣ буд, мувофиқи низоми ваколат як қисми Тоғои зери идораи Фаронсаро низ фаро гирифт.

Ба ҳайати Африқои Экваториалии Фаронса ҷор мустамлика дохил буд: Габон, Чад, Конгои Миёна ва Убанги-Шари. Ҳар ҷори онҳо соли 1960 соҳибистиқлол гардиданд. Дутои охирӣ – Конгои Миёна ва Убанги-Шари – Ҷумҳурии Халқии Конго ва Ҷумҳурии Африқои Марказӣ ном гирифтанд. Қонунгузорие, ки дар Африқои Экваториалии Фаронса амал мекард, дар як қисми Камеруни дар асоси низоми ваколат ба зери идораи Фаронса дохилшуда низ ба қор бурда мешуд. Ғайр аз ин Фаронса дар қитъаи Африқо соҳиби як қаламрави нисбатан хурде ҳам буд, ки дар он халқиятҳои афар ва сомалӣ сокин буданд. Аз соли 1896 қаламрави сукувати ин халқиятҳо Соҳили Сомалии Фаронса ном гирифт. Аз соли 1896 қазираи калонтарини қитъаи Африқо – Мадагаскар ҳам ба мустамликаи Фаронса мубаддал шуд.

Мулкҳои Белгия. То ҷорӣ шудани низоми ваколат, Белгия дар қитъаи Африқо танҳо як мустамлика дошт – Конгои Белгия. Онро Белгия дар солҳои 70 – 80-уми асри XIX ишғол карда буд. Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳон мувофиқи низоми ваколат Белгия барои идораи Руанда (аз соли 1962 – Ҷумҳурии Руанда) ва Брунди (аз соли 1962 подшоҳии Бурунди, аз соли 1966 Ҷумҳурии Бурунди) ваколатнома гирифт.

Белгия дар вақташ барои ишғол кардани Конго нури ҳарбӣ ва маблағи зиёд сарф карда буд. Конгои Белгия аз ҷиҳати масоҳат дар қитъаи Африқо мустамлика аз ҳама калонтарин ба шумор мерафт. Дар баробари ин Конгои Белгия ва хусусан қисмати ҷанубу шарқии он – Кантага аз маъданҳои камбӯту қиматбаҳо ғанӣ буд.

Мулкҳои Португалия. Империяи мустамликадорӣ Португалия дар Африқо нисбат ба дигар империяҳо барвақттар ташкил ёфтааст. Ба Африқо воридшавии Португалия ҳанӯз дар асри XV оғоз ёфта буд. Вале он танҳо то аввали асри XX тавонист, ки нақшаи ишғоли вилоятҳои дар байни Ангола ва Мозамбик бударо амалӣ кунад.

Португалия дар қисмати ғарбии Африқо мулки аз ҷиҳати масоҳат қалоне дошт, ки онро Гвинеяи Португалия меномиданд. Гвинеяи Португалия аз соли 1973 бо номи Ҷумҳурии Гвинея-Бисау истиқлол ба даст овард.

Мулкҳои Италия. Италия дар қитъаи Африқо ҳамагӣ ду мустамлика дошт – Эритрея, ки соли 1890 ишғол карда буд ва Сомалии Италия, ки бо Ҳабашистон конфедератсия ташкил намуданд. Соли 1962 Эритрея ба ҳайати Ҳабашистон дохил шуд. Сомалии Италия соли 1960 ба ҳайати Ҷумҳурии Демократии Сомалӣ дохил шуд.

Мулкҳои Испания. Ҳамаи мустамликаҳои испаниӣ дар Африқои Ғарбӣ ҷой гирифта он қадар қалон набуданд. Инҳо Рио-Муни, қазираи

Фернандо-По ва як қатор қазираҳои хурди дигар буданд, ки аз соли 1968 Ҷумҳурии Гвинеяи Экваториалӣ ном гирифтаанд. Мустамликаҳои дигари Испания, ки аз рӯи масоҳат хеле калон, вале биёбону камодам буд, Рио-до-Оро аст, ки онро Саҳрои Испания ҳам меноманд.

Савол ва супориш

1. Оё натиҷаҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба тақсими мустамликавии қитъаи Африқо таъсир расонид? 2. Аз рӯи сатҳи тараққиёт Лигаи Миллатҳо мустамликаҳои Олмон ва Туркияро ба кадом гурӯҳҳо тақсим кард? 3. Ба мустамликаҳои гурӯҳи «А» кадом давлатҳо дохил шуданд? Ба мустамликаҳои гурӯҳи «В» чӣ? Ба мустамликаҳои гурӯҳи «С» чӣ? 4. Мустамликаҳои Африқои Олмонро номбар кунед. 5. Фарқи байни мустамликаҳо, давлатҳои зерваколат, зери сарпарастӣ (протекторат) ва доминионро муайян кунед. 6. Оё мамлакатҳое, ки мулкҳои зерваколат доштанд, аз тарафи Лигаи Миллатҳо назорат карда мешуданд?

§ 32. ИСТИСМОРИ МАРДУМИ ҚИТЪА ВА ИДОРАИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

Шарҳи умумӣ. То аввали асри XX ба мамлакатҳои империалистӣ муяссар гардид, ки мулкҳои суқунати қариб ҳамаи халқҳои Африқоро забт кунанд. Ҷараёни ба низоми истисмори мустамликавӣ фаро гирифтани ин халқҳо хеле тӯл кашид. Дар бисёр мустамликаҳои африқоӣ ин мубориза даҳҳо сол давом дошт.

Барои ба истисмори муттасил гузаштан мамлакатҳои мустамликадор сарвати табиӣ ҳар як мустамликаҳои худро ба таври ошкор ва ё пинҳонӣ меомӯхтанд. Ба он ҷойҳо роҳҳои ҳамлу нақл месохтанд, низоми идораи мустамликавию барпо мекарданд, самтҳо ва воситаҳои истисмори захираҳои одамии ва табиӣ муайян мекарданд. Қори аз ҳама мушкил амали намудани ҳуди ҳамин истисмор, ба нафъи мустамликадорон маҷбуран қор фармудани халқи мустамликаҳо ва аз онҳо худ кардани сарвати миллии онҳо буд.

Истисмори мардуми маҳаллӣ ва захираҳои табиӣ. Соҳаи асосии иқтисоди мамлакатҳои Африқо – кишоварзӣ дар зери фишори шадиди мустамликадорон ба содирот мувофиқ карда мешуд. Дар натиҷаи чунин сиёсат номгӯи зироатҳои дар Африқо парваришбанда якбора тағйир ёфт. Дар зарфи чоряк асри то Ҷанги Якуми Ҷаҳон ва то оғози Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ барои зарурати дохилӣ, махсусан чуворимаққа дар як сатҳ қарор дошт. Вале истеҳсоли зироатҳои содиротӣ баръакс меафзуд. Истеҳсоли қаҳва – 11 баробар, чой – 10 баробар, какао ва бибон – 6 баробар, арахис зиёда аз 4 баробар, тамоку – 3 баробар зиёд шуд.

Бо сабаби тамоюли содиротии кишоварзӣ шумораи мамлакатҳои африқоии парваришкунандаи як зироат хеле меафзуд. Дар мамлакатҳои мустамликавии Африқо 85 Ҷумҳурии арзиши содиротро зироатҳои ҳамсон

ташкил мекарданд. Масалан, Гамбия ва Сенегал барои парвариши чормағзи заминӣ, Занзибар барои парвариши дранфул (як навъи гул), Уганда барои парвариши пахта, Соҳили Тилой барои парвариши қаҳва, Соҳили Оч, Того ва Камерун барои истеҳсоли қаҳва, Габон барои сабзондани навъҳои чӯбҳои пурқимат ва Гвинеяи Фаронса барои парвариши банану ананас махсус гардонда шуда буданд.

Саноати дар Африқо тавлидӣфта боз ҳам бештар бо назардошти содирот кор мекард. Саноати кӯҳии мустамликаҳои африқоӣ рушди босуръат дошт. Масалан, дар Конгои Белгия истеҳсоли мис аз соли 1913 то соли 1937 зиёда аз 20 баробар афзуд, Африқои Тропикӣ ва Африқои Чанубӣ аз ҷиҳати истеҳсоли минерал ва маъданҳо дар олами сармоядорӣ ҷойи намоёнро ишғол мекарданд, аз он ҷумла аз ҷиҳати истеҳсоли алмос, кобалт, тило, хром, марганетс, фосфорит ва платина.

Ба соҳаҳои содиротӣ хориҷиён бештар маблағгузорӣ мекарданд. Солҳои 1870 – 1936 дар мамлакатҳои Африқо ҳаҷми умумии сармоягузори хориҷӣ зиёда аз 1,2 млрд. фунт-стерлингро ташкил кард. Тақрибан 75 фоизи ин маблағ аз сармоядорони Британияи Кабир буд. Маҳз дар ҳамина давраи байни ду ҷанги ҷаҳонӣ иттиҳодияҳои калони инҳисорӣ, ба монанди «Юнайтед Африқо компани»-и Англия ва «Юнион минерал О, Катанга»-и Белгия машҳур шуданд. Онҳо дар назди худ вазифа гузоштанд, ки ҳам захираҳои одамии табиӣ Африқоро истисмор кунанд ва ҳам қитъаҳои бузурги заминҳои киштбобро аз африқоӣҳо кашада гиранд.

Дар як қатор мамлакатҳои Африқои Шарқӣ (Кения, Таганика ва Нясаленд) ширкатҳои зироатпарвариӣ англисӣ ҳукмронӣ мекарданд.

Дар мамлакатҳои зиёди Африқои Ғарбӣ ширкатҳои тичоратию кишоварзӣ мақоми баланд доштанд. Дар он ҷо хоҷагиҳои калони зироатпарварӣ ташкил наёфтанд. Ин кор шумораи зиёди аврупоӣҳоро тақозо мекард, лекин иқлими Африқои Ғарбӣ барои онҳо бениҳоят гарм буд. Аз ҳамина сабаб дар ин минтақаи Африқо истеҳсолкунандагони асосии зироатҳои содиротӣ фермерҳои африқоӣасл буданд. Онҳо аз тарафи ширкатҳои аврупоӣ ва пеш аз ҳама, тавассути нархҳои пасти хариди маҳаллӣ истисмор карда мешуданд.

Ширкатҳои истеҳсолкунандаи маъдан, дар навбати аввал, дар Родезияи Шимолӣ ва Конго, ки аз ин захираи зеризаминӣ бой буданд, кор мекарданд. Родезияи Шимолӣ оҳиста-оҳиста дар ҷаҳон ба яке аз калонтарин истеҳсолкунандагони мис табдил меёфт. Дар музофоти ҷануби шарқии Конгои Белгия алмос ва маъданҳои рангаи зиёди дигар истеҳсол карда мешуданд.

Ҷумҳурии Либерия низ аз ҳукмронии ширкатҳои калони хориҷӣ наҷот ёфта натавонист, ҳарчанд ки ба ягон империяи мустамликавӣ дохил набуд. Ширкати «Файрстон тайр энд раббер компани»-и ИМА соли 1926 барои парвариши каучук 400 ҳазор га заминро ба муҳлати 99 сол аз Либерия иҷора гирифт. Либерия аз ин ширкат танҳо 1 фоизи арзиши

каучуки содиротӣ ва барои истифодаи ҳар як га замин камтар аз 15 сент меситонд.

Мустамликадорон қувваи кории арзони маҳаллиро ба нафъи худ бо ҳар роҳ, пеш аз ҳама, бо роҳи чорӣ намудани андозҳо кор мефармуданд. Яке аз он андозҳо сарикасӣ буд. Барои аксари африқоиаслҳо роҳи ягонаи пайдо намудани пул барои пардохти андоз дар хочагиҳои «аврупой» кор кардан буд.

Мустамликадорони аврупой инчунин камзаминиро ба таври сунъӣ ба вучуд меоварданд. Онҳо барои иҷрои ин мақсад қаламрави нопайдоканорро «минтақаи зисти аврупоиҳо» эълон мекарданд. Дар чунин заминҳо мардуми африқоиасл ҳуқуқи киштукор кардан надоштанд. Ин усул аслан дар ҳамон мамлакатҳо ба кор бурда мешуд, ки ба он ҷойҳо муҳоҷирати аврупоиҳо хеле зиёд буд. Масалан, дар Кения камзаминӣ мардуми африқоиаслро маҷбур мекард, ки бо музди кам дар киштзорҳои аврупоиён кор кунанд.

Барои ба даст овардани қувваи корӣ аврупоиён аз урфу одатҳои халқу қабилаҳои маҳаллӣ низ истифода мебарданд. Пешво метавонист ҳамқавамҳои худро ба корҳои ҷамъиятии зарур сафарбар кунад. Ҳукуматдорони мустамликавӣ пешвоёнро маҷбур мекарданд, ки ҳамқавмони худро барои сохтмони роҳҳою иншоотҳои дигар, ки на барои аҳолии маҳаллӣ, балки барои татбиқи сиёсати мустамликадорӣ зарур буд, равон кунанд.

Дар дарёфти қувваи корӣ маҷбуркунии бевоситаи маъмурияти мустамликаҳо низ мақоми хосса дошт. Ин усул барои мамлакатҳои султараққии сармоядорӣ, ба монанди Португалия хос бошад ҳам, дар мустамликаҳои Фаронса низ васеъ ба кор бурда мешуд.

Барои ташкили бозори қувваи корӣ дар байни аҳолии африқоиасл ба молҳои аврупоие, ки онҳоро танҳо бо пул харидан мумкин буд, ба вучуд овардани талабот аҳаммияти калон пайдо намуд. Точирони сайёр чунин молҳоро нася ҳам мефурӯхтанд. Дар сурати сари вақт пардохта нашудани қарз, қарздодагон қарздоронро маҷбур мекарданд, ки ба мардикорӣ раванд.

Савол ва супориш

1. Чаро баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон дар қитъаи Африқо дигаргуниҳои сиёсӣ иқтисодӣ ба амал омаданд? 2. Дар бораи истисмори мардуми маҳаллии Африқо далелҳо биёред. 3. Чаро баъд аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон содироти молҳои африқоӣ ба мамлакатҳои Аврупо афзуд? 4. Чаро дар иқтисоди аксари мамлакатҳои Африқо парвариши як зират бартарӣ пайдо кард? 5. Саноати мустамликаҳои африқоӣ чӣ тавр тараққӣ мекард? 6. Ширкати аврупоиеро ном баред, ки дар Либерия ба муҳлати 99 сол 400 ҳазор гектар заминро иҷора гирифтааст? 7. Мустамликадорони аврупой кадом роҳоро истифода мебарданд, ки африқоиаслҳо дар қорхонаю заминҳои онҳо кор кунанд?

§ 33. ВАЪИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚОИ ТРОПИКӢ

Африқои Тропикӣ. Фаронса ба иқтисоди мулкҳои дар ин минтақаи бениҳоят калони мустамликавӣ мавҷудаи худ хеле кам маблағгузори мекард. Дар ин ҷо саноат ва кишоварзӣ нисбат ба мулкҳои британиявии Нигерия ва Соҳили Тилой сусттар тараққӣ карда буданд. Дар байни ин ду соҳа саноат каме пеш рафта буд. Моҳияти судхӯрии сармоядории Фаронса ба ин ҳолат сабаб шуд. Истисмори мустамликаҳои Фаронса, пеш аз ҳама, тавассути тиҷорат ва аз тариқи нархҳои пасти хариди ашёи хоми аз тарафи ширкатҳои тиҷоратии «Компани Франсэ де д.-Африк Оксидантал», «Сосга коммерсиал де л-Уэст Африкен» амалӣ карда мешуд. Онҳо аз ин ҷо ашёи хом содир намуда, ба ин ҷо маҳсулоти саноатӣ ворид мекарданд. Ин ширкатҳо дар ҳама ҷойи мустамликаҳои африқоии Фаронса мағозаю дӯконҳо, нуктаҳои хариди маҳсулот ва шабакаи васеи қормандон доштанд.

Дар сохтани роҳҳои оҳан, чангалбурӣ ва қорҳои дигар меҳнати маҷбуриро васеъ истифода мебарданд. Ин усул бо амри президенти Фаронса амалӣ шуда буд. Губернатори ҳар як мустамлика ҳуқуқ дошт, ки африқоинаслҳоро барои иҷрои қорҳое, ки лозим медонист, сафарбар кунад.

Барои дар байни аҳолии маҳаллии мустамликаҳо пайдо намудани такаҷоҳи бозғимод, Фаронса оид ба як қисми аҳоли аз сиёсати дурагақунӣ истифода мебард. Дар Африқои Тропикӣ ин усул, пеш аз ҳама, дар Сенегал, ки мустамликаҳои кӯхнатарини Фаронса буд, амалӣ карда мешуд. Маҳз бо ҳамин сабаб соқинони қор шаҳри Сенегал – Даккар, Сан-Луи, Рюфиски ва Горз аз давраи инқилоби соли 1848 расман шаҳрвандони Фаронса ба ҳисоб мерафтанд. Аз ин рӯ, ба парламенти Фаронса як вакил интиҳоб мекарданд.

Нигерия. Нигерия яке аз мустамликаҳое буд, ки дар он низоми идораи бевоситаи ҳукуматдорони мустамликавии Британияи Кабир қорӣ карда шуд. Барои истифодаи ин восита вазъи аморатҳои шимолии мусулмонӣ (дар он ҷо халқи мусалмони хаус соқин буд) мусоидат кард.

Қорӣ қардани парвариши зироатҳои содиротӣ Нигерияро ба фурушандаи калони маҳсулоти зайтун, зироатҳои лубӣёӣ, қаҳва, арахис ва пахта тақдир дод. Васеъ намудани майдони кишти зироатҳои содиротӣ дар ин ҷо чун дар мамлакатҳои дигари Африқо фаъолияти хоҷагиҳои натуралиро танг намуда, онҳоро ба муносибатҳои бозорӣ кашид.

Нигерия ба фурушандаи ашёи хоми минералӣ, пеш аз ҳама, қалъагии асосан барои мамлақати мустамликадор зарур мубаддал шуд.

Кения, Уганда, Танганика ва Занзибар. Ин мамлакатҳо дар вақташ Африқои Шарқии Британия ном бурда мешуданд. Муҳоҷирони сафедпӯсти Кения бо дастгирии ҳукумати Англияи қидду қаҳд мекарданд, ки ин мамлакатҳоро муттаҳид созанд ё ҳеҷ набошад, се давлати аввал

номбурдаро дар Федератсияи Африқои Шарқӣ муттаҳид карда, ба дастгоҳи муштараки идораи мустамликавии Британияи Кабир тобеъ гардонанд. Татбиқи ин нақша ба мустамликадорон имкон меод, ки Танганикаи зерваколатро ба ҳайати мулкҳои англисӣ боэътимодтар муттаҳид намоянд. Лекин ин нақша амалӣ нагардид. Яке аз сабабҳои асосии ин нокомии мустамликадорони англис муқовимати африқоислҳо буд.

Ҳам мустамликадорӣ ва ҳам муносибатҳои сармоядорӣ ба Кения ҳаматарафа ворид шуданд, ки ин сабаб дошт. Ба шарофати шароити хуби табиӣ ва иқлим ба ин ҷо даҳҳо ҳазор муҳоҷирони сафедпӯст омада сокин шуданд. Ба сафедпӯстон дар минтақаҳои бехтарини мамлакат замин дода мешуд. Ин заминҳо «Паҳнкӯҳи Сафед» ном гирифтанд. Мусодираи замин дар Кения нисбат ба мамлакатҳои Африқои Шарқӣ ва Тропикӣ дар доираи бениҳоят васеъ амалӣ карда мешуд. Зироатҳои содиротӣ асосан дар он заминҳои парвариш карда мешуданд, ки ба муҳоҷирони сафедпӯст тааллуқ доштанд. Ба аҳолии африқоисл заминҳои аз сафедпӯстҳо дуртар ва алоҳида дода мешуданд. Таҳқири наҷодӣ дар Кения нисбат ба дигар мамлакатҳои Африқои Тропикӣ шаклҳои тезу тундтар дошт.

Англисҳо дар Уганда ҳамон иттиҳодияҳои давлатиеро нигоҳ доштанд, ки дар давраи томустамликавӣ мавҷуд буданд. Номҳои мустамлика аз номи калонтарини онҳо – Буганда пайдо шудааст. Мувофиқи принсипи идораи бавосита маликҳо ҳатман дар зерин назорати маъмурияти Британия буданд. Ҳокимияти онҳо бар табаа аз тариқи қонунгузори мустамликавӣ танзим карда шуда буд. Дар Танганика ҳам идораи бавосита вучуд дошт. Дар Занзибар баробари мавҷудияти ҳокимияти подшоҳӣ аз болои ӯ назорати намояндаи Англия муқаррар шуда буд.

Конго. Ҳукуматдорони Белгия сиёсати худро дар Конго «падарвор» – «патерналист» (аз «патер» – «падар») номидаанд. Мувофиқи ин сиёсат, африқоислҳо «кӯдакони калон» номида мешуданд, ки гӯё ба парастории «падар» эҳтиёҷ доранд. Дар амал сиёсати Белгия дар назорат қардан бар аҳолии африқоисл, ҳукуматҳои маҳаллӣ, намояндагони динӣ ва ғ. ифода меёфт. Сиёсати тақия ба пешвоён бо низоми мустамликадорӣ империалистӣ пурра мувофиқат мекард. Чун дар мустамликаҳои дигари Африқо дар Конго ҳам ба пешвоён ҷамъовариҳои андозҳо ва ба қорҳои ҳатмӣ сафарбар қардани ҳамқадамҳои супорида мешуд.

Дар рушди иқтисодии Конго тағйироти калон ба амал меомад. Қаблан мардуми Конгоро маҷбур мекарданд, ки ба ҷамъовариҳои маҳсулоти ҷангал ва хусусан каучук машғул шаванд. Вале баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон ба содироти маҳсулоти кишоварзӣ бештар таваҷҷуҳ зоҳир карда мешуд. Бинобар ин мустамликадорон мардуми Конгоро маҷбур мекарданд, ки ба парвариши «зироатҳои ҳатмӣ» – пахта, зайтун, рағандор ва қаҳва машғул шаванд. Дар баробари ин, дар заминҳои, ки аз мардуми Конго мусодира карда шуда буданд, киштзорҳои калони «аврупой», хоҷагиҳои қорвопарварӣ ва қорхонаҳои қоркарди аввалияи ашӯи хоми кишоварзӣ бунёд карда мешуданд.

Дар Конго пешравӣ дар саноат барвақттар оғоз ёфт. Дар даҳсолаҳои аввали ҳукмронии Белгия дар Конго ислоҳоти иқтисодие, ки бештар ба истеҳсоли маъдан ва пеш аз ҳама, ба истеҳсоли алмос ва тило нигаронида шуда буд, хотима меёфт. Баъд аз анҷоми Ҷанги Якуми Ҷаҳон ширкати «Юнион миниер дю О-Катанга»-и дар музофоти Катанга ғаболиятдошта истеҳсоли мис, қалъагӣ, кобалт ва руйро ба тезӣ зиёд кард. Ин маҳсулот ба Белгия ва мамлакатҳои дигар содир шуда, ба мустамликадорон даромади калон меовард.

Савол ва супориш

1. Африқо Тропикиро аз харитаи Африқо ёбед. 2. Фаронса мустамликаҳои африқоии худро чӣ гуна истисмор мекард? 3. Нигерияро аз харита ёбед. 4. Зироатҳои содиротии Нигерияро номбар кунед. 5. Кения, Уганда, Танганика ва Занзибарро аз харита ёбед. 6. Ибораи «зироатҳои ҳатмӣ» аз кучо пайдо шудааст? 7. Оё дар Кения, Уганда, Танганика ва Занзибар таҳқири наҷодӣ вучуд дошт? 8. Конгоро аз харита нишон диҳед. 9. Сиёсати «патерналист» – «падарвор»-и Белгияро дар Конго маънидод кунед. 10. Дар бораи вазъи иқтисодии баъдичангии Конго маълумот диҳед.

§ 34. ВАЗЪИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚОИ ҶАНУБӢ

Тартиботи наҷодпарастӣ. Низоми мустамликадорӣ дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ, Родезияи Ҷанубӣ ва Африқои Ҷанубу Ғарбӣ бо хусусиятҳои зиёди худ аз мустамликаҳои дигар фарқ мекард. Мустамликагардонии Африқо, бинобар мавқеи хуби ҷуғрофӣ ва шароити табиӣ, аввал маҳз дар ҳамин минтақаи аз Аврупо дури Африқо оғоз ёфтааст. Мустамликагардонии ин ҷо аз миёнаҳои асри XVII сар шуда, ба пайдойиши ақаллияти аҳолии аврупоиасл мусоидат кардааст.

Дар оғози давраи муосир дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ аксари аҳолии сафедпӯсти Африқо сукунат дошт. Тибқи баҳисобгирии аҳолии соли 1921, дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ зиёда аз 1,5 миллион ё ки 22 фоизи аҳолиро сафедпӯстон ташкил мекарданд. Ғайр аз ин, зиёда аз 10 фоизи аҳолии Иттифоқи Африқои Ҷанубиро дурагаҳо ва ҳиндустониҳои ташкил мекарданд, ки дар даҳсолаҳои охири асри XIX дар асоси қарордод ба кор омада, баъд дар ин ҷо муқимӣ шуданд. Аҳолии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ аз назари таркиби иҷтимоӣ наҷодӣ ва милли гуногун ва омехта буд.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ қонҳои дар ҷаҳон калонтарини тило ва алмоси дар даҳсолаҳои охири асри XIX кашфгардида ба пешрафти саноати маъдан ва алалхусус сохта шудани корхонаҳои коркарди аввалия тақон доданд. Теъдоди корхонаҳои коркарди аввалияи ашёи хом маҳсусан дар солҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон зуд афзуданд. Соли 1915 ин

гуна корхонаҳо 4 ҳазор адад буда, соли 1920 ба 7 ҳазор адад расиданд. Соли 1928 «ИСКОР» ном трести истехсолкунандаи оҳан ва пӯлод таъсис ёфт, ки инҳисори калонтарини Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ва дар тамоми китъаи Африқо корхонаи якуми маъдан буд.

Пешрафти кишоварзӣ бо сабаби зарурати саноат ва зуд васеъ шудани шаҳрҳо, ки талаботро ба озӯка зиёд карда буданд, ба амал омад. Иқлим дар аксар минтақаҳои Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ барои кишоварзӣ мусоид буда, имкон медод, ки чуворимакка, тоқ, рустаниҳои ситрусӣ ва чорво, аз он ҷумла гову гӯсфанд парвариш карда шаванд.

Родезияи Ҷанубӣ аз ҷиҳати истехсоли тамоку дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекард. Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, ки қаламрави зиёди онро биёбонҳо ташкил медиҳанд, аз рӯи саршумори гӯсфанди қароқӯлии пеш аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон аз Осӣ ба ин ҷо овардашуда низ дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекард.

Наҷодпарастӣ дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ. Вазъи умумии сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии Африқои Ҷанубиро асосан Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ муайян мекард. Он дар натиҷаи соли 1910 ба Ҷумҳурии Бурҳо (Трансваал ва Норинҷӣ) муттаҳид карда шудани мустамликаҳои англисии Кап ва Натал ба вучуд омадааст.

Аз лаҳзаи таъсисёбии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ то соли 1924 дар сари ҳокимияти ин мамлакат ҳукумати Ҳизби Африқои Ҷанубӣ меистод, ки ба он генералҳои Бурҳо роҳбарӣ карда, сиёсати англисиро амалӣ мекарданд. Ҳизби Африқои Ҷанубӣ ҳаракат мекард, ки ҳам муборизаи байни заминдорон – Африқонерҳо (сафедпӯстони муқимигардидаи аврупоиаслро Африқонерҳо меноманд) ва саноатчиёни англисӣ ва ҳам истисмори аҳолии маҳаллиро муътадилтар гардонад. Ҷам Луис Бота, ки то соли 1919 ба ҳукумат роҳбарӣ мекард ва ҳам ҷойгузини ӯ – Ян Христиан Сметс манфиатҳои он заминдоронро ифода мекарданд, ки ошкоро ҷонибдори ҳамкорӣ бо империализми Британия буданд.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ҳаракати ҷудошавӣ аз Англия ва ташкил намудани давлати соҳибистиклол оғоз ёфта буд. Бо ин шиор Ҳизби миллатгаро, ки роҳбараш генерал Герсог буд, баромад мекард.

Дар масъалаи муносибат бо аҳолии африқоиасл Герсог ақидаҳои наҷодпарастӣ дошт. Ӯ мегуфт, ки «одами маҳаллӣ аз ҷиҳати хусусияти равонии худ қодир нест, ки мошинро идора кунад». Дар барномаи аввали солҳои 20-ум қабулкардаи Ҳизби миллатгаро ривоят дар бораи «хатари сиёҳ», ки гӯё ба мавҷудияти коргарони Африқонерӣ таҳдид мекунад, мақоми калонро ишғол мекард. Матлаб сари он аст, ки насли аввали бурҳои дар корхонаҳо коркунанда, одатан, коргар буда, таҳасуси паст доштанд. Герсог ба ин аврупоиҳо мурочиат карда, ҷаҳд менамуд, ки ҷунин тасаввурот ба вучуд оварад: гӯё ки соҳибони шахтаҳо аврупоиаслҳоро ба кӯча партофта, ба ҷойи онҳо африқоиаслҳоро ба қор қабул мекарда бошанд. Танҳо ӯ, яъне Герсог онҳоро начот дода метавонад, ба шарте ки ба сари ҳокимият биёяд. Дар ин сурат метавонад ғояи худ –

«монеаи ранга»-ро амалӣ кунанд. «Монеаи ранга» чунин маъно дошт, ки бояд ҳамаи қорҳои таҳассус ва нимтаҳассусталабро сафедпӯстон иҷро кунанд. Африқоиаслҳо набояд ба ин гуна қорҳо роҳ дода шаванд.

Дар солҳои пеш аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон вазъи дохилии мамлакатро ба вучуд омадани созмонҳои фашистӣ ва фаъл шудани иртиҷоъпешагони гузаро тезутунд қарданд. Пурзӯршавии фашизм дар Аврупо дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ҳамовозии гарму ҷӯшон ба вучуд овард. Табақаҳои ҳукмрони Африқонерҳо умед доштанд, ки муборизаи байни Англияю Олмон мавқеи Британияро дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ заиф гардонда, барои фаъолияти сармоҷаи бурҳо фазои озод ба вучуд меорад. Наҷодпарастони Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ дар байни табақаҳои васеи аҳолии Африқонерҳо наҷодпарастиро ташвиқу тарғиб мекарданд. Баробари наҷодпарастон дар ин мамлакат созмонҳои миллатгарои ба ҷамъияти пинҳонқори «Брудербунд» («Иттифоқи бародарон») алоқадорона низ фаъолият доштанд.

Африқои Ҷанубу Ғарбӣ. Баъд аз он ки ин мамлакат қаламрави зерваколати Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ шуд, аз африқоиаслҳо «тозақунии заминҳо» нисбат ба давраи дар ин ҷо ҳукмрон будани Олмон хеле вусъат ёфт.

Маъмурияти мустамликавии Олмон мамлакатро ду тақсим карда буд. Дар замони ҳукмронии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ин тақсимои Африқои Ҷанубу Ғарбӣ қавитар шуд. Қисми зиёди он – тамоми ҷануб ва навоҳии марказӣ, ки наздики 500 ҳазор га-ро ташкил мекард, «минтақаи политсиявӣ» ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо заминҳо байни мустамликадорон, яъне муҳочирони сафедпӯст тақсим карда шуданд. Танҳо қисми ками заминҳо барои тақсимои оянда монда шуд. Дар ин қисмат барои африқоиаслҳо ҳамагӣ 100 ҳазор км² замини мамнӯъгоҳ (резерватсия) ҷудо шуда буд. Дар қулли қаламрави боқимондаи «минтақаи политсиявӣ» оҳиста-оҳиста барои аз як ҷо ба ҷойи дигар рафтани ва тамоми ҳаёти африқоиаслҳо аз тариқи низоми «руҳсатнома» ва «ичозатнома» назорат қорӣ карда шуд. Африқоиаслҳо бо сафедпӯстон танҳо ҳамон вақт ҳамроҳ буда метавонистанд, ки қоргар, хизматқор ва ё муздқори заминқор бошанд.

Ба «минтақаи политсиявӣ» танҳо минтақаи шимолии масоҳаташ тахминан 350 ҳазор км² дохил нашуд. Заминҳои ин ҷо мусодира нашуданд. Дар он ҷо мустамликадорони аврупоӣ ҳам соқин нашуданд. Ин қоро баъзан «минтақаи қабिलाҳо» ҳам меномиданд.

Баъди зерваколат эълон карда шудани мамлакат ҳудуди «минтақаи политсиявӣ» борҳо васеъ карда шуд. Дар замони ҳукмронии олмониҳо қабिलाҳои африқоиасл дар заминҳои «минтақаи политсиявӣ»-и холии ҳанӯз дар он ҷо мустамликадорон соқиннашуда суқунат доштанд. Вале ҳуқуматқорони Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ба қўчондани африқоиаслҳо аз он минтақа шурӯъ намуданд. Соли 1922 «Амр дар бораи идораи халқҳои маҳаллӣ» интиқор гардид, ки он дар «минтақаи политсиявӣ» ташкил намудани боз якчанд мамнӯъгоҳро эълон қард.

Барои ташкил намудани мамнуъгоҳҳо навоҳии регзори шӯразамини беоб чудо карда мешуд. Дар он чойҳо чоҳҳои об то 70 метр жарф буданд. Дар яке аз ноҳияҳо баъди қанда шудани 244 метр об пайдо шуд. Соли 1926 қарор дода шуд, ки даврдаври мамнуъгоҳҳои барои аҳолии африқоисл муқарраргардида симҳор кашида шавад.

Родезияи Чанубӣ. Дар Родезияи Чанубӣ солҳои 30-юм навоҳии аҳолии аврупоисл ташкил карда шуданд. Дар он чойҳо африқоислҳо ҳуқуқ надоштанд, ки соҳиби замин бошанд. Чунин заминҳо қариб нисфи қаламрави Родезияи Чанубиро ташкил мекарданд. Барои африқоислҳо 94 мамнуъгоҳ ташкил карда шуд. Аврупоислҳо аз африқоислҳо қисми зиёди заминҳои Родезияи Чанубиро кашида гирифтанд. Мамнуъгоҳҳо бо ҳамроҳии хазинаи заминҳои ба африқоислҳо барои зарурати ширкатҳо додасуда танҳо аз се як ҳиссаи қаламрави Родезияи Чанубиро ташкил мекарданд. Қисми боқимондаи мамлакатро асосан заминҳои аз нав тақсимошуда ташкил медоданд.

Кишоварзии Родезияи Чанубӣ чун мамлакатҳои дигари Африқо асосан ду навъ заминдорӣ аз ҳамдигар фарқкунанда дошт. Заминдорӣ аврупоӣ, ки бо усули сармоядорӣ пеш мерафт ва заминдорӣ африқоӣ, ки аслан хоҷагии натуралӣ буда, ба бозор кам алоқа дошт.

Ба ҳар як мустамликадори аврупоӣ Родезияи Чанубӣ нисбат ба шахси африқоисл 20 баробар зиёд замин рост меомад. Вале дар байни мустамликадорон аҳолии шаҳрншин зиёдтар буд. Аз ҳамин сабаб шумораи фермерҳои аврупоисл он қадар зиёд набуд. Ба ҳар як фермер ба ҳисоби миёна 2 ҳазор гектар ва ба ҳар як африқоисл 3,3 гектар замин рост меомад.

Тавре ки мушоҳида кардед, ҳуқуқҳои инсонии африқоислҳо аз тарафи мустамликадорон ва ҳукуматдорони сафедпӯст поймол карда мешуданд.

Савол ва супориш

1. Тартиботи наҷодпарастии Иттифоқи Африқои Чанубиро шарҳ диҳед.
2. Аз ҳаёти этникии Иттифоқи Африқои Чанубӣ мисолҳо биёред.
3. Оид ба саноат ва кишоварзии Иттифоқи Африқои Чанубӣ чӣ иттилоъ доред?
4. Дар бораи фаъолияти наҷодпарастии нахуствазири Иттифоқи Африқои Чанубӣ Герсог нақл кунед ва ба он баҳо диҳед.
5. «Хатари сиёҳ»-ро шарҳ диҳед. Сиёсати «хатари сиёҳ» ба манфиати кадом гурӯҳи аҳоли равона шуда буд?
6. «Монеаи ранга» чист?
7. «Минтақаи политсиявӣ»-ро шарҳ диҳед.
8. Дар Африқои Чанубу Фарбӣ «тозакунии замин» барои чӣ буд ва чӣ тавр амалӣ карда мешуд?
9. Дар бораи ҳуқуқи аврупоислҳо ва африқоислҳо далелҳо биёред.
10. Мамнуъгоҳҳои африқоислҳоро фаҳмонед.
11. Дар бораи усулҳои заминдорӣ аврупоислҳо ва африқоислҳо дар Родезияи Чанубӣ баҳс кунед.
12. Аз мавзӯи хулоса бароред.

БОБИ V
МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
ДАР СОЛҲОИ 1924 – 1939

§ 35. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР
МАРҲАЛАИ НАВИ ТАЪРИХӢ

Шарҳи умумӣ. Муносибатҳои байналмилалӣ дар солҳои 1924 – 1939 ба се давраи хурдтари таърихӣ тақсим мешаванд. Ба давраи аввал солҳои 1924 – 1928 тааллуқ доранд. Ин давра марҳалаест, ки ҳанӯз тақсимои мустамликавии мустамликаҳои давлатҳои Иттифоқи Сегона давом дошт. Давлатҳои Антанта ва иттифоқчиёни онҳо мавқеи худро дар ҷаҳон мустаҳкамтар мекарданд. Барои ин кор онҳо Лигаи Миллатҳоро ҳам истифода мебаранд.

Давраи дуюм солҳои 1929 – 1933-ро дар бар гирифтааст. Дар ин давра бухрони ҷаҳонӣ иқтисодӣ ба амал омад. Ин воқеа муносибатҳои байналмилалиро то андозае тағйир дод. Дар байни давлатҳои мустамликадор ва мустамликаҳои онҳо муносибатҳои соҳибқорию тичоратӣ барои аз бухрони иқтисодӣ баровардани мамлакатҳои империалистӣ барқарор карда шуданд.

Солҳои 1934 – 1939 давраи сеюм мебошад. Ин давра ба ғалабаи фашизм дар Олмон, болоравии нави иқтисодии баъди бухрон ва тайёрии бевоситаи давлатҳои империалистӣ ба Ҷанги Дуюми Ҷаҳон рост омадааст.

Нақшаи Дауэс. Давраи аввалро марҳалаи болоравии баъдичангии иқтисодӣ ҳам меноманд. Сарфи назар аз ин, дар ҷаҳони сармоядорӣ оромии комил ҳукмрон набуд. Дар масъалаи аз Олмон рӯндани товони ҷанг муносибатҳои байни Англия ва Фаронса тезтунд шуданд. Дар ин масъала Англия барои манфиатҳои худ пуштибони Олмон буд. Аз ин рӯ, Олмон бо ҳар роҳ аз пардохтани товони ҷанг ба Фаронса саркашӣ мекард.

Фаронса бо Белгия ҳанӯз соли 1923 минтақаи саноатии Рури Олмонро ишғол карда буд. Дар натиҷаи ин саноати Олмон маъдани кам мегирифт. Ин ҳолат дар Олмон то андозае бенизомии саноатиро ба вуҷуд овард. Вазъи баамаломадаро корхонаҳои инҳисории Олмон барои афзун гардондани сармояи худ истифода бурданд, вале ишғоли Рур ҳадафҳои Фаронсаро амалӣ карда натавонист. Вақте ки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва Англия масъалаи пардохти товони ҷанги Олмонро ба ихтиёри худ дароварданд, Фаронса ба ҷуз аз розӣ шудан ба гузаштҳо илоҷи дигаре надошт.

Моҳҳои июл – августи соли 1924 дар шаҳри Лондон конфронси давлатҳои ғолиб баргузор гардид. Он пешниҳоди кумитаи бонкдори Амрико Дауэс дар бораи аз Олмон рӯндани товони ҷанг, аз Рур баровардани артиши Фаронсаро тасдиқ кард. Ин қарордод шикасти сиёсати хориҷии Фаронса буд. Нақшаи Дауэс аз нав барқарор кардан ва тараққӣ додани иқтисоди Олмонро дар назар дошт. Татбиқи он, пеш аз ҳама, ба он нигаронида шуда буд, ки саноати вазнини Олмон, аз он

ҷумла неруи ҳарбию саноатии ин давлат аз нав барқарор карда шавад. Бо ҳамин мақсад ба Олмон бояд ба маблағи 500 миллион маркаи тило вомбарги хоричӣ қарз дода мешуд. Нақшаи Дауэс ҳаҷми умумии пардохти товони ҷангро муқаррар накард. Танҳо ҳаҷми ҳарсолаи пардохт муайян карда шуд – соли аввал – 1 млрд. маркаи тилло ва шурӯъ аз соли 5-ум соли 2,5 млрд. марка пардохтан лозим меомад. Маблағи пардохт аз даромади корхонаҳои саноатӣ, роҳҳои оҳан ва аз ҳисоби андози маҳсули ба маҳсулоти истеъмоли чоришуда дар назар дошта шуда буд.

Аз рӯи нақшаи Дауэс Олмон асосан аз ИМА ва Англия аз соли 1924 то соли 1932 дар шакли вомбарг ва маблағгузорӣ 31 млрд. 819 миллион марка гарифт. Дар ҳуди ҳамин давра Олмон ба ғолибон 11 млрд 464 млн марка товони ҷанг дод ва 7 млрд 830 млн марка аз рӯи вомбаргҳо пардохт намуд. Дар натиҷаи ин 12 млрд 525 млн маркаи аз хорича воридшуда дар мамлакат монд. Тавассути ҳамин маблағи ИМА ва Англия неруи ҳарбию саноатии Олмон аз нав барқарор карда шуд.

Конфронси Локарно. Қарордоди сиёсии нақшаи Дауэс созишномаҳои ҳастанд, ки 1-уми декабри соли 1925 дар Конфронси байналмилалии Локарнои Швейтсария ба имзо расида буданд. Мухимтарини онҳо қарордоди кафолати Рейн буд. Мувофиқи ин қарордод, Фаронса, Белгия ва Олмон уҳдадор шуданд, ки дахлнопазирии сарҳадҳои байни Олмон, Фаронса ва Белгияро, ки аз тариқи Созишномаи сулҳи Версал муқаррар шудааст, кафолат медиҳанд ва ба минтақаи ғайриҳарбӣ эълоншудаи Рейн низ даст наметананд. Англия ва Италия кафолати иҷрои қарордоди Рейнро ба зимма гирифтанд. Нисбат ба давлатҳои воқеъ дар шарқи Олмон ҳеҷ гуна кафолати дахлнопазирӣ эълон карда нашуд, ба истиснои созишномаҳои Фаронса бо Полша ва Чехословакия, ки фиребе бештар набуданд.

Ва ниҳоят, қарордодҳои Локарно ба Лигаи Миллатҳо дохилшавии Олмонро дар назар дошт.

Созишномаҳои Локарно муваффақияти калони сиёсии Олмон буданд. Баъд аз ҷанг Олмон бори аввал аз ҷиҳати ҳуқуқ ба Англия ва Фаронса баробар шуд. Ҷамъбасти баъдичангӣ акнун на ба ғоидаи Фаронса, балки ба ғоидаи Англия анҷом ёфт. Шурӯъ аз ҳамин вақт дар тӯли чандин соли минбаъда Англия дар қорҳои Аврупо мавқеи аввалро ба даст овард.

Нақшаи Дауэс ва қарордодҳои Локарно бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ низ равона шуда буданд.

Бухрони иқтисодии ҷаҳон. Соли 1929 бухрони бузургтарини иқтисодӣ оғоз ёфт, ки тамоми ҷаҳонро фаро гирифт. Ин бухрон ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсири манфӣ расонид. Дар натиҷа муҳолифатҳои ҷаҳонӣ то ҳадди охирин тезутунд шуданд. Муносибатҳои байналмилалии баъдичанגיע, ки «Низоми Версалу Вашингтон» номида шудаанд, дарҳам шикастанд.

Бухрони иқтисодии соли 1929 дар натиҷаи дар Нью-Йорки ИМА ба фалокат дучор шудани биржа ва зуд дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон

пахн шудани оқибатҳои он оғоз ёфт. Дар натиҷаи ин бӯҳрон истехсоли саноати якбора таназзул ёфта, бекорӣ то ҳол диданошударо ба вучуд овард. Соли 1932 шумораи бекорон дар мамлакатҳои сармоядорӣ ба 30 миллион нафар расид. Бӯҳрони барзиёдистехсол дере нагузашта ба бӯҳрони молиявӣ омезиш ёфта, вазъи иқтисодии ҷаҳонро боз ҳам мураккабтар кард. Бонкҳои калони сершумор муфлис шуданд. Доираҳои сармоядори як қатор мамлакатҳо баҳри хифозати дорони худ рӯйро ба сӯи фашизм майл карданд.

Бӯҳрони иқтисодии ҷаҳон масъалаи рӯндани товони ҷангро ба фаромӯши супурд. Ин кор чунин сурат гирифт. Соли 1929 нақшаи Дауэс ба нақшаи Юнга иваз карда шуд, ки онро кумитаи мушовирон бо сардори бонкдори Америка Юнга таҳия карда буд. Нақшаи Юнга маблағи умумии товони ҷангро 113,9 млрд. марка муқаррар кард ва он бояд дар зарфи 37 сол пардохта мешуд.

Соли 1930 нақшаи Юнга ба кор даромад ва баъд аз як сол Олмон ба президенти ИМА Гувер дар бораи боздошти пардохти товони ҷанг муроҷиат кард. Моҳи июни соли 1932 дар шаҳри Лозанна конфронси байналмилалӣ ҷамъ омад, ки он товони ҷангро бекор кард. Ин қарор бар хилофи манфиатҳои Фаронса буд. Ҳамин тариқ, яке аз қисматҳои муҳимтарини Созишномаи сулҳи Версал бекор карда шуд.

Муҳолифати зикрефтаи Аврупо ягона набуд. Бӯҳрони иқтисодӣ дар Шарқи Дур ҳам муносибатҳои байни мамлакатҳои бузургро вайрон кард. Муҳолифатҳои империалистӣ дар Шарқи Дур нисбат ба Аврупо ҳам тезугундтар ва босуръаттар сурат гирифтанд. Дар ин минтақа империализми Ҷопон нисбат ба давлатҳои дигари бузурги ҷаҳон ғаълтар буд. Моҳи сентябри соли 1931 Ҷопон забти қисмати Шимолу Шарқии Чинро оғоз намуда, баъди се моҳ онро пурра ба даст овард. Ҳукумати Чин, ки ин вақт ба он Чан Кай-ши сарварӣ мекард, ишғолгарӣҳои Ҷопонро дар Чин эътироф накард. Англия ва Фаронса дар ин масъала Ҷопонро дастгирӣ мекарданд, чунки манфиатҳои онҳо ҳамин мавқеъро тақозо менамуд. Бинобар ин Лигаи Миллатҳо, ки бозичаи ин ду давлат буд, мувофиқи хоҳиши онҳо рафтор карда, барои «омӯҳтан»-и масъала ба Шарқи Дур «Комиссияи Литтон»-ро фиристод. Ҷопон ҷавобан ба ин 9-уми март соли 1932 бо номи «Монҷжоу-Го» давлати «соҳибистиқлоли Манчурия»-ро дар зери роҳбарии Пу И – императори охири сулолаи манчурии Сини, ки дар инқилоби солҳои 1911 – 1913 сарнагун шуда буд, эълон кард. Комиссияи Литтон зиддиятҳои байни мамлакатҳои империалистӣ дар Шарқи Дур, алалхусус дар масъалаи тақдир Чин баргараф карда натавонист. Ҷопон 28-уми март соли 1933 намоишкорона аз Лигаи Миллатҳо баромад.

Моҳи феввали соли 1932 дар Женева Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳалли силоҳ доир гардид, ки қўшиши аввалини Лигаи Миллатҳо оид ба боздоштани мусаллаҳшавии бошитоби мамлакатҳои аз ҷиҳати харбӣ пурзўр буд. Вале дар ин конфронс масъалаи дигар рӯйи об

баромад. Моддаҳои алоҳидаи Созишномаи сулҳи Версал дар масъалаи мусаллаҳшавии Олмони дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон шикастхӯрда монеаҳо эҷод карданд. Бинобар ин Олмон иброз дошт, ки чаро вай бо мамлакатҳои дигар барои ҳифзи худ ҳуқуқи баробар надорад. Барои ин канслери Олмон Шлейхер дар назди вакилони конфронси Женева талабҳои мушаххас ва қатъӣ гузошт. Англия, Олмон, ИМА ва Италия тавонистанд, ки муқобилати Фаронса шикаста, ҳуқуқи Олмонро барои мусаллаҳшавӣ эътироф намоянд. Гитлер, ки ин вақт (30-юми январи соли 1933) аз тарафи президенти Олмон Гинденбург канслери мамлакат таъйин шуда буд, ба қабул гардидани чунин қарори конфронс муваффақ шуд. Бар хилофи хоҳиши аксари иштирокчиён Конфронси байналмилалӣ Женева ба ҷойи халъи силоҳ ба конфронси мусаллаҳшавӣ табдил ёфт. Вакилони Олмон бо сардории Гитлер барои мусаллаҳшавии мамлақати худ расман иҷозат гирифта, моҳи октябри соли 1933 конфронсро тарк карданд. Даре нагузашта Олмон дар бораи баромадани аз Лигаи Миллатҳо изҳорот дод.

Ба вуҷуд омадани манбаи асосии ҷанг. Барномаи Олмони фашистӣ, ки дар китоби Гитлер «Муборизаи ман» дарҷ шудааст, пеш аз ҳама, оғози ҷанги алайҳи ИҶШС-ро дар назар дошт. Асоси идеологии сиёсати хориҷии Олмонро Гитлер бо назарияи наҷодпарастии «Ҷазои ҳаёти» асоснок кард. Бо риёкории маҳз Гитлер даъво мекард, ки олмониҳо «наҷоди ҷанобон» буда, қаламқаш ба онҳо муқаррар кардааст, ки бар «наҷодҳои паст» ҳукмронӣ кунанд. Бо сабаби он ки олмониҳо «ҷазои ҳаёти»-и кофӣ надоранд, бояд онро аз «наҷодҳои паст» бо роҳи зӯрӣ ба даст биёранд. Ба Аврупо ва тамоми ҷаҳон хатари истилои Олмон таҳдид мекард. Пешии роҳи Олмони фашистиро бо ҷидду ҷаҳди муштаракӣ мамлакатҳои пурқуввати ҷаҳон гирифта мумкин буд. Барои ин кор ИҶШС ба Фаронса, Англия, ИМА ва Ҷопон таклифҳои мушаххас пешниҳод кард. Вале онҳо бечавоб монданд. ИМА бетарафиро ихтиёр кард.

Англия ва Фаронса барои ҳифзи шартҳои Созишномаи сулҳи Париж чорае наандешиданд. Олмони фашистӣ бо Англия ин созишномаро ба нестӣ мерасониданд. Соли 1935 ҳукумати Англия бо Гитлер қарордоди ҷарбии баҳрӣ ба имзо расонд, ки муҳолифи Созишномаи сулҳи Версал буда, Олмонро ба ҷанги дарпешистода тайёр мекард.

Сиёсати «даҳолат накардан». Миёнаҳои солҳои 30-юм Олмон ва Италия пурзӯр шуданд, ки рӯйро ба таҷовузи ҷарбии зидди давлатҳои соҳибистиклол даст мезаданд. Ин иқдоми аввалин шуда Италия оғоз кард.

Империализми Италия, ки худро аз натиҷаҳои Ҷанги Якуми Ҷаҳон бенасиб меҳисобид, нақшаи васеи ишғолгариҳои худро дар қитъаи Африқо таҳия намуда, пеш аз ҳама, Ҷабалтистонро забт кардани буд. Фаронса ба ин иқдоми Италия хайрхоҳона назар мекард, зеро амалӣ гардидани он тавачҷуҳи Италияро аз нимҷазираи Балкан дур месохт.

Ҳамин тариқ 3-юми октябри соли 1935 Италия бе эълони ҷанг бар зидди Ҳабашистон амалиёти ҷангӣ оғоз намуд. Таҷовузи Италия ба Ҳабашистон Олмони фашистиро ҳам рӯҳбаланд кард. 7-уми марти соли 1936 артиши Олмон ба минтақаи ғайриҳарбии Рейн дохил карда шуд ва бо ҳамин нишондоди муҳимтарини Созишномаи сулҳи Париж ва Локарноро шикаст. Фаронса бечуръатона хост, ки пеши роҳи ин иқдоми хатарноки Олмонро бигирад, вале Англия ва ИМА ба вай ҳалал расонданд.

Забоняккунии Мюнхен. Олмон ва Италия ба ҷанги калон дар Аврупо ҳаматарафа тайёрӣ дида, ба паймони ҳарбии худ аъзои нав ҷалб мекарданд. Ҳукумати баъзе давлатҳои Аврупо худашон тайёр буданд, ки ба иттиҳоди давлатҳои фашистии Олмон ва Италия бипайванданд. Булғория, Венгрия ва Руминия аз қабилӣ ҳамин гуна давлатҳо буданд.

Шурӯъ аз моҳи майи соли 1937 ба ҳукумати Англия Невил Чемберлен роҳбарӣ мекард. Ӯ чораҳои андешид, ки Италия ва Олмонро ба таҷовузкорӣ ҳавасманд кунад. Моҳи ноябри ҳамон сол узви ҳукумати Чемберлен Галифакс бо Гитлер вохӯрда, ба ҳамсухбати худ фаҳмонд, ки ҳукумати Англия барои аз эътибор соқит эълон кардани Низоми Версал розӣ аст, то ки Олмон тавонад Австрия, Чехословакия ва шаҳри Дансиг (Гданск)-ро забт кунад. Галифакс инчунин пешниҳод кард, ки Англия ва Фаронса ба иттифоқи Олмону Италия бипайванданд.

Пешниҳодоти мазкури ҳукумати Англия ба Гитлер нисбат ба халқҳои Аврупо амали ҷинояткорона буд. Фаронса ба гаравғони сиёсати хоричии Англия табилад ёфта, ба муқобили майлу хоҳиши он баромада наметавонист. ИМА муносибати худро бо ин давлатҳо бо назардошти манфиатҳои милли ба роҳ мемонд. Бо ҳамин сабабҳо Австрияро забт кардани Олмон аз тарафи мамлакатҳои Ғарб ҳеч зиддият ва ё эътирозро ба миён наовард.

Баъди забти Австрия Олмон барои забти Чехословакия талош кард. Гитлер мехост, ки зудтар Чехословакияро ҳам ишғол кунад. Англия Чехословакияро қурбони манфиатҳои худ карданӣ буд. Ба ивази ба Олмон дода шудани Чехословакия Чемберлен мехост, ки бо Олмон дар бораи дахлнопазирии Британияи Кабир ва мустамликаҳои он созишнома ба имзо расонад. Чунин аҳду паймон бо Гитлер 29-уми сентябри соли 1938 дар Мюнхен баста шуд. Дар ин чо нахуствазири Англия Чемберлен, сарвазири Фаронса Даладье ва роҳбари Италияи фашистӣ Муссолини вилояти Судетро аз Чехословакия ҷудо карда, ба Олмон супурданд. Қисми боқимондаи ин мамлакат беҳифозат монд ва моҳи марти соли 1939 Гитлер онро ҳам ба Олмон ҳамроҳ кард. Ба ивази ин «некӣ» Гитлер бо Чемберлен дар бораи абадан бар зидди ҳамдигар ҷанг накардани Олмон ва Англия созишнома баст. Моҳи декабри ҳамон сол чунин созишнома дар байни Фаронса ва Олмон низ ба имзо расид.

Забоняккунии Мюнхен дар Аврупо таносуби қуввахоро ҷиддан ба фоидаи Олмон ҳал кард. Ин иқдом оғози Ҷанги Дуюми Ҷаҳонро наздиктар кард.

Арафаи Чанги Дуюми Чаҳон. Тобистони соли 1939 дар шаҳри Москва байни Англия, Фаронса ва ИҶШС дар бобати аз тариқи баста шудани иттифоқи ҳарбию сиёсӣ гирифтани пеши роҳи тачовуз дар Аврупо музокирот сурат гирифт, ки воқеаи бузурги байналмилалӣ гардид. Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳукуматҳои Англия ва Фаронса пешниҳод кард, ки ҳар се давлат оид ба ёрии байниҳамдигарӣ аҳдномаи самаранок имзо кунанд. Лоихаи аҳдномаи мазкур дар назар дошт, ки Англия, Фаронса ва ИҶШС дар сурати ба тачовузи ҳарбӣ гирифтгор шудан ба ёрии ҳамдигар меоянд. Ин созишнома давлатҳои Аврупои Шарқӣ (аз баҳри Балтика то баҳри Сиёҳ)-и бо ИҶШС ҳамсарҳадро низ дар бар мегирифт. Ҳамин вақт дар Англия ба таври пинҳонӣ музокироти дигар байни намояндагони Англия, Фаронса ва Олмон низ идома дошт. Дар музокироти Москва Англия ва Фаронса дидаю доништа ба кашолқориҳои маҳз роҳ меоданд. Аз ҳамин сабаб музокироти мазкур натиҷаи мусбӣ надод. Баъд аз он ки музокирот дар байни Англия, Фаронса ва ИҶШС бенатиҷа анҷом ёфт, Ҳукумати Шӯравӣ бевосита бо Олмони фашистӣ сари мизи музокирот нишаст. Ин лаҳза Олмон барои оғози чанги васеъ дар Аврупо ҳаматарафа тайёр буд, вале бо вучуди ин, намехост, ки аз ибтидои он сар карда дар ду ҷабҳа – ҳам дар Аврупои Ғарбӣ ва ҳам дар Аврупои Шарқӣ бичангад. Чунин сурат гирифтани чанг бар зарари Олмон буд. Бинобар ин, он тайёр буд, ки тавассути аҳдномае ИҶШС-ро фиреб диҳад. ИҶШС ҳам намехост, ки дар ду ҷабҳа – дар Аврупо бо Олмон ва дар Шарқи Дур бо Ҷопон бичангад. Тавре ки дидем, дар айни замон аҳдномаи байни Олмони фашистӣ ва Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳар ду тараф ҳам зарур буд. Лекин ҳар ду тараф ба хубӣ мефаҳмиданд, ки ин аҳднома қавию дарозмуддат буда наметавонад. Ҳамин тариқ, 23-юми августи соли 1939 дар байни Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳучум накардан ба имзо расид.

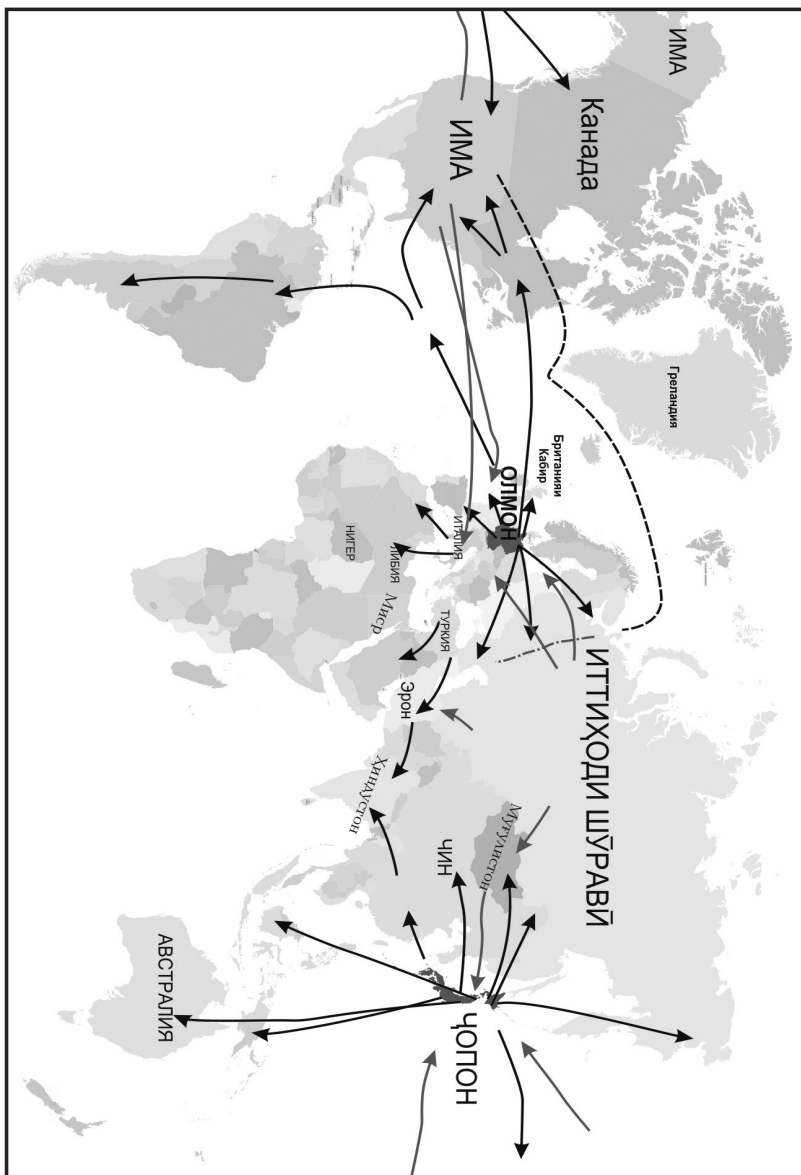
Дар чунин шароит аз ҷониби Олмони фашистӣ оғози Чанги Дуюми Чаҳон ва ба он ҳамроҳ шудани иттифокчиёнаш амри воқеӣ гардид.

Савол ва супориш

1. Давраҳои муносибатҳои байналмилалӣ солҳои 1924 – 1939-ро баён кунед. 2. Нақшаи Дауэро шарҳ диҳед. 3. Конфронси байналмилалӣ Лондон (соли 1924) чадвали пардохти товони чангро аз Олмон чӣ тавр муқаррар кард? 4. Нақшаи Дауэс ба Олмон чӣ фоида оварда метавонист? 5. Дар бораи Конфронси байналмилалӣ Локарно нақл кунед. 6. Аз қарорҳои Конфронси байналмилалӣ Локарно кадом давлат бурд кард? 7. Қарорҳои Конфронси байналмилалӣ Локарно бар зидди кадом давлат нигаронида шуда буд? 8. Бухрони ҷаҳонии иқтисодии солҳои 1929 – 1933 дар қучо сар зад? 9. Моҳияти нақшаи Юнга оид ба рӯндани товони чанг аз Олмонро баён кунед. Ин нақша аз нақшаи Дауэс бо чӣ фарқ мекунад?

БОБИ VI
ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН (СОЛҲОИ 1939 – 1945)

§ 36. ОҶОЗИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН

Расми 99. Харитаи Ҷанги Дуюми Ҷаҳон

Сабабҳои Чанги Дуюми Ҷаҳон. Чанги Дуюми Ҷаҳонро мамлакатҳои империалистӣ тайёр карда буданд. Маҳз талош барои даромади баланд, васеъкунии ҳудудҳои империяҳои мустамликавӣ империалистонро ба чанги истилогарона тақон меод. Ин мамлакатҳо кӯшиш мекарданд, ки қаламрави давлатҳои дигарро забт карда, халқи онҳоро ба асорат гирифта намуда, ҳукмронии худро дар ҷаҳон таъмин намоянд. Зиддиятҳои роҳзанҳои империалистӣ аз он сабаб боз ҳам тезу-тундтар шуданд, ки дар солҳои 20-уму 30-юм нобаробарии тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатҳои сармоядорӣ ба марҳалаи ниҳой расид. Давлатҳое, ки аз мустамликаҳо манбаъҳои ашёи хом ва бозори фӯруши мол камтар таъмин буданд, бо мамлакатҳои дорои мустамликаҳои зиёд ба рақобати шадид даст мезаданд. Дар ин давра мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмондатари империалистӣ ба мамлакатҳои мутараққии сармоядорӣ расида, аз ин мамлакатҳои мустамликадор ҳиссаи муносиби худро кашида гирифтани буданд.

Азнавтақсимкунии мустамликаҳо, ки дар натиҷаи Чанги Якуми Ҷаҳон ба амал омад, танҳо мафиатҳои мамлакатҳои ғолибро ифода намуд. Мамлакатҳои дар ин ҷанг шикастхӯрда аз мақсади мустамликазабткунии худ даст накашида буданд.

Дар солҳои 30-юм паймони мамлакатҳои империалистии даъвогари ҳукмрони ҷаҳон шудан аз нав ташаккул ёфт. Ба он Олмони гитлерӣ, Италияи фашистӣ ва Ҷопон дохил буданд. Мамлакатҳои аъзои ин паймон худро дар тақсмоти мустамликавии ҷаҳон бенасиб ҳисобида, аввалин шуда ба азнавтақсимкунии ҷаҳон сар карданд, Олмон, Италия ва Ҷопон давлатҳои асосии иттиҳоди фашистӣ буда, ният доштанд, ки халқҳои ҷаҳонро ба асорати худ гирифта кунанд.

Ба паймони иттиҳоди давлатҳои фашистӣ Англия, Фаронса, ИҶШС ва ИМА муқобил меистоданд. Англия, Фаронса ва ИМА, ки дар Чанги Якуми Ҷаҳон ғолиб омада буданд, мехостанд, ки мавқеъҳои бадаст-овардашонро боз ҳам мустаҳкамтар кунанд.

Ҳардуи ин гурӯҳи давлатҳо даъвои ҳукмрони ҷаҳон шуданро доштанд. Он давлатҳое, ки дар муқобили давлатҳои иттиҳоди фашистӣ меистоданд, ҳанӯз муташаккил набуданд, яъне дар иттиҳоди ҳарбию сиёсӣ муттаҳид нашуда буданд. Аз ин рӯ, дар алоҳидагӣ нисбат ба иттиҳоди фашистӣ заифтар менамуданд. Мавқеи дифоъкорона ба онҳо имкон намедод, ки ба чанги зидди давлатҳои иттиҳоди фашистӣ ҳубтар тайёри бинанд. Ин давлатҳо кӯшиш мекарданд, ки худро бо роҳҳои дипломатӣ аз ҳучуми фашистӣ эмин нигоҳдоранд.

Дар пеши роҳи давлатҳои иттиҳоди фашистӣ як монеаи пурзӯр меистод, ки он Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Соҳти давлатии он сотсиалистӣ буд. Олмони фашистӣ ва иттифокчиёни он ният доштанд, ки ин давлатро барҳам диҳанд. Мубориза дар байни низоми сармоядорӣ ва низоми сотсиалистӣ яке аз сабабҳои дигари сар задани Чанги Дуюми Ҷаҳон ба шумор меравад.

Чанги Дуюми Чаҳон аз рӯи мақсадҳо ва сохти сиёсии давлатҳои дар он иштироккунанда чанги империалистӣ, истилогарона ва аз тарафи ташаббускорони он беадолатона буд.

Ҳамлаи Олмон ба Полша ва оғози Чанги Дуюми Чаҳон. 1 сентябри соли 1939 артиши Олмони фашистӣ ба Полша зада даромад. Англия ва Фаронса, ки ба Полша ёрии ҳарбӣ ваъда карда буданд, 3-юми сентябр ба Олмон чанг эълон карданд. Он вақт Гитлер ба ин давлатҳо ишора карда гуфта буд: «Ин ҳанӯз маънои онро надорад, ки гӯё онҳо чанг мекарда бошанд». Даре нагузашта ин тахмини Гитлер рост баромад. Англия ва Фаронса, тавре ки ба Чехословакия хиёнат карда буданд, ба Полша низ хиёнат карданд. Дар Ғарб 115 дивизияи Фаронса ва Англия ҳеҷ гуна амалиёти ҳарбӣ намегузаронд. Ҳол он ки он вақт дар муқобили онҳо ҳамагӣ 23 дивизияи Олмон меистод. Доираҳои ҳуқумрони мамлакатҳои Ғарб гумон доштанд, ки Олмон Полшаро торумор карда, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамла хоҳад кард.

Баъди зада даромадани гитлерчиён ҳукумат ва артиши Полша мамлакатро бесоҳиб гузошта, шармандавор ба хорича фирор карданд. Чузӯю томҳои зиёди артишҳои Полша, сокинони Варшава ва шаҳру навоҳии дигари мамлакат ба муқобили истилогарон қаҳрамонона муқовимат мекарданд. Вале бартарӣ дар ҷониби гитлерчиён буд. Сарфи назар аз ин, ба артиши фашистӣ лозим омад, ки барои шикастани муқобилати артиш ва халқи бехуқумати Полша қариб як моҳ сарф кунад.

«Чанги аҷиб» дар Аврупои Ғарбӣ. Вақте ки дар Аврупо чанг оғоз ёфт, ИМА бетарафӣи худро эълон кард. Инҳисорчиёни америкой таҳмин мекарданд, ки чанг иқтисодии мамлакатро аз бӯҳрон мебарорад. Супоришҳои ҳарбии мамлакатҳои вориди чанг ба саноатчиён ва бонкдорони америкой даромади афсонавӣ хоҳанд овард.

Баъд аз торумори Полша Англия ва Фаронса ҳанӯз ҳам умед доштанд, ки бо Гитлер забон як карда, чангро алайҳи ИЧШС равона мекунанд.

Дар тӯли ҳафт моҳ дар Ҷабҳаи Ғарбӣ ҳеҷ гуна амалиёти ҳарбӣ анҷом дода намешуданд. Аз ин рӯ, дар ин минтақа чанг истехзоомез «нишаста чангидан» ва он «чанги аҷиб» ном гирифт. Заҳираҳои моддии Англия ва Фаронса аз иқтидори иқтисодии Олмон зиёд буданд. Сарфи назар аз ин, ҳукуматҳои Англия ва Фаронса намехостанд, ки роҳи дар Мюнхен интиҳобкардаи худро аз даст диҳанд. Ба Гитлер фаҳмондани мешуданд, ки «ӯ метавонад дар Шарқ ғаълона амал кунад».

Аз ҷунин мавқеи Англия ва Фаронса Олмон ба таври худ истифода бурда, дар Ҷабҳаи Ғарбӣ ба ҳучуми баркосо ҳаматарафа тайёрӣ меид.

Ишғолгарҳои Иттиҳоди Шӯравӣ. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Брест 3-юми март соли 1918 бо Олмон империяи Русия Украинаи Ғарбӣ ва Белоруссияи Ғарбиро аз даст дода буд. Иттиҳоди Шӯравӣ аз қарордоди 23-юми августи соли 1939 бо Олмон, дар бораи ба ҳамдигар

хучум накардан, истифода бурда, моҳи сентябри ҳамон сол ба дубора истило кардани онҳо даст зад. Артиши Сурхи Шӯравӣ Украинаи Ғарбӣ ва Белоруссияи Ғарбиро забт карда, мувофиқан ба ҚШС Украина ва ҚШС Белоруссия ҳамроҳ кард. Ишғолгариҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо ин ба охир нарасиданд. Артиши Сурх моҳи ноябри соли 1939 ба қаламрави Финляндияи соҳибистиклол ҳам зада даромад. Мувофиқи нақшаи роҳбарияти ҳизбию давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ ин чанг бояд чандон тӯл намекашид. Вале ғайричашмдошти онҳо Финляндия ба муқобили Артиши Сурхи Шӯравӣ муқовимати сахт нишон дода, даҳҳо ҳазор аскар-ру афсар ва техникаи ҳарбии онро несту нобуд кард (Идомаи чанги Иттиҳоди Шӯравӣ бар зидди Финляндия дар мавзӯи 37. «Рафти чанг дар соли 1940» инъикос меёбад).

Савол ва супориш

1. Ба оғози Чанги Дуюми Ҷаҳон кадом давлатҳо манфиатдор буданд? 2. Чаро Чанги Дуюми Ҷаҳонро Англия, Фаронса ва ИМА оғоз накарданд? 3. Кадом сабабҳои Чанги Дуюми Ҷаҳонро медонед? 4. Давлатҳои паймони фашистӣ чӣ мехостанд? 5. Чанги Дуюми Ҷаҳон кай оғоз ёфт? 6. Кадом давлатҳои Аврупо ба Олмон чанг эълон карданд? 7. «Чанги аҷиб»-ро шарҳ диҳед. 8. Чаро дар Ҷабҳаи Ғарбӣ амалиёти ҳарбӣ ниҳоят суст сурат мегирифт? 9. Иттиҳоди Шӯравӣ кадом вилоятҳоро аз нав забт карда, ба ҚШС Украина ва ҚШС Белоруссия ҳамроҳ кард? 10. Иттиҳоди Шӯравӣ бо кадом давлати соҳибистиклол чанг оғоз намуд?

§ 37. РАФТИ ЧАНГ ДАР СОЛИ 1940: САМТҲО, НАТИҶАҲО

Ҳамла ба Ғарб. Соли 1940 амалиёти чангӣ дар Аврупои Ғарбӣ, Африқо, ҳавзаи Баҳри Миёназамин, нимҷазираи Балкан ва Шарқи Дур сурат гирифтанд. Вале самти асосӣ Аврупои Ғарбӣ буд.

Моҳи апрели соли 1940 гитлерчиён ногаҳон ба Дания ва Норвегия зада даромаданд. Артиши Дания ба истилогарон муқовимат накард. Вай бо фармони шоҳ ва ҳукумати Дания таслим шуд. Ватанпарварони норвегӣ муқовимат нишон дода, ба фашистони олмонӣ талафот меоварданд. Вале муқовимати артиши Норвегия дар аввали моҳи июн дарҳам шикаст. Ба ин то як дараҷа «колоннаи панҷум», ки аз фашистони маҳаллӣ иборат буд, мусоидат намуд.

Пешравии тачовузкорони гитлерӣ ба Ғарб маънии шикасти пурраи сиёсати Мюнхенро дошт. Қаҳру ғазаби умумихалқӣ роҳбари мюнхенчиёни англисӣ Н. Чемберленро мачбур сохт, ки ба истеъфо равад. Ба ҳукумати нави Англия арбоби қатъитари Ҳизби консервативӣ Уинстон Черчилл роҳбарӣ кард. Ӯ хуб мефаҳмид, ки ба Англия хатари калон таҳдид мекунад.

Моҳи майи соли 1940 артиши фашистони олмонӣ Нидерландия, Белгия ва Люксембургро ишғол намуд. Бо ҳамин гитлерчиён аз шимоли

хатти мудофиавие, ки фаронсавиҳо дар қад-қади сарҳади Олмон ва Фаронса сохта буданд, давр зада, чабхаро бурида, ба чониби соҳил ҳаракат карданд, неруҳои англис ва як қисми артиши фаронсавиҳоро, ки ҳамагӣ 340 ҳазор нафар низомиро ташкил менамуданд, дар наздикии Дюнкерк ба тарафи баҳр фишор дода, ба ақиб партофтанд. Онҳо силоҳ ва техникаи ҳарбии худро партофта, ба қазираҳои Британия гузаштанд. "Муъҷиза"-и Дюнкерк дар торумор нашудани артишҳои Англияю Фаронса аз он сабаб рух дод, ки Гитлер ба генералҳои худ иҷозати торумор кардани онҳоро наодо буд. Ин сабаб дошт. Сарвари фашистони Олмон меҳост, ки бо ҳукумати Англия зошишнома баста, бо ёрии он бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ бичангад.

5-уми июн артиши Олмон ба чануб ҳамла кард. Дар пеши роҳи он шахри Париж меистод. Халқ ва артиши Фаронса комилан ғайёр буданд, ки бар зидди душман чанг карда, ҳатто ғалаба ба даст оранд. Вале ҳукумати Фаронса ба манфиатҳои миллӣ хиёнат карда, аз мамлакат гурехт. Париж «шаҳри озод» эълон гардида, ба гитлерчиён бе чанг супорида шуд.

Сардори ҳукумати нави Фаронса яке аз роҳбарони фашистони ин мамлакат маршал Петан таъйин карда шуд. 22-юми июни соли 1940 дар чангалаки Компен дар бораи бечунучаро таслим шудани Фаронса санад ба имзо расид. Олмон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро ишғол кард. Дар қисмати чанубии истилонашудаи мамлакат тартиботи ҳарбию фашистии ҳукумати дастнишондаи Петан ташкил ёфт, ки дар шаҳрчаи истироҳатии Виши ҷойгир буд.

Танҳо баъзе намояндагони буржуазияи миллӣ ва афсарҳои артиш ба муқобили таслимшавии Фаронса баромаданд. Дар байни онҳо генерал Шарл де Гол (1890 – 1970) низ буд. Дар ҷавоби мурочиатномаи ӯ аз Лондон хизматчиёни ҳарбии дар хориҷи кишвар буда ва ватандӯстони сершумор барои мубориза баҳри эҳёи миллии мамлакат дар созимони «Фаронсаи озод» муттаҳид шуданд.

Аврупои Фарбиро ишғол кардани гитлерчиён дар ИМА ташвиши зиёде ба вучуд овард. Ҳукумати Америка ба иҷрои барномаи калони сохтмони ҳарбӣ ва зиёд намудани неруҳои мусаллаҳ шурӯъ кард. Сохтани гулӯлаи ҳастай (атомӣ) низ оғоз ёфт. «Қонун дар бораи бетарафӣ»-и соли 1939-и ИМА тағйир дода шуд. Ақнун давлатҳои иштирокчиҳои чанг имкон пайдо намуданд, ки аз ИМА аслиҳа ва лавозимоти дигари ҳарбиро нақд харида, аз Америка тавассути киштиҳои худ бибаранд. Дар чанг иштирок накарда, ИМА ба Англия ёрии ҳарбию иқтисодии худро торафт афзунтар менамуд. Моҳи март соли 1941 Конгресси ИМА дар бораи «ленд-лиз» қонун қабул кард. Мувофиқи ин қонун ИМА метавонист аслиҳа ва лавозимоти ҳарбиро нася фурухта ва ё ба иҷора бидиҳад. Қонуни мазкур ба давлатҳои хизмат мекард, ки муборизаи онҳо бар зидди таҷовузкор барои ИМА аҳаммияти ҳаётан муҳим дошт. Ҳамин тариқ, ИМА амнияти худро тавассути Англия ва мамлакатҳои дигари иштирокчиҳои чанг, ки силоҳ

ва лавозимоти дигари ҳарбии Америкаро гирифта буданд, таъмин кардани буд.

Чанг дар Африко. Моҳи июни соли 1940 Италия ба чанг даромад. Артиши он моҳи сентябр ҳамлаашро дар шимоли Африко оғоз намуда, баъд ба тарафи шарқи Африко ҳаракат кард. Он ният дошт, ки Мисро ишғол намуда, ба Канади Суэс назорати худро ҷорӣ намояд. Артиши Италия дере нагузашта амалиёти ҳарбиро барои васеъ кардани минтақаи ишғол дар Африкои Шарқӣ вусъат дод. Вале дар ин ҷо ҳукмронии артиши Италия дер напоид. Дар натиҷаи ба ин самт ҳаракат кардани артиши Англия дере нагузашта Италия аз ҳамаи мулкҳои дар Африкои Шарқӣ доштааш маҳрум шуд.

Баробари расида омадани қувваҳои иловагӣ англисҳо истилогаронро аввал аз Миср баъд аз Киренаика низ пеш карданд. Сипас артиши Олмон ба ёрии артиши итолиёҳо омад. Баҳори соли 1941 фашистон ҳамларо дар Либия давом дода, Бенғозиро ба даст оварда, баъд Тобрукро муҳосира намуданд. Вале ҳаракати онҳо ба дохили Миср боздошта шуд. Ба ҳар ҳол, гитлерчиён дар қитъаи Африко неруҳои ҳарбии қобили ғалаба надоштанд. Олмон ин замон неруҳои асосии худро барои чанги зидди Иттиҳоди Шӯравӣ тamarкуз дода буд.

Таҷовузи фашистон ба Балкан. Васеъшавии амалиёти ҳарбӣ ба ваҳдати минбаъдаи паймони мамлакатҳои фашистӣ кумак мерасонид. Олмон, Италия ва Ҷопон 27-уми сентябри соли 1940 ба Муҳолидаи Сегона имзо гузошта, бо ҳамин уҳдадор шуданд, ки агар яке аз онҳо бо ягон давлати дигар дар ҳолати чанг қарор дошта бошад, пас давлатҳои дигари паймон ба он ёрии ҳаматарафа – ҳарбӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ мерасонанд. Дар байни аъзои ин паймон доираи нуфуз дар ҷаҳон муайян карда шуда буд. Олмон ва Италия ба ҳукмрони Аврупо ва Ҷопон ба ҳукмрони Осиёи Шарқӣ шудан даъво доштанд.

Фашистони Олмон ба ишғоли Аврупои Ҷанубу Ғарбӣ аҳамияти калон меоданд. Аз ин рӯ, моҳи ноябри соли 1940 ба Иттифоқи Сегона Венгрия, Руминия ва Словакияро ҳамроҳ карда, 6-уми апрели соли 1941 бар зидди Югославия ва Юнон ба чанг даромаданд. 17-уми апрел Югославия дар бораи таслимшавӣ ба санади дахлдор имзо кард. Олмон то охири ҳамон моҳ ишғоли Юнонро ҳам ба анҷом расонид. Давлатҳои дигари Балкан, аз он ҷумла Булғория ҳам ба фашистони Олмон таслим шуданд. Дар ин мамлакатҳо диктатураи фашистӣ ҳукмрон гардид ва онҳо ба иттиҳоди давлатҳои фашистӣ пайвастанд.

Баробари дар Аврупо ва Африко васеъшавии таҷовузи Олмон амалиёти таҷовузкоронаи Ҷопон низ дар Шарқи Дур меафзуд. 23-юми сентябри соли 1940 артиши Ҷопон қисмати шимолии Ҳинду Чинро забт кард. Ҷопон ният дошт, ки Индонезия ва Филиппинро забт кунад. Ин иқдоми Ҷопон манфиатҳои ҳаётии ИМА-ро дар ин минтақаи ҷаҳон халалдор мекард. Дар натиҷаи гуфтушунид ин ду давлат моҳи июни соли 1941 дар бораи Доираи нуфуз дар ҳавзаи укёнуси Ором созишнома ба имзо расонданд.

Забтқорихои Иттиҳоди Шӯравӣ. Ҷанги Иттиҳоди Шӯравӣ бо Финляндия, сарфи назар аз муқовимати ниҳоят шадид ва талафоти гарони Артиши Сурх, бо ғалабаи Иттиҳоди Шӯравӣ анҷом ёфт. Моҳи марти соли 1940 дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Финляндия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он дар самти Ленинград сарҳадҳои шимолу ғарбии ИҶШС васеътар карда шуданд.

Соли 1940 ба Иттиҳоди Шӯравӣ муяссар гардид, ки бо талафоти хеле кам Бессарабияро аз Руминия баргардонда гирад. Моҳи август мувофиқи қонуни қабулкардаи Шӯрои Олии ИҶШС Бессарабия ба ҶШС Молдавия табдил дода шуд. Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ қисмати суқунати украинҳои Буковинаи Шимолиро низ аз нав забт карда, ба ҶШС Украина ҳамроҳ кард.

Ишғолгариҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо ҳамин ба анҷом нарасид. Бо амри Ҳукумати ИҶШС Артиши Сурх моҳи июли соли 1940 Латвия, Литва ва Эстонияро ишғол карда, онҳоро бо номҳои ҶШС Латвия, ҶШС Литва ва ҶШС Эстония ба ҳайати ИҶШС дохил намуд.

Ҳамин тариқ, Ҳукумати Шӯравӣ қаламрави дар Ҷанги Якуми Ҷаҳон аздастдодаи Русияи Шӯравиро пурраю барзиёд аз нав ба даст овард.

СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ ИТТИҲОДИ ҶАМОҲИРИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТӢ БО ҶУМҲУРИИ ФИНЛЯНДИЯ (12-уми марти соли 1940)

Моддаи 1. Амалиёти ҷарбӣ дар байни ИҶШС ва Финляндия таъҷилан бо тартибе қатъ карда мешаванд, ки протоколи ба созишномаи мазкур замимагашта пешбинӣ кардааст.

Моддаи 2. Сарҳадҳои давлатӣ дар байни ИҶШС ва Ҷумҳурии Финляндия аз тариқи хатти наво муқаррар карда мешаванд, ки мувофиқи он тамоми гарданаи Карел бо ҳамроҳии шаҳри Виборг (Виннури) ва халичи Виборг бо ҳамроҳии қазираҳои ғарбтар ва шимолтари минтақаи соҳилҳои кӯли Ладога бо ҳамроҳии шаҳрҳои Коксголом, Сартавала, Суоярви, як қатор қазираҳо дар халичи Фин, қаламрави шарқтари Меркярви бо ҳамроҳии шаҳри Куолярви, як қисми нимқазираҳои Рибачий ва Средний... ба ҳайати ИҶШС ҳамроҳ карда мешаванд.

Моддаи 3. Ҳар ду Тарафи Аҳду Паймонкунанда аз ҳар гуна ҳамлаи зидди ҳамдигар худдорӣ мекунанд ва ягон иттифоқ таъсис намедиханд ва ё дар ягон иттиҳоде, ки ба муқобили яке аз Тарафи Аҳду Паймонкунанда равон карда шудааст, ширкат намеварзанд.

Моддаи 4. Ҷумҳурии Финляндия ризояти худро изҳор мекунад, ки нимқазираи Хонко ва қаламрави баҳрии атрофи онро дар ҳудуди 5 мили чануб ва шарқ ва 3 мил ғарбтару шимолтар аз он ва як қатор қазираҳо, ки ба он пайваستاанд, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ба маблағи 8 млн маркаи финнии ҳарсола ба муҳлати 30 сол ба иҷора медиҳад, то ки дар он ҷо пойгоҳи ҷарбии баҳрие бунёд карда шавад, ки қобилияти аз ба халичи Фин зада даромадани тачовузкор муҳофизат карданро дошта бошад ва бо мақсади ҳифзи пойгоҳи баҳрӣ ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуқуқ дода

мешавад, ки дар он чо аз хисоби худ шумораи зарурии неруҳои харбии хавоӣ ва хушкигард дошта бошад.

Моддаи 5. ИҚШС уҳдадор мешавад, ки артиши худро аз вилояти Петсамо, ки Финляндия соли 1920 бо хоҳиши худ ба Давлати Шӯравӣ гузашт карда буд, барорад.

ПАЙМОНИ СЕ ДАВЛАТ **(27 сентябри соли 1940)**

Муоҳидаи дар Берлин аз тарафи намояндагони Олмон, Италия ва Чопон баимзорасида иттиҳоди тачовузкорони фашистиро ба таври ниҳой созмон дод. Баъдан ба ин Муоҳида Венгрия, Руминия, Булғория, Финляндия, Испания, Таи (Сиам), ҳукуматҳои дастнишондаи Хорватия, Монҷжоу-Го ва ҳукумати Ван Тезин-веяи Чин ҳамроҳ шуданд.

Моддаи 1. Чопон мақоми роҳбарии Олмон ва Италияро дар кори ташкили низоми нав дар Аврупо эътироф мекунад.

Моддаи 2. Олмон ва Италия роҳбарии Чопонро дар кори ташкили низоми нав дар фазои бузурги Осиёи Шарқӣ эътироф ва эҳтиром мекунанд.

Моддаи 3. Олмон, Италия ва Чопон розианд, ки дар асоси дар боло нишон додашуда ҳамкорӣ кунанд. Онҳо минбаъд уҳдадор мешаванд, ки ҳамдигарро тавассути ҳамаи воситаҳои сиёсӣ, хоҷагӣ ва ҳарбӣ дастгирӣ мекунанд, агар ба шарте, ки яке аз се Тарафи Аҳду Паймонкунанда аз ҷониби ягон давлате, ки дар айни замон дар ҷанги аврупоӣ ва ихтилофи Чину Чопон иштирок надорад, ба ҳамла гирифтгор шуда бошад.

Моддаи 4. Баҳри амалӣ намудани паймони мазкур таъҷилан комиссияҳои умумитехниқие ташкил карда мешаванд, ки аз ҷониби онҳо аз тарафи ҳукуматҳои Олмон, Италия ва Чопон таъйин карда мешаванд.

Моддаи 5. Олмон, Италия ва Чопон изҳор менамоянд, ки созишномаи мазкур ҳаргиз ба мақоми сиёсие, ки феълан дар байни ҳар кадоми се иштирокчиҳои созишнома ва Иттиҳоди Шӯравӣ вучуд дорад, халалдор намешавад.

Моддаи 6. Аҳдномаи нав бетаъхир, баъди ба имзо расидани он ба қарорномаи медаларо ва аз рӯзи ба қувваи қонун даромадан дар тӯли 10 сол амал мекунад.

Савол ва супориш

1. Соли 1940 амалиёти ҷангӣ асосан дар кадом самт сурат гирифтанд? 2. Гитлерчиён Дания ва Норвегияро қай ба даст дароварданд? 3. Тақдирӣ сиёсати «Мюнхен»-ро шарҳ диҳед. Оё баъди ба Ғарб ҳуҷум кардани Олмони гитлерӣ он қавию боэътимод монд? 4. Моҳи майи соли 1940 артиши Олмон кадом мамлакатҳои Аврупо ро забт кард? 5. Дар бораи тобеи Олмон шудани Фаронса нақл кунед. 6. Петан қӣ буд? 7. Қай ва дар кучо созишномаи таслимшавии Фаронса ба Олмон ба имзо расид?

8. Қонуни «ленд-лиз»-и ИМА дар бораи чӣ буд? 9. Фашистони гитлерӣ дар Африко тачовузи худро чӣ тавр идома медоданд? 10. Тачовузи фашистони Олмон ва иттифоқчиёни онҳо дар Балкан кай сурат гирифт? 11. Ба Иттифоқи Сегона боз кадом давлатҳои Аврупо чалб карда шуданд? 12. Иттиҳоди Шӯравӣ кадом давлатҳоро аз нав ишғол намуда, ба ИҶШС ҳамроҳ кард?

§ 38. АМАЛИЁТИ ҲАРБӢ ДАР СОЛИ 1941 ВА ОҶОЗИ СОЛИ 1942. ВАСЕЪШАВИЙ ЧУҶРОФИЯИ ЧАНҒ ВА ТАВЛИДИ ИТТИҲОДИ ЗИДДИФАШИСТӢ

Ҳуҷуми Олмон ба Иттиҳоди Шӯравӣ. 22-юми июни соли 1941 Олмони фашистӣ созишномаи 23-юми августи соли 1939-ро шикаста, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамла кард. Олмон бо дастгирии Италия, Финляндия, Венгрия ва Руминия бар зидди ИҶШС 190 дивизияи дорои 5,5 миллион нафар аскару афсар, 3,7 ҳазор танк, қариб 5 ҳазор ҳавопаймо, зиёда аз 47 ҳазор тӯпу миномёт равон кард. Гитлерчиён ният доштанд, ки тавассути ин неруҳо бо як зарбаи барқосо қувваҳои мусаллаҳи ИҶШС-ро торумор карда, марказҳои ҳаётан муҳимтарини онро ба даст оварда, ғалабаи Олмонро ба зудӣ таъмин намоянд.

Дар моҳҳои аввали тачовузи Олмон Артиши Сурхи Шӯравӣ дар ҷангҳои наздисарҳади ғарбӣ шикаст хӯрда, рӯ ба ақибнишинӣ ниҳод. Вале Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати Шӯравӣ барои гирифтани пеши роҳи тачовузкор чораҳои фаврӣ андешиданд. 30-юми июни соли 1941 Кумитаи Давлатии Мудофиа таъсис дода шуд. ҚДМ тамоми захираҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва одамиро барои дифои мамлакат равона сохт.

Оғози таъсисёбии Иттиҳоди зиддифашистӣ. Васеъшавии ҳудуди амалиёти ҳарбии Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни ӯ ҳукуматҳои Англия, ИМА, ИҶШС ва баъзе давлатҳои дигарро водор намуд, ки роҳи воситаҳои мубориза бар зидди ҳавфи фашизми ба ҷаҳон таҳдидунондаро ҷустуҷӯ кунанд. Доираҳои ҳуқумрони Англия ва ИМА хуб дарк мекардаид, ки агар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ИҶШС-ро торумор кунад, истилои онҳо барои фашистон осон мегардад. Бинобар ин, 22-юми июни соли 1941 нахуствазири Англия У. Черчилл ва президенти Иёлоти Муттаҳидаи Америка Ф. Рузвелт изҳор карданд, ки тайёранд Иттиҳоди Шӯравиро дар ҷанги зидди Олмони фашистӣ дастгирӣ намоянд. Бо ҳамин мақсад, 12-уми июли соли 1941, дар байни Англия ва ИҶШС дар бораи амалиёти муштараки ҷангии зидди Олмон қарордод ба имзо расид. Иёлоти Муттаҳидаи Америка 2-юми августи соли 1941 расман эълон кард, ки ба ИҶШС ёрии иқтисодӣ мерасонад.

Баъди ин Ҳукумати Шӯравӣ бо ҳукуматҳои дар муҳоҷиратбудаи Чехословакия ва Полша дар бораи дар қаламрави ИҶШС ташкил карда шудани ҷузъи тоҷҳои артишҳои Чехословакия ва Полша, ки бар зидди истилогарони фашистӣ мубориза мебаранд, аҳду паймон кард. ИҶШС

дар ин замина бо ҳукуматҳои дар муҳоҷиратбудаи Белгия ва Норвегия ҳам робита барқарор намуд.

Ҳамин тариқ, ба таъсиси Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ асос гузошта шуд.

Эъломияи Атлантика. Аввали моҳи августи соли 1941 ҳангоми вохӯрии Рузвелт бо Черчилл қарордоди Англияю Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар бораи мақсадҳои ҷанг қабул карда шуд, ки бо номи «Эъломияи Атлантика» машҳур аст. Ин эъломия муқаррар кард, ки давлатҳои ба он имзогузошта барои забти қаламрави давлатҳои дигар талош наметунанд ва имкон намендиҳанд, ки ҳудуди ягон давлат бе ризоияти халқи он тағйир дода шаванд, ҳуқуқи соҳибхитиёрии халқҳо ва интиҳоби соҳти сиёсии ба онҳо маъқули идоракуниро эҳтиром мекунанд ва чунин мешуморанд, ки давлатҳои қобили таҷовуз бояд халқи силоҳ карда шаванд. Ҳукумати Шӯравӣ низ бо назардошти баъзе мулоҳизаҳои манфиатҷӯёна ба Эъломияи Атлантика ҳамроҳ шуд. Ин эъломия барои ба вучуд омадани Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ заминаи ҳуқуқию сиёсии бозътимод ба вучуд овард.

Мавқеи Эрон ва Туркия. Баъди оғози Ҷанги Дуюми Ҷаҳон Эрон ба такаюғи ҳарбии Олмони фашистӣ табдил ёфт. Олмон ният дошт, ки тавассути қаламрави Эрон бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ амалиёти ҷосусии таҳрибкорона барад. Агар имконпазир гардад, аз он ҷо бар зидди ИҶШС таҷовузи ҳарбӣ ташкил намояд. Гитлерчиён талаб мекарданд, ки фурудгоҳҳои Эрон ба Олмон дода шаванд. Онҳо мехостанд, ки Эронро ба ҷанги зидди ИҶШС кашанд. Фашистон дар Эрон табаддулоти ҳарбӣ низ тайёр мекарданд. Вале Ризошоҳ ва ҳукумати ӯ барои гирифтани пеши роҳи ҷосусони гитлерӣ чорае наандешиданд. Ба ин табаддулот Иттиҳоди Шӯравӣ ва Англия халал расонданд. 25-уми августи соли 1941 тақозои моддаи 6-уми созишномаи Эрону Русияи Шӯравии соли 1921-ро ба назар гирифта, Иттиҳоди Шӯравӣ қувваҳои ҳарбии худро ба шимолӣ Эрон дохил кард. Дар айни замон қувваҳои ҳарбии Англия ба Эрони Ҷанубӣ ворид карда шуданд.

Ҷосибони шӯравию англис 27-уми августи соли 1941 бо сарвари Фарруҳӣ ҳукумати нави Эронро ташкил намуданд. Дар чунин шароит Ризошоҳи рӯй ба Олмон дар сари қудрати шоҳии Эрон монда наметавонист. Аз ҳамин сабаб 16-уми сентябри соли 1941 маҷбур шуд, ки аз тоҷи тахти шоҳии Эрон даст кашада, мамлакатро тарк кунад. Ба ҷойи ӯ писараш Муҳаммад Ризо шоҳи Эрон эълон карда шуд. Баъди ин намояндагони Олмони гитлерӣ, иттифоқчиён ва ҷосусони зиёди онҳо аз Эрон ронда шуданд.

29-уми январи соли 1942 дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ, Британияи Кабир ва Эрон дар бораи иттифоқ Созишнома ба имзо расид. Мувофиқи он Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ уҳдадор шуданд, ки якпорчагӣ, соҳибхитиёри ва истиқлоли Эронро эҳтиром карда, онро аз таҷовузи Олмон ва давлатҳои дигар муҳофизат менамоянд. Дар баробари ин уҳдадориҳо Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуқуқ пайдо намуданд, ки баъди анҷом ёфтани ҷанг қувваҳои ҳарбии худро дар Эрон боз 6 моҳи дигар нигоҳ доранд.

Ҳамин тавр, Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ амнияти Эронро таъмин на-муданд. Баъди як сол дар байни Англия, Иттиҳоди Шӯравӣ ва Эрон боз як Созишнома ба имзо расид, ки мувофиқи он тавассути хоки Эрон ба ИҶШС аслиха ва лавозимоти дигари барои ҷанг зарур интиқол дода мешуд.

9-уми сентябри соли 1943 Эрон бар зидди Олмон расман ҷанг эълон кард. Сарфи назар аз ин, қувваҳои ҳарбии Эрон дар амалиёти ҳарбии зидди иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ширкат наварзиданд.

Баъд аз шикасти Фаронса Туркия ба Олмони фашистӣ наздик шу-дан мегирад. Моҳи сентябри соли 1939 Туркия бо Англия ва Фаронса Созишнома ба имзо расонда, худро бетараф эълон карда бошад ҳам, шурӯъ аз тобистони соли 1940 бо ин ду давлат ҳамраъӣ буд. Чор рӯз қабл аз ҳучум кардани гитлерчиён ба ИҶШС Туркия мавқеи худро тағйир дода, бо Олмон созишномаи дӯстӣ ба имзо расонд. Мувофиқи ин созишнома Туркия бояд Олмонро аз хром ва маводди дигари стратегӣ таъмин мекард, ба Олмон иҷозат медод, ки тавассути гулугоҳҳои баҳри Сиёҳ киштиҳои ҳарбии он гузаранд. Ҳукумати Туркия инчунин уҳдадор шуд, ки ҳузури ҷосусони фашистиро дар Туркия маҳфӣ нигоҳ медорад.

Чунин мавқеи Туркия то соли 1944 ҳамин тавр мондан гирифт. Тур-кия дар суҳан бетараф, вале дар амал иттифоқчии Олмони фашистӣ буд. Танҳо соли 1944 дар натиҷаи ба шикаст рӯ ба рӯ шудани Олмон ва фи-шори давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ Туркия маҷбур шуд, ки моҳи феврالی соли 1945 бо Олмон ҷанг эълон кунад. Бо вучуди ин, Туркия дар амалиёти ҷангии зидди Олмон ширкат наварзид.

Расми 100. Киштиҳои ҳарбии ИМА «Вест Вирҷиния» ва «Теннеси» баъд аз ҳамлаи ҳавоии Ҷопон ба Пирл-Харбор. 7-уми декабри соли 1941

Огози ҷанг дар уқёнуси Ором. Охириҳои соли 1941 амалиёти ҳарбӣ ба ҳавзаи уқёнуси Ором ҳам расид. Тавре ки дар болотар гуфта будем, Ҷопон ҳанӯз тобистони ҳамон сол Ҳинду Чинро ишғол кард. Дар ҳавзаи уқёнуси Ором Ҷопон инчунин мулкҳои Ҳолландия, ИМА ва Англияро низ ба даст овардани буд. Ҳукумати Ҷопон ҳамзамон бо Ҳукумати ИМА дар бораи танзими муносибатҳои байни ҳам гуфтушунид мекард. Ин музокирот мақсад дошт, ки ИМА-ро дар ғафлат гузошта, барои ба

пойгоҳи флоти ИМА ногаҳонӣ ҳамла кардан тайёри бинад.

Маълум буд, ки Ҷопон бар зидди ИҶШС ҳатман ҷанг хоҳад кард. Инро роҳбарони ИМА ҳам медонистанд, вале он вақт Ҷопон ба ин иқдом даст назад, чунки шароит ҳанӯз барои ҳамла бар зидди ИҶШС муҳайё набуд. Роҳбарони олии сиёсӣ ҳарбии Ҷопон ният доштанд, ки

аввал захираҳои иқтисодии англисӣ, амрикоӣ ва мулкҳои Ҳолландияро дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва ҳавзаи укёуси Ором ба даст оранд ва баъди он ки ИҶШС дар ҷанги зидди Олмон беқувват шуд, бар зидди он таҷовуз ташкил кунанд.

7-уми декабри соли 1941 ҷузъу томҳои флоти муттаҳидаи ҳарбию баҳрии Ҷопон, ки дар ҳайати он якчанд киштии ҳавопаймобар низ буд, ғайриҷашмдошт ба флоти ҳарбию баҳрии ИМА, ки дар пойгоҳи Пирл - Харбори ҷазираҳои Гавайи мустақар буд, ҳамла карданд. Дар натиҷаи ин ИМА 18 киштии калон, аз он ҷумла 8 киштии «Линкор», киштиҳои зиёди хурдтар ва ҳавопаймоҳои ҳарбиашро талаф дод. Баъди 3 рӯз ҳавопаймоҳои Ҷопон эскадрилия дар укёуси Ором будаи Британияи Кабирро ҳам гулулаборон карданд. Ҳамин тариқ, Ҷопон дар укёуси Ором баргариӣ худро аз ҷиҳати неруҳои ҳарбию баҳрӣ таъмин намуд. Баъди ин барои дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва укёуси Ором васеъ кардани минтақаи истилои Ҷопон имкони васеътар муҳайё шуд. Ҷопон моҳи декабри соли 1941 – марти соли 1942 Филиппин, Таиланд, Бирма, Малайзия, Сингапур ва Индонезияро забт кард. Ҳамин тариқ, Ҷопон дар муддати кӯтоҳ дар Шарқи Дур, укёуси Ором ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ қисми зиёди мақсадҳои стратегии худро ҳал намуда, мулкҳои мустамликавии ИМА, Англия ва Ҳолландияро, ки 3 миллиону 800 ҳазор км масоҳат ва 150 миллион нафар аҳоли доштанд, ишғол кард.

Соли 1941 майдони ҳарбу зарби Ҷанги Дуюми Ҷаҳон хеле васеъ шуд. Ба он давлатҳои нав ворид шуданд. 11-уми декабри соли 1941 Олмон ва Италия ба ИМА ҷанг эълон карданд. Ҷавобан ба ин Конгресси ИМА низ ба Олмон ва Италия ҷанг эълон намуд.

Муҳорибаи назди Москва. Тирамоҳи соли 1941 сарфи назар аз шикасти нақшаи ҷанги барқосо, фармондеҳии олии Олмон нақшаи амалиётеро таҳия кард, ки «Тӯфон» номида шуда, забти Москва дар назар дошт. Барои амали кардани ин нақша Олмони фашистӣ 75 дивизия, аз он ҷумла 14 дивизияи танкӣ ва 8 дивизияи техникаи мотордори дигарро сафарбар кард.

Фармондеҳии Артиши Сурхи Шӯравӣ аз ин нақша бохабар шуда, тайёрии ҳаматарафа мидид, то ки душман «нағз пешвоз» гирифта шавад.

5-уми декабри соли 1941 қувваҳои ҳарбии ҷабҳаи Калинин ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштанд. Дар натиҷаи ҳамлаи пурзӯри ҷавобии Артиши Сурхи Шӯравӣ то аввали соли 1942 неруҳои асосии гурӯҳбанди олмониро дар назди Москва торумор карда, ба масофаи 100-250 км ба тарафи Ғарб ақиб партофта шуданд. Дар назди Москва 38 дивизияи душман нобуд карда шуданд.

Ғалаба дар назди Москва пирӯзии аввалини калони неруҳои зиддифашистӣ дар зарфи 3 соли аввали Ҷанги Дуюми Ҷаҳон буд. Ин ғалаба аъзои давлатҳои иттиҳоди зиддифашистиро рӯҳбаланд карда, иттиҳоди давлатҳои фашистиро ба ташвиш андохт.

Амалиёти ҳарбӣ дар Африқо, шикаст дар назди Москва Олмони фашистиро маҷбур сохт, ки як қисми артишаширо аз ҷабҳаҳои дигари ҷанг

ба Аврупо баргардонад, то ки шикасти давлатҳои иттиҳоди фашистиро боздорад.

Моҳи ноябри соли 1941 қувваҳои ҳарбии Англия дар Шимоли Африко ба ҳучуми густурда гузаштанд ва дере нагузашта тамоми қаламрави Киренаикаро озод карданд. Вале фашистони Олмон аз парокандагии артиши англис истифода бурда, моҳи январӣ соли 1942 ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштанд ва Киренаикаро аз нав ишғол намуданд. Авиатсия ва флоти баҳрии Италияю Олмон роҳҳои киштигарди баҳри Миёназаминро ба зери назорати худ гирифта буданд. Аз ҳамин сабаб ба англисҳо лозим омад, ки ақибнишинӣ кунанд. Дар ҷангҳои мудофиавии назди Эл-Аламейнаи воқеъ дар масофаи 100 километр ғарбтари Искандария (дар самти Канали Суэс) ҳаракати фашистон боздошта шуд. Бо ҳамин вазъӣ ҳарбӣ дар Африқои Шимолӣ муътадил гардид.

СОЗИШНОМАИ ҲУКУМАТИ ИЧШС ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ОИД БА АМАЛИЁТИ МУШТАРАК ДАР ҶАНГИ ЗИДДИ ОЛМОН

(12-уми июли соли 1941)

Созишномаи мазкур ҳучҷати нахустини сиёсӣ гардид, ки ба иттиҳоди зиддигитлерӣ се давлати бузург – ИЧШС, ИМА ва Британияи Кабир ибтидо гузошт.

Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳукумати Ҷаноби Олӣ дар Британияи Кабир созишномаи мазкурро ба имзо расонда, чунин изҳор менамоянд:

1. Ҳар ду ҳукумат дар назди ҳамдигар уҳдадор мешаванд, ки дар ҷанги мазкур бар зидди Олмони гитлерӣ ба ҳамдигар ёрӣ мерасонанд ва ҳамдигарро дастгирӣ мекунанд.

2. Онҳо минбаъд уҳдадор мешаванд, ки дар идомаи ин ҷанг бе ризоияти ҳамдигар (бо тарафи душман) на гуфтушунид мекунанд, на созишномаи оташбас ва на созишномаи сулҳ мекунанд.

ТАЪССИСИ МИЛЛАТҲОИ МУТТАҲИДА

(1-уми январӣ соли 1943)

Дар поён эълонияи умумии 26 давлат дода шудааст: Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Шоҳигарии Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ, Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ, Чин, Австрия, Белгия, Ҳиндустон, Канада, Коста-Рика, Куба, Люксембург, Чехословакия, Ҷумҳурии Доминика, Салвадор, Юнон, Гватемала, Гаити, Гондурас, Ҳолландия, Зеландияи Нав, Никарагуа, Норвегия, Панама, Полша, Иттиҳоди Африқои Ҷанубӣ ва Югославия.

Баъдтар ба ин эълония давлатҳои зерин низ пайвастанд: Мексика, Филиппин, Ҳабашистон, Ироқ, Бразилия, Боливия, Эрон, Колумбия, Либерия, Фаронса, Эквадор, Миср, Арабистони Саудӣ,

Сурия, Лубнон. Эълomiaия мазкур бо номи Эълomiaия Миллатҳои Муттаҳида маълум аст.

Хукуматҳои, ки ба он имзо гузоштаанд, ба барномаи мақсад ва принципҳои ҳамроҳ шуданд, ки қаблан дар эълomiaия умумии президенти ИМА ва Британияи Кабир аз 14-уми августи соли 1941 инъикос ёфтаанд ва бо номи «Эълomiaия Атлантика» маълум аст, бовар доранд, ки ғалабаи пурра бар душманон барои ҳифзи ҳаёт, озодӣ, истиқлол ва озодии дин ва барои нигоҳ доштани ҳуқуқ ва адолат чи дар давлатҳои худ ва чи дар давлатҳои дигар зарур аст ва онҳо акнун ба муборизаи умум бар зидди нерӯҳои ваҳшӣ ва даранда, ки мехоҳанд оламро забт кунанд, машғул буда, эълон менамоянд:

1. Ҳар хукумат уҳдадор мешавад, ки тамоми манбаҳои худ, ҳарбӣ ё иқтисодиро бар зидди он аъзои паймони сегона ва ба он ҳамроҳшудагон, ки ин хукумат дар ҳолати ҷанг аст, истифода бибарад.

2. Ҳар як хукумат уҳдадор мешавад, ки бо хукуматҳои дигари ба ин санад имзогузошта ҳамкорӣ мекунад ва бо душманон созишномаи оштии ба ё созишномаи сулҳи дутарафа намебандад.

Ба эълomiaия дар боло иншогардида миллатҳои дигаре ҳам ҳамроҳ шуда метавонанд, ки ёрии моддӣ мерасонанд ё расонда метавонанд ва дар мубориза барои ғалаба бар фашизм шароит муҳайё менамоянд.

Савол ва супориш

1. Олмони фашистӣ кай ба ИҶШС ҳучум кард? 2. Таъсисёбии Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 3. Эълomiaия Атлантикаи ИМА ва Англияро шарҳ диҳед. 4. Чаро Иттиҳоди Шӯравӣ ва Англия ба Эрон артишҳои худро дароварданд? 5. Муҳаммад Ризо кай шоҳи нави Эрон эълон шуд? 6. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар ҳавзаи укёноси Ором ва Осиёи Ҷануби Шарқӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 7. Ҷопон кадом давлатҳои ҳавзаи укёноси Ором ва Осиёи Ҷануби Шарқиро ишғол намуд? 8. Дар бораи ғалабаи нерӯҳои Шӯравӣ дар назди Москва ва аҳаммияти он нақл кунед. 9. Оё дар рафти амалиёти ҳарбӣ дар Африқо, соли 1941, ягон тағйирот ба амал омад?

§ 39. ГАРДИШИ КУЛЛӢ ДАР РАФТИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ

Муҳорибаи Сталинград. Фармондеҳии Олии Олмони фашистӣ аз мавҷуд набудани ҷабҳаи дуум истифода бурда, тобистони соли 1942 дар қисмати ҷанубии ҷабҳаи Шӯравӣ Олмон ба ҳучуми густурдаи нерӯҳои худ шуруъ намуд. Дар рафти ин ҳучум дар Сталинград задухӯрди бузург ва бемислу монанд ба амал омад.

Муҳорибаи Сталинград дар масоҳати қариб 100 ҳазор км² сураи гирифта, дар он аз ду тараф зиёда аз 2 миллион нафар аскару афсар ширкат варзиданд. Дар амалиёти ҳарбӣ ҳазорҳо танку ҳавопаймо ва даҳҳо

хазор тӯпу миномёт ба кор бурда шуданд. Олмон ва иттифоқчиёни он дар самти Сталинград 50 дивизияи дорои зиёда аз 1 миллион нафар аскарӯ афсар доштанд.

Ҳучуми фашистони олмонӣ дар самти Сталинград 23-юми июли соли 1942 оғоз ёфт. Баъди расо як моҳ артиши душман ба Сталинград ҳамла кард, то маркази шаҳро ба даст дарорад. Фашистон то охири муҳорибаи Сталинград ин шаҳро пурра ишғол карда натавонистанд.

*Расми 101. Сталинград дар
ошаи - августи соли 1942*

Фармондеҳии Олии Шӯравӣ нақшаи ҳамлаи ҷавобии Артиши Сурхи Шӯравиро дар самти Сталинград таҳия намуд. Ин нақша дар назар дошт, ки ба муқобили душман аз ду самт – шимол ва ҷануб ҳамла карда, нерӯҳои душман дар Сталинград пурра ба муҳосира гирифта, торумор карда шаванд. Ҳамин тариқ, 19 ноябри соли 1942 ҳучуми барқосои Артиши Шӯравӣ оғоз ёфт. 2-юми феввали соли 1943 ҷузъу томҳои ҳар ду гурӯҳи артиши Шӯравӣ дар маҳаллаи Калач бо ҳам вохӯрда, ҳалқаи муҳосираи нерӯҳои фашистиро бастанд. 22 дивизияи душман иборат аз 300 хазор нафар аскарӯ афсар ба муҳосира афтада, сарфи назар аз нерӯҳои зиёд, дигар аз он баромада натавонист.

Муҳорибаи Сталинград бо таслимшавии артиши дар муҳосирамондаи олмонӣ бо сардории фелдмаршал Паулюс ба анҷом расид. Аз бамуҳосирафтагон 147 хазор нафарашон ҳалок гардида, 91 хазор нафарашон асир гирифта шуданд.

Ғалаба дар соҳилҳои Волга ба Артиши Сурх имкон дод, ки дар Ҷабҳаи Шарқӣ ташаббуси ҷангро ба даст гирифта, ҳучуми минбаъдаи ҳудро вусъат бидиҳад. Ба шарофати ғалаба дар муҳорибаи Сталинград ҳучуми густурдаи Артиши Сурх аз Ленинград то Қафқозро фаро гирифта, аз қаламрави ИҶШС зада пеш кардани душман оғоз ёфт.

Ғалаба дар Сталинград аҳаммияти бузурги байналмилалӣ дошт, зеро он дар Ҷанги Дуюми Ҷаҳон гардиши кулӣ ба амал овард. Аз ин вақт иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба шикасти пайдарпай дучор шуд.

Роҳбарони Англия ва ИМА оқибатҳои барои Олмон ва иттифоқчиёни он ҳалокатбори шикаст дар Сталинград ба хубӣ фаҳмида, мавқеи устуворро ишғол намуданд. Дар маҷлиси машваратии моҳи январӣ соли 1943, дар шаҳри Касабланка баргузоршуда Рузвелт ва Черчилл нияти мамлакатҳои ҳудро дар бораи то пурра таслим шудани иттиҳоди давлатҳои фашистӣ давом додани ҷанг тасдиқ карданд.

Шикасти артишҳои Олмон ва Италия дар Африко. Аз миёнаҳои моҳи ноябри соли 1942 то 30-юми мартӣ соли 1943 гитлерчиён аз артиши ғарбии худ 33 дивизияи нав ва 3 бригадаро ба Ҷабҳаи Шӯравӣ

фиристоданд. Неруҳои асосии худро дар назди Сталинград тамаркуз дода, иттиҳоди давлатҳои фашистӣ неруҳои ҳарбии худро дар Африқои Шимолӣ заиф гардонд. Дар он ҷо ҳамагӣ 5 дивизияи олмонӣ ва 8 дивизияи итолиёӣ боқӣ монд. Артиши англисии дар Миср буда аз ҷиҳати теъдоди танк, артиллерия ва ҳавопаймо бар артиши олмонӣ итолиёӣ бартарии калон дошт. 23-юми октябри соли 1942 артиши Англия дар маҳаллаи Ал-Алмейн ба ҳучум гузашта, бар артиши Италия ғалаба кард. Ин ғалаба имкон дод, ки артиши Англия Киренаика ва ИМА Триполитанияро ишғол намоянд. 8 ноябри соли 1942 артиши америконию англис ба бандарҳои фаронсабии Африқои Шимолӣ фуруд омада, шаҳрҳои Алҷазоир, Оран ва Касабланкаро ишғол намуданд. Вале шурӯъ аз охириҳои моҳи декабри соли 1942 иттифоқчиён амалиёти ҳарбӣ дар Африқои Шимолӣро суст карданд.

6-уми майи соли 1943 ҳучуми артиши Англия ва Америка дар Тунис аз нав оғоз ёфт, баъди чанд рӯз артиши Италияю Олмонро маҷбур карданд, ки таслим шаванд.

Шикасти артиши фашистӣ дар Африқо барои дар Аврупои Ғарбӣ кушода шудани ҷабҳаи дуюм имкони мусоид фароҳам овард. Вале ин иқдоми муҳим бо сабабҳои гуногун сари вақт иҷро нашуд.

Мухорибаи Курск. Баъд аз мухорибаи Сталинград Артиши Шӯравӣ ҳучумро идома дод. Неруҳои ҳарбии душман маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Миёнаҳои соли 1943 артиши фашистӣ дар хатти Курск – Орёл – Белгород, ки «Камонаки Курск» номгузори шудааст, мавқеи мудофиавиро ишғол намуданд, то ки дар муҳлатҳои наздиктарин ба ҳучуми ҷавобӣ гузаранд. Фармондеҳии артиши Олмон нақшаи ҳучуми калонро бо номи «Тақягоҳ» таҳия намуд, ки татбиқи бомуваффақияти он пешравии артиши фашистони Олмонро дар самти Орёл ва Харьков таъмин мекард. Дар сурати муваффақият Артиши Шӯравӣ бояд дар Курск муҳосира ва несту нобуд карда мешуд. Баъди ин муваффақият гитлерчиён ният доштанд, ки шаҳри Москваро давр зада, ба даст дароранд. Натиҷаи ниҳони нақшаи "Тақягоҳ" пурра тӯрмор кардани Артиши Шӯравӣ ва ба фоидаи Олмон анҷом додани Ҷанги Дуюми Ҷаҳон буд.

Фашистони Олмон намехостанд, ки дар «Камонаки Курск» чун дар Сталинград рӯ ба рӯ шаванд. Аз ин рӯ, ба мухорибаи дарпешистода ҳаматарафа тайёри миданд. Барои иштирок дар мухорибаи Курск фашистон 50 дивизияи иборат аз 900 ҳазор нафар аскарро афсар, наздики 10 ҳазор адад тӯп, 2,7 ҳазор адад техникаи ҳарбии ҳаракаткунанда, аз он ҷумла танкҳои «Юз» («Пантера») ва «Паланг» ва зиёда аз 2 ҳазор ҳавопайморо сафарбар карданд.

Мухорибаи Курск субҳидами 5-уми июли соли 1943 оғоз ёфт. Артиллерияи Шӯравӣ тахминан 10 дақиқа пештар аз ҳучум мавқеи душманро гулулаборон кард. Дар натиҷа фашистон талафоти калон доданд. Аз худи дақиқаҳои аввалинии мухориба бартарӣ ба артиши Шӯравӣ гузашт.

Набарди асосӣ дар мухорибаи Курск 12-уми июл дар деҳкадаи Прохоровка бо иштироки 1,5 ҳазор танку силоҳи дигари ҳаракаткунанда ба амал омад. Ин задухӯрд ба ғоидаи артиши Шӯравӣ анҷом ёфт. Баъди ин Артиши Сурх муваффақияти худро афзун намуда, то 5-уми август Орёл ва Белгородро ҳам аз фашистон озод кард.

Ғалаба дар «Камонаки Курск» ба торумори пурраи Олмони фашистӣ роҳ кушод. Баъди шикаст дар Курск ба роҳбарони артиши гитлерчиён фаҳмо шуд, ки Олмон ин ҷангро ба ғоидаи худ ҳал карда наметавонад. Баъди мухорибаи Курск Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳуҷуми умумӣ гузашт, ки он аз Великие Луки то баҳри Сиёхро дар бар гирифт.

Дар мухорибаи Курск эскадриляи фаронсавии «Нормандия» ва аз тирамоҳи соли 1943 Бригадаи 2-юми Чехословакия, ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил карда шуда буд, бар зидди фашистон меҷангиданд.

Таслимшавии Италия. Дар ҷабҳаи Олмону Шӯравӣ шикаст хӯрдани Олмон рӯҳияи ҷангии артиши Италияро паст намуд. Ин ҳолат баъди мухорибаи Курск бармало ба назар мерасид. Фармондеҳии гитлерӣ неруҳои асосии худро ба муқобили ИҶШС равон карда, мавқеи Олмонро дар ҷабҳаҳои дигари ҷанг заиф гардонд.

10-уми июли соли 1943 артиши Англия ва ИМА ба ҷазираи Ситилияи Италия фуруд омаданд. То ин вақт артиши Италия қобилияти ҷангиашро қариб пурра аз даст дода буд. Низомиёни итолиёӣ аз ҷанг саркашӣ карда, гурӯҳ-гурӯҳ ба тарафи муқобил таслим мешуданд. Дар ҷунин шароит доираҳои ҳукмрони дурандеши Италия диктатор Муссолиниро аз ҳокимият дур сохта, дар зери роҳбарии маршал Бадоло ҳукумати нав таъсис намуданд. Бадоло бо фармондеҳии артиши Англияю ИМА ба музокирот шурӯъ кард. 3-юми сентябри соли 1943 созишнома дар бораи сулҳ ва ба иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ таслимшавии бечунучарои Италия ба имзо расид.

Гитлер аз ин воқеаи нохуш боҳабар шуда, ба артишаш фармуд, ки Италияи Шимолро забт кунад. Ҳукумати нави Италия 13 октябри соли 1943 ба Германия ҷанг эълон кард. Аз ҳамин воқеа барҳамхӯрии иттиҳоди мамлакатҳои фашистӣ оғоз ёфт.

Муборизаи зиддифашистӣ дар мамлакатҳои истилошуда. Ғалабаи Артиши Сурх дар Сталинград, Курск ва таслимшавии Италия муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои аз тарафи иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба асорат гирифтгоршударо ба вучуд овард, ки онро дар таърих «Ҳаракати Муқовимат» номидаанд. Ҷунин ҳаракат дар Фаронса, Полша, Италия, Чехословакия, Югославия ва давлатҳои дигар тавлид ёфта, рӯз то рӯз ба нури пурзӯр табдил меёфт.

Дар Фаронса неруҳои ватанпарвар Шӯроӣ миллии муқовимат ташкил намуданд. Ватанпарварони сершумори ин мамлакат аз зӯран ба Олмон бурда шудан гурехта, дар ҷангалҳо пинҳон мешуданд, то ки баъд дар дастаҳои «франтирерҳо» («тирандозони озод») муттаҳид шуда, бар зидди истилогарони фашистӣ мубориза баранд.

Франтирерхо пулхоро метарконданд, қатораҳои ҳарбиरो чаппа мекарданд ва қотилони фашистиро мекуштанд...

Ғайр аз Ҳаракати муқовимати халқҳои мамлакатҳои муваққатан истилошуда дар мамлакатҳои фашистӣ, аз он ҷумла дар Олмон ва Италия ҳаракати зиддифашистӣ ба вуҷуд омад.

Муборизаи аз ҳама самараноки зиддифашистӣ ҳаракати чирикӣ буд. Дар мамлакатҳои ба истилои фашистӣ гирифтورشуда ҳаракати чирикӣ (партизанӣ) ба нури пурзӯри мубориза бар зидди истилогарони фашистӣ табдил ёфт. Масалан, чирикҳои Югославия ҳанӯз моҳи декабри соли 1941 Артиши халқӣ-озодихоии Югославияро ташкил намуданд, ки шумораи он то охири соли 1943 ба 300 ҳазор нафар расид. Дар Полша соли 1942 Гурди Людова ташкил ёфт. Ин нури чирикӣ соли 1944 асоси Артиши Полшаро ташкил намуд.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҳаракати чирикӣ ниҳоят васеъ паҳн гардид. Чирикҳои ҳар рӯз ба фашистон талафоти қалон меоварданд. Ҳаракати чирикӣ махсусан дар Беларус ва Украина ба нури пурзӯри ҳарбӣ табдил ёфта буд.

Шакли дигари муборизаи зиддифашистӣ ҳаракати пинҳонкорӣ буд. Иштироккунандагони ин ҳаракат ҳам ба қори таҳрибкорӣ ва ҳам ба қори таблиғотӣ машғул буданд. Тавассути ҳаракати пинҳонкорӣ чирикҳои ва артишҳои давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ маълумоти муҳими ҳарбӣ ба даст меоварданд.

Муборизаи миллию озодихоии халқҳои ба истилои фашистӣ гирифтورشуда, ҳаракати муқовимат, ҳаракати чирикӣ ва фаъолияти муборизони пинҳонқори зиддифашистӣ, дар ниҳояти қор, барои ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ва, пеш аз ҳама, дар торумор қарда шудани нури ҳарбии Олмони гитлерӣ саҳми бузург гузоштанд.

Конфронси байналмилалӣи Техрон. Тағйироти кулӣ дар рафти Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар назди иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ масъалаҳои муҳими ҳалғалаб мегузошт. Торумори қатъии Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни он ва тақдири баъдичангии ҷаҳон аз ҷумлаи ин масъалаҳо буданд. Дар марҳалаи нимаи аввали ҷанг роҳбарони Англия ва ИМА, одатан, воҳӯриҳои дучониба гузаронида, баъд дар бораи қарорҳои қабулқардашон роҳбари Иттиҳоди Шӯравиро хабардор мекарданд. Яке аз чунин воҳӯриҳои Рузвелт ва Черчилл, моҳи августи соли 1943, дар шаҳри Квебеки Канада баргузор гардида буд. Дар он вақти ба Аврупои Ғарбӣ дохил қардани артиши иттифоқчиён соли 1944 муқаррар шуд.

Қашолқорӣ дар масъалаи қушода шудани Ҷабҳаи дуюм дар Аврупо Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Англияро дар ҳолати ногувор гузошт. Масъалаҳои анҷоми ҷанг, тақдири баъдичангии Олмону иттифоқчиёни он ва масъалаҳои зиёди дигарро на танҳо ду давлат, балки ҳамаи давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ якҷоя ҳаллу фасл қарда метавонистанд. Барои тайёрӣ ба чунин воҳӯрӣ дар шаҳри Москва аз 19 то 30 октябри соли 1943 Конфронси вазирони қорҳои хориҷии ИҶШС,

Англия ва ИМА баргузор гардид. Конфронси Москва нишон дод, ки иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ торафт мустаҳкамтар шуда истодааст. Хулосаи муҳимтарини Конфронси вазирони қорҳои хориҷии ИҶШС, Англия ва ИМА он буд, ки роҳбарони ин се давлат бояд дар конфронси байналмилалӣ ҳамчун оянд.

Конфронси байналмилалӣ сардорони се давлати бузург – ИҶШС (И. Сталин), ИМА (Ф. Рузвелт) ва Англия (У. Черчилл) – дар Техрон аз 28-уми ноябр то 1-уми декабри соли 1943 баргузор гардид. Дар он оид ба масъалаҳои муҳимтарини доғи рӯз мувофиқа ҳосил шуд.

Дар маркази диққати ширкаткунандагони нишастии Техрон масъалаи торумори Олмон меистод. Дар ин масъала мувофиқа ба даст оварда шуд. Масъулияти асосии иҷроӣ ин қазия ба уҳдаи давлатҳои бузурги иттиҳоди зиддифашистӣ вогузор гардид.

Конфронси Техрон қарор кард, ки 35 дивизияи Англия ва ИМА моҳи майи соли 1944 дар қисматҳои Ғарбӣ ва Ҷануби Фаронса фуруварда шаванд. Дар баробари ин дар назар дошта шуда буд, ки то ин вақт артиши Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳучуми густурда гузашта, амалиёти ҳарбии артиши иттифоқчиёро осонтар мегардонад.

Дар Конфронси Техрон масъалаҳои сарҳадҳои байни ИҶШС ва Полша, ба ИҶШС додани як қисми Пруссияи Шарқӣ ва баъзе масъалаҳои дигари байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Савол ва супориш

1. Дар бораи муҳорибаи Сталинград чӣ медонед? 2. Роҳбарони Англия ва ИМА баъди муҳорибаи Сталинград ба кадом хулоса омаданд? 3. Дар бораи шикасти артиши Олмон ва Италия дар Африқои Шимолӣ нақл кунед. 4. Муҳорибаи Курск кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 5. Италия кай ва чӣ тавр аз иттиҳоди фашистӣ баромада, бар зидди Олмон ҷанг эълон кард? 6. Дар бораи муборизаи зиддифашистӣ дар мамлакатҳои аз тарафи давлатҳои иттиҳоди фашистӣ истилошуда чӣ гуфта метавонед? 7. Конфронси вазирони қорҳои хориҷии ИҶШС, Англия ва ИМА дар шаҳри Москва баргузоршуда кадом масъалаҳои асосиро мавриди баррасӣ қарор дод? 8. Конфронси байналмилалӣ Техрон кай баргузор гардид ва он кадом масъалаҳоро мавриди муҳокима қарор дод?

§ 40. ТОРУМОР ШУДАНИ ОЛМОНИ ФАШИСТӢ ВА ИТТИФОҚЧИЁНИ ОН ДАР АВРУПО

Ҳучуми Артиши Сурхи Шӯравӣ дар соли 1944. Рӯҳияи ватанпарваронаи Артиши Сурх ва халқи Шӯравиро ғалабаҳо дар Сталинград, Курск, убури Днепр, озод карда шудани шаҳри Киев хеле баланд карда буданд. Пеши роҳи артиши Шӯравиро фашистони Олмон ва иттифоқчиёни онҳо дигар гирифта наметавонистанд.

Соли 1944 ҳучуми фотехонаи Артиши Сурх барои аз истилогарони фашистӣ пурра озод кардани Мамлақати Шӯравӣ ва расонидани

ёри ба халқу мамлакатҳои ба асорати фашистӣ гирифташуда равона шуда буд.

Артиши Сурх 27-уми январи соли 1944 муҳосираи Ленинградро бартараф карда, дар муддати кӯтоҳ – аз моҳи январ то майи соли 1944 қаламрави калон – соҳили рости Украина, Қрим ва Одессаро озод намуд. Моҳҳои июн-июли соли 1944 дар рафти густариши амалиёти ҷангии ҷабҳаҳои Ленинград ва Карел артиши фашистӣ ба хоричи кишвар дур андохта шуд. Амалиёти ҷангии артиши Шӯравӣ дар ин моҳҳо сабабгори озодшавии Белоруссия, қисме аз Литва ва як қисми Полша гардид. Дар моҳҳои июл-август вилоятҳои ғарбии Украина ва қисми зиёди қаламрави Полша ҳам аз фашистон озод шуданд.

20-уми августи соли 1944 ҳучуми густурдаи артиши Шӯравӣ дар минтақаи ҷанубии ҷабҳаи Шӯравию Олмон оғоз ёфт. Дар наздикии Кишинёв гурӯҳи калони артиши олмонию руминӣ торумор карда шуд. Ин амалиёт нерӯҳои зиддифашистиро дар Руминия рӯҳбаланд кард. Ин буд, ки 23 августи соли 1944 дар шаҳри Бухарест шӯриш сар зад. Дар натиҷа ҳукумати Антонеску сарнагун карда шуд.

Бо ёрии артиши Шӯравӣ аз 9-уми сентябр то охири декабри соли 1944 Булғория, Венгрия, Словакия, Югославия ва Албания аз фашистон озод шуданд. Аз миёнаҳои соли 1944 дар нимҷазираи Балкан артиши Англия низ дар амалиёти ҷарбии зидди фашистон ширкат меварзид. 30 июни соли 1944 ИМА муносибатҳои дипломатии худро аз Финляндия канд. Финляндия дар ҳолати ногувор монда, маҷбур шуд, ки 4-уми сентябри соли 1944 шартҳои сулҳро қабул карда, алоқаи худро аз Олмон канда, аз ҷанг барояд. 22-юми октябри соли 1944 артиши Шӯравӣ ба Норвегия даромад. Дар ин ҷо ҳам фашистон шикаст хӯрданд.

Дар ҳамлаи умумии бомуваффақияти Артиши Сурхи Шӯравӣ ёрии сиёсӣи ҷарбӣ ва иқтисодии ИМА, Англия ва давлатҳои дигари иттиҳоди зиддифашистӣ хеле калон буд.

Кушода шудани Ҷабҳаи дуюм. 6 июни соли 1944 иттифоқчиён дар Фаронсаи Шимолӣ бо сардории генерали Америка Дуайт Эйзенхауер Ҷабҳаи дуюмро кушоданд. Иттифоқчиён ният доштанд, ки артиши худро зуд ба маркази Аврупо расонанд. Вале баробари ба сарҳадҳои ғарбии Олмон расидан ба муқовимати пурзӯри артиши фашистӣ дучор шуданд. Артиши иттифоқчиён «хатти Зигфрид»-ро раҳна карда натавониста, дар ҳамон ҷо бозистоданд.

Фармондеҳии артиши Олмон мақсад дошт, ки моҳи декабри соли 1944 ба самти наздибахрии Шимоли Аврупо зуд ҳаракат карда, гурӯҳи артиши Англия ва ИМА-ро барҳам диҳад. Дар мавриди муваффақият роҳбарони Олмон ният доштанд, ки бо Англия ва ИМА гуфтушунӣ оғоз кунанд.

Ҳучуми ҷавобии Олмон 16 декабри соли 1944 оғоз ёфт, ки дар он 3 армия, аз он ҷумла 10 дивизияи танкӣ ва 14 дивизияи пиёдабанди мотордор ширкат варзиданд. Артиши иттифоқчиён дар вазъияти ногувор монд. Черчилл ба Сталин барқия фиристода, ёри дархост намуд. Сталин ҳамон лаҳза дар бораи ҳамлаи густурдаи артиши дар ҷабҳаи

шаркибуда фармон дод. Иттифоқчиён дар натиҷаи ин ёрии Артиши Сурх тавонистанд, ки вазъи худро муътадил гардонда, ба хучуми ҷавобӣ гузаранд.

Дар музофоти Нормандияи Шимолии Фаронса кушода шудани Ҷабҳаи дуҷумҳури Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни онро тезонд. Аз тарафи дигар, ин муваффақият нишон дод, ки давлатҳои соҳти сиёсиашон гуногун метавонанд бар зидди неруҳои иртҷоӣ ва бадхоҳ якҷоя мубориза бурда, пирӯзӣ ба даст оранд.

Конфронси байналмилалӣ Қрим. Наздикшавии торумори Олмон аз иттифоқчиён тақозо мекард, ки нисбат ба Олмон ва Ҷопон амалиёти минбаъдаи худро ҳамоҳанг созанд. Барои ин Конфронси сардорони се давлати бузург ИҶШС (И. Сталин), Англия (У. Черчилл) ва ИМА (Ф. Рузвелт) даъват карда шуд, ки он аз 4 то 11 феввали соли 1945 дар Қрим (Ялта) баргузор гардид. Ин конфронс қарор қабул кард, ки дар марҳалаи охиринаи ҷанг иттифоқчиён бар зидди Олмони фашистӣ якҷоя амал мекунанд. Сарварони ИҶШС, Англия ва ИМА таъкид карданд, ки Олмон бояд бегуфтугӯ таслим шавад.

Мувофиқи қарори Конфронси Қрим қаламрави Олмон бояд ба чор минтақаи ишғолӣ (ИҶШС, ИМА, Англия ва Фаронса) тақсим карда мешуд. Аз намоёндагони фармондеҳии артишҳои иттифоқчиён Шӯроӣ назоратӣ ташкил карда шуд. Назорат ва танзими ҳамаи масъалаҳои марбут ба ишғоли Олмон ба зиммаи Шӯроӣ мазкур вогузор гардид.

Конфронси Қрим инчунин масъалаҳои дигари муҳимро баррасӣ намуд. Пардохти товони ҷанг, таъсис намудани Созмони Милали Муттаҳид ва баъди дар Аврупо ба охир расидани ҷанг ба ҷанги зидди Ҷопон дохил шудани ИҶШС аз ҷумлаи ин масъалаҳоианд.

Тақдир баъдиҷангии ҷаҳон дар маркази диққати иштирокчиёни конфронс буд. Зимни ин масъала Конфронси Қрим қарор кард, ки 25 апрели соли 1945 дар шаҳри Сан-Франсискои ИМА Конфронси муассисони СММ даъват карда шавад. Намояндагони ИҶШС, ИМА, Англия ва Чин ҳанӯз дар Конфронси Думбартон-Окс, ки моҳҳои август-октябри соли 1944 баргузор гардида буд, лоиҳаи Оинномаи Созмони Милали Муттаҳидро таҳия карда буданд.

Конфронси Қрим инчунин «Эълomia дар бораи озодкунии Аврупо»-ро дастгирӣ намуд. Дар он гуфта мешуд, ки се давлати иштирокчиҳои конфронс мақсади қавӣ доранд, ки ба халқҳои Аврупо барои ба таври демократӣ ҳал кардани мушкилоти ҳалталаби сиёсӣ ва иқтисодӣ ҷидду ҷаҳд мекунанд.

Конфронси Қрим дар роҳи ҳамкориҳои иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ марҳала ва воситаи муҳимме гардид. Ҷамъбасти муҳимтарини Конфронси Қрим қарор дар бораи барҳам додани фашизм ва милитаризми Олмон мебошад.

Бечунучаро таслим шудани Олмони фашистӣ. Баъди кушода шудани Ҷабҳаи дуҷумҳури халқии муҳосираи артиши фашистони Олмон ба сарҳадҳои Олмон торафт наздик мешуд. То моҳи апрели соли 1945

Олмони фашистӣ қариб ҳамаи давлатҳои ишғолкардаи худро аз даст дод. Амалиёти чангӣ кайҳо боз дар ҳудуди Олмон идома доштанд.

Дар Ҷабҳаи Ғарбӣ артиши Олмон дигар ба артиши Англияю ИМА муқобилат карда натавониста, саросемавор ақибнишинӣ мекард. Неруҳои англисию америкой миёнаҳои моҳи апрели соли 1945 дар масофаи 100-километрии Берлин қарор доштанд.

Нимаи дуоми моҳи апрел Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳамлаи қатъии Берлин шурӯъ кард. Дар муқобили Артиши Сурх 85 дивизияи амалкунанда, 8 дивизияи эҳтиётӣ ва гарнизони 200-ҳазорнафараи Берлин меистод. Аз 20-уми апрел дар кӯчаҳои Берлин задухӯрдҳои шадид сурат гирифтанд. 25-уми апрел Берлин ба муҳосира гирифта шуд.

Артиши Англия ва ИМА низ босуръат ба пеш ҳаракат мекард. Чузъу томҳои Артиши 5-уми Ҷабҳаи 1-уми Украина 25-уми апрел ва чузъу томҳои Артиши 1-уми Америка дар маҳаллаи Торгауи соҳили дарёи Элба бо ҳам вохӯрданд. 30-юми апрел аскарони Шӯравӣ Кантария ва Егоров Парчами Сурхи Ғалабаро дар гунбази Рейхстаг чилвагар намуданд.

Ҳамон рӯз Гитлер ва Геббелс худкушӣ карданд. 2-юми май Берлин пурра ба дасти Артиши Шӯравӣ гузашт.

8-уми майи соли 1945 дар Берлин қарордод дар бораи бечунуча-ро таслим шудани Олмони фашистӣ ба имзо расид. Бо ҳамин чанги оғозкардаи гитлерчиён бо торумори пурраи артиши Олмони фашистӣ анҷом ёфт. Артишҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Англия ва Фаронса Олмонро ишғол карданд. Роҳбарони фашистӣ ба ҳабс гирифта шуданд. 5-уми июни соли 1945 намояндагони ин чор давлат «Эъломия дар бораи шикасти Олмон ва ба зиммаи худ гирифта-ни ҳокимияти олий дар Олмон»-ро ба имзо расонданд.

Конфронси байналмилалии Сан-Франсиско. Тибқи қарори Конфронси Қрим 25 апрели соли 1945 дар Сан-Франсиско Конфронси таъсиси Созмони Милали Муттаҳид кушода шуд. Дар қори он аввал 300 вакил аз 46 давлати дунё ширкат варзид. Баъди чанде барои иштирок боз намояндагони 4 давлати дигар низ даъват карда шуданд, аз он ҷумла ҶШС Украина, ҶШС Белоруссия ва Полша. Ҳамин тариқ, шумораи муассисони Созмони Милали Муттаҳид 50 мамлақати дунёро ташкил кард.

Конфронси байналмилалии Сан-Франсиско 26-уми июни соли 1945 Оинномаи Созмони Милали Муттаҳидро қабул кард. Дар он мақсадҳои СММ, аз он ҷумла ҳифзи сулҳ ва амнияти умум, татбиқи чораҳои самараноки пешгирӣ ва бартараф кардани хавфи чанг, мубориза бар зидди таҷовузкорон ва вайронкунандагони сулҳу амният, рушди муносибатҳои дӯстона дар асоси эҳтироми принсипи баробархуқуқӣ ва соҳибхитиёрии халқҳо, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва башарӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, сарфи назар аз наҷод, ҷинс, забон ва дин, инъикос гардидаанд. Дар Оинномаи СММ сохтор ва мақомоти асосии идораи Созмони Милали Муттаҳид муайян карда шуд. Ҷамъомади умумии намояндагони мамлақатҳои аъзои СММ «Маҷмаи Умумӣ» («Ассамблеяи Генералӣ»)

номида шудааст. Вазифаи он аз баррасии масоили гуногуни марбут ба ҳифзи сулҳу амният, пешниҳоди тавсияҳо ба аъзои СММ ва Шӯрои Амният аст. Шӯрои Амният мақоми муҳимтарини доимоамалкунандаи сиёсии СММ мебошад. Он масъулияти асосӣ барои ҳифзи сулҳ ва амнияти байналмилалиро ба уҳда дорад. Ба ҳайати он 5 аъзои доимӣ (ИҶШС, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса ва Чин) ва 10 аъзои ғайридоимӣ дохиланд, ки ба муҳлати 2 сол интихоб мешаванд. Шӯрои Амният ҳангоми қабули қарорҳои худ аз рӯйи низоми аксари овозҳои аъзо ва ризояти якдигаронаи панҷ аъзои доимии Шӯрои Амният амал мекунад. Ҳар як давлати аъзои доимии Шӯрои Амният ҳуқуқи «рад кардан» («вето»)-ро дорад.

Расми 102. Сарвазири Британияи Кабир – Уинстон Черчилл, президенти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико – Франклин Рузвелт ва сардори Давлати Шӯравӣ – Иосиф Сталин дар Конфронси байналмилалӣ Крим, соли 1945

Ғайр аз ин, Оиннома таъсиси Шӯрои иқтисодӣ, Шӯрои иҷтимоӣ, Шӯрои пуштибонӣ, Додгоҳи байналмилалӣ, котибот, кумитаҳо, комиссияҳо, муассиса ва созмонҳои махсуси Созмони Милалӣ Муттаҳидро дар назар дорад.

Қабули Оинномаи мазкур ва дар асоси он таъсис намудани Созмони Милалӣ Муттаҳид бегуфтугӯ музаффарияти бузурги неруҳои сулҳпарвари чаҳон буд.

Конфронси байналмилалӣ Потсдам. Торумори Олмони фашистӣ дар назди иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ масъалаи сулҳу амнияти баъдичангии Аврупоро гузошт. Барои баррасии ҳамин мақсад аз 17-уми июл то 2-юми августи соли 1945 дар шаҳри Потсдам конфронси сардорони се давлати бузург И. Сталин (ИҶШС), Г. Трумен (ИМА), аввал У. Черчилл ва баъд К. Эттли (Британияи Кабир) баргузор гардид. Чанде пештар, 12-уми апрели соли 1945 президенти ИМА Ф. Рузвелт вафот карда буд.

Масъалаи марказии Конфронси Потсдам масъалаи Олмони баъдичангӣ буд. Иттифоқчиён иброз доштанд, ки тайёранд Олмонро ғайриҳарбӣ гардонанд, созмонҳои ҳарбигардондаи онро банданд ва чораҳои дигар андешанд, то ки Олмон дар оянда аз нав ба манбаи ҷанг табдил наёбад.

Қарорҳои Конфронси Потсдам мақсад доштанд, ки миллатгароён, Ҳизби Миллии Сотсиал-Демократии Корғарии Олмон ва ҳамаи созмону муассисаҳои фашистӣ пароканда карда шуда, Вермахтро бо ҳамроҳии ҳамаи ташкилотҳои барҳам дода, ҷинояткорони ҳарбӣ ба суд дода шаванд.

Конференсияи Потсдам эълон кард, ки мамлакатҳои ғолиб мақсади халқи олмонро ба асорат гирифтور қардан надоранд. Бояд ба олмониҳо имкон дода шавад, ки давлати сулҳдӯст ва демократӣ ташкил кунанд ва дар байни мамлакатҳои сулҳдӯст ҷойи сазоворро ишғол намоянд.

Конфронси Потсдам инчунин таъсиси ҳукумати умумии олмонӣ, департаментҳои умумии олмонӣ, рӯёнидани товони ҷанг, даровардани тағйирот ба ҳудудҳои Олмон, муҳофизати судӣ бар ҷинояткорони асосии Ҷанги Дуоими Ҷаҳон, муқаррар намудани сарҳадҳои Полша ва масъалаҳои дигарро баррасӣ кард.

Савол ва супориш

1. Ба назари шумо кадом муваффақиятҳои Артиши Сурхи Шӯравӣ дар соли 1944 муҳимтарин менамоянд? 2. Соли 1944 артиши ИҶШС кадом давлатҳоро аз зери асорати фашистони Олмон ва маҳаллӣ озод кард? 3. Ҷабҳаи Дуюм кай ва дар қучо қушода шуд? 4. Чаро артишҳои Англияю ИМА «хатти Зигфрид»-ро убур карда натавонистанд? 5. Ба ҳамоҳангсозии амалиёти ҳарбии Ҷабҳаи Дуюм ва Артиши Шӯравӣ баҳо диҳед. 6. Конфронси байналмилалӣи Қрим (Ялта) кай баргузор гардид? 7. Дар Конфронси Қрим кадом масъалаҳо баррасӣ шуданд? 8. Конфронси Сан-Франсиско кай баргузор гардид ва кадом масъалаҳоро ҳал кард? 9. Сохтори Созмони Милали Муттаҳидро шарҳ диҳед. 10. Дар бораи Шӯрои Амниятӣ СММ чӣ иттилоъ доред? 11. Марҳалаи охири ни торумори артиши Олмони фашистӣ кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 12. Баимзорасии санади бечунучаро таслимшавии Олмони фашистӣ кай ба амал омад? 13. Артишҳои шӯравиро амрикоӣ дар қучо бо ҳам вохӯрданд? 14. Дар гунбази Рейхстаг кӣҳо ва кай Парчами Сурхи Ҷалабаро барафрохтанд? 15. Дар бораи Конфронси байналмилалӣи Потсдам иттилоъ диҳед. 16. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 41. ТОРУМОРИ ҶОПОН ВА АНҶОМЁБИИ ҶАНГИ ДУОМИ ҶАҶОН

Истилоғариҳои Ҷопон то моҳи августӣ соли 1945. Баъди ғалабаи Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ дар муҳорибаи Сталинград ва «Камонаки Курск» амалиёти фотехонаи артишҳои ИМА ва Англия дар ҷабҳаи укёнуси Ором оғоз ёфтанд. Қувваҳои ҳарбии ИМА моҳи ноябри соли 1943 қазираҳои Гилберт ва соли 1944 галақазираҳои Маршалл, Мариан ва Палеуро ишғол қарданд. Баъди ин ИМА амалиёти ҳарбии худро ба Филиппин ва Бирма гузаронд. Дар рафти ин амалиёт қувваҳои ҳарбии

Чопон ва махсусан флоти он талафоти калон дод. 25-уми март соли 1945 кувваҳои ҳарбии ИМА ба қазираи Окинаваи Чопон фуруд омаданд.

Вале ин шикастҳо Чопонро аз раъйи идома додани ҷанг бознадоштанд. Соли 1944 артиши Чопон ҳучуми худро вусъат дода, навоҳии наздизоҳилии Чини Марказӣ ва Ҷанубии дорои на камтар аз 100 миллион нафар аҳолиро ишғол намуд. Тобистони соли 1945 Чопон 270 дивизияи қариб дорои 4 миллион нафар аскарӣ хушқигард, 1,5 миллион нафар аскарӣ баҳрӣ ва боз 2 миллион нафар аскарӣ эҳтиётӣ барои сафарбарӣ тайёр дошт.

Дар муҳорибаҳои баҳрӣ кувваҳои ҳарбии Англия ва ИМА бар Чопон ғалаба ба даст оварда, дар набардҳои хушқӣ муваффақияти кам доштанд. Мувофиқи пешбиниҳои тахминӣ коршиносони амрикоӣ онҳо метавонистанд ҷангро бо Чопон танҳо тобистони соли 1946 ба анҷом расонанд. Бо ҳамин сабаб ИМА ва Англия ба иштирок кардани артиши Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҷанги зидди Чопон умеди калон мебастанд. Дар ин бора қарордоди Конфронси Қрим (Ялта) ҳам мавҷуд буд. Бо назардошти ҳамин санад Иттиҳоди Шӯравӣ 8-уми августи соли 1945 бо Чопон ҷанг эълон кард.

Истифодаи бомбаҳои ҳастай. Ду рӯз пеш аз оғози ҷанги Шӯравӣ алайҳи Чопон, 6-уми август ҳавопаймоҳои ҳарбии ИМА ба шаҳри Хиросима ва 9 августи соли 1945 ба шаҳри Нагасаки бомбаҳои ҳастай (атомӣ) партофтанд, ки дар натиҷаи ин кирдори ваҳшиёна дар як лаҳза зиёда аз 100 ҳазор нафар одамон ҳалок гардида, 375 ҳазор нафар аз оташ зарар дида, захм бардоштанд ва ба сирояти шуои ҳастай гирифта шуданд. Бояд гуфт, ки бар зидди Чопон истифода бурда шудани бомбаҳои ҳастаи Америка зарурати ҳарбӣ набуд.

Торумор карда шудани Чопон. Баъди ба Чопон ҷанг эълон кардан Артиши Сурхи соҳибтаҷрибаи Шӯравӣ дар Шарқи Дур бо артиши хушқигарди Чопон ба ҷанг даромад. Артиши Чопон бар зидди артиши шӯравӣ ягон муқобилати қиддӣ карда натавониста, талафоти калон дод ва ақибнишинӣ намуд. Артиши Сурхи Шӯравӣ дар Манҷурия муқовимати артиши Чопонро, ки Артиши Квантун ном бурда мешуд, шикаста, ба пеш ҳаракат кард. Ҳамин тарик, артиши Чопон дар Корея, Сахалини Ҷанубӣ ва қазираҳои Курил ҳам шикаст хӯрда, ба қониби Чопон ақибнишинӣ мекард. Артиши Чопон дар муҳорибаҳои баҳрӣ низ ба шикаст дучор шуд,

Дар рафти амалиёти ҳарбии каме зиёдтар аз 3 ҳафта давомкарда 594 ҳазор низомӣ Чопон ба асорат афтоданд, ҳазорон нафар ба ҳалокат расиданд. Чопон пурра шикаст хӯрда, 2-юми сентябри соли 1945 таслим шуд. Бо ҳамин Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба охир расид.

Ҷамъбасти Ҷанги Дуюми Ҷаҳон. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон, ки 6 сол давом кард, бо ғалабаи неруҳои зиддифашистӣ анҷом ёфт. Дар ҷанг 61 давлати ҷаҳон ширкат варзиданд, ки дар онҳо 80 фоизи аҳолии кураи Замин зиндагӣ мекард. Амалиёти ҷангӣ қаламрави 40 давлатро фаро гирифта буд.

Дар солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба артиши давлатҳои иштирокчиҳои ҷанг 110 миллион нафар одамон сафарбар карда шуданд. Дар амалиёти ҳарбӣ зиёда аз 3 миллион нафар одамони ғайринизомӣ низ иштирок карданд. Зиёда аз 50 миллион нафар аскарро афсарон ҳалок гардиданд, зиёда аз 12 миллион нафар дар урдугоҳҳои фашистӣ нобуд карда шуданд, 95 миллион нафар одамон маъҷуб гардиданд.

Ҳароҷоти ҳарбии давлатҳои иштирокчиҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳон 1 триллиону 117 миллиард доллари америқиро ташкил намуд.

Вазнинии асосии Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба дӯши Иттиҳоди Шӯравӣ афтод. Ин давлат дар торумори истилогарони фашистӣ мақоми ҳалқунанда дошт. Артиши Шӯравӣ дар тӯли солҳои ҷанг 507 дивизияи Олмон ва 100 дивизияи иштирокчиёни онро барҳам дод, асир гирифт ва ё пурра аз саф баровард. Дар ҷабҳаи Шӯравӣ Олмон ҳалокшудагон, ба асирӣ афтадагон ва захмбардоштагон зиёда аз 10 миллион нафар низомиёни душманро ташкил намуданд. Дар ҷабҳаҳои дигар, дар ҷангҳои зидди артиши Англия ва ИМА Олмон 150 дивизияи дорои қариб 1,9 миллион низомиро талаф додааст.

Он мақсадҳое, ки барангезандагони Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар назди худ гузошта буданд, иҷро нагардиданд. Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ ба онҳо сабақи таърихӣ ва ибратбахш дод. Ба шарофати ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ дар ҷаҳон муносибатҳои нави байналмилалӣ тавлид ёфтанд. Соли 1945 Созмони Милали Муттаҳид таъсис ёфт. Ин созмон дар таърихи муосири ҷаҳон яке аз воситаҳои бозътимод ва самаранокӣ муносибатҳои байналмилалӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. То соли 1945 Иёлоти Муттаҳидаи Америка аз Ҷопон кадом ҷазираҳои укёноси Оромро кашида гирифт? 2. Нерӯҳои ҳарбии Ҷопон дар арафаи ба муқобили он ҷанг эълон кардани Иттиҳоди Шӯравӣ чӣ қадар буданд? 3. Иттифоқчиён масъалаи бо Ҷопон ҷанг эълон кардани Иттиҳоди Шӯравиро дар кадом конфронси се давлати бузург баррасӣ карда буданд? 4. Кай ба шаҳрҳои Хиросима ва Нагасакии Ҷопон бомбаҳои ҳастаии ИМА партофта шуданд ва дар натиҷаи ин чанд нафар одам ҳалок гардид, чӣ қадари дигар захм бардоштанд ва ё ба шуои ҳастай гирифтдор шуданд? 5. Артиши Ҷопон чӣ ном дошт ва дар қучо мустақар буд? 6. Ҷанг бо Ҷопон чӣ қадар давом кард ва он кай таслим шуд? 7. Ҷанги Дуюми Ҷаҳон кай оғоз ёфта буд ва кай ба итмом расид? 8. Дар Ҷанги Дуюми Ҷаҳон чанд давлат ва чӣ қадар низомиён иштирок карданд? 9. Дар Ҷанги Дуюми Ҷаҳон чӣ қадар одамон ҳалок ва маъҷуб шуданд? 10. Ҳароҷоти молиявии Ҷанги Дуюми Ҷаҳон чӣ қадар буд? 11. Аҳаммияти ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистиро муайян кунед. 12. Аз мавзӯи ҳулоса бароред.

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
----------------	---

БОБИ I. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 – 1923

§ 1. Конфронсҳои байналҳалқии солҳои 1919 – 1923.....	4
---	---

БОБИ II. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 – 1939

§2. Олмон дар марҳалаи нави таърихӣ ва ба сари қудрат омадани фашизм.....	10
§3. Англия – бозингари асосӣ дар низоми мустамликадорӣ чаҳон.....	14
§4. Фаронса дар шароити ноустувории низоми сиёсӣ иқтисодӣ баъдичангии чаҳон.....	19
§5. Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар ҷустуҷӯи роҳҳои нави рушд баъд аз шикаст дар конфронси Париж (солҳои 1919 – 1929).....	23
§ 6. Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар солҳои 1929 – 1930.....	27
§ 7. Иттиҳоди Шӯравӣ дар роҳи мубориза барои сохтмони сотсиализм ва дифои мамлакат аз кишварҳои империалистӣ.....	31
§ 8. Италия дар марҳалаи азнавбарқароршавӣ, ташкили империя ва ҳокимияти фашистӣ.....	37
§ 9. Испанияи дорӣ иқтисодӣ ақибмондаи тобеъ ва ғалабау шикасти инқилоб.....	42
§ 10. Таъсири Ҷумҳурии Австрия, ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва масъалаи “Аншлус” бо Олмони фашистӣ.....	48
§ 11. Равнақи иқтисодӣ, ҳаёти сиёсӣ ва “Роҳи миёна”-и рушди Шветсия.....	52
§ 12. Ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣ Венгрия баъди ба даст овардани истиқлол.....	56
§ 13. Канада: Конфронси Париж ва талош баҳри истиқлолияти давлатӣ.....	60

БОБИ III. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 – 1939

§ 14. Мексика: аз инқилоби буржуазии солҳои 1910 – 1917 то милликунии ширкатҳои хориҷӣ.....	64
§ 15. Аргентинаи дорӣ иқтисодӣ тобеъ ва ноустувории низоми сиёсӣ.....	68
§ 16. Бразилия дар роҳи эҳёи миллий ва норавшании низоми сиёсӣ.....	73

БОБИ IV. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР СОЛҲОИ 1919 – 1939

§ 17. Чин – тобеи мамлакатҳои империалистӣ, ҳаракати озодихоҳӣ ва тачовузи ҳарбии Ҷопон.....	77
--	----

§ 18. Чопон аз «Исёни биринчӣ» то тачовузи зидди Чин ва хатари фашистӣ.....	84
§ 19. Индонезия дар роҳи мубориза баҳри истиклоли давлатӣ.....	89
§ 20. Муборизаи миллию озодихоҳи халқҳои Ҳиндустон баҳри раҳой аз юги мустамликавии Британия.....	93
§ 21. Ҷанги сеюми Англияю Афғонистон ва истиклоли давлатии кишвар.....	102
§ 22. Эрон дар солҳои аввали баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳон ва вусъатёбии зиддиятҳои дохилӣ.....	111
§ 23. Эрон дар гирдоби муносибатҳои манфиатҷӯӣҳои мамлакатҳои империалистӣ.....	115
§ 24. Инқилоби миллию демократии солҳои 1918 – 1923 дар Туркия.....	118
§ 25. Ҷумҳурии Туркия дар марҳалаи таҳкими истиклол ва калавишҳои сиёсати хоричӣ (солҳои 1923 – 1939).....	124
§ 26. Арабистони Саудӣ – таъсиси давлати Саудӣ ва ҳамкорӣ бо ширкатҳои нафти ИМА.....	129
§ 27. Сурия – давлати зерваколати Фаронса.....	131
§ 28. Муборизаи миллию озодихоҳонаи Ироқ бар зидди зӯрварии Англия.....	134
§ 29. Миср: ҳимояи истиклоли милли аз Англияи абарқудрат.....	139
§ 30. Қадамҳои нахустини мамлакатҳои Араби Мағриб дар роҳи рушди миллий.....	144
§ 31. Харитаи сиёсии мустамликавии Африқо баъд аз Ҷанги Якуми Ҷаҳоню.....	152
§ 32. Истисмори мардуми китъа ва идораи мустамликавии мамлакатҳои Африқо.....	157
§ 33. Вазъи мустамликавии мамлакатҳои Африқои Тропикӣ.....	160
§ 34. Вазъи мустамликавии мамлакатҳои Африқои Ҷанубӣ.....	162

БОБИ V. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1924 – 1939

§ 35. Муносибатҳои байналмилалӣ дар марҳалаи нави таърихӣ.....	166
--	-----

БОБИ VI. ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН (СОЛҲОИ 1939 – 1945)

§ 36. 0ғози Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.....	172
§ 37. Рафти ҷанг дар соли 1940: самтҳо, натиҷаҳо.....	175
§ 38. Амалиёти ҳарбӣ дар соли 1941 0ғози соли 1942. Васеъшавии ҷуғрофияи ҷанг ва тавлиди Иттиҳоди зиддифашистӣ.....	180
§ 39. Гардиши кулӣ дар рафти Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.....	185
§ 40. Торумор шудани Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни он дар Аврупо.....	190
§ 41. Торумори Чопон ва анҷомёбии Ҷанги Дуюми Ҷаҳон.....	195

ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

(ТАЪРИХИ МУОСИР, ДАВРАИ АВВАЛ.
СОЛҲОИ 1919 – 1945)

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир

Мусаҳҳеҳ

Муҳаррири техникӣ

Тарроҳон

М. Мунавваров

Д. Қодирбек

Н. Салоҳиддинзода

М. Раҷабов,

З. Саъдуллоев

Ба чоп 23.10.2020 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсет.

Чопи офсет. Андоза 60x90 $\frac{1}{16}$. Ҷузъи чопӣ 12,5

Адади нашр 100000 нусха.

Супориши №11/2020

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

734024, ш. Душанбе, кӯч. Аҳмади Дониш, 50.

Тел: 222-14-66

E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар матбааи

ҶСП «НАШРИЁТИ МУОСИР» чоп шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, кӯч. Зарнисор, 3.

Тел.: +992 (44) 600-35-58

E-mail: info@nmuosir.tj